

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

**KAPITOLY Z POVÁLEČNÝCH DĚJIN ŽIDOVSKÉ
KOMUNITY V ČECHÁCH A NA MORAVĚ
(1945 – 1956)**

**HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY IN BOHEMIA AND MORAVIA
AFTER WORLD WAR II
(1945 – 1956)**

Magisterská diplomová práce

Vypracovala: Monika Hanková

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Oponent: PaedDr. Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.

Praha 2006

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

**KAPITOLY Z POVÁLEČNÝCH DĚJIN ŽIDOVSKÉ
KOMUNITY V ČECHÁCH A NA MORAVĚ
(1945 – 1956)**

**HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY IN BOHEMIA AND MORAVIA
AFTER WORLD WAR II
(1945 – 1956)**

Magisterská diplomová práce

Vypracovala: Monika Hanková

Obor: Historie

Praha 2006

Poděkování:

Ráda bych poděkovala především vedoucímu práce, prof. Jiřímu Štaifovi, za cenné připomínky a rady v průběhu práce na tématu.

Mé poděkování patří dále všem pracovníkům archivů, archivářům a historikům, jmenovitě PhDr. Aleně Noskové z Národního archivu a Mgr. Evě Javorské z Archivu Kanceláře prezidenta republiky za jejich ochotu. Děkuji též mé rodině a všem přátelům.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, s využitím uvedených pramenů a literatury.

Verka Handlová

V Praze 5. května 2006

OBSAH

ÚVOD	8
ROZBOR PRAMENŮ A LITERATURY	12
I. ŽIDOVSKÁ KOMUNITA V OBDOBÍ 1945 – 1948	21
<i>„Léta obnovy a zklamáných nadějí“</i>	
1. Návrat	21
Obnovení činnosti Židovské náboženské obce v Praze	22
2. Zahraničněpolitické souvislosti	24
Vztah k formujícímu se státu Izrael	26
Vystěhovalectví	30
3. Vnitropolitické záležitosti	32
Funkce Rady židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské	33
Kulturní záležitosti	39
Poválečný antisemitismus	45
4. Majetkoprávní problematika	54
Restituce majetku	54

II. ŽIDOVSKÁ KOMUNITA V OBDOBÍ 1948 – 1956	63
<i>„Léta deziluze a strachu“</i>	
1. Změna ve vztahu k židovské menšině po roce 1948	63
Transformace politické orientace Československa	
a vztah k Izraeli	66
Vystěhovalectví	68
Sionismus	72
Politické procesy	75
2. Postavení obcí a jejich činnost	83
Působení Rady židovských náboženských obcí	
v zemích české a moravskoslezské po roce 1948	83
Židovské náboženské obce v letech 1949 – 1956	86
Židovská náboženská obec Opava (1945 – 1952)	93
3. Církevní záležitosti a kulturní problematika	99
Církevní politika a „věci kultové“	99
Židovské spolky a organizace	104
Věstník ŽNO	106
Židovské muzeum v Praze	109
4. Postupná obnova vztahu Československo-Izrael	113
Konsolidace	117

III. ZKUŠENOSTI ŽIDOVSKÉ KOMUNITY (1945 – 1956)	121
(Orálně-historický výzkum)	
1. Teoretický oddíl	121
1. Orální historie jako vědecká metoda	121
2. Nejstarší a nejmladší historická disciplína	122
-Vývoj	122
-Současný stav bádání v ČR	126
3. Hlavní aspekty praktického výzkumu	130
-Příprava rozhovoru a jeho průběh	130
-Analytické postupy při interpretaci	134
2. Praktický oddíl	136
Interpretace výpovědí narátorů (Období 1945 – 1956)	136
-Obecná charakteristika skupiny	136
<i>Návrat domů</i>	141
<i>Majetkové záležitosti</i>	146
<i>Obnova života</i>	151
<i>Emigrace</i>	156
<i>Identita</i>	160
<i>Politická orientace</i>	163
<i>Antisemitismus</i>	168
-Problematika hodnocení minulosti a sebereflexe pamětníků	174

IV. ZÁVĚR	179
------------------	------------

V. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	185
---	------------

VI. VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE	204
----------------------------------	------------

PŘÍLOHY:

Summary

Seznam zkratk

Dokumenty

ÚVOD

Dějiny židů¹ v Čechách a na Moravě po skončení druhé světové války, jež jsem pro účely této diplomové práce vymezila časovým horizontem 1945 – 1956, jsou dosud opomíjenou kapitolou novodobé české historie. Tato skutečnost je dosti zarážející, přihlédneme-li k počtu let, jež uplynuly od tzv. sametové revoluce. Po roce 1989 došlo k takřikajíc „boomu“ ohledně „všeho židovského“, ke zvýšenému zájmu o judaismus obecně, o jeho tradice a zvyky, architektonické památky apod.; můžeme dokonce hovořit o určité „módní vlně“. Avšak zachycení osudu židovské komunity v rámci odborných historických publikací, studií a statí ve velké většině případů nepřekračuje mezník, daný rokem 1945. Pomineme-li dílčí studie posledních let, reflektující především krátké období poválečné, tj. období 1945 – 1948, je možné hovořit o absenci tematicky zaměřených publikací. Otázka osudu židovské minority v Československu po roce 1945 tak stále zůstává výzvou pro badatele. Tato práce vznikla z potřeby alespoň částečně zaplnit tuto mezeru a poukázat tak na rozmanitost sledované tematiky.

Židovské dějiny je vždy nutné reflektovat s ohledem na jejich koexistenci s celkem, nelze je vytrhnout z kontextu, a tento náhled jsem se snažila uplatnit v předkládané práci. Poválečná doba v Československu je plná zvrátů a kontroverzí a viděno optikou židovské minority, to platí dvojnásob.

Vztah k židům v té které společnosti je určitým indikátorem – vypovídá totiž nepřímě o duchovní úrovni této společnosti a v obecné rovině o etické zralosti světa. Jak poznamenal Ing. Arnošt Frischer, předseda Rady židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské: „*Jak se svět a jeho jednotlivé části chovají k židům, jest přímo měřítkem kulturní a duševní zralosti prostředí ve kterém žijí.*“² Jak v této

¹ Malé písmeno ve slově „žid“ volím s ohledem na skutečnost, že židovská komunita v poválečné ČSR představovala specifickou skupinu samu o sobě (vzhledem k jejímu válečnému prožitku) bez zřetele k náboženskému či národnostnímu vymezení. Malé písmeno jinak užíváme, hovoříme-li o židovské populaci jako celku (jedná se o pokračování předválečného úzu: převážná většina židů se až do zavedení norimberských zákonů v protektorátu psala s malým „ž“). Po skončení války byl rozdíl mezi psaním velkého či malého písmena vnímán velmi citlivě, jelikož velké písmeno bylo poprvé kodifikováno v Pravidlech českého pravopisu z roku 1941 a psaní s velkým „Ž“ tak bylo často vnímáno jako pozůstatek antisemitismu).

V citacích se přikláním ke způsobu psaní citovaných autorů.

² Z referátu Ing. Arnošta Frischera předneseného na shromáždění delegátů židovských náboženských obcí v říjnu 1947. Národní archiv (NA), fond Ministerstvo školství (MŠK) 47/VIII, karton 2155.

zkoušce obstála poválečná společnost česká, je zřejmé: není tajemstvím, že ve vztahu k židům pochybila. A „ztratila tím velmi mnoho, možná víc, než si je dodnes schopna připustit.“³

Poválečné dějiny židů mezi lety 1945 – 1956 na území Čech, Moravy a Slezska jsem rozčlenila do dvou částí: kapitola I. pojednává o období následující bezprostředně po osvobození Československa až do převzetí moci komunisty, ohraničené lety 1945 – 1948; tato časově poměrně krátká éra je charakteristická snahou o co nejrychlejší návrat k předválečným formám fungování židovské společnosti, tedy především o obnovu činnosti židovských náboženských obcí ve všech jejich aspektech. Je možné předpokládat, že do popředí zde budou vystupovat – kromě prvotních obtíží s vybudováním nového života – zvláště majetkoprávní záležitosti, problémy s restitucí majetku, a to jak u fyzických osob, tak u osob právnických. Co se týče jednotlivců, domnívám se, že opětovné nabytí pevné půdy pod nohama, tzn. znovuvybudování života na troskách života dřívějšího, bude záležitostí velmi individuální, ale bez rozdílu obtížnou. Kapitola I. – kromě problematiky vnitropolitické, s akcentem majetkoprávních záležitostí, zpracovaných v samostatném čtvrtém oddíle – obsahuje též oddíl Zahraničněpolitické souvislosti, jenž reflektuje (ve zhuštěné formě) poměr Československa ke snahám o vybudování „židovské národní domoviny“ v Palestině a posléze vztah ČSR ke státu Izrael.

Období následující, tj. období po únorovém puči v roce 1948 do roku 1956, zpracované v kapitole II., je charakteristické především transformací postoje k židovské minoritě a antisemitskými tendencemi vládnoucí moci; této problematice je věnován první oddíl. Působení a aktivita Rady židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské a činnost jednotlivých ŽNO je zpracována v oddíle druhém. V jeho rámci byla také – jako příklad – rekonstruována činnost ŽNO Opava. Oddíl třetí se zabývá církevní a kulturní problematikou. Prostor je ponechán mj. činnosti Židovského muzea v Praze a problematice židovských hřbitovů. Poslední tematikou, zpracovanou v kapitole II., jsou počátky konsolidace na začátku druhé poloviny 50. let 20. století, jež se promítly – pomineme-li podstatné zlepšení vztahu ČSR-Izrael – i do každodenního života židovského společenství v ČSR.

Kapitola III. s názvem Zkušenosti židovské komunity v Čechách a na Moravě

³ Krejčová, Helena, Český a slovenský antisemitismus 1945 – 1948. In: Stránkami soudobých dějin. Sborník

(1945 – 1956), představuje specifickou část celé práce; je metodicky postavena jiným způsobem než předchozí dvě kapitoly: základem není samostatný archivní výzkum, nýbrž těžištěm se staly výpovědi pamětníků sledované epochy, tedy praktické využití metod oral history. Kapitola je rozdělena do dvou oddílů, přičemž oddíl první, teoretický, zachycuje prehistorii, počátky, vývoj a současný stav bádání na poli oral history. Přináší též rozbor metody praktického výzkumu, od prvotního kontaktu s pamětníkem, po výsledné zpracování výpovědi pomocí analytických a interpretačních postupů. Praktický oddíl, jehož těžištěm jsou interpretované výpovědi pamětníků, je rozdělen do sedmi tematických okruhů, jež vystupovaly při rozhovorech do popředí. Kromě těchto okruhů obsahuje oddíl též zamyšlení nad problematikou kolektivní paměti, narátorovy sebereflexe a jeho hodnocení minulosti.

Přestože je má práce teritoriálně omezena na český prostor, tj. Čechy, Moravu a Slezsko (s akcentem hlavního města Prahy), v některých případech se dotýkám i událostí na Slovensku, nejen vzhledem ke skutečnosti, že Slovensko bylo nedílnou součástí státu, nýbrž také proto, že události na Slovensku jsou v mnohém ilustrující.

Z hlediska metodiky byl důraz kladen na interdisciplinární přístup, využívající – kromě stěžejních metod historickovědních – též základních sociologických a psychologických postupů (při analýze a interpretaci výpovědí v kapitole Zkušenosti židovské komunity), přičemž účel sociologie pojmám v souladu s definicí A. Šimůnkové⁴ jako snahu o pochopení lidské situace v jejím celku, tzn. jak lidé vnímali svět, ve kterém žili, co si o něm mysleli, a na základě toho se odvíjel můj náhled na problematiku. Domnívám se, že odlišné přístupy a metody obou disciplín, tj. historie a sociologie, event. (historické) antropologie, se mohou ve vhodném bodu protnout a poskytnout překvapivý náhled, jež dříve zůstal skryt.

Předkládaná diplomová práce si neklade nárok na úplnost, pokusila jsem se v jednotlivých kapitolách o rámcovou analýzu stěžejních problémů života židovské komunity v českých zemích po druhé světové válce. Rozdílný rozsah jednotlivých oddílů je způsoben tím, že určité záležitosti vystupují v tom kterém období více do popředí (patrně je to zvláště ve spojitosti s majetkoprávní problematikou: majetkoprávní záležitosti,

statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 171.

⁴ Šimůnková, Alena, Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum. In: Český lid 82, 2/1995, s. 100, 102.

restituce aj., představují stěžejní oblast prvních poválečných let, oproti tomu po uchopení moci komunisty, v souvislosti se všeobecným znárodňováním, se prostor pro majetková vyrovnání zužuje a následně v padesátých letech je již tato otázka víceméně uzavřena).

Nedílnou součástí práce je příloha dokumentace, kam jsem zařadila výběr dokumentů, jejichž účelem by měla být alespoň částečná ilustrace stěžejních problémů předkládaného textu. Dále – kromě seznamu pramenů a literatury – uvádím též bibliografii, ve které je upozorněno na výběr publikací, jež úzce souvisí se sledovaným tématem, či se jej alespoň částečně dotýkají (včetně metodických příruček). Vzhledem ke skutečnosti, že na publikace z tohoto seznamu není v předkládaném textu přímo odkazováno, resp. z nich citováno, je oddělen od soupisu použité literatury.

ROZBOR PRAMENŮ A LITERATURY

Základem předkládané práce je samostatný archivní výzkum, jenž byl veden snahou prostudovat podstatnou část – pro sledované téma a dané období – dostupného archivního materiálu. Cílem výzkumu bylo zmapovat období vymezené lety 1945 – 1956 s ohledem na židovskou komunitu v Čechách a na Moravě, tj. zaznamenat nejen souvislosti zahraničně-politické, vztah ČSR – SSSR, jenž byl pro postavení židů po druhé světové válce určující, vymezit právní rámec sledované problematiky, poukázat na vnitropolitické problémy spojené s restitucí majetku zabaveného za války, problematiku emigrace, antisemitismu a politické procesy, nýbrž výzkum byl veden též snahou pokusit se rekonstruovat každodenní život a individuální zkušenosti osob, jež se ve sledovaném období deklarovali za příslušníky židovské menšiny a ostatních, řečeno dobovou terminologií, „osob židovského původu“. Pro posledně jmenovaný okruh mého zájmu bylo využito též metody orální historie.

Pro zpracování této práce bylo nejprve přistoupeno ke studiu relevantní dostupné literatury. Období 1945 – 1989 je poznamenáno absencí tematicky zaměřených publikací z pera českých autorů. Pokud již bylo přistoupeno k vydání některé práce, jednalo se spíše o drobné studie, týkající se svým zaměřením nejčastěji umělecko-historických památek či holocaustu.⁵

⁵ O židovských hřbitovech např. Heřman, Jan, Dokumentace židovských hřbitovů v Čechách. In: Památková péče 7, 26/1966, s. 212 – 217. Svou kvalitou i rozsahem je výjimečné dílo Miroslava Kárného (1919 – 2001). Dr. Kárný se společně se svou ženou Margitou zabýval historiím „konečného řešení“ židovské otázky v českém prostoru kontinuálně od 70. let (stál u zrodu projektu „Nacistické řešení židovské otázky v českých zemích“). Přesto, že se jej tato problematika dotýkala osobně, dokázal si zachovat naprosto objektivní náhled. V posledních letech bylo jeho jméno spojeno především s Institutem Terezínské iniciativy, jehož ročenku Terezínské studie a dokumenty řídil. Stál také u zrodu knižnice Terezínské iniciativy. Dr. Kárný patřil k nejvýraznějším osobnostem historiografie holocaustu u nás. Viz Kotouč, Jiří, Miroslav Kárný o našem čase, In: Terezínská iniciativa 20/2001, s. 6 – 7. Na tomto místě je nutné poukázat také na ojedinělé nakladatelské počiny a to zvláště v době uvolnění v 60. letech; tyto jednotliviny jsou však spíše beletristického charakteru. Nejznámější je dílo Ladislava Grossmanna Obchod na korze. Praha 1965 (též ve výborném oscarovém filmovém zpracování L. Kádára a L. Klose). Od roku 1965 vychází odborné periodikum *Judaica Bohemiae* (ročenka Židovského muzea v Praze, dříve Státního židovského muzea), jež soustřeďuje především odborné příspěvky vědeckých pracovníků této instituce. Od roku 1954 je vydávána Židovská ročenka. Oproti *Judaice Bohemiae* má spíše charakter populárně-vědecké revue. Určitý paradox představuje následující skutečnost: padesátá léta jsou připomínání specifického osudu židů v době 2. druhé světové války celkem nakloněna, oproti tomu v 70. a 80. letech se publikační možnosti podstatně zužují, o čemž svědčí absence tematicky

Nicméně, v roce 1983 byla publikována práce Vladimíra Sadka a Josefa Junga *Židovské obce v ČSR*. Publikace sleduje – vzhledem k roku vydání – prorežimní linii, avšak obsahuje mnoho důležitých informací, např. o organizační struktuře židovských náboženských obcí v ČSR, podává přehled sjezdů Rady židovských náboženských obcí a důležitých událostí v její činnosti apod.; součástí práce je i příloha dokumentace.

Bezprostředně po roce 1989, v souvislosti s obnovením zájmu o judaismus, bylo publikováno nepřehledné množství knih i studií (často rozdílné kvality) se židovskou tematikou. V převážné většině se jedná o publikace přibližující judaismus, židovské tradice a památky⁶ a řada memoárů s tematikou holocaustu.⁷ Avšak období poválečné zůstalo mimo tematický záběr autorů. Situace se mění v polovině 90. let a zejména po roce 2000, kdy se začínají objevovat významné práce a množství jednotlivých studií (viz dále), dotýkajících se zcela či alespoň částečně i doby poválečné. Nutné je ocenit práci oddělení pro židovská studia Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR (ÚSD AV ČR), jež pod vedením Heleny Krejčové zpracovává soustavněji některá dílčí témata z dějin židů v poválečném Československu⁸, a to již od první poloviny devadesátých let. Posledním počinem, na kterém se Ústav pro soudobé dějiny podílí, je výzkum židovské problematiky v rámci československého retribučního soudnictví.⁹ První studie s touto tematikou byla však

zaměřených publikací.

⁶ Z nepřehledného množství publikací viz kupř. Putík, Alexandr – Šedinová, Jiřina – Doleželová, Jana, *Židovské tradice a zvyky*. Praha 1992; Pařík, Arno a kol., *Židovská Praha*. Praha 1991. Pro základní informace o židovských památkách a jednotlivých ŽNO je nepostradatelná publikace Fiedler, Jiří, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha 1992. Z nejnovějších např.: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Moravy a Slezska*. Brno 2001; Rozkošná, Blanka – Jakubec, Pavel, *Židovské památky Čech. Historie a památky židovského osídlení Čech (Jewish Monuments in Bohemia. History and Monuments of the Jewish Settlement in Bohemia)*. Brno 2004.

⁷ Kromě světoznámých prací, jež se staly určitým kánonem, jako je dílo Primo Leviho či Jeana Améryho, jež bylo zpřístupněno i českému čtenáři, se objevuje celá řada memoárů z pera českých autorů-pamětníků a množství překladových děl. Z českých autorů např. Franková, Anita – Hyndráková, Anna – Hájková, Věra – Faktorová, Františka, *Svět bez lidských dimenzí. Čtyři ženy vzpomínají*. Praha 1991; Harshalom, Avraham, *Znovuzrozen z popela*. Praha 1992; Klánský, Josef, *Přežil jsem Hitlera*. Praha 1992; Elias, Ruth, *Naděje mi pomohla přežít*. Praha 1994 a řada dalších. Viz výběrový seznam in Hanková, M., *Prožitek „Entjudung“ ve středostavovském životě*. In: *Historický obzor* 3/4, 16/2005, s. 86.

⁸ Krejčová, Helena, *Židovská očekávání a zklamání po roce 1945*. In: *Češi a Němci: Ztracené dějiny?* Praha 1997, s. 245 – 248; též, *K některým problémům židovské menšiny a českého antisemitismu po roce 1945*. In: Tomaszewski, Jerzy – Valenta, Jaroslav (ed.), *Židé v české a polské občanské společnosti*, sborník přednášek, Praha 1999, s. 65 – 77; též, *Český a slovenský antisemitismus 1945 – 1948*. In: *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha 1993, s. 158 – 172; též, *„Jsem nevinný“*: Süß, Harlan, Čáp a jiní. In: *Iluminace* 3, 11/1993, s. 65 – 97.

⁹ Kol. aut., *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Sborník příspěvků z konference Národní podoby antisemitismu, konané 26. – 27. října 2000 na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci*. Praha – Opava 2002. Dále Borák, Mečislav (ed.), *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění*

publikována již v roce 1998; jejím autorem je Mečislav Borák.¹⁰

Ze sekundární literatury, jež byla využita pro účely této diplomové práce bych tedy jmenovala – kromě výše zmíněných prací H. Krejčové a publikace V. Sadka a J. Junga – především rozsáhlou studii Jany Svobodové *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 – 1992*¹¹, jež byla publikována již v polovině 90. let. Nutné je ocenit zvláště autorčin věcný přístup k tématu poválečného antisemitismu. Kniha Moshe Yegara *Československo – sionismus – Izrael*¹² mapuje v rovině zahraničně-politické vztahy obou států. Tato práce představuje důležitý zdroj informací především díky autorovu vytěžení málo známých archivních fondů, deponovaných v izraelských archivech. Nedostatkem ovšem mohou být autorovy nepřesné citace, i některé zjevné chyby. Problematikou restitucí se zřetelem k poválečnému období se zabývá publikace kolektivu autorů.¹³ Pro historický kontext sledované doby je nepostradatelné množství publikací z pera historika Karla Kaplana.¹⁴ Studie, zachycující ve zhuštěné formě hlavní aspekty poválečného vývoje československé židovské komunity, jejímž autorem je Peter Brod¹⁵, byla původně přednesena jako příspěvek v cyklu přednášek *Židé v novodobých dějinách* na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 1996 a následně otištěna ve stejnojmenné publikaci. Převážně majetkoprávní záležitosti stály v popředí zájmu Šárky Nepalové¹⁶; její studie je dobrým přehledem o problematice. Z nejnovějších prací je možné jmenovat příspěvky k poválečným dějinám židů v českých zemích z pera Blanky Soukupové a Hedviky Novotné z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy (FHS UK).¹⁷

vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy. Sborník příspěvků. Praha – Opava 2002. Zde zvl. studie Jana Ryby *Antisemitské delikty ve spisech trestních komisí nalézacích Ústředního národního výboru hlavního města Prahy*, s. 136 – 179.

¹⁰ Borák, Mečislav, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě 1945 – 1948*. Šenov u Ostravy 1998.

¹¹ Svobodová, Jana, *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 – 1992*. In: *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd*, sv. 19. Praha 1994.

¹² Moshe, Yegar, *Československo – sionismus – Izrael. Historie vzájemných vztahů*. Praha 1997.

¹³ Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard – Kuklík, Jan, *„Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939 – 2000)*. Praha 2003.

¹⁴ Kaplan, Karel, *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*. Brno 1993; též, *Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“* Praha 1995; společně s Vladimírem Paclem, *Tajný prostor Jáchymov*. Praha 1993 a řada dalších. Nejnověji pak *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*. Brno 2005.

¹⁵ Brod, Peter, *Židé v poválečném Československu*. In: Veber, Václav (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Praha 1997, s. 147 – 162.

¹⁶ Nepalová, Šárka, *Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945 – 1948*. In: *Terezínské studie a dokumenty 1999*, s. 314 – 337.

¹⁷ Novotná, Hedvika, *Poválečná situace židovských náboženských obcí v Čechách*. In: Stawarz, Andrzej (ed.): *Sfera sacrum i profanum w kulturze współczesnych miast Europy Środkowej*. Sborník z konference

Ze zahraniční literatury bych poukázala zvláště na dvě studie, napsané v osmdesátých letech 20. století: studii Kurta Wehleho *The Jews in Bohemia and Moravia: 1945 – 1948*¹⁸ a poměrně rozsáhlou práci Petera Wörstera *Die Juden in den böhmischen Ländern nach 1945*.¹⁹ Je zřejmé, že práce psané v emigraci, musí mít nutně limitovanou pramennou základnu, avšak – i přes toto omezení – jsou obě zmíněné studie užitečným nastíněním problematiky. Monografie *Nach dem Holocaust*²⁰ o poválečném osudu židovských obcí v bývalé NSR, pochází z pera německého historika Michaela Brennera. V centru jeho zájmu stála zvláště otázka obnovy činnosti jednotlivých ŽNO, dále záležitosti kulturního a náboženského života a problematika židovské identity. Publikace představuje zajímavý přehled především pro komparaci osudů východoněmeckých židovských obcí s obcemi v Československu. Z ostatních cizojazyčných prací, které jsou však v českém prostředí obtížně dostupné, jmenujme alespoň studii Wolfganga Jacobmayera *Jüdische Überlebende als „Displaced Persons“*. *Untersuchungen zur Besatzungspolitik in den deutschen Westzonen und zur Zuwanderung osteuropäischen Juden 1945 – 1947*.²¹

Ze studentských prací je nutné zmínit zejména diplomovou práci Gabriely Vjačkové *Kulturní politika a židovské náboženské obce Severomoravského kraje (1945 – 1969)*²², jež byla obhájena na Slezské univerzitě v Opavě v roce 2003. Jedná se o vydařenou práci, jejíž autorka prostudovala celou řadu pramenů především v Zemském archivu v Opavě. Disertace Petra Bednaříka²³ poskytuje výbornou analýzu vztahu české společnosti

Varšava – Pultusk 16. – 18. 9. 2004, s. 137 – 142; též *Dozvuky protektorátu v poválečném Československu – dekulтивace společnosti (na příkladu postoje k židům)*. In: Macháčová, Jana – Matějček, Jiří – Soukupová, Blanka (ed.), *Studie k sociálním dějinám 11/2004*. Konference Vývoj obecné kultury, kultivace a dekulтивace společnosti českých zemí 1800 – 2000. Praha. 15. a 16. září 2004, s. 162 – 169. Soukupová, B. – Novotná, H., *Profil osobnosti pracovníka menšinového hnutí na příkladu českožidovské menšiny v českých zemích v letech 1876 – 1939 a 1945 – 2000*. In: Marek, Petr – Dalajka, Jiří, *Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech – víceoborový přístup* (sborník z konference konané 12. – 13. ledna 2005 v prostorách kongresového centra Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2005.

¹⁸ Wehle, Kurt, *The Jews in Bohemia and Moravia: 1945 – 1948*. In: *The Jews of Czechoslovakia. Volume III*. New York – Philadelphia 1984, s. 499 – 530.

¹⁹ Wörster, Peter, *Die Juden in den böhmischen Ländern nach 1945. Materialien zu ihrer Geschichte*. Dokumentation Ostmitteleuropa, Jg. 8/32, Heft 5/6. Marburg an der Lahn 1982.

²⁰ Brenner, Michael, *Nach dem Holocaust. Juden in Deutschland 1945 – 1950*. München 1995.

²¹ Jacobmayer, Wolfgang, *Jüdische Überlebende als „Displaced Persons“*. *Untersuchungen zur Besatzungspolitik in den deutschen Westzonen und zur Zuwanderung osteuropäischen Juden 1945 – 1947*. In: *Geschichte und Gesellschaft* 3/1983, s. 421 – 452.

²² Vjačková, Gabriela, *Kulturní politika a židovské náboženské obce Severomoravského kraje (1945 – 1969)*. Magisterská diplomová práce. Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě. Opava 2003.

²³ Bednařík, Petr, *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945 – 1948*. Disertační práce. Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Praha 2003.

a židů, potažmo zprávu o poválečném stavu české společnosti jako takové, a to na základě podrobného studia českého periodického tisku. Ve své práci Bednařík analyzoval – kromě Věstníku židovských náboženských obcí – sedm deníků, jejichž tituly byly vybrány tak, aby reprezentovaly názorové spektrum let 1945 – 1948 (autor se pokusil zachytit i poúnorové změny a vzhledem k tomuto záměru je analýza vedena až do prosince 1948). Práce byla obhájena rovněž v roce 2003 na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy (FSV UK).

Avšak fundovaná syntetická práce z pera profesionálního historika, jež by objektivním a uceleným způsobem postihla většinu aspektů sledovaného období a tématu, dosud chybí.

Co se týče materiálů archivní povahy, v Národním archivu (NA) se nacházejí archiválie reflektující především vnitropolitické události, ale též nezanedbatelné množství materiálu vhodného pro pochopení některých záležitostí zahraničně-politických. Archiv Ústředního výboru komunistické strany Československa (ÚV KSČ) – Generální sekretariát 1945 – 1951, obsahuje dokumenty týkající se politických stran, sionistických organizací v Československu, světových židovských organizací, činnosti Palestinského úřadu v ČSR apod. Dále se zde nacházejí informace o židovských uprchlících (pocházejících převážně z Polska) a další relevantní dokumenty. Ve fondu Komise I jsou zaznamenány cenné výpovědi o činnosti tzv. „Židovské komise“ ÚV KSČ, o jejích záměrech a vzájemných vztazích jejích členů.²⁴ Co se týče židovských spolků, v NA je zachycen pouhý zlomek informací o jejich činnosti; většinou se jedná o oznámení obnovy činnosti po válce a o pár let později o zániku. Podobné informace k problematice spolků je možné nalézt v Archivu hlavního města Prahy (AMP).²⁵ Oproti tomu ve fondu Palestina 1945 – 1959 v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV), se nacházejí informace převážně obchodního a hospodářského charakteru: různé ekonomické problémy československo-izraelské a také záležitosti politické, jež se dotýkají zvláště všeobecných vztahů Československo-Izrael.

²⁴ Zvláštním pramenem, uloženým též v NA, jsou židovské matriky. Vedle typicky demografických dat (počet dětí v rodině, uzavírání sňatků, porodnost, mortalita, věková struktura apod.) zachycují také sociální poměry, profesní zaměření, zaměstnanost a migraci židovské populace. Jsou též cenným zdrojem informací o osudech repatriantů z východu, jež je možné rekonstruovat na základě domovských listů, které často nahrazují chybějící matriční údaje. Avšak vzhledem k obecnému zaměření práce jsem matriky pro svůj výzkum nevyužila. Viz též s. 100, pozn. 335.

²⁵ Srv. Křesťan, Jiří – Blodigová, Alexandra – Bubeník, Jaroslav (ed.), Židovské spolky v českých zemích v letech 1918 – 1948. Praha 2001.

Co se týče praxe vystěhovalectví, je zde možné nalézt informace o emigrantské agendě, žádosti o vystěhování, sloučení rodin apod. Spolkové záležitosti zachycující činnost Ligy israelsko-československého přátelství, Ústředního svazu sionistického, Rady židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské (dále jen RŽNO nebo Rada) či American Jewish Joint Distribution Committee (AJDC), jsou však zaznamenány pouze fragmentárně. V Archivu Kanceláře prezidenta republiky (AKPR) jsou uloženy archiválie zachycující pouze krátké poválečné období 1945 – 1947. Nalezneme zde informace převážně politického charakteru, týkající se obecně „židovské otázky“ v ČSR či různých židovských organizací. Oproti tomu samotných židovských náboženských obcí (ŽNO či obce) se dotýkají pouze okrajově. Zajímavé informace nabízí fond 425 v Archivu Ministerstva vnitra ČR (AMV); obsahuje agendu židovských a sionistických organizací v Praze a Bratislavě z let 1945 – 1950, spolků k výcviku příslušníků organizace Hagana a spisy III. správy Ministerstva vnitra k uvedené problematice. Dílčí složky se vztahují k sionistickému hnutí, RŽNO a k Židovské náboženské obci Praha (ŽNOP), též k AJDC. Fond 425 obsahuje dále, kromě osobních svazků jednotlivců, jež se vystěhovali za pomoci AJDC v letech 1945 – 1949, též různou korespondenci ČSR-Izrael a doklady k finančním záležitostem vystěhovaných. Pro oblast mezinárodních vztahů jsou nepostradatelné tištěné dokumenty kolektivu autorů, vydané pod názvem Československo a Izrael 1947 – 1953.²⁶

Určitý problém představují archiválie, týkající se židovských obcí jako takových: jejich obnovy, poválečné organizace, činnosti v 50. letech apod. Jak je již poznamenáno výše, v NA jsou deponovány tyto archivní materiály pouze v omezené míře. V příslušných okresních archivech se nachází také spíše zanedbatelné množství materiálu. Z tohoto důvodu ke studiu v regionálních archivech přistoupeno nebylo. V Archivu Židovského muzea v Praze (AŽMP) jsou uloženy – co se týče poválečné problematiky – pouze dosud nezpracované archivní materiály, vzniklé z poválečné činnosti ŽNO Opava (do roku 1952). Ty byly využity pro samostatný oddíl, věnovaný rekonstrukci činnosti této ŽNO po roce 1945. Vzhledem k nedlouhé poválečné existenci některých ŽNO je možné předpokládat, že určitá část písemné agendy zůstala ve vlastnictví některého z členů představenstva. Agenda židovských náboženských obcí či synagogálních sborů, které vyvíjely svou činnost až do 90. let, zůstává stále v majetku těchto obcí.

²⁶ Dufek, J. – Kaplan, K. – Šlosar, V., Československo a Izrael 1947 – 1953. Praha – Brno 1993.

Oddělení holocaustu Židovského muzea v Praze již delší dobu shromažďuje vzpomínky pamětníků této tragické kapitoly židovských dějin. Vedle klíčového záměru dokumentace židovských osudů za druhé světové války byl projekt²⁷ veden snahou zachytit i širší obzor – životní zkušenosti jednotlivých židovských rodin na území bývalého Československa mezi dvěma světovými válkami. Důraz při moderování byl kladen na základní demografické údaje, rodinný původ, náboženské zaměření apod. V některých případech výpovědi reflektují též poválečné období. Prostudovala jsem devět svazků přepisů nahrávek, vedenými historičkami Annou Lorencovou a Annou Hyndrákovou, především pro komparaci se vzpomínkami, jež byly zachyceny mým vlastním orálně-historickým výzkumem (viz dále).

Pro majetkoprávní rámec sledované problematiky a jemu relevantní záležitosti bylo využito Sbírky zákonů a nařízení státu Československého 1945 – 1948. Ze statistických pramenů pak Československá statistika.

Z dobových periodik je nezbytné na prvním místě jmenovat Věstník Židovské náboženské obce v Praze, v roce 1952 přejmenovaný na Věstník židovských náboženských obcí v Československu (VŽNO či Věstník),²⁸ jenž je nepostradatelným zdrojem informací pro vnitřní život obcí a činnost Rady ŽNO zvláště v předúnorovém období. Poskytuje cennou reflexi poválečné společnosti ze strany židovské intelektuální elity. Pokusila jsem se provést detailnější analýzu tohoto periodika. Mnoho informací především o vztahu většinové společnosti k židovské menšině v prvních poválečných letech, o postupu jednotlivých úřadů při praktickém řešení majetkoprávních otázek a dalších záležitostech, je zaznamenáno v denním tisku. Většinový i menšinový tisk je dobrým pramenem pro poznání klimatu doby. Poukázala bych zvláště na statě a články v Rudém právu, Svobodném zítřku, Dnešku či Tvorbě. V této věci byly podniknuty spíše drobné sondy,

²⁷ Dílčí výsledky výzkumu, započatého již v druhé polovině roku 1990, jsou publikované ve studii A. Lorencové a A. Hyndrákové, *Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků*. In: Tereziánské studie a dokumenty 1999, s. 99 – 118. O metodách užitých v tomto výzkumu viz Hyndráková, A. – Lorencová, A., *Systematic Collection of Memories Organized by The Jewish Museum in Prague*. In: *Judaica Bohemiae* XXVIII/1992, s. 53 – 63.

²⁸ Věstník vycházel v letech 1934 – 1939 (poslední číslo 28. února 1939); za války v návaznosti na něj pokračovaly Židovské listy (*Jüdisches Nachrichtenblatt*), jež vycházely dvojjazyčně (německo-česky) a jejich obsah byl výrazně redukován: omezil se ve větší míře na problematiku vystěhovalectví, a 1. září 1945 se objevilo první číslo obnoveného Věstníku Židovské náboženské obce v Praze. Jeho název byl v roce 1952 modifikován na Věstník židovských náboženských obcí v Československu. Kontinuálně pokračoval až do roku 1990, kdy byl změněn na Roš Chodeš. Tematikou Židovských listů se zabývala Anna Hyndráková, Viz: Hyndráková, A., *O Židovských listech*. In: *Soudobé dějiny* 1/1993, s. 102 – 108.

nikoliv plošný výzkum, i vzhledem k již zmíněné – materiálově velmi bohaté – disertaci z pera Petra Bednaříka, která je v této věci naprosto vyčerpávající.

Přínosem pro mne bylo též studium většiny vydaných autobiografií a memoárů z pera českých autorů, které se dotýkají též doby poválečné.²⁹

Historický výzkum dále pokračoval využitím metody orální historie. Výsledky výzkumu tvoří samostatnou kapitolu Zkušenosti židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945 – 1956). Tato metoda – na základě sběru, analýzy a interpretace výpovědí pamětníků – může vhodným způsobem doplnit poznatky zjištěné z písemných pramenů, poodhalit jednotlivosti, které by při klasickém makrohistorickém výzkumu zůstaly skryty. V neposlední řadě nám podává obraz o kolektivním vědomí zkoumané skupiny osob, o jejich sebereflexi a náhledu na události, jichž byli svědky.³⁰ Vzhledem ke skutečnosti, že orálně-historický výzkum je výzkum kvalitativní³¹, nikoliv kvantitativní (též s ohledem na počet respondentů – 19), poukazující především na to, co je v náhledu pamětníků na události odlišné, tvoří tato část samostatný oddíl. Výpovědi pamětníků tedy nebyly použity jako samostatný pramen pro první dvě kapitoly diplomové práce.

²⁹ Velké množství memoárů s tematikou holocaustu reflektuje ve zkrácené formě i období poválečné. Z publikací, věnující se poválečným událostem podrobněji vybírám např.: Bondyová, Ruth, Víc štěstí než rozumu. Praha 2003; Erben, Petr, Po vlastních stopách (Vzpomínky), Praha 2003; Erbenová, Eva, Vyprávěj mámo, jak to bylo. Praha 1994; Táž, Sen. Praha Fantlová, Zdenka, Klid je síla, řek' tatínek. Praha 1996; Gissingová, Věra, Perličky dětství. Praha 1992; Greenfield, Hana, Z Kolína do Jeruzaléma. Praha 1996; Harshalom, Avraham, Znovuzrozen z popela. Praha 1992; Kohn, Pavel (ed.), Kolik naděje má smrt. Židovské děti z poválečné akce „zámky“ vzpomínají. Brno 2000; Kosta, Jiří, Život mezi úzkostí a nadějí. Praha-Litomyšl 2002; Posseltová-Ledererová, Hana, Máma a já. Terezínský deník. Praha 1997; Pošová, Kateřina, Jsem, protože musím... (...napsala jsem si ve čtrnácti do lágrového deníku). Praha 2003. Memoáry Eduarda Goldstückera (Vzpomínky 1945 – 1968. Praha 2005) a Hedy Margoliové-Kovályové (Na vlastní kůži, 3. vyd. Praha 2003) reflektují především období poválečné.

³⁰ Teoretickou a metodologickou příručkou je publikace Miroslava Vaňka Orální historie ve výzkumu soudobých dějin, vyd. v ediční řadě Hlasy minulosti. Centrum orální historie (COH) ÚSD AV ČR v roce 2004. (Zvláště pro zájemce z řad studentů je určeno též skriptum „Orální historie“ kolektivu autorů, vydané Univerzitou Palackého v Olomouci v roce 2003). Výsledky orálně-historického projektu „Studenti v období pádu komunismu“ viz Otáhal, M.– Vaněk, M., Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění. Praha 1999 (též s obsáhlým metodologickým úvodem). O metodách sociálního výzkumu zdařilá kniha z pera Miroslava Dismana Jak se dělá sociologická znalost. Praha 2005. Z dalších projektů v českém prostoru postavených na metodě oral history např. Jechová, Květa, Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu. Hlasy minulosti. COH ÚSD AV ČR. Praha 2003. Podrobný seznam a rozbor publikací s tematikou orální historie uvádím v rámci poslední části mé diplomové práce s názvem Zkušenosti židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945 – 1956) v oddílu Současný stav bádání ČR, s. 126 – 130.

³¹ Rozpracování rozdílu mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem viz Disman, Miroslav, Jak se dělá sociologická znalost. Praha 2005, s. 284 – 304.

Specifickým pramenem zůstávají elektronické zdroje, avšak v mém případě byl Internet využit spíše jako pomůcka a odkaz pro získání dalších informací a relevantní literatury. Citováno bylo z webových stránek Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR³² a z referátu, předneseného Hedvikou Novotnou na studentské konferenci a následně uveřejněného na stránkách Fakulty humanitních studií UK.³³

³² www.coh.usd.cas.cz/pages.

³³ www.fhs.cuni.cz/csvk2003/prispevky.

I. ŽIDOVSKÁ KOMUNITA V OBDOBÍ 1945 – 1948

„Léta obnovy a zklamanych nadějí“

„Příliš jsme toho všichni prodělali, příliš stejným osudem prošly jednotlivé skupiny židovstva, ... než abychom se necítili jako jedna velká rodina...“ (A. Frischer, 1947)

„Niméně, doprovází nás všechny – jednotlivce i celek – na naší nové životní dráze smutek, nikdy neutuchající bol, jako by základní hluboký tón naší životní melodie, chvějící se zpravidla v tichém tremolu, avšak stupňující se až k fortissimu, narážíme-li na své cestě na nepochopení a netečnost lidí, kteří ve svém nitru zůstali lhostejní a nepřístupní k ponaučení z dějin, nedávno prožitých.“ (K. Wehle, 1947)

I. NÁVRAT

Návrat domů znamenal pro většinu českých židů nejprve šok a později naprosté zklamání: vraceli se nejen do Československa, jež bylo v mnoha aspektech odlišné od meziválečné masarykovské republiky (což měli pocítit již zanedlouho), ale též do prázdných domovů. Tato skutečnost pro mnohé znamenala ztrátu pocitu radosti z osvobození, jež bylo tak opojné pro ostatní většinové obyvatelstvo a pomáhalo v prvních poválečných krocích a při obnově či budování nové existence v osvobozeném státu.

Z původního počtu 118 310³⁴ židů v Čechách a na Moravě v době Protektorátu Čechy a Morava, přežilo pouhých 10%.³⁵ Celkové ztráty na životech mezi židovským obyvatelstvem na území celého Československa činí 272 tisíc mužů, žen a dětí.³⁶ Podle

³⁴ Počet 118 310 židů žijících na okleštěném území českých zemí k 15. březnu 1939 uváděla Ústředna pro židovské vystěhovalce; tentýž údaj můžeme nalézt v dobovém tisku. Z tohoto počtu bylo 103 960 židovské víry; zbývající počet náležel do definice žida dle norimberských zákonů (tzv. židé „nemojžišští“).

³⁵ Údaje o počtu přeživších se různí vzhledem k absenci věrohodných statistických pramenů a také s přihlédnutím ke skutečnosti, že v některých přehledech byli uváděni pouze členové ŽNO a nikoliv židé bez vyznání. Procentuální údaje o osobách, jež se po osvobození navrátily, kolísají mezi 10% (ve studii Krejčové je uvedeno dokonce 8,5 %. Viz Krejčová, Helena, Český a slovenský antisemitismus 1945 – 1948. In: Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 159) a 12% (tyto údaje se objevily na stránkách Věstníku ŽNO; převzala je do své studie Nepalová. Viz Nepalová, Šárka, Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945 – 1948. In: Terezinské studie a dokumenty 1999, s. 314).

³⁶ Tento počet uvádí Miroslav Kárný; Kárný, M., Lidské ztráty československých židů v letech 1938 – 1945.

údajů z podzimu 1947 bylo v ČSR 48 až 55 tisíc židů³⁷, tedy méně než sedmina židovského obyvatelstva z předválečné doby. Vrátili se lidé přeživší koncentrační tábory; určité množství zachráněných pocházelo též ze smíšených manželství, či se jednalo o vojáky obou válečných front nebo o osoby, navrátilí se z exilu; nepatrné procento představovali jednotlivci, jež se za války ukrývali.³⁸

K celkovému počtu zachráněných přibýlo ještě více než 7 tisíc židů z Podkarpatské Rusi, jež byla po válce anektována Sovětským svazem. Z celkového počtu 208 židovských náboženských obcí jich bylo po válce obnoveno pouhých 53 (34 v Čechách a 19 na Moravě).³⁹

Avšak samotné statistické údaje nemohou evokovat hořký pocit člověka, jenž kupříkladu přežil samotný z celé rodiny. Pokud tuto skutečnost srovnáme se situací nežidovských občanů českých zemí, navrátilích se z fronty či z nucených prací, bylo jistě nadmíru obtížné nepodlehout pocitům bezmoci – ti se měli alespoň *kam* vrátit a oproti svým židovským sousedům byli ve svých domovech, ve kterých jim zůstal osobní majetek, očekávání rodinnými příslušníky. Židé ve většině případů neměli nikoho a byli zcela bez prostředků.

Obnovení činnosti Židovské náboženské obce v Praze

První kroky navrátilců vedly na repatriační úřady či přímo Židovskou náboženskou obec v Praze, jež se v této době postarala i o osoby, které nebyly před válkou členy obce,

In: Český časopis historický, 89, 3/1991, s. 410 – 420.

³⁷ Opět nelze uvést přesný počet osob. Pokud budeme vycházet z údaje o 10% zachráněných, je možné uvažovat o více než 40 tisících židů v poválečném Československu a 23 – 24 tisících v českých zemích. Oproti tomu Ing. Arnošt Frischer, předseda Rady ŽNO, na shromáždění delegátů ŽNO v roce 1947 hovořil o 19 tisících židů v českých zemích (lze se však domnívat, že měl na mysli pouze konfesně aktivní osoby).

³⁸ Z věznic a úkrytů se dle Rothkirchenové vrátilo 848 osob. Viz Rothkirchenová, Livia, *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938 – 1945*. In: Rothkirchenová, Livia – Schmidtová-Hartmannová, Eva – Dagan, Avigdor – Šimečka, Milan, *Osud židů v protektorátu 1939 – 1945*. Praha 1991, s. 68.

³⁹ V otázce poválečného vývoje je třeba poukázat na skutečnost, že tento vývoj vykazoval značné rozdíly v různých oblastech země. Zaznamenáváme především výrazné difference mezi vnitrozemím (bývalý Protektorát Čechy a Morava) a znovupřipojenými pohraničními oblastmi. Vývoj v pohraničí představuje samostatnou kapitolu poválečných dějin, jíž nemůže být vzhledem k zaměření, rozsahu a možnostem předkládané práce věnován dostatečný prostor. Na tuto problematiku je však průběžně v textu poukazováno a z tohoto důvodu je také rekonstruováno postavení a činnost ŽNO Opava v samostatném oddílu v kapitole II.

resp. obcí.⁴⁰ Na druhou stranu je ovšem nutné také zmínit, že někteří židé o možnosti obrátit se ve své tíživé situaci na pražskou obec nevěděli, což může mj. svědčit o nedostatku iniciativy ze strany ŽNOP. Tato skutečnost je však spíše odrazem všeobecného chaosu květnových dnů.

K pochopení poválečné situace pražské ŽNO je nezbytně nutné alespoň ve zkratce připomenout její válečné osudy: Židovská náboženská obec Praha byla jedinou obcí, jež vyvíjela činnost i za války; ostatní obce byly zrušeny. ŽNO Praha se po okupaci republiky v roce 1939 proměnila z přísně náboženské korporace v administrativní jednotku, která musela obstarávat kvaziúkony uložené jí okupanty. Obec tak do února 1938 byla nucena – podobně jako později např. židovská rada v Terezíně – obstarávat většinu administrativně-byrokratických záležitostí, předcházejících deportacím.⁴¹ Bylo pak na ŽNOP samotné, jak se k jí uloženým úkolům postavila a dokázala vhodným taktizováním mírnit dopad nařízení. ŽNO Praha byla v době okupace (v únoru 1943) přejmenována na Židovskou radu starších⁴², jež byla přímo podřízena nacistické organizaci Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky („Zentralamt für Regelung der Judenfrage“).⁴³

Po osvobození v květnu 1945 několik členů z rady vystoupilo a utvořilo Národní výbor k likvidaci Židovské rady starších. Ten započal svou činnost 9. května 1945; cílem výboru – pod vedením JUDr. Františka Friedmanna (výrazné osobnosti předválečného

⁴⁰ Jednalo se o tzv. „B-Židy“, před válkou konfesně nevyomezené, tedy bez vyznání. „A-Židé“ byli členy ŽNO. Pojem „B-Žid“ však nebyl ztotožňován s pojmem „položid“ (osoba žijící v tzv. smíšeném manželství); na tyto osoby se mimořádná péče ŽNO nevztahovala a podporu tedy nedostávaly (nutno zdůraznit, že podobná označení byla pozůstatkem nacistické terminologie).

⁴¹ Měla např. na starosti sociální záležitosti, registraci členů, majetková prohlášení, ale rozesílala též povolání do transportu, tj. obsílky s datem a místem nástupu apod. O činnosti židovských rad, tzv. „Judenräte“, se vedly již od konce války, ale zejména od počátku 60. let obšírné diskuze, zvláště o jejich podílu na rozhodování ve věci zařazování konkrétních osob do transportů, jejich vynětí z nich apod. Od naprostého odsouzení židovských rad starších kupř. z pera Hannah Arendtové (Arendtová, H., Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla. Praha 1995, orig. znění pod názvem Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil vyšlo v New Yorku v roce 1963), či Roberta Pendorfa (Pendorf, R., Mörder und Ermordete. Eichmann und die Judenpolitik des dritten Reiches. Hamburg 1961) je nyní na jejich roli nahlíženo poněkud objektivněji. Viz např. Bondyová, Ruth, Jakob Edelstein. Praha 2001. Orig. hebr. Edelstein neged ha-zeman (Edelstein proti času). Jeruzalém 1981.

⁴² Blíže viz Wehle, Kurt, The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948, In: Dagan, Avigdor (ed.), The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys, vol. III. Philadelphia 1984, s. 500 – 501.

⁴³ Původní název tohoto nacistického úřadu, do jehož působnosti spadala po jeho zřízení v červenci 1939 většina židovských záležitostí, zněl Ústředna pro židovské vystěhovalectví („Zentralstelle für jüdische Auswanderung“). Její přejmenování v srpnu 1942 svědčí o změněné kompetenci Ústředny, jejíž hlavním úkolem bylo nyní převážně odbavování transportů a záležitosti s tím spojené.

sionistického života)⁴⁴ – bylo re-konstituovat pražskou ŽNO a navázat tak na její předválečnou tradici. K její konečné obnově došlo s návratem Ing. Arnošta Frischera z Londýna.⁴⁵

K hlavním zásluhám Ing. Frischera patří zajištění spolupráce výrazných osobností židovského předválečného Československa, jimž se podařilo v neuvěřitelně krátké době ze Židovské rady starších vytvořit funkční centrum pomoci pro osoby vracející se z koncentračních táborů. Hlavní úkol obnovené ŽNOP⁴⁶ byl však nyní více než zřejmý: znovuvybudování židovské komunity v českých zemích.

2. ZAHRANIČNĚPOLITICKÉ SOUVISLOSTI

Dříve než přistoupím k líčení základních etap vnitropolitického vývoje s ohledem na židovskou komunitu v Čechách a na Moravě v poválečné době, je třeba – alespoň rámcově – poukázat na souvislosti zahraničněpolitické, bez jejichž pochopení by bylo obtížné postihnout a následně posuzovat domácí vývoj. Jaké bylo mezinárodní postavení Československa po druhé světové válce, jak se vyvíjely vztahy mezi československou vládou a Sovětským svazem a jakou roli zde hrála podřízenost Sovětskému Svazu? Jaký byl postoj k sionismu a ke zřízení „židovské národní domoviny“ v Palestině a poté ke státu Izrael? A dále – jaká byla úloha Československa při zrodu Izraele? Jakou roli zde hrála československá zahraniční politika úzce vymezená sovětskými zájmy? Toto jsou některé ze stěžejních otázek následujícího oddílu.

⁴⁴ František Friedmann se narodil v roce 1897 v Sedleci u Tábora. Stál u kolébky židovského národního i politického života po první světové válce: byl členem Židovské národní rady a exekutivy sionistických organizací Židovské strany. V meziválečné době byl též členem pražské městské rady. VŽNO, VIII, č. 6, 3. června 1946, s. 52.

⁴⁵ Arnošt Frischer se narodil v roce 1887 v Heřmanově Městci, od roku 1935 vykonával funkci předsedy Židovské strany v ČSR, jež ho spolu se sociálními demokraty kandidovala do senátu. Redigoval brněnský časopis „Der jüdische Sozialist“. Profesi soukromý podnikatel, stavební inženýr v Moravské Ostravě byl v roce 1939 vězněn gestapem, podařilo se mu však odejít do Palestiny. Zde pracoval ve své profesi. Od podzimu 1941 působil v Československé státní radě v Londýně. Od září 1945 do února 1948 byl předsedou RŽNO. Zemřel v roce 1954 v Londýně. VŽNO, VII, č. 2, 1. října 1945, s. 14. Čapková, Kateřina, Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938. Praha 2005, s. 222.

⁴⁶ Ke změně ve vedení ŽNO Praha došlo na konci roku 1945: jelikož Ing. Frischer byl zvolen předsedou RŽNO, vzdal se své funkce předsedy přípravného výboru ŽNO v Praze. Tento přípravný výbor zvolil na své schůzi ze dne 18. října 1945 dr. Karla Steina předsedou ŽNO v Praze a Ing. Rudolfa Ehrmanna, místopředsedou. Ing. Frischer zůstal nadále členem přípravného výboru ŽNO v Praze.

Na konci roku 1945 bylo více než zřejmé, že se československá zahraniční politika, prováděná exilovou vládou prezidenta Beneše, již nedokáže vymanit z vlivu politiky sovětské. Tato skutečnost se projevila především v tom, že se vládě nepodařilo obnovit republiku v předválečných hranicích, což původně představovalo hlavní cíl politiky Benešovy vlády.⁴⁷ Beneš se ocitl v obtížné situaci – celou válku vedl boj o zachování Československa v jeho původních hranicích, usiloval ovšem též o uchování přátelského vztahu k SSSR. Po zmanipulovaných kampaních, jež byly vydávány za projevy vůle Zakarpatských Ukrajinců, bylo toto území Sovětským Svazem anektováno. Československo tak bylo připraveno o nejvýchodnější část republiky, Podkarpatskou Ukrajinu (někdy je také užíván termín Zakarpatská či Karpatská Rus), jež byla od roku 1918, resp. 1919, integrální součástí Československa.⁴⁸ Anexe tohoto území byla uznána československou vládou a parlamentem; jednalo se o jedinou úpravu hranic, jež změnila předválečnou podobu Československa.⁴⁹ V rámci jednání mezi Prahou a Moskvou však bylo dosaženo možnosti optovat pro československé občanství a usadit se v ČSR a tak učinilo i několik tisíc přeživších židů. Problematika podkarpatoruských židovských emigrantů je málo zmapovanou kapitolou poválečných dějin, vzhledem k nedostatku pramenů a absenci statistických přehledů je např. obtížné určit přesný počet optantů usadivších se v Československu. Tento počet kolísá mezi 7 tisíci až 8 tisíci⁵⁰, objevují se však i jiné početní odhady.

Opční prohlášení k získání československého státního občanství bylo možné podat do 1. ledna 1946. Problémem se ovšem stalo ustanovení, jež deklarovalo, že právo opce mohou mít pouze osoby české a slovenské národnosti, případně ruské či ukrajinské, pokud bojovaly v československé zahraniční armádě a jejich rodiny. Ovšem většina židů

⁴⁷ Brod, Petr, *Židé v poválečném Československu*. In: Veber, Václav (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Soubor přednášek. Praha 1997, s. 149.

⁴⁸ K tomuto tématu blíže např. Veigl, Tomáš, *Odstoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému Svazu*. In: *Podkarpatská Rus a Československo*. Sborník ze studentské konference konané 15.–16. října 1997 v Hradci Králové, s. 45–56.

⁴⁹ Kodržení došlo na základě smlouvy mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik ze dne 29. června 1945. Tato smlouva byla nazývána smlouvou Molotov – Fierlinger.

⁵⁰ Viz prohlášení A. Frischera, NA 47/VIII, fond MŠK, k. 2155 (uvádí počet 7 tisíc). Srv. Staněk, Tomáš, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991, s. 343 (hovoří o 7 až 8 tisících osob). Objevují se i odhady podstatně nižší – kolem 6 tisíc. Bednařík, Petr, *Vztah Židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945–1948*. Disertační práce. Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy. Praha 2003, s. 92. O podkarpatoruských židovských optantech viz Vaculík, Jaroslav, *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945–1947*. In: *Nisko 1939/1994. Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“*. Ostrava 1995, s. 292–300.

na Podkarpatské Ukrajině vykazovala národnost židovskou. Situace těchto židovských občanů byla nesmírně obtížná, neboť mohli být sovětskými úřady kdykoliv vráceni zpět.⁵¹

Do prvního čtvrtletí 1946 bylo vydáno asi 24 tisíc opčních prohlášení (z toho 4 tisíce tvořily žádosti příslušníků zahraniční armády, jež byly posuzovány víceméně benevolentně). V souvislosti s praxí zamítání či povolování opce se objevily určité diskrepance mezi československou vládou na straně jedné a sovětskými orgány na straně druhé: při posuzování „československého smýšlení“ sovětská strana prakticky akceptovala pouze hlášení národnosti z roku 1930, nikoliv jiné objektivní znaky, jako kupříkladu účast na politickém či kulturním životě nebo kritérium vzdělání (vystudované školy). Osoby, jimž byla opce zamítnuta, byl zajišťovány Sborem národní bezpečnosti (SNB) a okresní národní výbor je odesílal do sběrného repatriačního střediska SSSR v Praze na Letné.

Československá vláda v této věci, tj. zajišťování a předávání osob zpátky do SSSR, nereflektovala výsledky mezinárodní úmluvy o tzv. „DPs“.⁵² Tato smlouva stanovila, že žádná osoba nebude nucena navrátit se do státu, ve kterém pobývat nechce.⁵³

Rada ŽNO příchod podkarpatoruských židů podporovala, jelikož v něm spatřovala naději na obnovu severočeských židovských náboženských obcí, jež přestaly existovat již s obsazením pohraničních oblastí.⁵⁴ Je nutné ovšem zmínit, že místní obyvatelstvo se k novým osídlencům stavělo vesměs negativně, poukazovalo především na jejich neznalost českého nebo slovenského jazyka.

Vztah k formujícímu se státu Izrael

Československo v prvních poválečných letech plnilo – vzhledem ke své specifické

⁵¹ Je nutné též upozornit na jednání českých úřadů v této věci: na mnoha místech pohraničí docházelo k zákrokům státních a místních orgánů; mnoho optantů bylo, nic netuše, pozatýkáno v noci; viz incident v Ústí nad Labem. Zde – poté, co byla vysvětlena právní situace celé věci – došlo k omluvě příslušných úřadů, avšak tatáž situace se opakovala o necelých čtrnáct dní později, nota bene ve větším měřítku. Podobné akce byly vesměs organizovány nižšími úředníky. VŽNO VIII, č. 11, 1. října 1946, s. 100.

⁵² O „DPs“ blíže s. 27, pozn. 57.

⁵³ Vaculík, J., Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 – 1947, s. 298. Československo však ve věci optantů nemohlo povádět vlastní politiku, jelikož bylo úzce vázáno dohodou o připojení Podkarpatské Ukrajiny k SSSR.

⁵⁴ Jednalo se o tyto ŽNO: Děčín-Podmokly, Liberec, Ústí nad Labem a Teplice-Šanov. RŽNO zaslala několik dopisů Ministerstvu vnitra. V dopise ze 17. prosince 1947 mj. apeluje na československou vládu, aby „zachovala i zde (tj. ve věci optantů, pozn. M. H.) svůj celým světem uznávaný humánní postoj vůči slabým a pronásledovaným.“ NA, f. Úřad předsednictva vlády, k. 1162. Převzato z Vaculík, J., c. d., s. 296.

geografické poloze – funkci jakéhosi tranzitního prostoru. V rámci známé akce Bricha (Útěk), kterou prováděla židovská podzemní armáda v Palestině, pomocí níž se realizovalo ilegální přistěhovalectví, bylo přepraveno mnoho skupin židů z východní Evropy do Evropy západní, především do francouzských a italských přístavů. Odtud příslušníci židovských jednotek tyto skupiny ilegálně přepravovali do Palestiny, jelikož ta byla britskými mandátními úřady pro židovské přistěhovalectví uzavřena.⁵⁵ Počátkem hnutí Bricha byl masový spontánní pohyb uprchlíků různých národností, jenž počal již koncem války. Hnutí bylo tvořeno především zástupci sionistických organizací a příslušníky Hagany. Československá vláda, vedená Klementem Gottwaldem, se v červenci 1946 rozhodla udělit hnutí Bricha dokonce zákonný status (jako organizaci pro záchranu těch, kteří přežili šoa).⁵⁶ Československo tak v této věci víceméně provádělo vlastní politiku – proti byla v některých případech Velká Británie i USA. Washington protestoval proti této praxi zvláště proto, že řada ilegálních transportů končila prozatímně v americké okupační zóně Německa a jejich přítomnost zde byla přítěží pro již komplikovanou situaci v táborech pro tzv. „bezdomovce“.⁵⁷

Podpora sionismu byla vyjádřena též skutečností, že se Československo stalo členem zvláštního výboru OSN pro Palestinu a převzalo také předsednictví komise, která zajišťovala a sledovala realizaci plnění rezoluce OSN o ukončení britského mandátu nad Palestinou, zřízení státu Izrael a vymezení jeho hranic.

Důležitou úlohu v podpoře židů mezi lety 1945 – 1948 sehrál ministr zahraničí Jan Masaryk, jenž byl v přátelském kontaktu s Chajimem Weizmannem, tehdy prezidentem Světové sionistické organizace. Navázal tak na politickou linii svého otce. M. Yegar ve své

⁵⁵ Brod, P., c. d., s. 151 – 152.

⁵⁶ Yegar, Moshe, Československo – sionismus – Izrael. Praha 1997, s. 68 – 70.

⁵⁷ Brod, P., c. d., s. 152. O táborech pro „bezdomovce“ a situaci tzv. Displaced Persons („DPs“), viz Jacobmayer, Wolfgang, Jüdische Überlebende als „DP“. Untersuchungen zur Besatzungspolitik in den deutschen Westzonen und zur Zuwanderung osteuropäischen Juden 1945 – 1947. In: Geschichte und Gesellschaft 3/1983, s. 421 – 452. Termín „DP“ označoval osobu, jež se neměla po návratu z koncentračního tábora kam obrátit; často užíváno jako synonymum pro uprchlíky (refugee, persecutee). Dobová terminologie znala též označení „zavlečené osoby“. Většinu táborů pro „bezdomovce“, kterými byli zejména židé z východní Evropy (vesměs z Polska), bylo možné nalézt v Německu; je smutnou realitou, že se tyto tábory často nacházely v bezprostřední blízkosti bývalých koncentračních táborů, či přímo na tomtéž místě (např. Bergen-Belsen). Spojenci také někdy osvobozené oběti internovali společně se zatčenými pachateli. Specifickým jevem byla tzv. táborová kultura (vydávány byly vlastní noviny, psané jidiš, hrálo se divadlo, existovaly sportovní spolky apod.). Vznikla též organizace, jež sdružovala tyto osoby, které si začaly říkat „She'erit ha Pleta“ (tj. zbytek zachráněných). Zrušena byla na konci roku 1950. Viz také VŽNO, IX, č. 10, 15. května 1947, s. 136 – 138.

práci tvrdí, že skutečný význam jeho pomoci si málokdo uvědomoval a Masarykova úloha zůstává v této věci nedoceněna i nyní. Kromě výše zmíněné pomoci židovským uprchlíkům, se angažoval též v politickém boji, který vyústil v založení státu Izrael a ve vojenské pomoci boji za osvobození, který byl veden od konce roku 1947 do dubna 1949. Kromě zástupců Hagany se na něho obraceli i jednotliví židé se žádostmi o pomoc. O jeho postoji k židovské menšině svědčí výroky pronesené v dubnu 1947 v Praze na shromáždění proti antisemitismu. Poznamenal mimo jiné: „Pro mne (...) mluvit proti antisemitismu, je hanba daleko větší, než vy si můžete uvědomit. Já se stydím, do hloubi duše se stydím, že tu dnes musím stát... Jsme židům hrozně dlužní a když bych byl živ tak dlouho jako Noe, tedy bych nemohl zaplatit ani část toho dluhu, který vděčíme oné hromádce popele, kterou jsem viděl v Terezíně.“⁵⁸ Jeho úlohu si uvědomoval též Izrael, jenž jej na počátku roku 1948 zapsal do „Zlaté knihy židovského národa“ za zásluhy o vytvoření Židovského státu. Stejného uznání se dostalo též prezidentu Benešovi a československému velvyslanci dr. Bohuslavu Kratochvílovi.⁵⁹

Pomoc Haganě a poté její nástupnické organizaci, regulérní armádě státu Izrael, se projevila v několika oblastech, především na poli vojenské pomoci po vyhlášení nezávislosti Izraele v květnu 1948. K uzavření několika oboustranně výhodných smluv (především s brněnskou zbrojovkou) však došlo již o rok dříve. Československo tak Izraeli mezi lednem 1948 a únorem 1949 poskytlo mimo jiné více než dvacet čtyři tisíc pušek, dále množství stíhacích letounů a leteckých pum. V průběhu roku bylo vycvičeno několik desítek pilotů a parašutistů. V rámci vojenské pomoci byla též sestavena takzvaná Židovská brigáda, složená z jednoho tisíce dobrovolníků, které se dostal speciální vojenský výcvik.⁶⁰ Za místo utajené akce (celá akce byla činěna proti rozhodnutí OSN) byl vybrán výcvikový prostor Libavá blízko Hranic. Muži této brigády se měli stát jádrem budoucí izraelské armády. Výcvik byl ukončen v listopadu 1948 a tehdy se již radikálně mění postoj Sovětského svazu vůči Izraeli, což mělo posléze osudový vliv na organizátory brigády, kteří byli v padesátých letech pronásledováni. Do února 1949 se však ještě 1280 členů brigády ve čtyřech transportech přestěhovalo do Izraele.⁶¹

⁵⁸ VŽNO, IX, č. 9, 1. května 1947, s. 121.

⁵⁹ Dufek, J. – Kaplan, K. – Šlosar, V., Československo a Izrael 1947 – 1953, s. 10.

⁶⁰ Brod, P., c. d., s. 152.

⁶¹ Bednář, Václav, Osudy hranických židů po II. světové válce – I. část In: Židé a Morava. Sborník

V této souvislosti se nabízí otázka, do jaké míry československá vláda postupovala do konce roku 1948 samostatně ve své prožidovské, prosionistické a následně proizraelské politice. Její aktivní pomoc hnutí Bricha či později v oblasti vojenských vztahů, je nepochybná. V této otázce dosud není jasno – někteří se přiklánějí k rozhodujícímu vlivu Sovětského svazu, zvláště sovětského ministra zahraničních věcí Andreje Gromyky.⁶² Sovětský svaz se snažil otrást strategickým postavením Velké Británie na Suezském kanálu a z tohoto důvodu vítal ukončení britského mandátu. Vznikem státu si chtěl vytvořit rozhodující a trvalý faktor na Středním východě. Avšak je více než sporné, že by Masaryk postupoval pouze v intencích Sovětského svazu. Domnívám se – v souladu se stanoviskem Yegara – že tyto dva postoje, tedy aktivní prožidovský postoj Masarykův na straně jedné a vliv Sovětského svazu na straně druhé, se vzájemně doplňují a není mezi nimi větší rozpor.⁶³

Po převzetí moci komunisty Československo ve své podpoře nového státu pokračovalo, jak o tom svědčí mj. výše zmíněná zásilka československých zbraní, jež výrazně ovlivnila výsledek války, či podpora židovských uprchlíků z východoevropských zemí. Odklon od proizraelské politiky byl postupný a jedním z prvních signálů nové orientace se stal postoj Československa k výsledkům prvních všeobecných voleb v Izraeli, ve kterých zvítězila Gurionova strana pracujících (Mapaj) oproti straně komunistické, pro niž se tyto volby staly fiaskem (získala necelá 4% hlasů).

Smrt Jana Masaryka v březnu 1948⁶⁴ a Benešova rezignace v červnu 1948 představují nejen ukončení určité éry československé zahraniční politiky, ale též změnu ve vztahu k židovské menšině v Československu, jež tragicky vyústila v procesech padesátých let.

z konference konané v muzeu Kroměřížska dne 12. listopadu 2003, s. 192 – 194.

⁶² Andrej Gromyko vystoupil 14. května 1947 na půdě OSN s návrhem na rozdělení Palestiny a naprosto pregnantně tak vyjádřil stanovisko SSSR k této otázce. Dufek, J. a kol., c. d., s. 9.

⁶³ Yegar, M., c. d., s. 83 – 86.

⁶⁴ K dosud nedořešené otázce Masarykovy smrti existuje velké množství knih a studií; z publikací novějších viz kupř. Šum, Antonín, Jan Masaryk stále s námi. Praha 2004; Pacner, Karel, Československo ve zvláštních službách, III. díl. Praha 2002; Lockhart, R. Bruce, Jan Masaryk. Osobní vzpomínky. Křmov 2003 a celá řada především novinových článků reagujících na expertizu prof. J. Strause z února 2002 a výsledek vyšetřování Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV) z prosince 2003. Nejnověji pak publikace ÚDV s názvem Jan Masaryk (úvahy o jeho smrti). Praha 2005.

Vystěhovalectví

Samostatnou kapitolu po roce 1945 představuje problematika vystěhovalectví. Otázka vycestování židů za hranice se stala – vzhledem k mezinárodněpolitické situaci – aktuální v roce 1947. Do té doby však vycestovala celá řada osob do různých zemí na západě či v zámoří. V této první emigrační vlně byli většinou lidé, kteří ztratili všechny své blízké a rozhodli se emigrovat do zemí, kde již byli usazeni někteří z jejich příbuzných či známých. Jiní chtěli pouze opustit tento stát, vzhledem ke svým vzpomínkám, s ním spojených; další emigrovali z nutnosti začít nový život jinde a jinak, od začátku. Mnoho českých židů odcházelo do zemí Latinské Ameriky, jež byla uprchlíkům nakloněna. Vystěhování se realizovalo ve spolupráci s UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), později IRO (International Refugee Organisation) a především s pomocí židovských organizací (AJDC). V Praze měl pobočku Mezivládní komitét pro uprchlíky (Intergovernmental committee on refugees), jenž pečoval zejména o osoby bez státní příslušnosti, nacházející se mimo svou vlast a nemohoucí se do ní z jakýchkoliv důvodů vrátit. Komitét tak doplňoval práci UNRRY, se kterou ostatně úzce spolupracoval.⁶⁵

Jak je zmíněno výše, Československo plnilo v prvních poválečných letech funkci tranzitního prostoru. Od konce války do počátku roku 1948 bylo přes československé území přepraveno údajně až 150 tisíc židů – repatriantů, vystěhovalců, uprchlíků aj.⁶⁶ V Náchodě⁶⁷

⁶⁵ Mezivládní komitét pro uprchlíky, se sídlem v Londýně, byl vytvořen již v roce 1938 na mezinárodní konferenci v Evianu. Jeho činnost byla zaměřena na pomoc osobám prchajícím před nacistickým režimem. Za války došlo k reorganizaci a jeho mandát byl rozšířen obecně na všechny osoby, jež byly v důsledku válečných událostí donuceny opustit svou zemi, jelikož jejich životy či osobní svoboda byly ohroženy z důvodu jejich rasy, náboženství nebo politického přesvědčení. VŽNO, VIII, č. 2, 28. února 1946, s. 12.

⁶⁶ Staněk, T., c. d., s. 495, pozn. 48.

⁶⁷ V Náchodě vznikalo mnoho problémů s ilegálními, především polskými uprchlíky, jež byly jen obtížně řešitelné. Polská pohraniční stráž totiž často odmítala převzít zadržené osoby zpět. V této souvislosti byly zaznamenány i některé excesy polské strany: např. v listopadu 1945 bylo na nádraží v Náchodě zadrženo 7 polských židů, kteří předtím neoprávněně překročili hranice. Jelikož skupina uprchlíků nebyla vybavena potřebnými doklady, byla předána polské pohraniční stráž. Téhož dne k večeru byla však tatáž skupina zahrnuta zpět na československé území. Na mnohých z uprchlíků byly patrné známky po surovém bití. Byla jim odňata zavazadla a šaty, tudíž většina z nich byla ve spodním prádle a bosa. Polská pohraniční stráž jim prý sdělila, že pokud se vrátí zpět, budou zastřeleni. Byli zadržováni až do pozdních večerních hodin a potom čtyřčlennou pohraniční stráží vedeni neznámou polní cestou, na jejíž konci jim bylo řečeno, že vyšel dekret o polním soudu, že budou zastřeleni a proto jim bylo nařízeno, aby se vysvlékli. Tyto věci následně přejala polská pohraniční stráž a uprchlíci dostali rozkaz, aby překročili řeku Metuj, čímž se ocitli opět na území Československé republiky. Ze zprávy Ministerstva vnitra z listopadu 1945. AMZV, f. Palestina 1945 – 1959, k. 2.

a Broumově vznikla dočasná přijímací střediska a tranzitní místa pro uprchlíky. Již předtím založila Bricha podobné středisko v Karlových Varech, které poté přeneslo svou činnost do Aše. Jménem Červeného kříže Bricha opatrovala průkazy potvrzující, že jejich majitelé jsou cizími státními příslušníky, kteří se vracejí do své rodné země z táborů nucených prací či z táborů koncentračních. Naším územím prošlo mnoho běženců zvláště z východních zemí – z Podkarpatské Rusi, Polska či Rumunska. Exodus polských židů způsobil zvláště tragický antisemitský pogrom v Kielcích a jiné protižidovské excesy.⁶⁸ Polskou hranici denně překročilo až 700 židů a to v oblasti Náchoda. Přes Bratislavu byli poté odvázeni do amerického pásma v Rakousku či Německu. Celkově českým územím prošlo až 60 tisíc polských židů.

Problematika vystěhovalectví byla jedním z bodů meziministerské porady, konané 23. března 1946. Této porady se účastnili zástupci Ministerstva vnitra, Ministerstva informací, dále Ministerstva národní obrany, Ministerstva školství, financí a zahraničních věcí.⁶⁹ Československá vláda se rozhodla v této věci postupovat víceméně blahovolně, a tuto skutečnost posléze potvrdila i vysoká míra spolupráce československých orgánů s AJDC.

Nezanedbatelnou úlohu v otázce poválečného vystěhování židovských občanů ČSR do Palestiny sehrála – kromě hlavního organizátora, jímž byl AJDC – sionistická hnutí mládeže (především Hašomer Hacair). Toto hnutí organizovalo skupiny mladých lidí – členů hnutí – kteří byli za doprovodu dospělých převáženi do Palestiny na lodích pro ilegální vystěhovalce. Řada těchto skupin však byla zadržena britskými orgány ještě před dosažením cíle a posléze internována na ostrově Kypr. Zvláštní status měla skupina zv. Emigrace D (emigrace De luxe), jejíž členové (spolu se svými rodinami) dostali vojenské průkazy příslušníků židovské brigády, kteří se vraceli do Palestiny, kde měli být propuštěni z vojenské služby. Tato skupina o osmi set lidech opustila Prahu v červnu 1947. Velké procento členů hnutí opustilo Československo v rámci hromadného

⁶⁸ Pogrom v Kielcích se konal 4. července 1946. Po válce se do svých domovů v Kielcích navrátilo pouze 200 osob z původního počtu 18 tisíc. Pogrom si vyžádal čtyřicet dva obětí, jež byly usmrceny tím nejbrutálnějším způsobem: někteří byli zastřeleni, jiní ubiti sekerami apod. Zraněno bylo celkem padesát osob. Jako rozbuška k pogromu byla – podobně jako v případě Topolčan – použita fáma o zabíjení křesťanských dětí. Podobně jako v Topolčanech na pogromu participovali též příslušníci policie a vojenských sborů. Před vojenský soud bylo postaveno dvanáct osob, z tohoto počtu devět osob bylo polskou vládou za účast na pogromu odsouzeno k smrti. Protižidovské nepokoje propukly též v Maďarsku v Miškolci. Dufek, J. a kol., c. d., s. 14.

⁶⁹ Svobodová, J., Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 – 1992. Sešity Ústavu pro soudobé

vystěhovalectví, jež probíhalo mezi březnem a červnem 1949. Veškeré aktivity Hašomer Hacair na našem území končí v polovině roku 1949.⁷⁰

Souhrnně je možné konstatovat, že československá vláda v periodě 1945 – 1948 nečinila vystěhovalectví žádné překážky, ba právě naopak – spíše jej podporovala. Změny ve vystěhovalecké praxi byly po roce 1948 zaváděny postupně, v souvislosti se zahraničněpolitickými událostmi. Vystěhovalectví bylo postupně omezováno a v září 1950 se československé hranice uzavřely docela.

3. VNITROPOLITICKÉ ZÁLEŽITOSTI

Poválečné Československo bylo vybudováno na zcela jiných základech než republika předválečná. Přestože poválečný režim deklaroval zachování státoprávní kontinuity s I. republikou, vymezil se k tehdejšímu liberálně-demokratickému systému, resp. distancoval se od něho jakožto režim lidovědemokratický.⁷¹ Již v programu první československé vlády z 5. dubna 1945 je možné spatřit rozsáhlé a hluboké strukturální změny a reformy v politické, sociální, ekonomické i kulturní oblasti.⁷² Ve světle těchto reforem je nutné nahlížet na osudy židovské komunity v českých zemích a na Slovensku. Důležitou změnou – oproti předválečnému stavu – byla pro židovské společenství ztráta postavení národnostní menšiny: obnovená republika již nebyla republikou národnostní, kde by minoritám byla poskytnuta zvláštní práva. ČSR se stala státem mononacionálním.

Zdá se, že po osvobození republiky se razilo heslo, že specifická „židovská problematika“ již neexistuje. Přesto, že o odsouzení rasismu se mluvilo již ve výše zmíněném Košickém vládním programu, poválečné zákony, nařízení, dekrety a vyhlášky neobsahovaly zprvu jedinou zmínku o židech a tato skutečnost vedla k velkým nedorozuměním a těžkostem.

dějiny AV ČR. Praha 1994, sv. 19., s. 25.

⁷⁰ Yegar, M., c. d., s. 74 – 75.

⁷¹ Drápala, Milan, Zavržení liberalismu v Čechách a Helena Koželuhová: K ideologickému profilu poválečné republiky (1945 – 1948). In: Soudobé dějiny, 6, 1 /1999, s. 7. Někteří historici hovoří o období let 1945 – 1948 jako o období „pseudodemokracie“.

⁷² Kaplan, K., Stát a církev v Československu 1948 – 1953, s. 11.

Funkce Rady židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské

Důležitým mezníkem v životě židovské společnosti po druhé světové válce, byl vznik, resp. obnovení Rady židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské, jež se konstitovala jako instituce zastupující zájmy jednotlivých ŽNO. Na sjezdu delegátů ŽNO (1. – 2. září 1945) bylo ustanoveno „Společenství židovských náboženských obcí v zemi České a Moravskoslezské“ – později přejmenováno na RŽNO.⁷³ Vznik Rady se datuje již do roku 1927.⁷⁴ Do její kompetence po roce 1945 spadaly – kromě péče o obce a synagogální sbory, jež po válce obnovily svou činnost – též úkoly komunikace s vládou Československa na úrovni různých vládních setkání, jednání s jednotlivými ministerstvy apod. Rada často zasahovala iniciativně: její zástupci intervenovali u prezidenta, členů vlády a příslušných úředních činitelů, účastnili se řady meziministerských porad a v mnoha případech podali též písemné připomínky k chystaným osnovám zákonů a nařízení.⁷⁵

Hlavním cílem Rady, jež také sledovala praxi soudů a administrativních úřadů i úřadů lidové správy, se stalo odčinění křivd z doby okupace, záchrana kolektivního židovského majetku a v neposlední řadě podpora obnovených ŽNO. Souhrnně je možné konstatovat, že veškerým úsilím a činností RŽNO se vine jako neviditelná nit snaha o hmotnou a mravní rehabilitaci československých židů. Kromě všeobecné záchrany jednotlivců a organizačního uspořádání výstavby celé židovské společnosti, se Rada věnovala úkolům, spočívajícím zejména v rekonstrukci a udržování správních budov a synagog, doplňování jejich inventáře (lavic, náboženských pomůcek a předmětů), obnovila a udržovala v chodu rituální lázně v různých obcích apod. V neposlední řadě se zabývala obtížným stavem židovských hřbitovů, jež byly ve velké většině zdevastovány. V rozpočtu na léta 1946 a 1947 se také objevují následující položky (náklady): podpory usedlým, podpory průchozím a učňům, příspěvky novomanželům a novorozeným,

⁷³ VŽNO, VII, č. 2, 1. října 1945, s. 13.

⁷⁴ Tato tzv. Nejvyšší Rada byla však pouze dobrovolným pracovním společenstvím tehdy existujících pěti svazů ŽNO, jelikož základní zákon židovské náboženské společnosti z roku 1890 znal pouze ŽNO, nikoliv vyšší správní jednotky. Teprve zákonem č. 9 z 21. ledna 1937 byly jednotlivé židovské náboženské obce sloučeny obligatorně v jednotný organizační celek.

⁷⁵ NA, fond MŠK 47/VIII, k. 2155.

a to především na ošacení, nájemné, nemocniční ošetření a přepravní náklady.⁷⁶

Administrativa Rady se od těžkých začátků, po odloučení její agendy od ŽNO Praha, vyvíjela celkem systematicky. Ke konci roku 1947 měla Rada celkem 114 zaměstnanců. Docházelo však k citelné fluktuaci, která tkvěla převážně v jejich odchodu do ciziny. Někteří odešli také, jakmile se naskytlo lepší místo, zejména v původním povolání. Velké procento pracovníků však bylo osobně zainteresováno a tito lidé setrvali na svých místech, ačkoli by v jiném povolání mohli získat vyšší odměnu.

V roce 1947 měla Rada, v jejímž čele stál patnáctičlenný výbor a osmičlenné představenstvo, tato oddělení: sekretariát (k němuž byl přičleněn venkovský, tiskový a informační referát s redakcí a administrací tiskového orgánu Rady – Věstníku ŽNO a fotografickou dílnou), dále matriční oddělení, evidenční oddělení a finanční správu. Agendu náboženskou, hospodářskou, sociální, technickou a personální obstarávala za Radu příslušná oddělení ŽNO Praha (především z důvodů úsporných). Do záležitostí Rady patřil též provoz a umělecká činnost Židovského muzea v Praze, jež však vzhledem k právní povaze formálně náleželo do kompetence Národní správy Židovské rady starších (původně Národní výbor k likvidaci Židovské rady starších). Veškerá agenda se soustředila v sekretariátu, který zprostředkoval přímý styk s orgány Rady. Za účelem lepšího vykonávání úkolů byly představenstvem Rady zřízeny jednotlivé komise: komise personální, finanční, studijně-právní, sociální, terezínská (se subkomisí pro terezínské památky) a komise hospodářská.⁷⁷

V čele Rady stanul Ing. Arnošt Frischer, místopředsedou se stal Ing. František Fuchs⁷⁸, jenž byl činný v ŽNOP již od roku 1934, dále Julius Lederer⁷⁹ a Ing. Drucker.

⁷⁶ NA, 47 VIII B1 – Nejvyšší Rada, k. 3921.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ František Fuchs se narodil v roce 1905 v Radošovicích u Říčan, před válkou činný v česko-židovském hnutí. Mezi lety 1945 – 1948 předseda na krátko obnoveného Svazu Čechů židů. Místopředsedou Rady byl až do roku 1966, poté zastával funkci předsedy (do roku 1975). Profesi stavební inženýr, zastával vedoucí místa postupně v různých podnicích. Wörster, Peter, Die Juden in den böhmischen Ländern nach 1945. Materialien zu ihrer Geschichte. Dokumentation Ostmitteleuropa, Jg. 8/32, Heft 5/6. Marburg an der Lahn 1982, s. 47.

⁷⁹ Julius Lederer, místopředseda RŽNO, se narodil v roce 1871 v Březnici. Již v meziválečné době byl aktivním pracovníkem nejen židovských organizací – byl také členem městské rady, náměstkem starosty, členem okresního výboru, předsedou obchodního grémia a vedoucím funkcionářem řady židovských spolků, které byly ostatně založeny z jeho iniciativy. V době okupace byl členem a později místopředsedou poradního politického sboru při ŽNO Praha, jenž byl vytvořen dr. Weidmannem. Po návratu z Terezína člen Židovské rady starších. Poslední léta strávil v Domově odpočinku v Poděbradech spolu se svým bratrem Rudolfem. Zemřel v roce 1956. VŽNO, VIII, č. 8, 1. srpna 1946, s. 71. VŽNO, XVIII, č. 8, 1. srpna 1956, s. 4.

Tajemníkem byl zvolen JUDr. Kurt Wehle.⁸⁰

Velkým úspěchem RŽNO byla především skutečnost, že se jí podařilo prosadit zřízení zvláštního referátu při úřadu předsednictva vlády, jenž měl za úkol koordinovat práci a snahu jednotlivých ministerstev odstraňovat důsledky a zbytky rasové diskriminace a sledovat v tomto směru zákonodárství. Rada také vyvíjela úsilí o zajištění státoprávního postavení židů a zajišťovala státní občanství optantům: k jejím zásluhám je možné přičítat, že ani jeden z optantů nebyl repatriován. Mnoho zásadních intervencí (např. návštěvy u prezidenta republiky) provedla Rada společně s Ústředním svazem židovských náboženských obcí na Slovensku (ÚSŽNO). Jejich spolupráce dostala organizační rámec vytvořením koordinačního výboru, jenž se měl stát zárodkem budoucí celostátní organizace židovské náboženské společnosti. Tento cíl se však nepodařilo uskutečnit; jedním z důvodů byly i určité diskrepance mezi oběma organizacemi.

I přesto, že v okamžiku vytvoření Rady bylo mnoho úkolů, dosud vykonávaných pražskou ŽNO, na Radu přeneseno a současně došlo k jasnému vymezení kompetence ŽNO, její činnost i nadále přesahovala rámec daný zákonem⁸¹ a stanovami. Pro účelné fungování ŽNO Praha bylo nejprve nutné zajistit praktické záležitosti, tj. obnovu předválečných institucí, které nemohly vykonávat své úřední záležitosti, jelikož jejich bývalá působiště (budovy) byla ve velké většině po válce obsazena. Kromě židovské radnice v Maislově ulici č.18 a kancelářských prostor v Josefovské č.7 (dnešní Široká ul.), se Rada snažila co nejdříve opětovně získat starobinec a sirotčinec ve Stalinově ulici č. 1201 (dnešní Vinohradská ul.). Po revoluci byla nadační budova, ve které obě instituce dříve sídlily, obsazena ruským vojskem a po jeho odchodu z nepochopitelných důvodů přidělena všeobecné veřejné nemocnici na Královských Vinohradech jako budoucí internát

⁸⁰ Kurt Wehle se narodil v roce 1907 v Jablonci nad Nisou, absolvent pražské právnické fakulty se až do počátku války věnoval advokátní praxi. Z Terezína byl deportován do Osvětimi a Schwarzhede. Funkci tajemníka Rady vykonával do roku 1948, kdy byl prohlášen za personu non grata. Rozhodl se emigrovat a první útočiště našel v Paříži, kde působil jako právník a poradce ředitele v AJDC, od roku 1951 pobýval v New Yorku. Do roku 1961 zastával funkci vedoucího české a rakouské sekce United Restitution Organisation. Stal se též zakladatelem a prvním prezidentem společnosti pro dějiny Židů v Československu (do třídílného sborníku *Židé v Československu* přispěl studií o obnově židovského společenství v Čechách a na Moravě po 2. světové válce). Zemřel v roce 1995. Roš chodeš, 57, 12/1995 – 5756, s. 14. Ing. Frischer jej charakterizoval jako „vysoce nadaného, houževnatého a neomezeně pilného spolupracovníka.“ NA, f. MŠK, 47 VIII A, k. 2155.

⁸¹ Zákon č. 57/1890 ř. z. stanovil úkoly ŽNO takto: „Úkolem náboženské obce jest, aby v mezích státními zákony vyměřených, pečovala o náboženské potřeby svých členů a vydržovala i podporovala ústavy tímto účelem vyžadované.“ VŽNO, VIII, č. 2, 28. února 1946, s. 10.

pro ošetřovatelky (a to i přesto, že byla obci mezitím navracena, a to již ve druhé polovině roku 1946). Zabírací řízení bylo podáno na návrh Ministerstva zdravotnictví. Po dvou měsících však ministerstvo od svého záměru upustilo a zemský národní výbor v Praze tedy řízení definitivně zastavil. Poté, co byly dokončeny veškeré opravné a adaptační práce, přišla nemocnice s tímž požadavkem a opět prosadila, že zemský národní výbor v Praze, čtyři dny po otevření starobince (18. července 1947) opět zahájil zabírací řízení.⁸² Podobně kancelářské prostory v Maislově č. 15 byly postoupeny Ústřední radě odborů (ÚRO) bez vědomí ŽNO a to dekretem magistrátu hl. města Prahy ze dne 19. července 1945.⁸³

Postavení ŽNO Praha bylo v prvních poválečných měsících obtížné, jelikož její aktivity, spolu s aktivitami Rady, se zpočátku nesetkávaly s porozuměním části židovské veřejnosti.⁸⁴ Tento fakt souvisí s výše uvedenými skutečnostmi o určitém nejednoznačném postavení obce za okupace: objevily se dokonce hlasy, jež obvinily ŽNOP z „přisluhovačství“. Na stránkách VŽNO bylo věnováno mnoho prostoru pro vyvrácení těchto a obdobných názorů, přičemž byla zdůrazňována skutečnost, že čeští židé nebyli svými někdejšími vůdci „ani zrazeni, ani zaprodáni.“⁸⁵ Faktem zůstává stížené nabývání důvěry ze strany obou institucí, což částečně komplikovalo opětovné zahájení činnosti v době poválečné. Též je nutné upozornit na skutečnost, že po válce došlo ke spolupráci

⁸² VŽNO, IX, č. 15, 1. srpna 1947, s. 216.

⁸³ NA, fond MŠK 47/VIII B, k. 3917. Obec potřebovala umístit tato oddělení (úřady): vedení, ústřední sekretariát, rabinát a kultové oddělení, finanční správa, účtárna, personální a evidenční oddělení, pátrací a dokumentační oddělení, židovská ústřední matrika, hospodářské oddělení, proviantura, sociální oddělení a některá pomocná oddělení, odbor pro venkovské obce, úřadovny Rady, taktéž úřadovny Palestinského úřadu, AJDC a různé dílny sociálního oddělení ŽNO.

Zdá se, že výše uvedené příklady byly velmi časté. Podobný případ se stal s domem Izraelského spolku pro poskytování stravy hochům, v ulici U půjčovny 3, jenž byl ve správě ŽNOP. Tento dům byl zabrán pro vojenskou správu a to opatřením, jehož účinnost zanikla zanikla dva roky po skončení stavu branné pohotovosti, tj. dne 31. prosince 1947. Z tohoto důvodu nařídil vojenský referát magistrátu hl. města Prahy jeho odevzdání. Dům byl magistrátem převzat, avšak místo ŽNOP, jakožto správce domu, byl znovu odevzdán vojenské správě. Proti tomuto rozhodnutí byla podána stížnost u vojenského referátu magistrátu. Nábytek a svršky byly dány ŽNOP k dispozici a musely být umístěny v libeňské synagoze. VŽNO, X, č. 8, 20. února 1948, s. 87.

⁸⁴ Ze statí Štěpána Engela „Do vlastních řad“, ve které poukazuje na chování některých, kteří neměli důvěru ke jmenovaným institucím: „Většina pražských židů se vyhýbala obci a Radě, arcit' jen až do příchodu balíčků, které těmito institucemi byly rozdělovány“. VŽNO, VIII, č. 4 – 5, 5. května 1946, s. 35. Viz též Engel, Š., „Do vínku roku 1947.“ In: VŽNO, IX, č. 1, 1. ledna 1947, s. 1 – 3. Podobně též článek z pera Bedřicha Zimmera „Židovská náboženská obec chce pomoci“, kde mj. uvádí: „Víme, že je (ŽNO) dnes kritisována velmi ostře. Proč? Její příslušníci žijí částečně ještě v jakési mlhavé představě, že ŽNO je bohatá a vlivná a s hrůzou myslí na dobu, kdy museli poslechnouti všech výzev, které obdrželi od tak zvané židovské rady starších, která doručovala všechny příkazy Němců. Něco z té nedůvěry je ještě v příslušnících ŽNO. Dnešní ŽNO chce pomoci, nic jiného.“ (...) Je tady pro vás a ne vy pro ni, jak to bylo v době, kdy jsme se třáslí, přinesl-li nám listonoš dopis od „Obce“. VŽNO, VIII, č. 2, 28. února 1946, s. 13.

mezi jednotlivými směry uvnitř židovské náboženské společnosti, jež byla v době meziválečné obtížně představitelná, jelikož před válkou všechny tři směry, tj. českožidovství, sionismus a ortodoxie, představovaly samostatné proudy, jež si víceméně konkurovaly: šlo především o střet národnostních koncepcí Čechožidů a sionistů (ortodoxie byla již za I. republiky elementem spíše výjimečným). Poválečná spolupráce našla svůj výraz ve společné kandidátce tzv. Listiny jednoty, jež byla sestavena pro volby do výborů židovských obcí, které se konaly dne 23. března 1947.⁸⁶

Ve dnech 26. – 28. října 1947 se konal druhý sjezd delegátů ŽNO v zemích české a moravskoslezské. Byl vytvořen osmnáctičlenný výbor a desetičlenné představenstvo Rady. Předsedou byl zvolen opět Ing. Arnošt Frischer.⁸⁷

Velké množství práce odvedlo v prvních poválečných letech sociální oddělení ŽNOP, které poskytovalo finanční i věcnou podporu potřebným osobám: nemocným v nemocnicích, těhotným ženám, podvyživeným dětem, osobám neschopným práce apod. Velkou pomocí byla též pro osoby naším územím procházející: v Praze, Soukenické ulici, zřídila ŽNOP noclehárnu se 40 lůžky. V Belgické ulici č. 25, tehdejší Praha XII, zřídila domov mládeže, ve kterém mohlo být umístěno celkem 70 dětí, především sirotků. Tradičním úsekem práce ŽNO byla vždy péče o staré osoby. ŽNOP po válce spravovala starobinec v Praze, v Lublaňské č. 57, ve Stalinově č. 1201 a provozovala taktéž starobinec v Poděbradech.⁸⁸

Zvláštní pozornost – po zajištění elementárních existenčních podmínek – byla

⁸⁵ Tamtéž, s. 36.

⁸⁶ Proti jednotné kandidátce vystoupil Kurt Přemysl Heller se „Sdružením k ochraně zájmů československých židů“. Tato kandidátní listina byla vedoucími představiteli židovské náboženské společnosti hodnocena negativně z toho důvodu, že se snažila tříštit jednotu. Byla nahlížena jako „listina několika jednotlivců, kteří se žid. života dosud neúčastnili a v nejtěžších dobách budování stáli stranou.“ VŽNO, IX, č. 5, 1. března 1947, s. 57. Nutno zdůraznit, že o této menší roztržce v židovské náboženské společnosti ihned informoval většinový tisk, jenž o židovské problematice přinášel zprávy jinak spíše sporadicky. Tak např. Právo lidu – aniž by si informace, získané od obou stran sporu předem ověřilo – uvedlo, že K. P. Heller byl původně příslušníkem československé církve, na židovskou víru přestoupil před několika málo týdny a „dokonce si na nějaký čas nechal narůst ortodoxní bradku.“ Právo lidu, 1. března 1947, převzato z VŽNO, IX, č. 6, 15. března 1947, s. 77.

⁸⁷ Shromáždění delegátů se zúčastnili mj. osobní zástupci ministra vnitra, ministra informací a ministra školství a osvěty, zástupce pražského biskupa, zástupce Českobratrské evangelické církve, zemský soudce, zástupce unitářů, zástupce prezidia ZNV a primátora hl. města Prahy, vrchní odborový rada, přednosta matričního oddělení MV, zástupce AJDC, WJC, Palestinského úřadu, Agudas Jisroel, Hiasu, Svazu Čechů židů, Ústředního svazu sionistického, Kruhu legionářů žid. původu a všechny ostatní žid. spolky a organizace. VŽNO, IX, č. 22, 6. listopadu 1947, s. 313.

⁸⁸ VŽNO, VIII, č. 15, 15. prosince 1946, s. 139. V domě v Belgické č. 25, jenž byl pův. postaven pro útulek židovských sirotků, sídlily za okupace náhradní úřadovny Sicherheitdienst (SD).

věnována „kultové agendě“. Citelně byl v prvních letech pocíťován zvláště nedostatek rabínů a dalších osob, jež by mohly zastávat náboženské funkce. Z rabínů, kteří před válkou působili v českém prostoru, se navrátil pouze staříčský vrchní rabín dr. Aladar Deutsch⁸⁹ a dr. Richard Feder⁹⁰, jenž byl rabínem v Kolíně. Z Izraele přijel zpátky do Československa také dr. Gustav Sicher.⁹¹ Dr. Hanuš Rezek (Rebenwurz)⁹², který sloužil za války jako duchovní pro židovské vojáky v československé zahraniční armádě, se rovněž navrátil do Prahy. Dr. Sicher se stal nástupcem dr. Deutsche ve funkci vrchního rabína v Praze.⁹³ Přestože Rada dostala na konci roku 1945 nabídku od londýnského Jewish College, jenž byl ochoten na dobu jednoho roku přijmout kandidáty na funkci rabína, nebylo této možnosti využito, a to i vzhledem ke skutečnosti, že dosud (tj. do 9. prosince 1945) se nepřihlásil jediný zájemce o toto studium.⁹⁴ Tato skutečnost reflektuje katastrofální nedostatek duchovních v poválečné době, může být i odrazem určitého nezájmu o tyto funkce.

Dle referátů RŽNO je patrné, že předsednictvo Rady si slibovalo mnoho od přistěhování ortodoxních židů z východu.⁹⁵ Jejich přítomnost v českých zemích se projevila mimo jiné v existenci řady košer restaurací a jídelen, jejichž množství bylo v periodě 1945 – 1948 paradoxně mnohem vyšší než před válkou. Velké množství rituálních jídelen bylo též odrazem momentální situace – v této době Československem procházely stovky židovských uprchlíků převážně z Polska či Rumunska, jež zde nacházely dočasný azyl.

⁸⁹ Aladar Deutsch se narodil v roce 1871 v Aroktö v Uhrách. Úřad zastával od roku 1930, kdy nahradil dr. Heinricha (Chaima) Brodyho. Funkce se vzdal v roce 1947 ze zdravotních důvodů. Zemřel o dva roky později v Praze. Pěkný, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001, s. 357.

⁹⁰ O osobnosti Richarda Federa viz blíže medailon na s. 84, pozn. 301.

⁹¹ O osobnosti Gustava Sicheho viz blíže s. 84, pozn. 300.

⁹² Hanuš Rezek se narodil v roce 1902 ve Strážnici, po svém působení v zahraniční armádě zastával v pražské židovské obci vícero funkcí – byl tajemníkem, kultovým referentem, kazatelem i rabínem. Měl zájem na tom, aby obce byly včas vybaveny potřebným náboženským inventářem. V centru jeho pozornosti stáli především židé z Podkarpatské Rusi. VŽNO, XI, č. 1, 7. ledna 1949, s. 5.

⁹³ Wehle, K., *The Jews in Bohemia...*, s. 513 – 514.

⁹⁴ Zápis ze schůze výboru RŽNO, konané 9. prosince 1945. AŽMP, f. Opava, k. 1 (1945 – 1951).

⁹⁵ O východních židech hovořil Ing. Frischer následovně: „ortodoxní živel, t. j. ten element, jemuž je co děkovat za to, že východní židovstvo přetrvalo staletí, tvoříc reservoir, z něhož se doplňovaly prořídlé řady židovstva ve střední a západní Evropě...“ NA 47 VIII, k. 3 923.

Kulturní záležitosti

Počátky obnovy kulturního života je možné zaznamenat již v září 1945. Tehdy vyšlo první číslo obnoveného Věstníku Židovské obce náboženské v Praze. Věstník – jako oficiální tiskový orgán RŽNO – se postupně stal účinnou zbraní v boji za práva českých židů. Na jeho stránkách se pravidelně, kromě informací z jednotlivých ŽNO, událostí v kultuře či náboženském životě, objevovaly zprávy o konkrétních problémech židovské komunity a majetkoprávních křivdách ze strany československých orgánů. Věstník, pod redakčním vedením dr. Rudolfa Iltise⁹⁶, vycházel nejprve jako měsíčník (do srpna 1946), od září jako čtrnáctideník. Jeho periodicita byla změněna opět v listopadu 1947, kdy začal vycházet jako týdeník. Mezi lety 1945 – 1948 vystupovaly do popředí velmi výrazně především články a statě z pera Štěpána Engela, vyznačující se velkou mírou kritičnosti a bojující touto cestou proti vzrůstajícímu antisemitismu.

Rada se také brzy začala podílet na vydávání různých publikací; v této souvislosti je nutné zmínit roli Židovského muzea v Praze⁹⁷, jelikož první poválečné kulturně-publikační aktivity Rady byly víceméně spojeny s jeho činností. Poválečné sbírky muzea (především stříbro a textilie), jež jsou nevyčíslitelné hodnoty, mají však hrůzné pozadí: většina předmětů byla do muzea svezena v době okupace ze zrušených synagog a židovských náboženských obcí ze všech koutů Čech a Moravy. Předměty, jež byly v muzeu postupně shromažďovány, měly vedoucím orgánům okupační správy sloužit jako reprezentativní vzorek uloupeného majetku a zároveň se tak staly dokladem pokračující záhuby židovských obyvatel Protektorátu Čechy a Morava; vzniklo tak tzv. „Židovské ústřední muzeum“

⁹⁶ Rudolf Iltis, narozen v roce 1899, absolvent práv, germanistiky a filozofie. Po svém návratu z Terezína se stal v listopadu 1945 vedoucím publikačního oddělení Rady; v této funkci působil až do své smrti. Ve Věstníku, jenž redigoval, publikoval velké množství úvodníků, statí a komentářů. Též překládal. Od roku 1954 se stal redaktorem Židovské ročenky a o rok později i Informačního bulletinu vydávaného v německém jazyce. Dlouhá léta byl ústředním tajemníkem Rady, členem reprezentace ŽNOP a předsedou její kulturní komise. Redigoval také mj. výbory z díla rabína Richarda Federa 'Život a odkaz' (1973) a Gustava Sichera 'Volte život' (1975). Zemřel v roce 1977. Roš chodeš, 54, 8/1992 – 5752, s. 13.

⁹⁷ Židovské muzeum v Praze vzniklo v roce 1906 jako instituce, jejímž účelem byla záchrana cenných uměleckých předmětů z bohatých inventářů asanovaných synagog. Idea vzniku muzea se zrodila záhy po asanaci pražského ghetta v 90. letech 19. století a sice v okruhu prof. Salomona Hugo Liebena, vynikajícího vědce-historika a profesora náboženství a dr. Augustina Steina, předsedy ŽNOP a Rady. Rokem svého vzniku se pražské Židovské muzeum zařadilo do skupiny nejstarších židovských muzeí a stalo se jedním z prvních židovských muzeí v Evropě (vedle židovských muzeí ve Vídni, Berlíně a Frankfurtu n./M.) Bylo založeno na spolkové bázi a péči řady odborníků se mu podařilo shromáždit velké množství hebraik a judaik, především z Čech.

(„Jüdisches Zentralmuseum in Prag“), jehož pracovníků – v souvislosti s transporty – postupně ubývalo. Z pracovníků válečného muzea jmenujme alespoň dr. Josefa Poláka, dr. Tobiasse Jakobovitse či arch. Františka Zelenku, kteří za války zahynuli. Jedním z mála zaměstnanců předválečného muzea, jež se navrátili zpátky do vlasti, byla historička umění dr. Hana Volavková.⁹⁸ Stala se první ředitelkou poválečného Židovského muzea v Praze, jež obnovilo svou činnost 13. května 1945 (ve své funkci setrvala až do roku 1961). Ze zaměstnanců muzea je nutné jmenovat dále dr. Jiřího Weila (odborný pracovník knihovny) a JUDr. Karla Steina⁹⁹ (administrativa).

Muzeum bylo slavnostně otevřeno 24. června 1946 v zasedací síni Židovské radnice. Kromě zástupců židovské obce, v čele s předsedou Ing. Frischerem a vedoucím pražské obce dr. Steinerem, se otevření účastnil mj. náměstek předsedy vlády prof. Stránský, ministr školství a osvěty prof. Nejedlý, velvyslanec dr. Skalický a zástupci jednotlivých ministerstev, kulturních institucí, tisku a zahraničí hosté.¹⁰⁰

Jak je uvedeno výše, správa muzea patřila především do kompetence Rady, avšak stalo se tak teprve na podzim roku 1946, kdy Národní správa Židovské rady starších, jež do této doby (společně s muzeální komisí), instituci spravovala, přistoupila na dohodu s RŽNO a vedení muzea tedy, počínaje výše uvedeným datem, spadalo pod obě jmenované instituce.

⁹⁸ Hana Frankensteinová-Volavková se narodila v roce 1904 v Jaroměři. Již před válkou publikovala mnoho odborných kunsthistorických studií. Byla kurátorkou výstav v pražském Městském muzeu a knihovnici v Uměleckoprůmyslovém muzeu. V Židovském ústředním muzeu připravila expozici židovských svátků a zvyků, zpracovávala též obřadní textilie a výtvarná díla ze zrušených židovských náboženských obcí a židovských domácností. Poté byla krátce internována v Terezíně. Židovské muzeum v Praze vedla od května 1945 do roku 1961. Zabývala se urbanistikou pražského ghetta, studiem židovských památek mimopražských židovských obcí a dějinami židovského osídlení v Praze. Z bohaté publikační činnosti dr. Volavkové jmenujme např. Poklady českých a moravských synagog (1949). Příběh židovského muzea v Praze (1966) či Zmizelá Praha. Židovské město pražské (1946) – nejnověji reprint (Praha 2002). H. Volavková zemřela v roce 1985 v Praze. Roš chodeš, 56, 5/1994 – 5754, s. 15.

⁹⁹ Karel Stein se narodil v roce 1906 ve Světlé nad Sázavou, povoláním právník, pražský advokát. Od roku 1939 v čele venkovského oddělení pražské ŽNO. V roce 1943 byl odtransportován do Terezína a poté dále na východ. Po svém návratu aktivně působil v oblasti všeobecné pomoci českým židům. Stál např. u zrodu dokumentační akce, jejíž cílem bylo zjistit rozsah škod, které způsobila nacistická okupace (byly zajišťovány dokumenty a doklady, knihy s touto tematikou, pořizovány fotografie zpusťšených hřbitovů apod.). Má také hlavní podíl na organizování venkovských náboženských obcí a znovuoobnovení činnosti Židovského muzea v Praze. Zemřel v roce 1961 v Jeruzalémě. Dříve zastával funkci vedoucího matrik a stal se prvním předsedou ŽNOP. VŽNO, VII, č. 3, 28. října 1945, s. 23.

¹⁰⁰ Svobodné slovo, 25. června 1946. NA, MZV (VA) n7, k. 266. Z významných hostů jmenujme dále přednostu voj. kanc. prezidenta republiky generála O. Španiela, děkana Filozofické fakulty Univerzity Karlovy prof. dr. Rypku, zástupce AJDC G. Jacobsona či profesora Hebrejské univerzity v Jeruzalémě dr. G. Scholema.

Výzkumné projekty muzea začaly pod vedením dr. Otto Munelese¹⁰¹ a dr. Bertholda Jeitelese, jež je možné považovat za jedny z mála přeživších předválečných pražských židovských učenců.¹⁰²

Přestože došlo v periodě 1945 – 1948 k realizaci několika krátkodobých výstav¹⁰³, byla činnost muzea v této době fakticky výrazně limitována (došlo např. k citelnému úbytku zaměstnanců) a „kombinovaná“ správa se tudíž nejevila jako příliš rozumné řešení. V roce 1947 se diskutovaly návrhy na nové uspořádání muzea. Hovořilo se kupříkladu o obnově Spolku k založení a udržování židovského muzea v Praze¹⁰⁴, avšak ani tato cesta se neukázala jako příliš vhodná. Situace židovského muzea byla také jednou z položek, o které se jednalo na Sjezdu delegátů na podzim 1947.

Aktivita muzea do roku 1948 byly spojeny především s dokumentační činností nemovitých památek a údržbou jednotlivých památkových objektů. Dle stanov „Spolku Židovského muzea v Praze“ bylo hlavním účelem spolku: „...shromažďovati, zachovávat, vědecky zpracovávat a veřejnosti přístupným činiti vše, co se vztahuje k dějinám života a kultury židů v českých zemích.“¹⁰⁵ Židovské muzeum v Praze se tak postupně snažilo navázat na svou předválečnou činnost, avšak tyto snahy byly utřaty v samém počátku: v souvislosti s únorovým pučem došlo k zpolitizování činnosti muzea, jež byla postavena na ideologickou základnu.

¹⁰¹ Otto Muneles se narodil v roce 1894 v Praze. Tento význačný vědec-judaista a hebraista, znalec talmudu a kabaly, se stal jakýmsi posledním „reliktem“ slávy pražského předválečného učeného židovstva. Zemřel v roce 1967 v Praze. Roš chodeš, 54, 3/1992, s. 12.

¹⁰² Wehle, K., c. d., s. 515.

¹⁰³ První z nich byla věnována terezínskému malíři Otto Ungarovi (probíhala v říjnu a listopadu 1946); druhá představila výběr z díla Karla Fleischmanna (březen-duben 1947); třetí výstavou se stala výstava s názvem „Stará Praha“, v květnu roku 1948 byla za velkého zájmu veřejnosti otevřena výstava „Pražský židovský portrét 19. a 20. století“. Vystaveno bylo sedmdesát dva obrazů židovských umělců (např. Jiří Jílovský, Alfred Justitz, Robert Guttman a další). Frankensteinová, Hana, Zpráva o činnosti Státního židovského muzea za léta 1945 – 1950. Praha b. r., s. 16, 18, 20. VŽNO, VIII, č. 11, 1. října 1946, s. 98. VŽNO, X, č. 23, 4. června 1948, s. 274.

¹⁰⁴ Přestože byl spolek formálně v roce 1946 obnoven (pod názvem „Spolek Židovského muzea v Praze“), jeho aktivity neodpovídaly předválečné činnosti původního spolku. Zakládajícími členy spolku měly být dle Zprávy kulturní a památkové komise RŽNO z 27. října 1947 všechny ŽNO, včetně Rady. Předsedou se stal dr. Karel Stein, tehdy kulturní referent Rady. V souvislosti s tím byla založena též „Společnost přátel židovského muzea“. Avšak činnost spolku „Židovské muzeum“ nebyla příliš výrazná, což byl důsledek především nedostatečného finančního zázemí spolku, ze kterého mohl jen stěží krýt specifické potřeby znovuoobnoveného Židovského muzea v Praze. Veselská, Magda, Židovské muzeum v Praze (shrnutí současného stavu bádání na tématu). Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Brno 1999, s. 46 – 48.

¹⁰⁵ Zpráva o činnosti muzea za měsíc listopad 1947. AŽMP, Spisová agenda z let 1945 – 1950, převzato z Veselská, M., Židovské muzeum v Praze, s. 124, pozn. 22.

K obnově spolkového života došlo záhy.¹⁰⁶ Židovské spolky, různá sdružení, organizace a politické strany tvořily nedílnou součást života českých židů od 19. století. Od té doby postupně docházelo k tomu, že spolky počaly přebírat některé oblasti činnosti, jež dosud byly výhradním monopolem ŽNO. Bohatou činnost vykazovaly jak spolky se sociálním či náboženským zaměřením, tak spolky sionistické, kulturní a v neposlední řadě též sportovní (např. Makkabi – Židovská tělocvičná a sportovní jednota). Po skončení války ze široké škály aktivit prvorepublikových spolků však zbyla pouhá rezidua a navíc – většina spolků byla obnovena pouze formálně. K této skutečnosti vedly výrazné ztráty na českých židech za války, poválečná emigrace, ale i poněkud vlažný přístup k opětovnému zahájení činnosti či dokonce nezáměr o obnovu členství. Vzhledem ke specifické poválečné situaci bylo možné jmenovat do předsednictva jednotlivých spolků osoby z řad příslušníků ŽNO, tedy nikoliv pouze bývalé funkcionáře či osoby z řad tehdejších členů. Obnovení spolků bylo předpokladem pro navrácení spolkového majetku.¹⁰⁷ Rada žádala od členů spolků oznámení o obnově, přesný název, sídlo a adresu, včetně jmen posledních funkcionářů¹⁰⁸, jelikož spolky, jež hodlaly obnovit svou činnost, musely být oznámeny spolkovému úřadu I. stolice, u kterého byly zapsány ve spolkovém katastru a to nejpozději do dvou měsíců po dni, kdy nabyl účinnosti dekret prezidenta republiky č. 81/1945 Sb. ze dne 25. září 1945 o některých opatřeních v oboru spolkovém. Objevily se případy, kdy židovské spolky, jež ohlásily obnovení činnosti, obdržely od Zemského národního výboru v Praze výměr, že jejich znovuoobnovení nebylo vzato na vědomí z toho důvodu, že spolek by ve své činnosti pokračoval dle stanov, sepsaných v německém jazyce. Rada – po stížnostech takto postižených spolků – vypracovávala odvolání a tato zasílala zpátky spolkům za účelem podání. Je nutno dodat, že odvolací lhůta v této věci činila pouhých patnáct dní.¹⁰⁹

Z obnovených spolků jmenujme alespoň činnost Svazu Čechů židů. Svaz, jenž byl ustanoven v říjnu 1919, byl dobrovolným sloučením „Svazu českých pokrokových židů“ a „Politické jednoty českožidovské“. Představoval oficiální reprezentaci Čechožidů jak na

¹⁰⁶ Židovské spolky byly likvidovány na jaře 1940 z příkazu Ústředny pro židovské vystěhovalectví na základě nařízení říšského protektora ze dne 5. března 1940. Bylo tak např. zrušeno 86 pražských spolků. Křest'an, J. a kol., *Židovské spolky v českých zemích 1918 – 1948*, s. 71.

¹⁰⁷ Oběžník RŽNO z 7. prosince 1945. AŽMP, f. Opava, k. 2 (1945 – 1952).

¹⁰⁸ VŽNO, VII, č. 4, 15. prosince 1945, s. 31.

¹⁰⁹ Oběžník RŽNO z 3. října 1946. AŽMP, f. Opava, k. 2 (1945 – 1952).

politické úrovni, tak na veřejnosti.¹¹⁰ Svaz se hlásil k odkazu Jindřicha Kohna.¹¹¹ Tiskovým orgánem hnutí se stal týdeník Rozvoj. První poválečná valná hromada Svazu se konala v Praze 18. ledna 1946, předsedou výkonného výboru Svazu byl zvolen Ing. Fr. Fuchs. Ve výboru zasedal též JUDr. Emil Kafka¹¹², předválečný předseda ŽNO v Praze. V programovém prohlášení Svazu bylo období poválečné nahlíženo jako „třetí údobí českožidovské organizované práce“, jež je charakterizováno „budovatelským úsilím našeho národa“, přičemž úkolem prvního údobí byla „typická práce menšinová, tj. české uvědomovací a probuzenecké hnutí mezi židovstvem u nás“, druhé údobí „pod vlivem a příkladem Masarykovým hledalo mravní a duchovní spoje mezi naším češtvím a židovstvím“.¹¹³ Svaz Čechů židů zanikl v důsledku ztráty členstva a nulové činnosti v roce 1951.¹¹⁴

Nemalá péče byla po skončení války věnována obnově židovských hřbitovů. Velké množství hřbitovů bylo po válce zpustošených a v troskách. Někde dokonce došlo k smutným událostem poválečným: to, co nestihli dokončit okupanti, podařilo se místním: náhrobní kameny byly poškozovány, bořeny, odváženy. V Jemnici na Moravě byla celá jedna ulice vydlážděna židovskými náhrobními kameny.¹¹⁵ Lidé ničili nápisy, vybíjeli okna či pomalovávali zdi u obřadních síní. Na některých hřbitovech bylo možné vidět pasoucí se dobytek. Objevily se též případy otevírání hrobů a olupování mrtvol o zlatý chrup(!) Pokud se podařilo viníky vypátrat, což bylo v malém množství případů, nebyli většinou

¹¹⁰ Čapková, K., Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách (1918 – 1938), s. 134.

¹¹¹ Jindřich Kohn, dlouholetý přítel T. G. Masaryka, byl jednou z nejvýznamnějších osobností Čechožidů. Známy filozof a myslitel je autorem – pro českožidovské hnutí – zásadní publikace Asimilace a věky. (3 sv.) Praha 1936. Stal se po smrti pardubického lékaře Viktora Vohryzka ideovým vůdcem česko-židovského hnutí. Kohn nebyl zastáncem radikální asimilace, spíše se stavěl na platformu českožidovské syntézy, přičemž asimilaci a sionismus pokládal za dvě rovnocenná řešení situace židů v moderní době. Tamtéž, s. 152. Programové prohlášení odkazuje na Kohnovo krédo: „Z rodu židovského, s národem českým, k smíru nad národy.“ VŽNO, X, č. 4, 23. ledna 1948, s. 36.

Za okupace sídlil spolek v exilu, konkrétně v Londýně, vedený Milanem Kodíčkem, bývalým jednatelem výboru Svazu Čechů židů. Křesťan, J. a kol., Židovské spolky v českých zemích v letech 1918 – 1948, s. 72.

¹¹² Emil Kafka se narodil v roce 1880 v Novém Bydžově, člen pražské Advokátní komory. Od roku 1921 pracoval v ŽNOP, jako kandidát Svazu Čechů židů se stal v roce 1937 jejím předsedou a nástupcem výrazných osobností jako byli JUDr. Augustin Stein, JUDr. Ludvík Winter a JUDr. Maxim Reiner. Působil v sociálním ústavu ŽNO Velké Prahy a pomohl četným uprchlíkům z Německa, Rakouska a později i Sudet. Za války byl v Anglii v zahraničním odboji. Po svém návratu do Prahy se stal členem přípravného výboru ŽNO a později členem reprezentace. Zemřel v prosinci 1948. VŽNO, XI, č. 1, 7. ledna 1949, s. 5.

¹¹³ VŽNO, X, č. 4, 23. ledna 1948, s. 35.

¹¹⁴ K obnově a zániku židovských spolků viz Soukupová, Blanka, Identita židovské minority po tzv. Sametové revoluci (1989 – 1992) na základě veřejných menšinových projevů. In: Šrajerová, Ol'ga, Národnostní menšiny na přelomu tisíciletí. Opava – Praha 2002, s. 154 – 155, pozn. 9.

¹¹⁵ VŽNO, IX, č. 21, 28. října 1947, s. 309.

nijak exemplárně potrestání.¹¹⁶ Ke konci roku 1947 byly uveřejněny zprávy o pustošení židovských hřbitovů v Mělníku, Byšicích u Mělníka a v Jičíně. Radě byly hlášeny případy ze Dvora Králové, Humpolce a Vlašimi. K obdobným událostem došlo však na dalších třiceti místech.(!)¹¹⁷ Např. v Ústí nad Labem byla v noci z 25. na 26. září 1947 demolována židovská modlitebna. Pachatelé vnikli dovnitř, zničili vnitřní zařízení, pošpinili vše hnědým lakovým nátěrem a ukradli Tóru.¹¹⁸ Tento poválečný vandalismus, jehož aktéry byli často mladiství, zůstává velkým vykřičníkem naší novodobé historie.

Velkým problémem se stala restituce zrušených hřbitovů. Vzhledem k nevelkému jmění většiny poválečných ŽNO, nebylo možné věnovat dostatečný finanční obnos na obnovu místních hřbitovů a bylo pak velmi obtížné rozhodnout o jejich osudu. Škody na židovských hřbitovech a synagogách je možné vyčíslit na více než 200 miliónů Kčs. Ke kompromisnímu řešení ze strany státních orgánů nedocházelo často a mnohé hřbitovy a synagogy, které nemohly být nadále užívány pro své původní účely, byly zrušeny. V některých případech došlo k likvidaci opuštěného hřbitova za pasivního stanoviska ŽNO.¹¹⁹

O nedostatečném vědomí historického kontextu a přílišné horlivosti ve věci poválečného zbavování se „všeho německého“, svědčí následující skutečnost: v roce 1947 nařídily některé okresní a místní výbory odstranění německých nápisů z hřbitovních pomníků. K odstranění nápisů a jejich nahrazení nápisy českými byla ovšem dána velmi krátká lhůta, a to i přesto, že odstranění nápisu na jednom náhrobním kamenu by si vyžádalo cca 10 hodin práce. Celou záležitost komplikovala též nejednotná právní úprava. Ministerstvo vnitra přistoupilo k jednotné úpravě až po intervenci Rady. Rada se v souvislosti s touto záležitostí vyjádřila následovně: „Pochybujeme, že city místního obyvatelstva, pokud navštěvují židovský hřbitov, mohly by být uraženy starými německými nápisy na hrobech. Staré náhrobní kameny na židovských hřbitovech tedy neohrožují

¹¹⁶ Vjačková, Gabriela, Kulturní politika a židovské náboženské obce Severomoravského kraje (1945 – 1969). Magisterská práce. Slezská univerzita v Opavě. Opava 2003, s. 93 – 94. První případ, kdy byl za podobný čin pachatel odsouzen, se objevuje na začátku února 1948. Obviněný mladík, jenž poničil hřbitov ve Dvoře Králové (poškodil mramorové zábradlí, rozbil několik mramorových desek, za kterými byly ve zdi uloženy urny apod.), byl odsouzen ke dvěma měsícům vězení a pokutě 250 Kčs. Případem se dále zabýval civilní soud, jenž měl určit výši náhrady škod. Viz VŽNO, X, č. 7, února 1948, s. 77.

¹¹⁷ Krejčová, H., Český a slovenský antisemitismus, s. 165.

¹¹⁸ VŽNO, X, č. 4, 23. ledna 1948, s. 37.

¹¹⁹ Zpráva K. Wehleho na shromáždění delegátů. NA, f. MŠK 47 VIII A, k. 2155.

nikterak veřejný klid nebo význam očisty našich zemí od všeho německého.“¹²⁰ Rada též upozornila, že tiskopisy s německým textem nejen, že nebyly zničeny, ale je jich z důvodů národohospodářských nadále užíváno.

Je zřejmé, že počátky činnosti RŽNO, uvedené výše, by se neobešly bez finančních dotací. Kromě státu, jenž uvolnil z bankovních kont asi 60 500 000 Kčs, dostala Rada příspěvek od AJDC¹²¹ ve výši 46 600 000 Kčs.¹²² Ze zahraničních židovských organizací, jež též nemalou měrou přispěly k financování činnosti RŽNO, je nutné zmínit také Světový židovský kongres (World Jewish Congress), ORT a OSE.¹²³ Central British Fund přispěl na studentská stipendia a poskytl půjčku pražskému starobinci¹²⁴, oproti tomu výše zmíněný AJDC věnoval finanční dar jako příspěvek k boji proti antisemitismu, jenž – jak se brzy ukázalo – přežil válku.

Poválečný antisemitismus

Poválečných antisemitských případů nebylo málo a jejich množství i intenzita

¹²⁰ Oběžník RŽNO z 14. května 1947. AŽMP, f. Opava, k. 2 (1945 – 1952).

¹²¹ AJDC – American Jewish Joint Distribution Committee (Joint), založen jako charitativní organizace v roce 1914 z iniciativy tehdejšího čelného sdružení a hlavní reprezentace amerických židů American Jewish Committee. Jelikož byl ustanoven několik měsíců po vypuknutí války, jeho hlavní činnost se odvíjela v oblastech válečných operací. Po skončení první světové války rozšířil AJDC svou činnost postupně do střední Evropy, Afriky a dalších oblastí. V zemích, kde působil, pracoval buď prostřednictvím místních židovských organizací a dával jim k dispozici své materiální a finanční prostředky, anebo zřizoval vlastní orgány, které pomoc poskytovaly přímo. Používal také systém důvěrníků, které do oblastí vysílal: v Československu měl v prvních poválečných letech značný počet úředníků. Jeho hlavním cílem bylo zajištění materiální existence židů a jejich podpora. Svými finančními prostředky tak prakticky umožnil znovuoobnovení činnosti ŽNOP, Rady ŽNO i venkovských obcí. V čele AJDC pro Československo stanul Izrael G. Jacobson. AJDC u nás ukončil činnost po roce 1948. NA, f. MŠK 47 VIII, k. 2155. Viz též VŽNO VIII, č. 8, 1. srpna 1946, s. 65 – 66.

¹²² Staněk, T., Odsun Němců z Československa..., s. 494, pozn. 41.

¹²³ World Jewish Congress byl založen na tezi společných zájmů všech židů a jeho činnost byla na rozdíl od AJDC převážně politická. Založen byl v roce 1936. Po válce byl kongres činný především ve věci restitucí, politických a hospodářských práv. Ředitelem pobočky pro střední a východní Evropu se stal dr. Samuel L. Sharp. Z této organizace se vydělilo revizionistické hnutí vedené Ze'evem Žabotinským, jež vytvořilo v Československu síť vlastních kontaktů; ORT – Organisation for Rehabilitation through Training, mezinárodní židovská organizace, zabývající se rehabilitací židovských uprchlíků a jejich přeškolením, především na řemeslné obory, v českých zemích vedla 16 přeškolovacích kurzů; OSE – Oeuvre de Secours Aux Enfants, byla činná na poli preventivní medicíny, vzdělání ve zdravotní oblasti a péče o děti. Obě posledně jmenované organizace byly původně zaměřeny na pomoc ruským židům. NA, f. MŠK 47 VIII, k. 2155. O činnosti organizace ORT v Čechách též VŽNO, X, č. 9, 27. února 1948, s. 104.

¹²⁴ Jednalo se o zápůjčku ve výši 600 tisíc korun pro starobinec ve Stalinově ulici. Z této částky byly uhrazeny téměř všechny adaptační a investiční práce. VŽNO, X, č. 8, 20. února 1948, s. 87.

dokonce narůstala – většinou jako doprovodný jev v souvislosti s restitucemi majetku.¹²⁵ V této souvislosti se často hovoří o antisemitismu sociálně-ekonomickém, jenž je jednou ze dvou forem antisemitismu na našem teritoriu. Doplněn je antisemitismem pocitovaným národnostně. Obě formy se navzájem „prolínají a doplňují – antisemitismus národnostní je podmíněn sociálním, antisemitismus sociální má národnostní zabarvení.“¹²⁶

Již v květnových dnech roku 1945 byla zničena synagoga v Rousínově na Moravě: zde místní dokončili dílo zkázy, které započali okupanti – zcela zničeno bylo vše, co po německé okupaci zůstalo (byly vytrhány parkety, odneseny lavice apod.). V Žamberku byly ze hřbitova ukradeny náhrobní kameny.¹²⁷

Lidový antisemitismus byl ve společnosti víceméně přítomný vždy, po dlouhou dobu zůstával latentní a na povrch vyplýval podle momentální situace; výše uvedené případy demonstrují jeho kontinuální podobu. Jak je patrné z dopisů zasílaných prezidentu republiky, protižidovské nálady se začaly množit již na konci roku 1945. Ve většině případů se jednalo o anonymy, vyznačující se hrubým primitivismem, avšak našli se i tací, jež uvedli své jméno a jejichž nepřátelství vycházelo z poněkud jiných pozic, jako např. Škpt. Jan Šimeček, letec z Anglie: „...*je spravedlivé, když čistíme svou zem od cizích živlů, abychom zde ponechali židy, kteří nikdy s námi nesrostli a nesrostou a kteří již dnes ukazují svou pravou tvář(tak brzy?) (...) a protože zůstává, že židé byli největšími germanofily a největšími maďarizátory, pak si držíme pořádnou veš ve svém kožichu!*“¹²⁸

Je obtížné vžít se do pocitů člověka, navrátilého se z koncentračního tábora, jenž se dosud třeba i setkal ze vstřícností svého bezprostředního okolí (sousedé mu kupříkladu navrátili ukrytý osobní majetek), když na ulici náhle uslyší: „*Jen se podívejte na všechny ty židy! V těch plynových komorách musely být díry. Vypadá to, jako by se vrátilo židů víc, než tu bylo předtím.*“¹²⁹

Za války došlo k určité dekultivaci části české společnosti, jež nezůstala proti

¹²⁵ Nedomnívám se, že by po válce došlo k útlumu antisemitismu s ekonomickým podtextem, jak je někdy uváděno, s poukázáním na skutečnost, že většina židů byla po válce nemajetná. Dle mého soudu tomu bylo právě naopak: ekonomický antisemitismus byl v prvních poválečných letech výraznější než národnostní (odhlédneme-li však od všeobecné animozity k tzv. „německým židům“, jež byli považováni za exponenty německého jazyka a kultury) a nemajetnost většiny židů nemohla vymýtit hluboce zakořeněné stereotypy. Blíže viz oddíl Majetkoprávní problematika, s. 54.

¹²⁶ Krejčová, H., Český a slovenský antisemitismus 1945 – 1948, s. 159.

¹²⁷ NA, f. MŠK 47 VIII, k. 2155.

¹²⁸ AKPR, 16 295/45, 21 182/45.

¹²⁹ „Just look at all those Jews! There must have been some leaks in those gas chambers. It looks as if more

antisemitismu, jenž byl od konce roku 1940 také nedílnou součástí publicistiky, kinematografie, potažmo kultury vůbec¹³⁰, imunní. Antisemitismus postupně vrůstal do mysli těchto lidí a stal se běžnou součástí jejich každodennosti. Je pak logické, že ke změně jejich náhledu nedošlo s pádem nacismu. Byla patrná jakási setrvačnost. Jak si jinak vysvětlit lhostejnost a chlad mnohých k těm, jež nyní potřebovali především pochopení a přijetí?

Mnoho osob pocíťovalo jako antisemitské zvláště jednání ze strany jednotlivých úřadů. Ať už se tak dělo z různých důvodů, je nepochybné, že postup městských výborů byl skutečně tristní. Restituci malých a středních podniků se stavěly do cesty překážky většinou svévolně rekonstruované; velký problém též představovalo zbytečné protahování restitučního řízení.

Nejznámějšími případy, „vykřičníky na trnité cestě“¹³¹ k dosažení spravedlnosti v majetkoprávních otázkách, jsou případy Varnsdorf, Žamberk a Mohelnice; liší se pouze v jednotlivostech, hlavní linie zůstává identická: nenávist k restituentům a účelová obvinění. Ve Varnsdorfu měla být v březnu 1947 v restitučním řízení Emilu Beerovi postoupena továrna (mechanická tkalcovna), kterou byl nucen před válkou prodat německé firmě Eichler a syn, a o jejíž navrácení požádal ve smyslu prezidentského dekretu č. 5/1945 Sb. Do držby 72letého Beera, jakožto právoplatného vlastníka, však byla vydána až na základě soudního řízení, jelikož původní výměr byl zrušen Okresním národním výborem ve Varnsdorfu s poukazem na údajné Beerovo „němčení“. Ovšem – poté, co mělo dojít k jejímu konečnému předání, byla komunisty svolána veřejná všeobecná stávka v celém varnsdorfském okrese, která požadovala navrácení továrny pod národní správu a vyhoštění

Jews got back than there were to start. “ Tuto zkušenost měl Kurt Wehle. Viz Wehle, K., c. d., s. 526, pozn. 8.

¹³⁰ Krejčová, H., Český a..., s. 170. V této souvislosti bych upozornila na kauzu Františka Čápa, filmového režiséra, jenž v roce 1941 natočil film ‘Jan Cimburá’ na motivy románu Jindřicha Šimona Baara. S Čápem proběhl proces, na jehož konci byl režisér nepokrytě antisemitského díla, dokončeného nota bene v době, kdy Prahu opouštěly první transporty, zbaven Svazem československých filmových pracovníků obžaloby, resp. z podezření z „propagování, obhajování a vychvalování nacismu (...)“. Viz Krejčová, H., „Jsem nevinný“: Süß, Harlan, Čáp a jiní. In: Illuminace 3, 11/1993, s. 87 a pozn. 84.

Nutno dodat, že Čáp posléze úspěšně pokračoval v kariéře, započaté za okupace. Známým se stal jeho film ‘Muži bez křídel’ z roku 1946, jenž se objevil i na festivalu v Cannes, kde získal ocenění. In: Bednařík, P., Vztah židů a české společnosti na stránkách..., s. 53, pozn. 14. Diskuze byly vedeny též o filmu ‘Nikola Šuhaj’, režiséra Miroslava Krňanského, jenž byl uveden do kin v roce 1947. Po intervenci Rady bylo promítání na Slovensku Ministerstvem vnitra zakázáno. Dílo, nekvalitní jak po umělecké, tak po obsahové stránce, s výrazným protičeským a zvláště protižidovským nábojem, mohlo plnit pouze agitační a propagandistické cíle a stalo se ostudou nedávno znárodněné československé kinematografie.

¹³¹ NA, f. MŠK 47/VIII, k. 2155.

(!) Beera a jeho právního zástupce z varnsdorfského okresu. Celé akci předcházela kampaň, obviňující Beera, jenž mj. pracoval v odboji, působil v českých organizacích¹³² a studoval české školy, z germanizace. E. Beer nakonec musel být vzat Sborem národní bezpečnosti dokonce do tzv. ochranné soudní vazby, jelikož hrozilo, že bude inzultován. RŽNO – obdobně jako již tolikrát dříve – vystoupila i v této věci aktivně: v rezoluci odsoudila nezákonný postup ONV Varnsdorf a žádala nápravu (upozornila také kupříkladu na skutečnost, že tzv. soudní vazba není uzákoněna v českém právním řádu a je reliktem doby nedávno minulé).¹³³

Mnoho prostoru věnoval kauze denní tisk, přičemž některé deníky hrubě zkreslovaly skutečnost či přímo uváděly zjevné lži. Například Práce přišla s tvrzením, že Beer podporoval sudetoněmecké hnutí v jeho aktivitách proti ČSR (autoři těchto obvinění si však zjevně neuvědomovali, že za tuto údajnou „podporu“ by musel být již dříve postaven před mimořádný lidový soud). Rudé právo se o Beerovi zmiňovalo jako o „známém germanizátoru a asociálním fabrikantovi (...)“. Celou kauzu víceméně kriticky hodnotily Lidová demokracie, Svobodné noviny a Mladá fronta: Lidová demokracie poukazovala v této souvislosti např. na neadekvátní postoj ÚRO¹³⁴ a naprosté ignorování příkazů SNB. Mladá fronta a Svobodné noviny taktéž jako jediné dva deníky informovaly o výše zmíněném protestu ze strany RŽNO, což je celkem podstatné: dosud totiž nebylo v denících, jež ostře vystupovaly proti navrácení továrny, uvedeno, že Beer byl svůj majetek *donucen* prodat (jistě hluboko pod cenou) a následně uprchnout z ČSR pro své židovství. Tím by byl totiž podstatně narušen jimi vykonstruovaný obraz muže, jenž svůj podnik výhodně prodal Němcům, odjel do Anglie, kde v klidu a bez úhony přečkal válku, aby se v roce 1946 vrátil a žádal své jmění zpátky.¹³⁵

Podobná praxe, tj. využití stávky proti původnímu majiteli, byla použita i v případě Mohelnice, kde se svou továrnu Schmiedberger snažili opětovně získat bratři Kurt a Otta Grätzerové. Ti byli příslušníky československé zahraniční armády, účastníky bitvy

¹³² Byl např. členem Národní jednoty severočeské, jež byla známa až nacionálně českým zaměřením.

¹³³ Viz zápis z mimořádné schůze RŽNO 7. března 1947. AŽMP, f. Opava, k. 8 (1945 – 1951).

¹³⁴ Silná pozice Ústřední rady odborů souvisela s velkou mocí Revolučního odborového hnutí (ROH). ÚRO, jakožto vedoucí instituce odborové organizace, jejímž prvním předsedou byl zvolen Antonín Zápotocký, rozhodovala často velmi svévolně. Srv. Bednařík, c. d., s. 102.

¹³⁵ Bednařík, Petr, Vztah židů a české společnosti – případ Varnsdorf na stránkách českého tisku v roce 1947. In: Končelík, Jakub – Köpplová, Barbara – Prázová, Irena (ed.), Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii (Příspěvky z konference konané ve dnech 31. října – 2. listopadu 2002. Praha

o Tobruk, nositelé několika vyznamenání za statečnost. Proti navrácení této továrny však stávkovali nikoli zaměstnanci samotného podniku, ale lidé ze sousední továrny.¹³⁶ Podobně jako v předchozím případě, jejich žádost o restituci (po válce byly určeni národním správcem Moravské elektrotechnické závody) byla schválena, avšak poté, co si měli továrnu převzít (28. dubna 1947) nebyli do prostor továrny vpuštěni a dělníci byli správou závodů vyzváni ke stávce. V této souvislosti došlo k inzultování několika osob, které se postavily proti.

Sestrám Nettlovým v Žamberku nejen, že nebyla postoupena továrna jejich otce Josefa Nettla, jenž byl před válkou respektovanou žamberskou osobností, ale nemohly se ani nastěhovat do rodinné vily, kterou obýval zástupce národní správy, jenž byl nota bene dosazen do funkce správy podniku Němci a vedl tedy továrnu již za okupace.(!)¹³⁷ Obě ženy (s několikaměsíčním chlapcem jedné z nich) byly po svém návratu z koncentračního tábora nuceny pobývat v obytném traktu na pozemcích továrny. Nynější vlastník se však všemi prostředky snažil obě ženy vypudit i odsud: mj. uzavřel vodu, jež do tohoto traktu vedla. Uvolněné prostory zamýšlel nabídnut městu jako prostor pro budoucí jesle.

V souvislosti s těmito kauzami je třeba akcentovat roli komunistické strany, jelikož ta stála u zrodu většiny podobných případů a postup vůči restituentům vydávala za „obecnou vůli lidu“ s poukazem na veřejný zájem. Tento postup souvisí s poválečnou vlnou „socializačních“¹³⁸ tendencí a zjevnou nechutí po navrácení majetku soukromým vlastníkům, aniž by bylo přihlíženo k jejich současné, jistě nikterak jednoduché situaci.

Méně známý je případ bratří Goldmannů, dědiců Firmy A. Löwy a spol., mechanická tkalcovna a úpravna v Polici nad Metují. Okresní národní výbor vydal 19. září 1946 konfiskační výměr v neprospěch dědiců s odůvodněním, že „nadržovali germanisaci“,

2002, s. 263 – 264.

¹³⁶ Krejčová, H., Český a slovenský antisemitismus..., s. 161. Podrobně viz Bednařík, P., Vztah židů a české společnosti na stránkách..., s. 136 – 139.

¹³⁷ Správce Bohumil Schascheck, bývalý zaměstnanec závodu, byl za své chování za okupace odsouzen podle retribučního zákona na měsíc do vězení, byla mu též udělena peněžitá pokuta a veřejné pokárání. VŽNO, IX, č. 15, 1. srpna 1947, s. 221. Přestože měl být po skončení války zatčen jako kolaborant, nestalo se tomu tak. Záhy si změnil jméno na Žižka a podařilo se mu získat pozvrzení o národní spolehlivost. Postupně začal konstruovat obraz Nettla jakožto asociálního fabrikanta a snažil se všemi prostředky zabránit návratu továrny oprávněným dědičkám. V této své činnosti získal aktivní podporu komunistické strany. Bednařík, P., Vztah židů a české společnosti na stránkách..., s. 139 – 141.

¹³⁸ Dříve se pod pojmem „socializace“ či adj. „socializační“ rozumělo především převedení soukromého vlastnictví (tj. podniků, továren apod.) na státní či družstevní, tedy nikoliv „zespolečnění“, jak tento pojem chápeme dnes.

jelikož ve svém podniku zaměstnávali pět úředníků a jednoho řidiče německé národnosti (z celkového počtu 270). Výbor vzal sice v potaz skutečnost, že tito byli přijati do podniku v době před zvýšeným ohrožením republiky, avšak chybou bylo, že nebyli posléze propuštěni. Z výše uvedené skutečnosti by tedy vyplývalo, že všichni zaměstnanci by měli podat důkaz o svém národnostním smýšlení, o své národní spolehlivosti. Na tomto místě je též nutné zmínit, že ONV získal výraznou posilu ze strany Československých textilních závodů, jež projevíly zájem o přičlenění závodu.¹³⁹

Restituce majetku byla jedním z ohnisek lidového antisemitismu, jaká však byla politická linie první československé poválečné vlády? Je zřejmé, že vláda odsuzovala veškeré projevy antisemitismu (viz již zmíněné shromáždění ve Slovanském domě 17. dubna 1947, jehož se účastnil ministr zahraničí J. Masaryk a předseda pražské ŽNO J. Fuchs).¹⁴⁰ Postoj k této otázce ze strany jednotlivých politiků však tak jednoznačný nebyl; známý je např. projev ministra informací Václava Kopeckého v Teplicích 23. března 1947 o židech z Podkarpatské Rusi, kde pronesl nechvalně známá slova: „*Tito bradatí Šalomounové, tato židovská svoloč, která se teprve v poslední době připojila k domácímu odboji...*“¹⁴¹ Domnívám se, že v případě Kopeckého, spíše než o hluboce zakořeněný antisemitský postoj, šlo v prvních poválečných letech o kombinaci neznalosti, nepochopení a primitivismu člověka, měnícího názory dle momentální situace. Toto nic nemění na smutné skutečnosti, že výše uvedená Kopeckého slova měla tragické následky: Ejsik Weiss, bývalý voják Svobodovy armády, nositel Československé medaile za chrabrost, v reakci na Kopeckého projev spáchal sebevraždu. Tento muž, jenž přišel ve válce o celou svou rodinu, den před ukončením svého života pronesl na schůzi pražské ŽNO mj. tato slova: „*Miluji český lid, miluji Československou republiku, protože byla vždy demokratická (...) Je mi hrozně líto, co se teď děje. – A teď mi řekněte, pánové, zač jsem bojoval.*“¹⁴²

Zajímavá je skutečnost, že Kopeckého slova bagatelizoval i VŽNO,

¹³⁹ VŽNO, X, č. 6, 6. února 1948, s. 57 – 58.

¹⁴⁰ Svobodné noviny, 15. dubna 1947. NA, f. MŠK (VA).

¹⁴¹ Viz např. Hejl, V., Zpráva o organizovaném násilí. Praha 1990, s. 47. V rámci téhož projevu Kopecký s patřičnou dikcí dodal: „*Nepřišli sami, ale i s celým přibuzenstvem až do desátého kholena*“, za což se mu dostalo nadšeného potlesku čtyř set účastníků schůze. Právo lidu 50, č. 71, 25. března 1947, s. 3. Převzato z práce Bednařík, P., Vztah židů a české společnosti na stránkách..., s. 92. Výše uvedené Kopeckého postoje korespondují se stanoviskem Kaplana, jenž jej charakterizoval jako „zlého šaška“ majícího velkou zálibu v projevech, přičemž některé z jeho vystoupení se podobaly estrádám. Viz Kaplan, K., Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956. Brno 2005, s. 702.

¹⁴² VŽNO, IX, č. 8, 15. dubna 1947, s. 102.

když poukazoval, že výše citovaná slova ministr nemohl pronést, jelikož je znám jako jeden z předních bojovníků proti antisemitismu a odporoval by tak sám sobě.¹⁴³ V. Kopecký byl ve svých názorech skutečně velmi „pružný“, o čemž svědčí jeho účast na I. Sjezdu delegátů ŽNO v říjnu 1947, kde byl jediným zástupcem vlády, či blahopřání zaslané konferenci Evropských sionistických federací, jež se konala v srpnu 1947 v Karlových Varech. V tomto svém blahopřání vyjádřil podporu sionistickým cílům. S velkou radostí se též nechal jmenovat čestným předsedou Svazu československo-izraelského přátelství.¹⁴⁴

K radikálnímu řešení vlastní neutěšené situace přistoupila též židovská lékařka Markéta Ungerová, původem z Katovic.¹⁴⁵ Tato se stala obětí poválečné byrokratické zvůle. MUDr. Ungerová za války pracovala jako členka odboje v československé vojenské nemocnici v Anglii a na počátku května 1945 se jako dobrovolná lékařka přihlásila do Terezína, kde byla rozšířena infekce tyfu. Po jejím návratu do Prahy jí bylo znemožněno pokračovat v lékařském povolání (nedisponovala dostatečným počtem dokladů pro přiznání československého státního občanství). Úřady odmítly potřebné doklady vydat, jelikož „...stejně jako její rodiče, byla i ona Němka, židovského vyznání (...) v Praze studovala lékařství na německé universitě (...)“¹⁴⁶ a nebyl u ní zjištěn „vůbec nějaký kladný poměr k českému národu.“¹⁴⁷ Celá kauza je typickým příkladem necitlivého postupu nižších úřadů v obdobných záležitostech. Jejich postoj svědčil v lepším případě o hrubé neinformovanosti o situaci židovských občanů ČSR, jež se nedávno vrátili z nacistického pekla, v horším případě o vědomém postupu proti nim. Zajímavé je, že v podobných případech vždy následovalo ze strany úřadů ujištění, že jsou vzdáleny rasové nenávisti a bojují všemi prostředky proti antisemitismu.

Tradičně silnější antisemitské projevy – ve srovnání s českým prostorem – můžeme zaznamenat v této době na Slovensku. Objevily se především v souvislosti s restitucemi. Je nutné si uvědomit, že na Slovensku – podobně jako v českém pohraničí – probíhala restituce v některých aspektech odlišně a to v souvislosti s poněkud rozdílným charakterem

¹⁴³ VŽNO, IX, č. 8, 15. dubna 1947, s. 101.

¹⁴⁴ Veškeré tyto aktivity však podnikl ještě v době, kdy byly prosionistické tendence společné politikům napříč politickým spektrem. Avšak poté, co se změnil poměr SSSR k Izraeli, stal se z něj jeden z největších odpůrců sionismu. O Kopeckého postoji viz Kaplan, K., *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*. Brno 2005, s. 702.

¹⁴⁵ VŽNO, IX, č. 9, 1. května 1947, s. 121 – 122.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 121.

¹⁴⁷ Nepalová, Š., c. d., s. 328.

zde provedené „arizace“.

Restituce na Slovensku byly často – vzhledem k odlišným předpisům, prosazeným v roce 1944 Slovenskou národní radou, jež se deklarovala jako nejvyšší zákonodárný a výkonný orgán – uskutečňovány soustavou národních výborů, radě podřízených.¹⁴⁸ Výrazné specifikum představuje též skutečnost, že oproti Protektorátu Čechy a Morava, kde byl židovský majetek expropriován pouze okupanty, na Slovensku na těchto záležitostech participoval též nemalý počet Slováků. V souvislosti s touto skutečností není obtížné pochopit, že iniciátory většiny protizidovských poválečných demonstrací byli Slováci, kteří zabrali v době existence Slovenského štátu židovský majetek. Na rozdíl od Čech a Moravy, kde je možné hovořit o „antisemitismu špatného svědomí“, je proto antisemitismus slovenský označován jako „antisemitismus viny.“ Těmto excesům se nelze divit, vzhledem ke skutečnosti, že ještě v roce 1946 (!) platily na Slovensku protizidovské zákony z doby Tisova režimu. Do února 1948 zde nebyla provedena restituce židovského majetku, a to především proto, že někteří z politiků (především zástupci Demokratické strany) tyto záležitosti brzdili či byli nepokrytě proti.¹⁴⁹ Mnoho Slováků navrhovalo vlastní řešení ve věci dalšího postupu ohledně „židovské problematiky“: v některých dopisech, adresovaných prezidentu republiky¹⁵⁰, jsou traktovány veškeré antisemitské stereotypy, rozvíjené tradičně od 19. století. Je smutné, že tyto byly ve slovenském prostoru typickou reakcí. Nezůstalo však u verbálních útoků, protizidovské demonstrace vypukly již několik hodin poté, co ruská vojska opustila Prešov a Bardějov. Dav židům nadával a házel po nich kamením. V některých slovenských městech nebylo židům dovoleno kupovat si potraviny ze zásob, dovezených organizací UNRRA či byli židé z front na přiděly násilně vystrkováni

¹⁴⁸ Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard – Kuklík, Jan, „Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939 – 2000), s. 43 – 44. Slovenská národní rada nepřijala celostátní platnost dekretu prezidenta republiky č. 5 z 19. května 1945 a výsledkem jejího samostatného postupu v této věci se stalo nařízení č. 50. V tomto nařízení nebylo jednoznačně stanoveno, že arizovaný majetek má být navrácen původnímu majiteli. Dufek, J. a kol., c. d., s. 14.

¹⁴⁹ Viz Krejčová, H., Český a slovenský..., s. 165 – 166. Antisemitskými výroky byl znám místopředseda vlády Ján Ursíny i předseda Demokratické strany Josef Lettrich.

¹⁵⁰ Z množství dopisů vybírám následující úryvek (ponecháno v původním znění): „*Kedy sa najde človek s hrbtovou kosťou, ktorý zariadi už ráz zlikvidovanie tejto neprijemnej otázky židovskej a zbaví ľudstvo najväčšej jeho plagy a parazitov. Jedon muž túto vec začal sice riešiť radikálne, ovšem nakoniec predsa sklamal. Čo však títo v našej armáde robili – snád' nemyslíte, že bojovali. Ba čo – armáda jich stravovala na úkor štátu, ba ešte aj toto zaháľanie platila jím, aby oni nemuseli nič robiť, tj. Židáčkovia, aby mohli formálne sedieť po vojenských kanceláriach, ošetrovniach a jejich Židovky, aby mohli si vyfarbovať svoje pysky, nechty a pekně bez práce prechádzať sa po ulicách našich miest a takto provokovať náš pracovný a vojnu zničený lúd'. Netvrdíme, že jich máme vraždiť, alebo mučiť – máme však vhodným spôsobom zariadiť,*

(případ Bratislava).¹⁵¹ Vrcholem je protižidovské vystoupení ve Velkých Topoľčanech 24. září 1945¹⁵², které je možné označit za pogrom. Podobně v prosinci téhož roku ve vesnicích Kolbasov a Ulič došlo k masakru mladých lidí a smrti 13 osob (známé jako masakr v Kolbasově).¹⁵³ Následovaly nepokoje ze srpna 1946 v Bratislavě a Komámu, kterým předcházela silná protižidovská kampaň a které se – podobně jako v případě Topoľčan – rozšířily do řady jiných obcí a měst.¹⁵⁴

Dne 19. června 1945 byl vydán dekret č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, na jehož základě měly být trestány též zločiny antisemitské, tj. zločiny na židech. Nejen z českého většinového tisku ovšem vyplývá, že antisemitismus nebyl dán na roveň jiným proviněním, kterým byla přikládána vážnost (kupř. kolaborace, udavačství, podvracení předválečné republiky apod.); často nebyl vůbec zmíněn. Jiné delikty tak překryly protižidovský akcent. O této skutečnosti svědčí např. proces s vedoucími představiteli Vlajky, jenž se konal v květnu a červnu 1946 či proces s dr. Karlem Dominem, bývalým rektorem Univerzity Karlovy, který byl souzen za autorství protibenešovských statí. Domin byl však také vedoucím představitelem Akce národní obrody, jejíž antisemitské působení je nepochybné.¹⁵⁵ Jak upozorňuje Dieter Schallner, většina závažných trestných případů kodifikovaných jako trestný čin obohacování se při zneužívání rasové a národnostní tísně, nebyla důvodem pro následné odsouzení.¹⁵⁶

aby našu republiku opustili čím skôr.“ AKPR D 11818/46.

¹⁵¹ NA 47/VIII Slovensko, k. 2155.

¹⁵² Blíže Kamenec, Ivan, Protižidovský pogrom v Topoľčanech v septembri 1945. In: Pecka, Jindřich (ed.), *Acta contemporanea. Sborník k pětadesátinám Viléma Prečana*. Praha 1998, s. 80 – 94. Viz též VŽNO, VII, č. 3, 28. října 1945, s. 20 – 22. V případě Topoľčan se rozbuškou stalo to, že několik matek obvinilo lékaře Karla Bergera z otravování křesťanských dětí, kterého se měl dopouštět v dětském internátu, kde očkoval proti tyfu. Rozlícený dav, kterému sekundovalo četnictvo, vzal útokem židovské byty a obchody. Bili židy železnými tyčemi, kolbami a jinými předměty. Zraněno bylo celkem 49 osob. Pogromu se účastnilo několik set obyvatel. Nepokoje se rozšířily do Žabokřek nad Nitrou, Chinoran, Krásna nad Nitrou a Nedenovců. Tamtéž s. 20.

¹⁵³ Blíže viz Mlynárik, Ján, *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha 2005, s. 313.

¹⁵⁴ Výstržnosti se rozšířily do dalších dvanácti obcí a měst. Velkou roli při protižidovských výtržnostech na Slovensku sehráli slovenští partyzáni, kteří ve většině případů stáli u zrodu podobných akcí (srpnové nepokoje se např. konaly během partyzánského sjezdu v Bratislavě). Velké procento z nich bylo členy komunistické strany. Otázkou zůstává, do jaké míry byly tyto a podobné excesy odrazem jejich protižidovského akcentu a vlivu polských událostí a do jaké míry v této věci figurovala KSČ a působení SSSR. O událostech při sjezdu partyzánů podrobně VŽNO, VIII, č. 9, 5. září 1946, s. 74 – 75.

¹⁵⁵ V programu Akce národní obrody bylo jako její cíl uvedeno mj.: „...dosaditi na všechny místa árijce, antisemity a sjednotiti celý národ v totalitní straně.“ Bednařík, P., *Vztah židů a české společnosti...*, s. 51, pozn. 7.

¹⁵⁶ Schallner, Dieter, *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945 – 1948 (komparativní analýza*

4. MAJETKOPRÁVNÍ PROBLEMATIKA

Restituce majetku

Jak ve své studii upozorňuje Nepalová¹⁵⁷, hlavním zdrojem neshod mezi RŽNO, vládou a státní správou, se stala otázka restitucí židovského majetku, který se z velké části ocitl po válce pod národní správou.

Počínaje rokem 1943, kdy se v exilovém Ministerstvu vnitra a Právní radě počaly připravovat osnovy předpisů pro právní obnovu státu, bylo s konečnou platností rozhodnuto, že otázka restitucí židovských občanů Československa nebude řešena zvláštní úpravou (ačkoliv se o této variantě vedly četné diskuze) a stane se součástí obecného komplexu norem, jež měly obnovit československý právní řád.¹⁵⁸

Právní základnou pro úpravu této otázky se tak staly především následující zákony a směrnice: dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů; dále dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa; dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy a konečně zákon Národního shromáždění č. 128/1946 Sb. ze dne 16. května 1946 o neplatnosti některých majetkově právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vcházejících, tedy zákon restituční. Tento zákon navazoval na dekret č. 5/1945 Sb.

V osvobozeném Československu došlo ke zřetelnému posunu doleva, postupně nabývaly na síle „socializující“ trendy a toto směřování mělo své praktické dopady především v hospodářské a sociální oblasti. Počínaje 24. říjnem 1945 byla započata etapa znárodňování, jež znemožnila restituce velkopodniků v oblasti průmyslu a peněžnictví. V souvislosti s agrární otázkou byl přijat zákon o revizi první pozemkové reformy, který byl

soudních spisů). 1. část: Němci. In: Jihlavská archivní ročenka IV/ 2002, s. 152 – 172.

¹⁵⁷ Nepalová, Š., Židovská menšina v Čechách a na Moravě..., s. 316.

¹⁵⁸ Jančík, D. – Kubů, E. – Kuklík, J., „Arizace“ a restituce..., s. 45. Proti navrácení majetku židovským vlastníkům se stavěli zvláště ministři Ladislav Feierabend a Ján Lichner, což vzbudilo v rámci vládní debaty o těchto záležitostech ostré protireakce Jaroslava Stránského a Huberta Ripky.

posléze následován tzv. Hradeckým programem z roku 1947, jenž stanovil výkup veškeré půdy nad 50 ha. Nezanedbatelnou úlohu v určování zemědělské politiky strany je možné přisoudit prvnímu poválečnému ministru zemědělství Juliu Ďurišovi¹⁵⁹ a četné komplikace v souvislosti s touto otázkou jdou tedy na jeho vrub. Přestože se ve většině případů velkopodnikových restitucí nejednalo o židovské vlastnictví, z výše uvedeného je evidentní, že obecně tendence k návratu majetku byla výrazně limitována a to především tlakem komunistické strany a levicových stran, což se záhy projevilo i v oblasti restituce středních a drobných podniků (viz dále).¹⁶⁰

Výše zmíněné zákony se staly zdrojem mnoha nedorozumění, jelikož jejich uvedení do praxe se mnohdy ukázalo být velmi problematické a prakticky závislé na (z)vůli nižších úředních instancí (zvláště místních národních výborů), kterým se dostalo v této souvislosti rozsáhlé pravomoci. Proti samotnému převedení majetku se mohly dále postavit – kromě orgánů místní správy – národní správa, závodní rada a v neposlední řadě odbory. Restituční proces byl také často úřady neúměrně dlouho protahován. K velké frustraci postiženého přispívala i následující skutečnost – jelikož k paragrafu 24 dekretu č. 5/1945 Sb. nebylo po dlouhou dobu vydáno prováděcí nařízení, nemohl být majetek pod národní správou

¹⁵⁹ O určitém postoji ministra Ďuriše svědčí kauza ohledně vily, patřící Vilémovi a Zuzaně Gröschlovým, kteří v roce 1939 emigrovali do USA a v srpnu 1945 se navrátili zpátky do republiky. Jejich vilu však již více než dva měsíce obývali manželé Ďurišovi, kteří se sem nastěhovali po svém příchodu do Prahy (za války mimochodem vilu obýval Emanuel Moravec). Gröschlovi tedy ihned uplatnili nárok na svůj majetek, avšak celá záležitost trvala až do ledna 1946, kdy národní výbor Gröschlovým sdělil, že se mohou nastěhovat. Případ je velmi tristní, nejen s ohledem na to, že celá záležitost trvala tak dlouho, ale zvláště s přihlédnutím ke skutečnostem, které se mezitím udály: Z. Gröschlová navštívila vilu brzy po návratu do vlasti, v srpnu 1945, aby měla představu, co se zachovalo z inventáře, přičemž zjistila, že se v ní nachází mnoho původních věcí a některé nové. Manželce ministra Ďuriše se sepisování majetku nezamlouvalo a konstatovala, že až budou odcházet, vezmou si vše s sebou a to na základě rozhodnutí Ministerstva školství, zemědělství a národního výboru, jež jim prý „*dal celou vilu a také vnitřní zařízení k dispozici*.“ Ovšem, jaký byl šok manželů, kteří se v lednu chtěli opětovně nastěhovat domů – vila byla kompletně vyrabována: chybělo veškeré vybavení jednotlivých místností a to včetně radiátorů a opěradel ze schodiště. Pryč byla celá knihovna, též obrazy, koberce, lustry (...) Došlo také k nemalému poškození bytu. Pražský primátor Václav Vacek po shlednutí konstatoval, že „*nyní už zná ministra Ďuriše a že je to hanba*.“ V celé záležitosti a ve prospěch Gröschlových se angažovala mj. Milada Horáková a řada dalších osob, avšak zbytečně. Manželé Ďurišovi nereagovali na jim zasílané dopisy a upozornění. Úřady zcela zjevně Ďurišovo počínání kryly. Pouze odpovědnost za poškození bytu převzalo Ministerstvo zemědělství. Nikoliv však již odpovědnost za krádež majetku. Celá kauza již nadále nebyla řešena (pravděpodobně odložena ad acta) a zůstává ostudou člena poválečné vlády, jenž měl rozhodovat o konfiskacích zemědělského majetku židovských občanů republiky. Převzato z Kaplan, K., Kronika komunistického Československa, s. 305 – 306.

¹⁶⁰ Jančík, D. – Kubů, E. – Kuklík, J., „Arizace“ a restituce, s. 58 – 59. V této souvislosti je třeba poukázat na výraznou proměnu struktury zaměstnání židovských občanů ČSR. K roku 1947 zaznamenáváme až 35% židovských dělníků (k čemuž ovšem přispělo množství optantů u nás usazených, jež se rekrutovali především z kruhů židovského dělnictva). Proměna sociálního postavení byla dokončena po roce 1948, vzhledem k všeobecnému znárodnění a ekonomické nivelizaci. Pěkný, Tomáš, Historie Židů v Čechách a na Moravě.

nárokován (s výjimkou řemeslníků a maloročníků).

Je známo mnoho případů nespravedlnosti, jež poškodily žadatele o navrácení konfiskovaného majetku. Postiženému, který chtěl dosáhnout toho, aby národní správa, ustanovená v jeho podniku, byla odvolána a podnik vrácen jemu či jeho dědicům, bylo svévolně kladeno do cesty mnoho nesmyslných obtíží: kupříkladu veřejná správa zneužila ustanovení protektorátního režimu o zániku živnosti, jež nebyla provozována po šest měsíců. Již zmiňované nejznámější případy poválečné nespravedlnosti – Varnsdorf, Mohelnice či Žamberk, jsou však jen jehlou v kupce sena.

Znění výše uvedených dekretů č. 5, č. 12 a č. 108 způsobilo mnoho obtíží českým židům z toho důvodu, že se vztahovalo i na majetek těch osob, jež se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásili k německé obcovací řeči či k národnosti židovské. Přestože Ministerstvo vnitra poukázalo ve výnosu z 13. listopadu 1945 na skutečnost, že osoby přihlášené k národnosti židovské nejsou občany národnosti německé, či maďarské a Ministerstvo zemědělství vydalo výnos, jenž zabráňuje konfiskaci zemědělského majetku osob židovské národnosti, běžně se stávalo, že židovská národnost zejména národními výbory uznávána nebyla. Úřady tak svévolně stěžovaly již dost komplikovanou praxi konfiskačního řízení. V pramenech jsou zaznamenány desítky případů o antisemitském postoji ONV či Ústřední rady odborů (ÚRO). Mimo to se množily případy lidové zášti – opět v Žamberku vypukly v září 1946 protižidovské demonstrace, jež vyvrcholily demolicí pomníku rodiny, které měl být vrácen majetek. V České Skalici vrátil majitel pod nátlakem dekret, jímž mu byla továrna opětovně postoupena.¹⁶¹

Toto období reflektují některé z dopisů zasílaných Kanceláři prezidenta republiky. Výstižná je charakteristika, pocházející z pera R. Hartmanna, žida, jenž měl za manželku křesťanku, osobně nebyl postižen majetkovým bezprávím a tudíž nebyl postaven před řešení některé z výše uvedených situací. Avšak přesto měl dojem, že: „... nyní jsme vyobcováváni z českého národa (...) velká většina z nás se cítí i nadále proskribována. Ujišťuji Vás však, že však jen za druhé republiky jsem byl tak pokořován, jako teď, aniž se mně osobně něco stalo.“¹⁶²

Snaha o vyřešení sporných otázek byla nakonec (alespoň formálně) naplněna

Praha 2001, s. 376.

¹⁶¹ AKPR 8965/45-I.

¹⁶² Tamtéž.

výnosem Ministerstva vnitra z 13. září. 1946. Jeho obsahem je prohlášení, že všechny osoby považované okupanty za osoby „židovského původu“, včetně osob národnosti německé, trpěly perzekucí, čímž je splněna jedna z důležitých podmínek, stanovená dekretem č. 33/1945 Sb. pro zachování československého státního občanství a pro vynětí majetku z konfiskace dle dekretu č. 108/1945 Sb. Tentýž výnos také vymezuje pojem germanizace¹⁶³, čímž byla dána závazná směrnice pro posuzování otázky státního občanství a konfiskací majetku.¹⁶⁴ Pokud tedy osoba „židovského původu“, národnosti německé či maďarské, zachovala Československé republice věrnost a neprovinila se nikdy proti národu českému a slovenskému, není příčiny, pro kterou by mohlo být takové osobě odepřeno zachování čl. státního občanství, bylo-li o něj požádáno ve stanovené lhůtě. Obsahem výnosu je též slavnostní prohlášení Ministerstva vnitra následujícího znění (excerpce): „Je dostatečně známo, že barbarství nacismu (...), vybíjelo se především a ve vrchovaté míře na osobách t. z. v. „židovského původu“ a t. z. v. „židovských míšencích“. Není také dnes neznámo, že z těchto osob, pokud mohly být postiženy v oblasti nacistické hrůzovlády, zůstalo naživu jen asi deset procent, při čemž však přibližně polovice z toho se vrátila z koncentračních táborů s větším či menším poškozením těla a zdraví (...) národ český a slovenský odmítá rasistické odlišování těchto ubohých obětí nacistické persekuce od ostatních národních příslušníků, kteří přežili hrůzy koncentračních mučireň a zavrhuje každou diskriminaci ve směru rodového původu, náboženského vyznání a mateřského jazyka a z toho plynoucí odlišné posuzování (vyjma příslušníků německé a maďarské národnosti, kteří se provinili na republice a jejím lidu) jako pozůstatek

¹⁶³ Zákon vymezoval germanizaci následovně: „Germanisací (maďarisací) rozumíme činnost, která usilovala o rozšíření německví (maďarství) ve slovanských zemích za první republiky i dříve. Je to kupříkladu zakládání německých (maďarských) škol a kulturních zařízení ve slovanských obcích (Schulverein, Turnverein, Nordmark, Kulturverein apod.) a jim obdobné maďarské instituce. Dále mimořádná podpora těchto institucí např. zejména v tom, že osoby v úvahu přicházející, jako zaměstnavatelé nebo vedoucí úředníci, vykonávaly hospodářský přímý či nepřímý nátlak na slovanské zaměstnance, aby posílali své děti do německých škol, aby se zúčastnili německého nebo maďarského kulturního, sportovního nebo politického života, či volili německé nebo maďarské politické strany apod. Zejména sem náležející případy, kde jest prokázáno, že osoby v úvahu přicházející finančně (hospodářsky) neb morálně podporovaly německou nebo maďarskou iredentu v době zvýšeného ohrožení republiky, nebo že ve slovanských krajích zásadně zaměstnávaly jako své vedoucí úředníky ve svých podnicích osoby německé a maďarské národnosti. Je nutno, aby v tomto směru provedly příslušné okresní národní výbory v každém jednotlivém případě pečlivě a důkladné šetření. Výsledky šetření mají být předloženy s odvoláním na tento výnos, MV, odboru VI, které si vyhrazuje rozhodnutí jednotlivých případů zda osoby židovského původu německé nebo maďarské národnosti prováděly germanisaci (maďarisaci) ve smyslu tohoto výnosu.“ NA, f. MŠK 22385/47.

¹⁶⁴ Nepalová, Š., c. d., s. 318.

nacistické ideologie.“¹⁶⁵

Do 10. září 1946¹⁶⁶ byli někteří židé německé národnosti posíláni do transportů – měli být odsunuti do Německa, což je jedna z nejsmutnějších kapitol prvních poválečných let. Málo známá je též skutečnost, která zní dnes naprosto nepřestavitelně, avšak tehdy byla krutou realitou: tito tzv. „němečtí“ židé byli dokonce nuceni nosit označení ne nepodobné době nedávno minulé – v tomto případě se jednalo o bílou pásku na rukávě. Někteří se dostali do sběrných táborů, jiní nemohli získat bydlení, některým bylo sráženo 20 % jejich výdělků, penzisté nepobírali penzi apod.¹⁶⁷ Řešením mohlo být např. dodatečné přihlášení k národnosti, což by ušetřilo mnoho problémů. K možnosti manifestačně projevit národnost českou nebo slovenskou, se však v praxi nepřistoupilo. Jak lakonicky konstatoval na konci roku 1947 vedoucí tajemník RŽNO dr. Wehle: „...*Nemůžeme ovšem zamlčet, že ominosní rok 1930 straší dále.*“¹⁶⁸

Přesto se i nadále v zákonných normách opakovalo ustanovení, podle kterého určitá práva přísluší jen osobám „české, slovenské neb jiné slovanské národnosti.“¹⁶⁹ O skutečnosti, že v praxi docházelo k četným konfiskacím i po 13. září, svědčí dopis RŽNO Ministerstvu vnitra z 23. září 1946.¹⁷⁰ Jednalo se většinou o konfiskace pozůstalostí osob, jež za války zahynuly. Z nich vybírám dva případy: první se odehrál v Ústí nad Labem. Zde se v roce 1924 židovským rodičům narodil syn. Otec zemřel o osm let později a jeho dům v Ústí syn zdědil. V roce 1939 matka syna poslala do Velké Británie, kde padl jako voják u Danquerku. Matka – přeživší koncentrační tábory – chtěla poté projednat pozůstalost svého syna a ujmout se držby jeho domu. Přestože dostala od Ministerstva národní obrany přípis, konstatující, že její syn padl jako hrdina, byla nucena předložit doklad ze sčítání lidu z roku 1930. Ukázalo se však, že otec přihlásil sebe a (nezletilého) syna k národnosti německé. V důsledku toho prohlásil okresní národní výbor v Ústí nad Labem majetek muže, jenž padl za osvobození vlasti, za majetek nepřátelský a konfiskoval jej. Druhým případem je příběh důstojníka zahraniční armády. Tento – sám české národnosti – byl po návratu do

¹⁶⁵ NA, f. MŠK 47/VIII, k. 2155.

¹⁶⁶ Tohoto dne byl vydán výnos Ministerstva vnitra, jenž striktně zakazoval zařazovat do odsunu židy, jež v roce 1930 manifestovali německou národností.

¹⁶⁷ Tamtéž. Konkrétně se jednalo o židy z Ústí nad Labem. Podobná praxe, tj. označování židů bílými páskami, se objevila též v Opavě. AŽMP, f. Opava, k. 2 (1945 – 1952).

¹⁶⁸ Viz pozn. 164.

¹⁶⁹ NA, f. MŠK 47 VIII A, k. 2155.

¹⁷⁰ AKPR, D 17612/46.

vlasti konfrontován s hrůznou skutečností: oba rodiče zahynuli v Osvětimi. Nechal je prohlásit za mrtvé a hodlal restituovat jejich rodinný domek. Rodiče se ovšem přihlásili také k národnosti německé, což je celkem logické, přihlédneme-li k narození otce (1870). Příslušný okresní národní výbor prohlásil pozůstalost těchto osob za konfiskovanou. Syn argumentoval jejich věností Československé republiky a tím, že jako oběti rasové perzekuce trpěly pod nacistickým terorem, avšak marně – národní výbor odmítl o této věci rozhodovat.

Uvedené příklady nejsou ojedinělé a svědčí v lepším případě o bezradnosti nižších orgánů veřejné správy, jejichž činnost nebyla v těchto záležitostech mj. nikterak koordinována¹⁷¹, avšak mohou být i odrazem jejich záměrné neochoty a nechuti zabývat se případy tohoto typu.

Na druhou stranu, o tom, že si vláda uvědomovala specifické potřeby židovského společenství, svědčí zřízení zvláštního referátu, jenž měl za úkol sledovat zákonodárství a zasahovat i v případech, že by některé výnosy mohly být užívány v neprospěch židů a rasově perzekvovaných. V této souvislosti bych vyzdvihla zvláště jméno tehdejšího ministra ochrany práce a sociální péče dr. Josefa Šoltese, který se iniciativně angažoval ve věci poválečné nápravy křivd a byl nakloněn pozitivním změnám ve prospěch českých a slovenských židů (mimo jiné stál také u zrodu Národní správy Židovské rady starších).¹⁷² Byl to rovněž on, jenž doporučil předsednictvu vlády zřídit Koordinační odbor pro odstranění následků rasové diskriminace. Od ledna 1946 tak pracoval na Úřadu předsedy vlády zvláštní referent jako poradce pro připravované zákony a nařízení týkající se židovské problematiky. Tato funkce byla však navzdory opakovaným protestům zrušena již následující rok.¹⁷³

Diskrepance mezi RŽNO a vládou se objevily zvláště v souvislosti se zákonem o tzv. Likvidačním měnovém fondu. Do správy fondu náležel především konfiskovaný německý majetek. Jedno z ustanovení však do tohoto fondu zařadilo i majetek, jenž sice konfiskaci nepodléhal, avšak oprávněným osobám navrácen být nemohl. Ustanovení se týkalo jednak tzv. odúmrti (majetku po zemřelých, pro který nelze najít oprávněné dědice), jednak majetku přeživších, který nemohl být z nejrůznějších důvodů restituován.

¹⁷¹ Jančík, E. – Kubů, E. – Kuklík, J., „Arizace“ a restituce..., s. 60.

¹⁷² AKPR, D 1859/46.

¹⁷³ NA, f. MŠK 47/VIII, k. 2155.

Vztahovalo se též na majetek po válce neobnovených židovských spolků a institucí.¹⁷⁴

Až po intervenci mezinárodních židovských organizací, zvláště Světového židovského kongresu, a pochybnostech ze strany prezidenta, vláda vydala prohlášení, že učiní náležitá opatření ohledně korektního použití tohoto majetku. V praxi však deklarace zůstala bez výsledků.¹⁷⁵

Do Likvidačního měnového fondu příslušela i tzv. terezínská majetková podstata. Terezínskou majetkovou podstatu tvořil majetek zachráněný v Terezíně na konci války při likvidaci ghetta. Jednalo se především o ošacení (textilie), dále potraviny, lékařské přístroje a nástroje, předměty denní potřeby apod.¹⁷⁶ Původně měl být tento majetek považován za majetek státní, ale vláda se 5. ledna 1946 usnesla věnovat terezínskou podstatu ve prospěch organizací osob, jež byly vězněny v Terezíně, resp. ve prospěch těch, jež toto věznění přežili. Byly dohodnuty směrnice pro likvidaci terezínské podstaty, zvláště pro likvidaci terezínských textilních skladů a skladů předmětů sloužících živnostenským, lékařským a podobným účelům.¹⁷⁷ Následně byla zřízena Ústřední terezínská komise při Ministerstvu sociální péče a to jako poradní sbor pro toto ministerstvo, jakožto dočasného správce terezínské majetkové podstaty. V této komisi byli zastoupeni jednak představitelé repatriačního odboru Ministerstva práce a sociální péče, dále zástupci RŽNO, Národní správy majetkových podstat a Ústřední rady odborů. Hodnota předmětů přidělených v rámci sociální péče a hodnota textilií rozdělených na úkor válečných škod činila řádově miliony korun. RŽNO se vzdala 40% všech textilií ve prospěch obětí perzekuce jiné než rasové. Byla přijata dohoda, jež stanovila přiděl těchto zásob textilií pro repatrianty, kteří jsou československými státními příslušníky.

Do skupiny majetku zde zmíněného, patřil i majetek spravovaný Národní správou

¹⁷⁴ Krejčová, H., Židovská očekávání a zklamání po roce 1946. In: Češi a Němci: Ztracené dějiny? Praha 1995, s. 246.

¹⁷⁵ Nepalová, Š., c. d., s. 319. O této skutečnosti svědčí též lakonické vyjádření Ing. Frischera: „*Deklarace ta jest – jak vidíte – dosti pythická a budiž zde konstatováno, že prozatím bez praktického důsledku.*“ NA, f. MŠK 47/VIII A, k. 2155.

¹⁷⁶ Viz podrobný seznam movitého majetku, převezeného později do skladů v Praze. Blodig, Vojtěch, Město poznamenané tragédií. Poválečný Terezín v letech 1945 – 1946. In: Terezínské listy 24/1996, s. 11 – 12. Je třeba konstatovat, že z původního množství textilií zbyla pouhá rezidua, jelikož mnoho svršků bylo za války oddisponováno Němci do Říše či na frontu. I přesto byl však po válce v Terezíně zajištěn majetek velmi vysoké hodnoty.

¹⁷⁷ Směrnice byly vytvořeny Josefem Šoltesem a předloženy ke schválení k tomu jmenované zvláštní vládní komisi ve složení: Václav Nosek (ministr vnitra), Prokop Drtina (ministr spravedlnosti), Julius Ďuriš (ministr zemědělství) a Viliam Široký (náměstek předsedy vlády). Tamtéž, s. 12.

majetkových podstat Vystěhovaleckého fondu a Majetkového úřadu („Vermögensamt“). Na tomto místě bych zdůraznila, že z movitého jmění českých židů, které spravovala nacistická organizace Ústředna pro židovské vystěhovalectví („Zentralstelle für jüdische Auswanderung“) prostřednictvím výše zmíněného Vystěhovaleckého fondu, se nezachovala více než 2 – 3 %.¹⁷⁸

Národní správa majetkových podstat vznikla již v prvních porevolučních dnech¹⁷⁹, kdy ještě nebyla konstituována ŽNO Praha. Péčí ministra Šoltese se Radě podařilo postupně uplatnit vliv v této správě a jelikož byl uznán za oprávněný požadavek vyloučení židovského kolektivního majetku ze společné správy, mohla vzniknout Národní správa Židovské rady starších (NSŽRS).¹⁸⁰ Jejím úkolem bylo „zjišťování, zajišťování a spravování židovského kolektivního majetku, provádějíc zejména restituční řízení stran tohoto majetku“¹⁸¹, jinými slovy, v její kompetenci byla správa nemovitostí, které 29. září 1938 patřily vlastnickým právem náboženským obcím, spolkům, pohřebním bratrstvům, různým organizacím apod., jež za okupace splynuly s ŽNO Praha a majetek Němci zrušených fondů, nadací a korporací. V čele této „nové“ národní správy stanul pětičlenný sbor, sestávající z následujících osob: Ing. Arnošt Frischer, Ing. Rudolf Ehrmann¹⁸², dr. Lev Kohn, Ing. Slavoj Pospíšil (zástupce Ministerstva ochrany práce a sociální péče), dr. Ladislav Šimšík (zástupce Ministerstva školství a osvěty).¹⁸³

Poměrně lehce probíhala restituční řízení majetku ŽNO, kde jmění během okupace nepřešlo z Vystěhovaleckého fondu na třetí osoby. Do konce února 1947 bylo vydáno celkem 2034 restitučních výměrů (v převážné většině z nich se jednalo o židovský majetek). Dle projevu A. Frischera, proneseného na shromáždění delegátů ŽNO, byly však do konce roku 1947, z celkového přibližného počtu 16 tisíc domů, navráceny 3 tisíce.¹⁸⁴ Proti

¹⁷⁸ Krejčová, H., Židovská očekávání a zklamání..., s. 246.

¹⁷⁹ Ministerstvo sociální péče, spolu s Ministerstvem financí a Ministerstvem vnitra ji zřídilo výnosem ze dne 8. června 1945.

¹⁸⁰ Sídlo NSŽRS bylo v Josefovské ulici č. 7 (dnešní Široká ul.).

¹⁸¹ NA, f. MŠK 47/VIII, k. 2155.

¹⁸² Rudolf Ehrmann se narodil v roce 1887 v Zalužanech, okr. Písek. Po absolvování vysoké školy technické si v Praze založil stavitelskou firmu; je mj. autorem paláce TETA, židovského sirotčince v Belcrediho ul. (dnes ul. Milady Horákové), četných obytných budov a továren. Jeho dílem je též přestavba smíchovské synagogy. Za okupace působil jako vedoucí hospodářské správy a poté ve správě budov ŽNO. Po osvobození – kromě předsednictví Národní správy židovské rady starších – zastával též místo referenta Rady, byl předsedou její finanční komise. VŽNO, IX, č. 19, 1. října 1947, s. 288.

¹⁸³ AŽMP, f. Opava, k. 1 (1945 – 1951).

¹⁸⁴ Viz pozn. 152.

restitucím se stavěla zejména města poukazem na veřejný zájem. V těchto případech se Radě často dostalo pomoci od Státního památkového úřadu. Obtížnější bylo restituční řízení týkající se spolkového, nadačního a podobného majetku.

V projevech přednesených na shromáždění delegátů v říjnu 1947 je patrná také nespokojenost s praktickými kroky Fondu národní obnovy. Ten totiž žádal od restituenta zaplacení všech investic a tzv. nadhodnot, které byly za okupace do nemovitosti investovány a nepřipustil restituentovy oprávněné námitky, že se tak mohlo dít z profitu podniku a že jeho dům či podnik utrpěl užíváním či zanedbáním budovy nebo ztraceným nájmem.¹⁸⁵

Vylíčení majetkoprávní situace židů v Čechách a na Moravě po 2. světové válce by nebylo úplné bez přihlédnutí ke skutečnosti, že část „židovského“ majetku skončila v SSSR jako válečná kořist. Snahy o jednání se sovětskou stranou, které však nevykazovaly přílišnou horlivost, se ukázaly být marné. Laxní argumenty československé vlády, že se jedná o majetek českých a potažmo i židovských občanů a obětí nacistické perzekuce a nikoliv o majetek německý, vyšly naprázdno. Nakonec Ministerstvo zahraničních věcí konstatovalo, že mimo cenné papíry je veškerý ostatní majetek státní a majetek soukromý nutno pokládat za ztracený v důsledku válečných událostí. Je patrné, že majetek fyzických a právnických osob nepředstavoval primární starost československé diplomacie.¹⁸⁶

Snahy o poválečná majetková vyrovnání vzala za své po únorovém puči; tehdy došlo k výraznému omezení restitučních možností a brzy již byly restituce prakticky uzavřenou záležitostí. Podstatná část restitučních soudních cauz a soudních případů nebyla do února 1948 ukončena, stejně jako řada předmětů, které mohly být restituovány, nebyly do té doby identifikovány. Prostor pro restituce a náhrady se podstatně zúžil především druhou znárodňovací fází: s výjimkou drobného majetku, již nebylo prakticky možné žádat o restituce. O náhradu si mohly zažádat pouze osoby, žijící v zahraničí ve státech, které měly s Československem uzavřenou náhradovou dohodu. Je však nutné konstatovat, že podstatná část již dříve restituovaného majetku často přešla znovu do vlastnictví socialistického Československa.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Srv. Nepalová, Š., c. d., s. 320.

¹⁸⁶ Jančík, D. – Kubů, E. a kol., *Židovské zlato, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích*. Praha 2001, s. 83 – 84.

¹⁸⁷ Jančík, D. – Kubů, E. – Kuklík, J., „Arizace“ a restituce..., s. 69 – 70.

II. ŽIDOVSKÁ KOMUNITA V OBDOBÍ 1948 – 1956

„Léta deziluze a strachu“

„Teprve náš proces mi otevřel oči.“

(M. Švermová)

1. ZMĚNA VE VZTAHU K ŽIDOVSKÉ MENŠINĚ PO ROCE 1948

Změny, jež nastaly po únorovém převratu v roce 1948, zasáhly všechny složky obyvatelstva, omezily jejich práva a svobody, znamenaly naprostý rozchod s tradicemi předválečného státu. Pro české židy měl tento obrat však další, tragický rozměr – vyústil posléze v antisemitsky motivované politické procesy 50. let, fantasmagorická obvinění vedená pod rouškou antisionismu, jež paradoxně zasáhla ponejvíce ty, jež se v pomyslném žebříčku státní a stranické hierarchie dokázali – ať již z rozličných důvodů – vyšplhat poměrně vysoko. Atmosféra strachu, upozorňování na nevhodný „buržoasní“ původ, obviňování z kosmopolitismu a sionismu, se však určitým způsobem dotkla téměř každého židovského občana ČSR.

Přesto, že bezprostředně po převzetí moci komunistická strana ubezpečovala, že ve vztahu k židům nedojde k žádným změnám, bylo postupně stále více zřejmé, že tato ujišťování byla nadmíru iluzorní. Mezník, daný únorem 1948, jenž obecně chápeme jako určující pro postoj vládnoucí strany k židovské minoritě na úrovni vnitropolitické, však neplatí v oblasti mezinárodněpolitických vztahů. Československá pomoc Haganě a poté její nástupnické organizaci, regulérní armádě státu Izrael, se projevila především ve sféře vojenské. Československo bylo jednou ze zemí, jež byla vytipována tvůrci nového státu, především pak předsedou vlády Davidem Ben Gurionem¹⁸⁸, jako vhodná pro plánovanou

¹⁸⁸ David Ben Gurion (1886 – 1976) byl dříve – od roku 1946 – předsedou sionistické organizace Jewish Agency, jež jako první nákupy zbraní financovala. Jewish Agency byla Světovou sionistickou organizací zřízena v roce 1929. V jejím čele stanul Chajim Weizmann. Úlohou Jewish Agency byla tehdy především koordinace jednání s mandátní britskou správou o palestinské otázce. Viz Čapková, K., Češi, Němci, Židé?, s. 232.

akci. Nestalo se tak náhodou – ČSR bylo známé nejen svou výraznou politickou podporou nově vznikajícímu státu, ale též poměrně rozsáhlou zbrojní výrobou. Československá vláda v tomto svém počínání však jednala v přímém rozporu se zněním rezoluce Valného shromáždění OSN z 29. listopadu 1947, jež svým členským státům nedovolovala vývoz zbraní do Palestiny. ČSR tak touto svou činností riskovala přinejmenším kritiku, v horším případě sankce ze strany OSN.¹⁸⁹

Jak je uvedeno v předchozí kapitole, k uzavření několika smluv o nákupu zbraní však došlo již o rok dříve, než byla 14. května 1948 proklamována nezávislost Izraele. Židovský stát posléze z Československa obdržel mezi lednem 1948 a únorem 1949 množství zbraní (pušky, stíhací letouny, letecké pumy aj.). Na rozhodování o vývozu zbraní se podílelo Ministerstvo národní obrany ve spolupráci s Ministerstvem zahraničních věcí (na rozdíl od předúnorové doby, kdy vývoz kontrolovalo pouze Ministerstvo národní obrany). Důvodem pro uzavření smluv byly jejich oboustranné výhody: podstatnou roli v této věci sehrály důvody politické i hospodářské.¹⁹⁰ V průběhu roku bylo vycvičeno též několik desítek pilotů a parašutistů. Poslední součástí vojenské pomoci bylo sestavení a výcvik tzv. Židovské brigády, složené z více než jednoho tisíce dobrovolníků, jež měla značný význam pro budování izraelské armády a jejího důstojnického sboru.

Po vzniku Izraele si oba státy vyměnily své diplomatické zástupce na úrovni vyslanců. Prvním izraelským vyslancem v Československu se stal Ehud Überall-Avriel¹⁹¹; jeho diplomatickým protějškem pak Eduard Goldstücker.¹⁹² Ten však odjel do Tel Avivu

¹⁸⁹ Dufek a kol., c. d., s. 40.

¹⁹⁰ Co se týče oblasti hospodářské, zde dominoval zisk potřebných deviz, jež byly podstatné pro další chod ekonomiky a Izrael platil zbraně „v tvrdé měně a okamžitě“. ČSR si tímto svým postojem ovšem uzavřela vstup na významné arabské trhy. Viz úvod K. Kaplana in: Kaplan, Karel – Dufek, Jiří – Šlosar, Vladimír – Bulínová, Marie (editorka), Československo a Izrael v letech 1945 – 1956. Dokumenty. ÚSD AV ČR ve spolupráci s Historickým ústavem České armády a se Státním ústředním archivem. Praha 1993, s. 12.

¹⁹¹ Ehud Überal (přijal poté jméno Avriel) se narodil v roce 1917 ve Vídni, v roce 1936 se vystěhoval do Palestiny, kde žil v kibucu v Severní Galilei. O dva roky později se vrátil do Vídně, odkud řídil vystěhování mládeže, poté působil v Instambulu, kde rovněž organizoval vystěhování. Dlouhá léta pracoval v politickém oddělení Jewish Agency. Od roku 1955 do roku 1957 člen knesetu (Mapaj). Poté ambasador v Ghaně, Kongu a Liberii. VŽNO, X, č. 32 – 33, 6. srpna 1948, s. 355. Encyklopaedia Judaica, vol. 3. Jerusalem 1971, s. 990.

¹⁹² Eduard Goldstücker se narodil v roce 1913 v Podbieli u Dolného Kubína na Slovensku. Během svého života prošel různými obraty a ideologickými „kotmelci“ a na jeho příkladu je možné demonstrovat osud celé jedné skupiny židovských komunistických intelektuálů 20. století: v mládí byl aktivistou komunistické mládeže a tajemníkem Ligy pro lidská práva. Za války pobýval v Anglii, studoval na univerzitě v Oxfordu, poté získal místo na čskl. ministerstvu zahraničí. Po válce zastával diplomatické posty v Paříži a Londýně. Po své diplomatické misi v Izraeli byl v roce 1951 v politickém procesu odsouzen na doživotí; rehabilitován byl o čtyři roky později a v roce 1956 se stal vedoucím katedry germanistiky na FF UK a následně profesorem (1963). Jeho jméno bylo v této době spojeno především s „Kafkovskou“ literárněvědní konferencí

až na počátku roku 1950¹⁹³ a odvolán byl již o rok později (v březnu 1951).

Přestože z úst V. Kopeckého v březnu 1948 zazněla slova: „nikomu ani nepřijde na mysl, aby něco v dosavadním kladném postoji československé vlády v této otázce (rozuměj vystěhovalectví, pozn. M. H.) bylo změněno“¹⁹⁴, již o pár měsíců později byli židé od zamýšlené emigrace odrazováni. Obrat ve vztahu k Židovskému státu, k sionismu a vystěhovalectví byl ovšem postupný: ještě v lednu 1949 se konal v Piešťanech výroční sjezd Ústředního svazu sionistického v ČSR, jehož slavnostního zahájení se zúčastnili jako hosté zástupci Ministerstva vnitra, místní a okresní správy a města. Ve svém uvítacím prosluvu vyslanec Izraele Ehud Avriel poděkoval československé vládě za podporu přistěhovalectví do Izraele. O měsíc později – na konci února 1949 – přijal ministr školství a umění Z. Nejedlý prvního tajemníka izraelského vyslanectví Rafaela Ben Shaloma. Byla dohodnuta výměna učitelů mezi oběma zeměmi; z úst Nejedlého zaznělo taktéž přání dalšího prohlubování bilaterálních vztahů.¹⁹⁵ Avšak postupně bylo možné zaznamenat určité indicie nového vývoje: brzy se potvrdilo, že sliby vládnoucí moci byly klamné. Václav Kopecký, jenž v roce 1948 tak rozhodně ujišťoval o zachování kladného postoje k vystěhovalectví, na zasedání ÚV KSČ v prosinci 1951 prohlásil: „Podporovat emigraci do Izraele znamená dnes vpravdě podporovat posílání žoldnéřů na frontu chystané války imperialistů proti Sovětskému svazu.“¹⁹⁶

Mnoho záležitostí začalo být záhy posuzováno odlišně, výrazně odlišně, než tomu bylo před rokem 1948. Na tuto změnu doplatilo velké množství židů, z nichž část ji zaplatila svým životem.

a s konferencí o pražské německé literatuře v Liblicích, jež obě měly velký kulturní i politický dosah. V roce 1967 se stal předsedou Svazu československých spisovatelů, jenž sehrál významnou roli v době pražského jara. Po roce 1968 proti němu počala být vedena antisemitská kampaň a Goldstücker byl donucen emigrovat. Působil jako profesor na univerzitě v Sussexu. Do Československa se mohl navrátit až po pádu železné opony. Zemřel v Praze v roce 2000. Pěkný, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 542, pozn. 1. Viz též Goldstücker, E., *Vzpomínky 1913–1945*. Praha 2003; též *Vzpomínky 1945–1968*. Praha 2005.

¹⁹³ Yegar, M, c. d., s. 118.

¹⁹⁴ VŽNO, X, č. 11, 12. března 1948, s. 117.

¹⁹⁵ VŽNO, XI, č. 8, 25. února 1949, s. 86.

¹⁹⁶ Kaplan, K. a kol., *Československo a Izrael*, dok. č. 98, s. 250.

Transformace politické orientace Československa a vztah k Izraeli

Důležitým mezníkem v otázce zahraničněpolitické, avšak s výrazným dopadem na vnitropolitický vývoj, se staly první všeobecné volby v Izraeli, konané 25. ledna 1949. Po těchto volbách, jejichž výsledkem bylo vytvoření koaliční vlády v čele se Stranou pracujících (Mapaj)¹⁹⁷ Davida Ben Guriona, bylo nezpochybnitelné, že Izrael zůstane státem nekomunistickým, tedy státem s politickým systémem parlamentní demokracie západního typu.

Došlo tak k radikálnímu obratu zahraničněpolitické orientace Moskvy: dokud existovala naděje na zařazení Izraele do toho „správného“ (rozuměj komunistického) tábora, byl oficiální postoj SSSR velmi přátelský a tentýž vztah byl podporován též u jeho satelitů. To se však záhy změnilo. Přejít od podpory k naprostému odmítnutí ovšem nebyl tak náhlý, jak by se dalo předpokládat: existovalo určité mezidobí, kdy se čekalo, jakou cestou se mladý stát vydá. Nacházel se na „půli cesty“. Brzy po volbách však již bylo vládnoucí straně ČSR jasné, že v Izraeli došlo k rozvinutí „protiilidového a zpátečnického kurzu“. Napříště počal být sugerován názor, že se Izrael vydal špatnou cestou a stojí tedy vně „demokratického tábora“.¹⁹⁸

Ještě v době „přátelství“ byl jako výraz kladného postoje k Izraeli v Praze založen Svaz československo-izraelského přátelství, jenž měl však velmi oficiální charakter. Ustavující valná hromada se konala 10. listopadu 1948 v prostorách Národního klubu v Praze; předsedou se stal po Arnoštu Kolmanovi Karel Kreibich a funkci čestného předsedy přijal jednatel výboru, ministr informací a osvěty Václav Kopecký¹⁹⁹, což svědčí

¹⁹⁷ Jednalo se o koaliční vládu soc.-dem. strany Mapaj se stranami náboženského bloku a menšími skupinami. Ministrem zahraničních věcí se stal Moše Šaret (Šertok), ministryní práce a soc. věcí Golda Meirová, ministrem financí Eliezer Kaplan a Meir Levin ministrem sociální péče.

¹⁹⁸ VŽNO, XI, č. 5, 4. února 1949, s. 50. Často byl do protikladu k Izraeli stavěn Birobidžan, autonomní území v SSSR blízko čínských hranic, založené v pol. 30. let. Ke konci 40. let zde žilo více než sto tisíc židů, hovořících převážně jidiš. Přestože oficiální prameny líčily situaci a postavení židů zde jako idylické, skutečnost byla poněkud odlišná. Viz Čapková, K., Češi, Němci, Židé?, s. 170 – 172.

¹⁹⁹ NA, f. Komise I, sv. 7, a. j. 109. Místopředsedou Svazu se stal Bedřich Koblížek, druhým místopředsedou Josef Büchler (Ústřední svaz sionistů), členy dále byli: Antonín Šafařík (SČM), Rudolf Feigl (Rada ŽNO), dr. Fridrich Sitár (ORT), Svaz bojovníků za Svobodu měl svého zástupce v osobě škpt. Jaroslava Dostála, Rada čisl. žen jmenovala red. Urbanovou a ŽNO řed. Poláka; zástupce Ústřední rady družstev a zástupce Sokola dosud jmenování nebyli. V čestném předsednictvu zasedali: A. Hodinová-Spurná, ministři J. Ďuriš, J. Plojhar, dále dr. Ing. Šlechta, pražský primátor dr. Vacek, dr. G. Sicher, poslanci Holdoš a dr. B. Steiner, generál A. Vicherek, E. F. Burian, prof. J. Páleníček, prof. A. Fišárek, I. Olbracht a major A. Sochor. VŽNO, X, č. 47, 19. listopadu 1948, s. 515.

o plné podpoře Ministerstva informací. Na slavnostní schůzi byl mj. přítomen Ehud Avriel, spolu s několika zástupci izraelského vyslanectví, vrchní rabín Gustav Sicher, místopředsedkyně Národního shromáždění Anežka Hodinová-Spurná, ministr zdravotnictví Josef Plojhar a další. V čestném předsednictvu zasedal též E. F. Burian a Ivan Olbracht. Tajemníkem Svazu se stal Vladimír Waigner.

Jednou z hlavních aktivit Svazu bylo rozvíjení oboustranných styků, zvláště na poli kulturním. Svaz např. organizoval vystoupení některých izraelských umělců v Československu; v listopadu 1949 tak například v pražském Domě umělců účinkoval Frederyk Portnoy, izraelský klavírista.²⁰⁰ Družební organizací se stal Svaz izraelsko-československého přátelství se sídlem v Tel Avivu, který však – na rozdíl od pražského Svazu – byl víceméně nezávislou organizací a pokračoval v činnosti i po ochlazení vztahů mezi oběma státy.

Na změně postoje KSČ ke Svazu je možné demonstrovat postupný obrat ve vztahu k Izraeli. Záhy začal být postoj komunistické strany ke Svazu československo-izraelského přátelství dvojaký: strana si počala uzurpovat nárok na kontrolu řízení Svazu (včetně finanční agendy) a úpravu náplně svazové činnosti²⁰¹, již shrnula do čtyř úkolů: prvním byla pomoc národně-osvobozeneckému boji židů (tj. vojenskému výcviku v ČSR), dále podpora komunistické strany Izraele, ochromení činnosti sionistických organizací a v neposlední řadě boj proti antisemitismu.²⁰² Svaz se též – ovšem neúspěšně – pokusil převzít organizaci veškerého vystěhovalectví do Palestiny a tak znemožnit Palestinskému úřadu²⁰³ – a tím potažmo i izraelskému vyslanectví – řízení celé této záležitosti. Prvním krokem mělo být převzetí přípravné pasové agendy, tj. zpracovávání žádostí o vydání cestovních nebo vystěhovaleckých pasů do Izraele, které by už hotové byly předávány Ministerstvu vnitra s návrhem na vybavení nebo zamítnutí. Odnětím pasové agendy Palestinskému úřadu bylo zamýšleno oslabení jeho pozice a tím regulace přistěhovalectví

²⁰⁰ VŽNO, XI, č. 39, 30. září 1949, str. 446.

²⁰¹ Svobodová, J., Zdroje a projevy antisemitismu, s. 23.

²⁰² Dufek, J. a kol., Československo a Izrael v letech 1947 – 1953 (studie), s. 21.

²⁰³ Palestinský úřad (The Jewish Agency for Palestine) existoval v Praze od roku 1922 (sídli v Josefovské ul. č. 7), v jeho čele stanul Jakob Edelstein. Po roce 1945 měl pobočku i v Bratislavě; počínaje rokem 1949 působil jako součást spolku Keren Kajemmet le Israel (KKL), tj. Židovského národního fondu, který byl založen v roce 1919 jako dobročinný spolek, jehož náplní činnosti byla zejména podpora a vydávání sionistických časopisů, pořádání přednášek, opatřování povolení k vystěhování, péče o vzdělání, zprostředkovávání práce, právní ochrana apod. Palestinský úřad spravoval Ústřední svaz sionistický za spolupráce AJDC. Jeho úkolem bylo zvláště pořádání sbírek na pomoc vystěhovalcům do Palestiny/Izraele.

do Izraele. V neposledním případě by tím vznikl nezanedbatelný zdroj příjmů pro Svaz.²⁰⁴ Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že přesto, že deklarovanou náplní činnosti Svazu byla podpora a rozvoj oboustranných přátelských styků, ve skutečnosti byl Svaz plně podřízen intenci stranických a státních orgánů, které jej využívaly k poněkud jiným zájmům.

Zákazem činnosti sionistických organizací v Československu v roce 1950 končí též působnost Svazu československo – izraelského přátelství.

Vystěhovalectví

Na konci října 1949 se konala na Ministerstvu zahraničních věcí porada, v jejímž rámci byla řešena otázka vystěhovalectví. Celkový počet židů, jenž odešel do Palestiny/Izraele od roku 1945, byl odhadován na 18 – 19 tisíc osob (uvádějí izraelské statistiky).²⁰⁵ Dle odhadů zbývaly asi 3 – 4 tisíce osob, které měly v úmyslu emigrovat.²⁰⁶ Přes stálá ujišťování, že postoj Československa k emigraci zůstal nezměněn, je možné zaznamenat první odchylky od stávající praxe povolování vystěhovalectví: byla zrušena „administrativní ulehčení“ (tzv. zájezdní soupisky)²⁰⁷ a místo toho zavedeny individuální žádosti. Napříště měly být tyto sice povolovány, ovšem s předchozí výjimkou lékařů a lékařského personálu, inženýrů, mladých pracovních sil a studentů.²⁰⁸ Je tedy zřejmé, že se vláda snažila zabránit odchodu zvláště odborníků, specialistů různých odvětví a v neposlední řadě inteligenci. Výsledkem jednotlivého posuzování žádostí tak byla skutečnost, že výjezd začal být povolován lidem převážně důchodového věku, řečeno tehdejší terminologií lidem „přestárlým“, jejichž příbuzní již byli v Izraeli usazeni, osobám nemocným, práce neschopným a jiným způsobem „nepotřebným“ pro stát.

Do srpna 1949, kdy evidentně nastaly změny v emigrační politice²⁰⁹, bylo židovské vystěhovalectví z Československa posuzováno víceméně benevolentně. Na základě

²⁰⁴ NA, f. Komise I, sv. 7, a. j. 109.

²⁰⁵ Tamtéž. Počet židů, kteří se vystěhovali do jiných zemí (USA, Kanady, Velké Británie, Austrálie či zemí Latinské Ameriky, zvl. Venezuely), se odhaduje na 7 tisíc. Tento početní údaj uvádí Yegar, M., c. d., s. 77.

²⁰⁶ NA, f. MV – N (Noskuv archiv), 2555/49, k. 73.

²⁰⁷ Původní praxe spočívala ve vydávání běžných pasů, byla však ukončena do konce roku 1948.

²⁰⁸ NA, f. Komise I, sv. 10, a. j. 153.

²⁰⁹ V polovině srpna 1949 začaly být žádanky o pasy odmítány v hojném počtu. Obavy AJDC se plně potvrdily o čtyři měsíce později, v prosinci 1949, kdy bylo zřejmé, že běžné vystěhování (tedy nikoliv vystěhování tzv. „speciálních kategorií“ jako kupř. rodičů k dětem, žen ke svým manželům apod.) již nebude možné. Svobodová, J., c. d., s. 27.

rozhodnutí vlády z roku 1948 byly dokonce stanoveny nižší poplatky za povolení k emigraci a podmínky k odchodu byly celkově mírnější ve srovnání s běžnou praxí (v této záležitosti bylo navazováno na závěry meziministerské porady z 23. března 1946, jež byla konána za účasti zástupců Ministerstva vnitra, ministerstev informací, národní obrany, školství, zahraničních věcí a financí).²¹⁰ Avšak ze zprávy Ministerstva vnitra z dubna 1948 je patrné, že tato benevolence poúnorové vlády spočívala nejspíše ve vědomí, že židé jsou „zpravidla živel neproduktivní, zabývající se převážně obchodem a proto jsou v republice postradatelní“.²¹¹

Ještě na jaře 1949 došlo k hromadnému vystěhování židů, jež nebylo navíc schválené vládou (podobně jako u vystěhování příslušníků Hagany, jež bylo připravované v listopadu 1948 formálně bez účasti vlády).²¹² Celá záležitost byla projednávána pouze na úrovni meziministerské porady na MZV, které předcházela žádost izraelské vlády z ledna 1948. Zástupci ministerstev zaujali k návrhu obecně kladné stanovisko, s předpokladem, „že se bude jednat o lidi, kteří nepřicházejí v úvahu pro pětiletý plán.“²¹³ Konkrétní počet vystěhovaných osob je obtížné uvést; Izraelské vyslanectví počítalo s 20 tisíci, Ministerstvo zahraničí pak pouze s 4 tisíci až 5 tisíci přihlášek. Dle odhadů Ministerstva práce a sociálních věcí se údajně kolektivně do Izraele vystěhovalo 2600 – 2700 osob²¹⁴; další odešli na základě individuálních žádostí.²¹⁵ Akce byla realizována od března do května 1949 a stala se tak předposledním hromadným vystěhováním židů z Československa. Celá tato záležitost byla poté v roce 1951 využita pro antisemitsky motivovaný politický proces.²¹⁶ Poslední větší skupina vystěhovalců opustila Prahu 26. července 1949 a než se v září 1950 uzavřely hranice definitivně, podařilo se odejít ještě několika desítkám osob: od ledna do dubna 1950 je např. zaznamenán počet 154 emigrantů. Více než pět tisíc žádostí bylo zaregistrováno

²¹⁰ Svobodová, J., c. d., s. 25.

²¹¹ AMV, f. 425, k. 178, sl. 70 – 72. Převzato z práce Svobodová, J., c. d., s. 25.

²¹² K tomu více Dufek, J. a kol., c. d., s. 24 – 26.

²¹³ AMZV, f. Izrael 1945 – 1959, k. 9.

²¹⁴ Tito přihlášení se shromažďovali ve sběrných táborech a byli po skupinkách 200 – 250 lidí posíláni do Izraele. V táborech většinou prošli vojenským výcvikem. Zpráva MZV o emigraci do Izraele od roku 1948 z 25. května 1954. AMZV, 9. odbor – Izrael 1945 – 1954.

²¹⁵ Tito žadatelé o emigraci se přihlásili na izraelském vyslanectví a u příslušných československých úřadů podávali žádosti podle platných právních předpisů individuálně. Žádosti mělo na starosti Ministerstvo vnitra po odsouhlasení Ministerstva práce a sociálních věcí. AMZV, f. Izrael, TO 1945 – 1959, k. 9.

²¹⁶ K tomu blíže Dufek, J., a kol., c. d., s. 26 – 27, pozn. 28.

ještě rok poté, co se zastavilo vydávání výjezdních povolení.²¹⁷

Kromě legální emigrace ovšem pokračovala po roce 1948 též emigrace nezákonná, ilegální (tzv. Ha'apala), kdy přes naše území bylo převáděno mnoho židů z východu. Největší počet vystěhovalců, odcházejících touto cestou, zaznamenáváme ovšem mezi lety 1945 – 1948, nikoliv tedy po únorovém převratu.²¹⁸ Logicky již nemohlo dojít k masovému pohybu utečenců jako tomu bylo v prvních poválečných letech v rámci akce Bricha, jejíž počátky můžeme datovat již do doby před vypuknutím války a kterou organizovali převážně zástupci sionistických organizací a příslušníci Hagany.²¹⁹

Konkrétní počet osob, které touto cestou po roce 1948 prošly přes naše území do západních zemí a následně do Izraele, však opět není možné – vzhledem k absenci statistických přehledů – uvést. Podporu vládnoucích míst získali kupříkladu polští židovští utečenci, v počtu asi 16 tisíc, kteří byli převáděni přes naše území během roku 1949 (od ledna do prosince). Zajímavou skutečností je exodus 10 tisíc maďarských židovských uprchlíků, kteří přešli přes české území dokonce ještě v roce 1950 péčí dosud fungujících sionistických organizací.²²⁰ Větší počet maďarských židů, prchajících před pronásledováním, přišel však ilegálně z Maďarska již v létě 1948 a opět na jaře 1949. Tato druhá vlna odjela s posledním transportem československých židů směrem do Rakouska.²²¹ Celý proces ilegální emigrace musel být tiše schválen vedoucími orgány ÚV KSČ, o celé akci však věděla jen část československých úřadů. Samotný ilegální přechod maďarských židů byl prováděn v součinnosti tří orgánů: Státní bezpečnosti ČSR, maďarské bezpečnostní policie AVO a reprezentantů židovských organizací v čele s vyslanectvím státu Izrael v Praze.²²²

²¹⁷ Yegar, M., c. d., s. 77, 175.

²¹⁸ Problematice ilegálního vystěhovalectví bylo tehdy věnováno mnoho prostoru v denním tisku, viz např. Svobodné slovo z 11. srpna 1946, kde se hovoří o bezmoci československé vlády, která nemůže vracet jednotlivce, mající transitní víza, podobně Práce z 8. června 1947. NA, f. MZV – VA II, 912.

²¹⁹ V této souvislosti jsou často zmiňováni členové revisionistického mládežnického spolku Betar (Brit Trumpeldor) v Praze, kteří ji uskutečňovali jako první. Hlavním organizátorem byl student medicíny Emmerich Faltýn, jenž tvrdil, že o ilegálním podnikání Betaru vědělo a tolerovalo ho Ministerstvo sociální péče. Čapková, K., Piłsudski or Masaryk? Zionist Revisionism in Czechoslovakia 1925 – 1940. In: *Judaica Bohemiae* XXXV/2000, p. 210 – 239.

²²⁰ Yegar, M., c. d., s. 76.

²²¹ Dufek, J. a kol., c. d., s. 29 – 30.

²²² Důležitou roli v této záležitosti – pomineme-li zásluhy ministra zahraničních věcí Viliama Širokého – sehrál pověřenec vnitra Daniel Okáli svým pozitivním vztahem k emigraci obecně (Viz Frieder, Emanuel, *To Deliver Their Souls*, Jerusalem 1986, s. 300; převzato z Büchler, Robert J., *Ilegálna emigrácia Židov z Maďarska do Izraela v roku 1949 z hľadiska československých bezpečnostných orgánov*, In: *Soudobé dějiny*

Případ emigrace maďarských židů přes naše území do Rakouska a následně do Izraele, spadá do atmosféry doby (plně odpovídá dobovému mezinárodně-politickému kontextu) a je v souladu s tehdejší postojem bezpečnostních složek Československa a potažmo vládnoucích orgánů, jež na konci roku 1949, resp. ještě v prvních měsících roku 1950, neměly v této věci zcela jasno. Obecně je tedy možné konstatovat, že maďarské emigraci v letech 1948–1949 větší překážky činěny nebyly.

Je zřejmé, že se některé z těchto akcí nemohly obejít bez různých finančních machinací, úplatků či přímo podvodů, a to na obou stranách. Do tajného fondu Ministerstva či pověřenectva vnitra plynuly nemalé částky, získané z úplatků a peněžních odměn sionistických institucí, ale například též z poplatků účastníků vystěhovalecké akce za pasy. Rozdíl mezi výší poplatku, stanovenou zákonem a skutečně zaplacenou částkou, byl enormní: průměrně československý občan za pas zaplatil 1060 Kčs; jako nejvyšší poplatek byla udávána částka 2 tisíce Kčs. Výjimkou ovšem nebylo kupříkladu 50 tisíc Kčs za jeden jediný pas.²²³

Jak je zmíněno výše, vystěhovalecké žádanky od podzimu 1950 nebyly prakticky povolovány. V srpnu 1952 bylo vyhověno osmi žadatelům o vystěhování z celkového počtu 464 osob.²²⁴ Od počátku roku 1953 se ve věci emigrace hovořilo již pouze o dvou kategoriích osob: jednalo se o 30 jednotlivců, kteří vystěhovalectví v letech 1948–1949 organizovali a zbytek tvořila hrstka „nepotřebných”: pensisté, invalidé a tzv. sociální případy.²²⁵ Ve vystěhovalecké praxi a povolování žádostí českých občanů o vystěhování do Izraele se toho příliš nezměnilo ani v následujících letech: v roce 1955 bylo podáno osmdesát osm žádostí, z nichž kladně bylo vyřízeno pouhých jedenáct, o ostatních nebylo dosud rozhodnuto. Zvýšení počtu osob, kterým bude vystěhování napříště povoleno, bylo závislé na rozhodování zvláštní komise pro pasové a vízové záležitosti, již musely být všechny žádosti předávány k rozhodnutí. Ministerstvo vnitra doporučilo, aby „předkládání

3/2 – 3/1996, s. 265, pozn. 6). Jemu izraelské vyslanectví předkládalo zájezdní soupisky, a na základě kopií těchto soupisek, jež byly následně předány maďarské straně (a jí odsouhlaseny), získali žadatelé povolení vycestovat. Tato praxe prý byla uplatňována ještě v dubnu 1950 a možná i v dalších měsících téhož roku. Tamtéž, s. 267.

²²³ Dufek, J. a kol., c. d., s. 33.

²²⁴ Tento počet uvádí Zpráva pro politický sekretariát ÚV KSČ z 3. září 1952 o plnění usnesení vlády o individuálním vystěhovalectví československých občanů do Izraele. AMZV Izrael 1945–1959, k. 6. Vláda stanovila podmínky pro individuální emigraci do Izraele vládním usnesením ze dne 13. března 1951; výše uvedení žadatelé v počtu osm, dostali pasy i víza, 12–15 dostalo pasy, nikoliv však víza, 218 žádostí bylo zamítnuto, ostatní nebyly pravděpodobně do té doby vybaveny. Tamtéž.

stanovených dokladů k žádostem bylo zachováno, neboť je to i určitou zábranou k vystěhování našich občanů z ČSR, dále k tomu, aby se z ČSR nestěhovali občané, kteří zde mají majetek, který se zpravidla po přestěhování snaží (...) získat do ciziny.”²²⁶

Snahy izraelské strany o změnu postoje k vystěhovalectví obecně neměly valný úspěch.²²⁷ Liberálnější přístup je možné zaznamenat až po roce 1960 a především mezi lety 1965–1968, kdy z republiky odešly řádově 2 tisíce až 3 tisíce židů.

Sionismus

Po uchopení moci komunisty došlo postupně k radikálnímu obratu v postoji k domácím a mezinárodním židovským organizacím, zvláště sionistického zaměření. Tento politický kurs však nebyl nastoupen bezprostředně po únoru. Komunisté pokračovali v „prosionistické” linii i určitou dobu poté, co se chopili moci (viz výše). Na tomto místě je nutné upozornit, že k určitému úpadku vlivu sionistů došlo záhy po roce 1945, kdy bylo přeneseno sídlo Ústředního sionistického svazu z Moravské Ostravy do Bratislavy.²²⁸ Prvním ze signálů, jenž ohlašoval změny ve vztahu k sionistickým sdružením v Československu, byla skutečnost, že při zakládání akčního výboru Rady ŽNO zde nebyli sionisté dostatečně zastoupeni (měli ve výboru pouze jediného zástupce, jenž disponoval navíc pouze jedním poradním hlasem). Dle vyjádření místopředsedy výboru nebyli vyloučení úmyslně, v původním návrhu na složení akčního výboru prý byli, avšak jejich počet „*musel* (zvyř. M. H.) být zredukován“.²²⁹ Nastoupený politický kurs potvrdila stať Karla Kreibicha ve Věstníku ŽNO nazvaná „Pěstujeme přátelství s Izraelem” o pár měsíců později, v listopadu 1948. V této stati je sionismus poprvé uveden ve spojitosti

²²⁵ AMZV, f. Izrael 1945–1959, k. 6. K tomu srv. s. 106.

²²⁶ AMZV, f. Izrael 1945–1959, k. 9.

²²⁷ Např. ve zprávě MZV (leden 1958) je stále patrný tentýž negativní postoj k vycestování a k vystěhovalectví jako v letech předchozích. Ministerstvo konstatovalo, že jisté individuální případy by však povolovány být měly, jednalo se především o případy spadající do kategorie „reunifikace rodin“: „Pokud je zamítnutí třeba v případech návštěvy dcery u těžce nemocné matky, vyvolává to šíření nespokojenosti.“ Závěr, jenž z toho MZV vyvodilo, je následující: „Uvolnění v drobnostech, které nás nijak neohroží a nepoškodí, abychom tím účelněji mohli hájit zásadní linii.“ AMZV, Teritoriální odbory – tajné 1955–1959, k. 1.

²²⁸ Toto rozhodnutí bylo přijato na valné hromadě, jež se konala 4. – 7. července 1946 v Luhačovicích. Zde také došlo ke změně názvu tehdejšího Svazu na Ústřední svaz sionistický pro ČSR, jenž byl nyní koncipován jako jednotná sionistická organizace pro celé Československo. VŽNO, VIII, č. 8, 1. srpna 1946 s. 70.

²²⁹ VŽNO, X, č. 11, 19. března 1948, s. 134.

se „židovským maloměšťáckým nacionalismem“.²³⁰

Jestliže bylo v periodě 1945 – 1948 možné hovořit o spolupráci mezi jednotlivými směry židovské náboženské společnosti v ČSR, jež měly tehdy víceméně rovnocenné postavení, po roce 1948 jsou již čelné židovské instituce, organizace a sdružení plně v rukách reprezentantů českožidovské asimilace. Došlo tak k určité změně konstelace ve srovnání s I. republikou, neboť v době meziválečné se těšili větší přízni a obecné podpoře židovští nacionalové.²³¹ Jiný vývoj ovšem nebyl za dané politické situace možný. Otázkou tedy zůstává, jak by se vyvíjela situace uvnitř židovské náboženské společnosti, pokud by nedošlo k převzetí moci komunisty.

V Československu byly po roce 1945 Ministerstvem vnitra evidovány tři samostatné sionistické organizace a dalších pět, sdružených v Ústředním svazu sionistickém. Ústřední svaz tvořily následující organizace: Hašomer Hacair, Achut Haavoda, Mapaj, Všeobecní sionisté a Mizrahi. Hašomer Hacair se z židovské socialistické organizace skautského typu transformovala v politickou stranu, součást socialistické Mapam; organizace Achut Haavoda tvořila samostatnou sionistickou skupinu až od roku 1945; Mapaj – podobně jako její jmenovkyně v Izraeli – byla stranou socialistickou; Všeobecní sionisté byli označováni jako židovská „buržoasní“ strana; a konečně Mizrahi představovala sionistickou ortodoxní frakci.

Samostatně působící organizace u nás zastupovala Agudas Jisroel (sdružení ortodoxních židů)²³²; Unie sionistů revisionistů v ČSR – polovojenská organizace, součást Irgun Zva Leumi²³³, jež byla založena v roce 1931 jako radikální odnož Hagany, pův. židovské podzemní vojenské organizace v Palestině a Šternova skupina (militantní revizionisté), nechvalně proslulá svými teroristickými akcemi. Obě posledně jmenované byly již v předúnorové době sledovány Státní bezpečností.²³⁴ Ostatní sionistické organizace se ocitly v ideovém hledáčku komunistické strany až po únorovém převratu. Dříve než začala být sionistická ideologie odmítána jako taková, byl sionismus dělen na levicový

²³⁰ Kreibich, K., „Pěstujeme přátelství s Izraelem“. In: VŽNO, X, č. 47, 19. listopadu 1948, s. 515.

²³¹ Tento fakt nebyl vyjádřen pouze preferencí židovského obyvatelstva, jež je zřetelná z počtu plátců povinného poplatku sionistů (tzv. šekele), ale taktéž v míře spolupráce vlády se sionistickými institucemi, jako byla Židovská strana, Židovská národní rada aj. Čapková, K., Češi, Němci, Židé?, s. 269 – 270.

²³² Objevují se i jiné transkripce, kupř. Agudat Israel.

²³³ Můžeme se setkat též s přepisem Irgun Zvei Leumi, Irgun cva'i leumi či foneticky Irgun Cvaj Leumi.

²³⁴ Dufek, J. a kol., c. d., s. 17 a 18, pozn. 13.

a pravicový, socialistický a kapitalistický a dokonce i fašistický (šternisté).²³⁵ Již v lednu 1949 byla však na stránkách Věstníku ŽNO uvedena naprosto pregnantní definice sionismu jako takového, která je již v souladu se stranickou linií temných 50. let: „Sionismus všech odstínů je politickým, nacionalistickým, reakcionářským proudem židovské buržoasie, která se snaží izolovat židovské dělnictvo od národů, v jejichž středu žije, a tak jej odvrátit od boje v řadách pokrokových sil proti kapitalismu a proti své vlastní buržoasii.“²³⁶ Již tentýž měsíc bylo zatčeno šest funkcionářů sionistických sdružení.²³⁷

V této souvislosti je třeba zmínit jméno Otty Fischla, náměstka československého ministra financí, jenž – dle některých hlasů – za celou akci stál. Ať je toto tvrzení pravdivé, či nikoliv, Fischl „proslul“ zejména svým tvrdým postupem proti vystěhovalcům. Z pramenů vyplývá, že se však plně řídil příkazy mezinárodního oddělení ÚV KSČ a tzv. „Židovské komise“. Ovšem míra jeho osobní zainteresovanosti zůstávala i tak velmi vysoká. Často prý osobně asistoval na pohraničních celních stanicích a pátral po „pašovaných pokladech“.²³⁸ Je hrůzným paradoxem dějin, že v politickém procesu Slánský a spol. byl v listopadu 1952 odsouzen k trestu smrti a popraven za *sabotáž* vývozu majetku při vystěhovalecké akci.²³⁹

Stranickou organizací, jejíž náplní práce byl boj zvláště proti tzv. pravicovému sionismu, se stala komise ÚV KSČ pro židovské záležitosti, již výše zmíněná, tzv. „Židovská komise“ (součást mezinárodního oddělení ÚV KSČ) pod vedením Bedřicha Gemindera. Jejími členy byli P. Reiman, L. Šimková, W. Stamberger, Ch. Kreibichová, A. Kolman, E. Ungar, L. Fürnberg a R. Feigel. Komise se pokusila např. získat kontrolu nad rozdělováním finančních subvencí ze strany AJDC²⁴⁰; v tomto svém počínání byla úspěšná: AJDC, obviněný z devizových úniků, byl zrušen záhy: ke dni 31. ledna 1950 byla příkazem Ministerstva zahraničních věcí zastavena jeho činnost v Československu.²⁴¹

²³⁵ Tamtéž, s. 19.

²³⁶ VŽNO, XI, č. 1, 7. ledna 1949, s. 4.

²³⁷ Dufek, J. a kol., c. d., s. 27.

²³⁸ „Často dochází sám ministr k pohraničním celním stanicím a na letiště a zabývá se hledáním...“ Taktéž bylo možné se v izraelském tisku dočíst, že (doslovná citace, vč. chybné transkripce jména): „...je nejnenáviděnějším člověkem u židů této země, kteří litují především toho, že on sám je židem a jeden z jeho bratrů dokonce známým sionistou. Fišl se zvláště vyznamenává pronásledováním židů z Izraele, zástupců židovských institucí a organizací a každého žida, jenž se chce vystěhovat do Izraele.“ Yedioth Achronot z 27. června 1949. AMZV, f. Izrael, TO, 1945 – 1959, k. 10.

²³⁹ Dufek, J. a kol., c. d., s. 31, pozn. 36.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 20, pozn. 18.

²⁴¹ Svobodová, J., c. d., s. 27.

Sionismus počal být chápán jako jeden z největších zločinů vůbec a označení „sionista“ se brzy stalo pejorativní nálepkou užívanou obecně pro židovské občany ČSR, u nichž se a priori předpokládaly výrazné sympatie k této ideologii. Svého vrcholu dosáhl boj proti „sionistickému nebezpečí“ v politickém procesu Slánský a spol.

Politické procesy

Předehrou k československým politickým monstrprocesům 50. let se stal dopis prvního tajemníka maďarské strany Matyáše Rákosiho prezidentu Gottwaldovi ze září 1949. Zde byl Gottwald „upozorněn“, že dle výsledku soudního procesu s maďarským ministrem vnitra a pozdějším ministrem zahraničních věcí László Rajkem²⁴², jenž se konal 24. září 1949, jsou v podezření i některé osobnosti KSČ. Jmenována byla většina těch, kteří se později objevili mezi obžalovanými v pražském soudním procesu²⁴³, v „Procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“.

Avšak dříve než došlo k čistkám ve vlastních řadách, padla za oběť komunistickému režimu velká většina nekomunistů. Z nich je nejznámější jméno JUDr. Milady Horákové, nacionálně-socialistické poslankyně, úřednice školského referátu pražského národního výboru, jež se stala za války členkou protinacistického odboje a následně byla internována v koncentračních táborech. Ve vykonstruovaném procesu, s křivými svědectvími vedenými proti ní především z úst bývalých konfidentů s německým režimem, a přes nespočet protestů a žádostí o udělení milosti, byla odsouzena k trestu smrti. Ten byl vykonán v červnu 1950. V souvislosti s jejím případem bylo souzeno celkem 639 obžalovaných, především funkcionářů nekomunistických stran. Padlo deset rozsudků smrti a padesát dva doživotních trestů.²⁴⁴ Dosavadní technologie procesů, kterou užívala československá bezpečnost, byla tehdy inovována o tzv. výslechové plány a otázkové protokoly, sestavené formou předem

²⁴² Maďarský proces s „Rajkem a spol.“ byl koncipován v rámci protititovské kampaně jako základna protisovětského spiknutí zasahující všechny země sovětského bloku a řízený americkými a jugoslávskými protagonisty. Monstrprocesy padesátých let v Československu měly zapadat do této koncepce. Kaplan, K., *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993, s. 241. Podobný proces, koncipovaný na téže bázi, se konal s Trajko Kostovem v Bulharsku.

²⁴³ Yegar, M., c. d., s. 134.

²⁴⁴ Hejl, Vilém, *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990, s. 223.

přípravených otázek a odpovědí²⁴⁵, jež se poté staly běžnou praxí. Nový faktor představoval též „organizovaný hněv lidu“, jenž měl vliv na rozhodování o výši trestů: konaly se besedy, shromáždění na školách, v závodech apod., žádající absolutní trest.²⁴⁶

Postupně se začala šířit atmosféra strachu v samotné komunistické straně a jeden po druhém počali být zatýkáni lidé, kteří zastávali vysoká místa v aparátu KSČ. O konkrétních jménech těch, jež mají být zatčeni, rozhodoval sám Gottwald, avšak po poradě se sovětskými poradci. Ti začali být do Československa vysíláni již v roce 1949 (mimořádně na Slánského žádost). Skutečnost, že vůbec první politické procesy, jako je kupříkladu výše uvedená kauza Horáková, mají na svědomí pozdější oběti tohoto jimi samotnými konstruovaného systému, je děsivým paradoxem dějin a potvrzením rčení, že „revoluce požírá své děti“.

Jako první byl v lednu 1950 zatčen Vladimír Clementis, bývalý ministr zahraničí, o devět měsíců později pak Otto Šling (brněnský krajský tajemník strany). Antisemitský podtón je možné v souvislosti s procesy spatřovat od června 1951, poté, co na základě instrukcí z Moskvy začali sovětské poradci projevovat zájem o Rudolfa Slánského.²⁴⁷ Postupně tak došlo ke konstrukci obvinění s poukazem na „židovsko-buržoazní politiku“ většiny obviněných a v souvislosti s tím na „sionistické nebezpečí“, jež představují.²⁴⁸ Slánský byl – po zrušení funkce, kterou ve vládě zastával (tj. funkce generálního tajemníka strany) – vzat do vazby v listopadu 1951. V pražském procesu bylo zatčeno 14 osob, z nichž 11 byli židé. Jejich původ byl akcentován v každém jednotlivém obvinění, a objevil se poté i v přiznávacím protokolu, jež zatčené osoby podepisovaly. Jako občané „židovského původu“ byli obžalováni oficiálně představeni i před soudem. Objevily

²⁴⁵ Tamtéž, s. 64.

²⁴⁶ Kaplan, K., Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“ Praha 1995, s. 157.

²⁴⁷ Rudolf Slánský se narodil v roce 1901 v Nezvěsticích u Plzně, funkcionářem KSČ se stal v roce 1921, o osm let později byl již jedním z čelných představitelů „bolševického vedení“ v okruhu K. Gottwalda, člen ÚV a polit. byra ÚV KSČ. Mezi lety 1938 – 1945 člen zahraničního vedení KSČ v Moskvě (v době Slovenského Národního povstání v Hlavním štábu partyzánského hnutí na Slovensku). V květnu 1945 byl jmenován generálním tajemníkem strany a tuto funkci zastával do září 1951. Aktivně se podílel na poúnorové represi nekomunistů. Popraven byl 3. prosince 1952. Právně a občansky rehabilitován v roce 1963, stranicky 1968. Tomeš, Josef a kol., Český biografický slovník XX. století, 3. díl. Praha 1999, s. 144.

²⁴⁸ Z oficiálního hodnocení sionismu v roce 1951: „Odhalení spiknutí proti Československu strhlo sionismu jeho pseudohumánní masku, ukázalo jej jako spletitou síť podvratných organizací, rozestých po celém světě, jejichž nitky se sbíhají v bankovních domech Wall Streetu, v kuloárech Washingtonu a jejich špionážních ústředích... Sionistické organizace jsou dnes odhaleny jako jedna z nejnebezpečnějších zbraní amerického imperialismu v jejich boji proti pokroku, svobodě národů a světovému míru, za rozpoutání imperialistické agrese proti SSSR, zemím lidové demokracie a národně osvobozenému hnutí utlačovaných národů celého

se formulace, že „jistá osoba připustila svůj židovský původ“, jako by to bylo něco, co lze vytknout. Padlo jedenáct rozsudků smrti, jež bylo též bezprostředně vykonáno. Z těchto jedenácti osob bylo osm židů. Rudolf Slánský, jehož vedení obvinilo z vytvoření a vedení mocenského sionistického centra, byl obžalován z velezrady, sabotáže a vojenské zrady.²⁴⁹ Ve vynuceném přiznání Slánský kupříkladu konstatoval, že vystěhování židů s pomocí AJDC bylo protistátní akcí, na které se kromě něj a jeho společníků podílely nepřátelské sionistické organizace. Tehdejšího izraelského vyslance E. Avriela označil za agenta imperialistů. Bedřich Geminder, bývalý vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ, hovořil při výslechu i o svém členství v mládežnické sionistické skautské organizaci Blau-Weiss, což ho spoutalo s „maloměšťáckým a kosmopolitickým prostředím”.²⁵⁰ Proces Slánský a spol. je řadou historiků klasifikován jako první otevřeně antisemitský poválečný proces²⁵¹, zejména s přihlédnutím k počtu židů mezi odsouzenými.²⁵²

V celém procesu hráli nezanedbatelnou úlohu dva občané Izraele: Šimon Orenstein a Mordechaj Oren²⁵³, kteří byli v Československu zatčeni Státní bezpečností na konci roku 1951 za nevyjasněných a přinejmenším podivných podmínek. Oba muži byli využiti v soudním procesu jako svědci hovořící proti obviněným. Mučením byla vynucena u obou přiznání ke zločinům, jako kupř. organizování sionismu v Československu, vedení špionážní sítě apod. Oren byl před soudem donucen mluvit lživě o Slánském a Clementisovi, např. potvrdil, že Slánský měl prostřednictvím izraelského vyslanectví kontakt s osobami v Jugoslávii apod. Orenstein sehrál roli sionistického špiona, jenž podvrací základy komunistického režimu v Československu. Oren i Orenstein měli posléze plnit určitou úlohu též v zamýšleném moskevském procesu se židovskými lékaři v letech 1952 – 1953, který byl však díky Stalinově smrti zastaven.²⁵⁴

světa.“ AMZV, Tajné odbory 1945 – 1959, k. 8.

²⁴⁹ Utitz, Bedřich, *Neuzavřená kapitola. Politické procesy padesátých let*. Praha 1990, s. 23.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 28 – 29.

²⁵¹ Rothkirchenová, L., c. d., s. 115; Svobodová, J., c. d., s. 36; Pěkný, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2. vyd. Praha 2001, s. 353 – 354. Yegar, M., c. d., s. 142 – 143.

²⁵² Jedním z následných procesů po odsouzení R. Slánského, byl proces s „Marií Švermovou s společníky“, resp. „proces s tajemníky“. Spolu se Švermovou, jež měla být hlavou spiknutí tajemníků krajských výborů KSČ, byli odsouzeni Jarmila Taussigová, Mikuláš Landa, Hanuš Lomský, Vítězslav Fuchs, Ervín Polák a Bedřich Hájek. Všichni byli odsouzeni na více než 15 let, přičemž Taussigová na 25 let. Bartošek, Karel, *Český vězeň*. Praha 2001, s. 52.

²⁵³ Šimon Orenstein byl členem Hagany a Hašomer Hacair, pracoval na izraelském vyslanectví jako obchodní atašé; Mordechaj Oren byl jedním z čelných představitelů Mapamu (Sjednocené strany práce) a izraelským delegátem v Montreux. Yegar, M., c. d., s. 148.

²⁵⁴ Yegar, M., c. d., s. 149 – 152.

Co se týče osobnosti Rudolfa Slánského, Karel Kaplan v souvislosti s vnitropolitickou situací konstatuje, že v roce 1951 skončil jeho nepřímý politický boj s Václavem Kopeckým, se kterým měl dlouholeté spory osobního i mocenského rázu. Obě osobnosti, z nichž jedna byla hlavním představitelem státního a druhá stranického aparátu, si bezpochyby konkurovaly. Rok 1951 tak definitivně rozhodl o triumfu a vítězství státního aparátu. Po zatčení Slánského se naplnilo Kopeckého nejvroucnější přání a stal se členem politického sekretariátu ÚV.²⁵⁵

Veřejný průběh a široká publicita procesu (byl vysílán i rozhlasem) vyvolala na světlo opět lidový antisemitismus toho nejhrubšího ražení: Státní soud a ÚV KSČ obdrželi během necelých dvou měsíců (v listopadu a prosinci 1952) více než osm tisíc dopisů, rezolucí a telegramů, podporujících plně jednotlivá obvinění a požadující tresty smrti pro všechny obžalované. Můžeme zde kupříkladu nalézt hlasy, žádající: „Kluky židovské všechny pověsit!“ či lakonická konstatování: „Hitler je měl všechny zničit.“²⁵⁶

Absence většího počtu ohlasů, stavějících se proti obviněním, svědčí o celkové náladě československých občanů a všeobecném akceptování procesů. Fakt, že se velké procento obyvatelstva – židovské občany nevyjímaje – k procesům stavělo indiferentně, či s nimi dokonce souhlasilo a schvalovalo je, je možné přičítat nejen komunistickým propagandistickým kampaním, ale i určitému druhu pasivity – nezajímání se o dění kolem sebe (a politické obzvláště) a v neposlední řadě absenci hledání a nalézání souvislostí. Tím není přehlížena skutečnost, že u některých vrstev obyvatelstva opět spatřily světlo světa primitivní antisemitské stereotypy, jak o tom svědčí výše uvedené citace.

Stěží pochopitelná je však indoktrinace zdání zákonnosti a pravdivosti obvinění u příbuzných či rodinných příslušníků odsouzených, jež byla také zaznamenána. Na první pohled neuvěřitelná se zdá ovšem skutečnost, vyplývající z některých dopisů na rozloučenou, že sami někteří z odsouzených – přestože dementovali označení za špiony, vlastizrádce či agenty – považovali své předchozí výpovědi za „povinnost a politickou nutnost“ a nesmyslná obvinění přijali z „povinnosti vůči pracujícím lidu a KSČ“. Zabývat se otázkou, jak je vůbec *toto* možné, je velmi obtížné, nemyslím si však,

²⁵⁵ Kaplan, K., Komunistické Československo. Doba tání 1953–1956. Brno 2005, s. 719.

²⁵⁶ Hejl, V., c. d., s. 223. Tradičně silnější antisemitismus zaznamenáváme opět na Slovensku. Krajský výbor KSČ v Žilině znepokojeně informoval Prahu, že „rozhořčení přechází do extrémů a je žádáno mučení účastníků protistátního centra.“ Tamtéž.

že by předchozími intenzivními výsledky, týráním apod. došlo k zatemnění rozumu a perversitě myšlení obviněných. Dovolím si tvrdit, že podobný postoj není nemožný, přihlédneme-li ke skutečnosti, že i na nejvyšších pozicích v KSČ mohly být osoby, jež stále skutečně věřily v ideu komunismu jako takovou.²⁵⁷ Jakkoli byl tento jejich náhled idealisticky naivní a postrádající sebereflexi, domnívám se, že byl v první polovině padesátých let možný. A zvláště u židovských občanů ČSR to platí dvojnásob.

V souvislosti s komunistickými politickými procesy je třeba si uvědomit, že spolu s oběťmi byla do jisté míry odsouzena i rodina a nejbližší příbuzní. Mnoho osob bylo šikanováno opakujícími se výsledky, nočními domovními prohlídkami či soustavným sledováním. Byli propuštěni z práce, jejich dětem znemožněno studium. Někteří se dokonce museli vystěhovat z měst na odlehlý venkov. Došlo tak k tragickému znehodnocení a rozpadu života celých rodin. Pro židovské občany měly tyto události však ještě jeden tragický rozměr – svými metodami, ideologií, rétorikou a celkovým vyzněním je komunistické procesy navracely o deset let zpátky – do období zmaru a záhuby v první polovině čtyřicátých let.

Výše zmíněné politické monstrprocesy jsou víceméně zmapovanou oblastí československých dějin, existuje velké množství literatury – odborných studií i memoárů – a nebylo mým úkolem zabývat se jimi a jejich protižidovským akcentem podrobně. Ráda bych však na tomto místě poukázala na antisemitskou (resp. protisionistickou) linii řady menších politických procesů a cauz, objevujících se ve vyšetřovacích a operativních svazcích Správy vyšetřování StB (MV).²⁵⁸ Z těchto svazků vyplývá, že stovky židů byly vězněny po celá padesátá léta. Politické procesy, cauzy a drobné případy, v jejichž rámci byli zatčeni jednotlivci či menší skupiny, jsou charakteristické především pro první polovinu 50. let. Obvinění byla motivována politicky, ekonomicky či ve spojitosti s problematikou ilegální emigrace.

V souvislosti s StB akcí Sionista měla být zmapována protistátní činnost Alexandra

²⁵⁷ Domnívám se, že jedním z těchto komunistů-idealistů byl Rudolf Margolius, bývalý náměstek ministra zahraničního obchodu, odsouzený k absolutnímu trestu v souvislosti s procesem Slánský a spol. Srv. Margoliová-Kovářová, Heda, Na vlastní kůži. Praha 2003. V této souvislosti je nutné upozornit, že – jak známo – „moc korumpuje“ a řada dřívějších idealistů jistým způsobem transformovala svůj náhled poté, co se dostala na vyšší funkce.

²⁵⁸ Kompletní přehled podává Světlana Ptáčníková a Vladimíra Vaníčková; viz Ptáčníková, S. – Vaníčková, V., Judaika v Archivu Ministerstva vnitra. In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra 3/2005, s. 321 – 342.

Friedricha, Alexandra Frieda a Ferdinanda Jaroše.²⁵⁹ Alexandr Fried, pracovník Židovského muzea v Praze, byl posléze odsouzen společně s Pavlem Porgesem a Vojtěchem Lustigem v rámci StB akce DANA (viz dále).

Akce Holomek souvisela s procesy proti tzv. bázi, v jejichž rámci došlo v první polovině 50. let k rozsáhlému vyšetřování ve věci styků s Izraelským vyslanectvím v Praze a s organizací AJDC.²⁶⁰ Většina osob byla v těchto vykonstruovaných procesech obviněna ze špionáže, velezrady či podvracení republiky. Tato, řečeno dobovou terminologií „aktivní nepřátelská činnost“, ve skutečnosti spočívala zpravidla v distribuci finanční či jiné materiální pomoci od AJDC, a to prostřednictvím izraelských diplomatů v Praze. Tak tomu bylo kupříkladu u akce s krycím názvem DANA (prolínající se a navazující na akci ZLATÁ HUSA), vedené od roku 1955. Již výše zmínění Pavel Porges, Vojtěch Lustig a Alexandr Fried byli po svém zatčení opakovaně podrobeni obzvláště tvrdým výslechům a později odsouzeni za trestný čin podvracení republiky a ohrožení zájmů republiky v cizině k trestům odnětí svobody v trvání 7 –15 měsíců. Zvláště tragický byl případ Pavla Porgese. Ten byl vyslýchán již jako nemocný člověk – měl tuberkulózu a podezření na rakovinu plic – a měsíc po vynesení rozsudku (v listopadu 1957) na Pankráci zemřel.²⁶¹ Představu o tom, jaké osoby považovala StB za „aktivní nepřátele ČSR a členy protistátních organizací“ je možné si učinit z dokumentace k této kauze, označované jako Pavel Porges a spol.: v seznamech osob, kterým byla distribuována materiální pomoc, byla například uvedena Elsa Engelmanová: „..., 70letá, nemocný žlučník a játra..., byla 4 roky v Terezíně, měsíční penze 184 korun, činže 70 korun...Paní se živí většinou chlebem a bramborami. Je velmi nuzná a potřebuje naléhavě pomoc!“²⁶²

Je tedy zřejmé, že peníze takto rozdělované, získávaly zejména osoby důchodového věku, které většinou nepobíraly standardní důchod (dříve zastávaly svobodná povolání nebo nebyly zaměstnány apod.), často se jednalo o invalidy a staré osoby, jednotlivce, vrátivší se s podlomeným zdravím z koncentračních táborů apod.

V rámci akce DANA došlo k četným zatýkáním a to na území celého

²⁵⁹ Tamtéž, s. 336.

²⁶⁰ V souvislosti s touto akcí byl zatčen například Evžen Kalisch, jenž byl poté odsouzen na 12 let odnětí svobody a propadnutí majetku pro pomoc k trestnému činu velezrady a trestný čin ohrožení devizového hospodářství. Ptáčníková, S. – Vaničková, V., *Judaika...*, s. 321, pozn. 1.

²⁶¹ Ptáčníková, S. – Vaničková, V., c. d., s. 322 – 323.

²⁶² Tamtéž, s. 322, pozn. 5.

Československa. V Ústí nad Labem byl zatčen oblastní rabín Bernard Farkaš²⁶³, v Liberci poté tajemník liberecké ŽNO Marek Spiegel. O naprosté absurditě obvinění svědčí též zajištění Kateřiny Rychnovské a Růženy Hoffeové; obě byly pracovnicemi Domu odpočinku pro přestárlé osoby židovského původu v Karlových Varech.²⁶⁴ Za trestný čin krácení a ohrožení daně byli v roce 1955 ke čtyřem a šesti letům odnětí svobody odsouzeni Herman Šmulovič a Kitty Schärfová v akci CIZINA. Podobně v rámci akce RIA byl za „nepřátelskou sionistickou činnost“ mezi lety 1945 – 1955 souzen Gustav Bareš.²⁶⁵

V těchto a podobných kauzách StB vycházela z premisy, že potenciálně nebezpečná je každá osoba „židovského původu“; procesy s antisemitskými konotacemi se tedy nedotkly pouze osob ve vyšší stranické hierarchii či mocenských špiček.²⁶⁶ S výše uvedenou tezí o potencionálním nebezpečí poté logicky souvisela snaha o evidenci židů a následné eliminování jejich možné „podvratné činnosti“.²⁶⁷ Šířila se tak atmosféra strachu a to i na samotných ŽNO (není neznámo, že někteří udavači se rekrutovali i z řadových členů obcí). I přesto, že se podobné procesy a akce, organizované Státní bezpečností, bezprostředně nedotkly každého židovského občana, skrytá či otevřená protizidovská diskriminace byla více než zřejmá: *všichni* židé byli považováni a priori za kádrově nevhodné a pod tímto zorným úhlem na ně bylo jako na jasně definovanou skupinu nahlíženo.

V podobné praxi StB pokračovala v různé intenzitě až do 80. let 20. stol. Viz nechvalně známá celostátní akce Pavouk organizovaná v 70. a 80 letech, jejíž cílem bylo „podchycení“ židů žijících na území krajů a okresů; soustředit se měla zejména na občany pracující ve sdělovacích prostředcích, kultuře, vědě, školství a zdravotnictví, ve vnitřním a zahraničním obchodu. Za tímto účelem vznikaly mimo jiné jmenné seznamy osob „židovského původu“.²⁶⁸

²⁶³ Farkaš byl odsouzen na dva roky, spolu s ním skupina dalších devíti osob. Všichni byli souzeni pro „styk s cizím vyslanectvím“. Tito židé byli zatčeni, když v dubnu a květnu 1957 pražské úřady vznesly obvinění proti izraelskému vyslanectví v Praze pro styk s místními židy. Výše uvedené osoby byly obviněny z udržování kontaktů s pracovníkem izraelského vyslanectví Moše Šacem. Mezi zatčenými byli též staré, šedesátileté a sedmdesátileté ženy a muži, „proti kterým nemohly ani při největším úsilí nalézt českl. úřady obžalovací materiál.“ Maariv z 10. listopadu 1957. AMZV, Teritoriální odbory – tajné 1955 – 1959 k. 1.

²⁶⁴ Ptáčníková, S. – Vaníčková, V., c. d., s. 322, pozn. 3.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 322 a 336.

²⁶⁶ K tomu srv. Steiner, Hanuš, Ideologie a psychologie antisemitismu a deformace marxismu. In: Filosofický časopis 2/ 1969, s. 188.

²⁶⁷ Ptáčníková, S. – Vaníčková, V., c. d., s. 321.

²⁶⁸ Tyto seznamy byly v sedmdesátých a hlavně osmdesátých letech vedeny ve všech zemích socialistického

Co se týče celkového hodnocení politických procesů a antisemitického akcentu v postoji KSČ k židům především v první polovině 50. let, je třeba upozornit na jisté zřetely velmocenské a diplomatické, resp. na postoj strany k izraelsko-arabskému konfliktu, jenž sehrál v této věci nezanedbatelnou roli: tímto postojem měla být kromě jiného vyjádřena proarabská podpora. Steiner ve své studii upozornil, že .. „tehdejší vedení KSČ trpělo a podněcovalo agitační praktiky, kterými se sice nešířil antisemitismus jako doktrína, avšak oživovaly se antisemitské stereotypy, což pak vedlo ke skryté protizidovské diskriminaci.“²⁶⁹ Jak je řečeno výše, mnoho židovských občanů žilo běžným životem, přičemž velké množství bylo funkcionáři KSČ, ať již na vyšších postech či v řadových funkcích, a nemuseli pocítit byt' jen náznaky antisemitismu. Nicméně, tyto osoby byly pokládány za nedůvěryhodné, nahlíželo se na ně jako na „potencionální sionisty“, čímž utrpěl jejich kádrový profil a tudíž mohly být z „bezpečnostních důvodů“ předem z určitých funkcí vyloučeny. Ovšem podobná praxe – důraz na bezpečnostní politiku – byla obecným jevem, tudíž ji nelze chápat jako vyloženě *specifický* projev antisemitismu. Podobně postižení byli též bývalí příslušníci západních armád, španělští interbrigadisté, odbojáři apod.²⁷⁰

Faktem však zůstává, že *být židem* po celou sledovanou dobu a v 50. letech zejména, představovalo konstantní nebezpečí a v zásadě přitěžující okolnost obecně, jelikož tato skutečnost sama o sobě mohla být vždy – pokud pro to nastal vhodný okamžik – umně využita pro klamná obvinění nejrůznějšího druhu, aniž by jednotlivec zastával více či méně rezervovaný postoj ke KSČ či spadal do některé z výše uvedených „nepřijatelných“ kategorií.

bloku. V Československu jej měla na starosti X. správa StB pod dohledem 1. náměstka Ministerstva vnitra. Dle zjištění Úřadu pro vyšetřování zločinů komunismu bylo evidováno nejméně 6 tisíc jmen. Tato evidence po listopadu z archivu MV zmizela. Účely evidence jsou nejasné, objevilo se několik teorií: první hovoří o službě teroristickým organizacím; druhá verze předpokládá možnost, že StB chtěla osoby na seznamu zdiskreditovat před Izraelem: v 80. letech měl Izrael zájem osídlit své oblasti východoevropskými občany „židovského původu“. Není vyloučeno, že StB přislíbila těmto občanům volný odjezd do Izraele výměnou za spolupráci s StB, přičemž pak zamýšlela tvrdit, že Izrael přijal špiony. Tato verze se prý jeví jako nejvíce pravděpodobná. Třetí možností je příprava politického procesu. Nedomnívám se, že by však tato verze byla v podmínkách 80. let reálná. Více viz Blažková, Jana, Pavouk a jeho síť. In: Roš chodeš, 57, 8/1995 – 5755, s. 14 – 15. K tomu srv. též Rothkirchenová, L., c. d., s. 117.

²⁶⁹ Steiner, H., Ideologie a psychologie antisemitismu a deformace marxismu. In: Filosofický časopis 2/ 1969, s. 190.

²⁷⁰ Steiner, H., Ideologie a psychologie antisemitismu ... , s. 188.

2. POSTAVENÍ OBCÍ A JEJICH ČINNOST

Působení Rady židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské po roce 1948

Prvním krokem k prosazení moci v židovské náboženské společnosti bylo získání klíčových pozic v Radě židovských náboženských obcí, na ŽNO v Praze a v dalších židovských organizacích a sdruženích. Tento „dohled“ se realizoval prostřednictvím zřízení tzv. akčních výborů. Akční výbor Rady, který byl ustanoven z pověření krajského akčního výboru v Praze, se představil 2. března 1948 ve slavnostní síni Židovské radnice v Praze. Jeho předsedkyní byla zvolena Laura Šimková (pracovala v kádrovém oddělení ÚV KSČ jako úřednice), místopředsdou pak dr. Alexandr Knapp.²⁷¹ Dosavadní vedení Rady začalo být ihned považováno za „politicky neúnosné“ a tudíž se neprodleně přistoupilo k výrazným personálním změnám.²⁷² Předsdou byl rozhodnutím akčního výboru jmenován Julius Lederer, avšak ten požádal o to, aby tuto funkci zastával někdo jiný, a to předešlím z důvodu pokročilého věku a vzdáleného bydliště. Avšak funkci nakonec – na naléhání výboru – dočasně přijal. Zástupcem venkovských obcí se stal dr. Lánský. Změny ve vedení Rady byly s konečnou platností dokončeny 25. března 1948:

²⁷¹ NA, f. MZV, VA 1945 – 1951, k. 266. Členy byli dále František Fuchs, Erich Kohn, Pavel Lamm, Ota Löwy, Ota Pfeffer, Josef Šulc a Pavel Thieben. VŽNO, X, č. 10, 5. března 1948, s. 109.

²⁷² Celé dosavadní předúnorové vedení Rady a jeho činnost bylo doslova napadeno dr. Emilem Ungarem, novým předsdou Rady, v proslovu, který pronesl 6. února 1949 na schůzi rozšířeného výboru Rady. Kritizován byl především „uměle vytvořený“ správní aparát, který byl prý neúměrný finančním možnostem i podstatným úkolům Rady. Finanční dotace od státu (tzv. terezínská podstata) a příspěvky od AJDC prý nebyly využívány hospodárně. Až 60% podstaty bylo užíváno na udržování předimenzovaného úřednického aparátu. V oboru sociální péče byly poskytovány podpory bez jednotícího plánu, který by vedl k „produktivisaci podporovaných“. Zdravotnická péče byla zanedbávána a neměla – jako celá sociální péče – „rázu konstruktivního“. Přestože Ungar připustil, že rozpočet velkou měrou zatížil transfer průchozích židů z Polska v roce 1946, obvinil tehdejší vedení, že svým postojem tyto osoby pobízelo k tomu, aby se zde zdržovaly a čekaly na možnost další emigrace. Další podstatnou závadou práce byl – dle nového předsedy – postoj ve věci restitucí: „Na jedné straně se všemožně podporovaly restituční věci jednotlivců, často příslušníků vysloveně kapitalistických vrstev, což bylo jasně proti intencím pokrokových sil v tomto státě, na druhé straně se však zanedbala otázka restituce veřejného majetku obcí, nadací atd.“ O personálních změnách se vyslovil následovně: „Stejně neúnosné bylo další pokračování činnosti Rady, která směřovala k podporování zpátečnických, kapitalistických tendencí pod pláštěm kultové a sociální činnosti. Za těchto okolností byl akční výbor nucen odstraniti vedoucí funkcionáře a úředníky (...)“ VŽNO, XI, č. 11, 18. března 1949, s. 122.

MUDr. Emil Ungar²⁷³ se stal předsedou Rady a vedoucím tajemníkem Rady JUDr. Alexandr Knapp²⁷⁴; náboženským referentem zůstal i nadále dr. Rezek.²⁷⁵ Prvním místopředsedou se stal Ing. František Fuchs a druhým dr. Edmund Schwarz. Laura Šimková se stala členkou představenstva a výboru RŽNO. Čestným předsedou Rady byl jmenován Julius Lederer, místopředseda Rady od září 1945 do října 1947, a Egon Erwin Kisch²⁷⁶ (tuto funkci však mohl vykonávat pouhých šest dní – zemřel 31. března).

Ihned došlo k přeorganizování cizineckého oddělení ŽNOP (agenda přidělena Otou Pfeffrovi). Na mimořádné schůzi bylo též rozhodnuto omezit návštěvu bohoslužeb ve Vysoké synagoze (provoz bohoslužeb byl redukován na jednu hodinu ráno a jednu hodinu vpoledvečer; přes den zůstala synagoga uzavřena). Dosavadní předseda ŽNOP dr. Karel Stein se v červnu 1948 vzdal svého úřadu. Novým předsedou se stal Arnošt Polák.²⁷⁷

²⁷³ Emil Ungar se narodil v roce 1894 v Pohořelicích, okr. Mikulov. Promován byl na lékařské fakultě Karlovy univerzity v Praze v roce 1921. O dva roky později se stal lékařem okresní nemocnice v Hodoníně. Na konci 20. let se přestěhoval do Karlových Varů; profesně se specializoval na rentgenologii. V roce 1937 byl zvolen předsedou mezinárodní akce pro kolektivní bezpečnost. Rok poté emigroval do Anglie, kde byl od roku 1940 pět let odborným lékařem pro léčbu rakoviny v univerzitní nemocnici v Londýně. Poté byl povolán na Ministerstvo sociální péče za účelem plánování sociálně zdravotní služby v nové republice. Od svého návratu do vlasti pracoval na Ministerstvu zdravotnictví. Z funkce předsedy RŽNO odstoupil v roce 1952 pro špatný zdravotní stav. VŽNO, X, č. 14, 2. dubna 1948, s. 154.

²⁷⁴ Alexandr Knapp se narodil v roce 1910 v Levicích na Slovensku. Studoval na Karlově univerzitě, kde byl v roce 1936 promován doktorem práv. Poté pracoval jako koncipient na Slovensku a v roce 1937 nastoupil vojenskou prezenční službu. Roku 1939 emigroval do Palestiny, kde pracoval v kibucu až do svého vstupu do škl. zahraniční armády. Do Československa se vrátil ke konci roku 1946. Pracoval až do března 1947 jako dobrovolný brigádník v dole „Laušman“ v Lánech. Poté nastoupil na místo právního sekretariátu Rady ŽNO. VŽNO, X, č. 14, 2. dubna 1948, s. 154. Své místo vedoucího tajemníka RŽNO opustil již v červenci 1948; vrátil se na Slovensko.

²⁷⁵ Z reprezentace ŽNOP odstoupili: dr. Breslauer, Freilich, dr. Nuchomovič, dr. Rezek. Dr. Wehle odešel do zahraničí (Francie) bez předchozího oznámení; s okamžitou platností byl vyloučen K. P. Heller. Ze zápisu o mimořádné schůzi výboru Rady ŽNO, konané dne 10. března 1948. VŽNO, X, č. 11, 12. března 1948, s. 134.

²⁷⁶ Egon Erwin Kisch, světoznámý novinář a prozaik, se narodil v roce 1885 v Praze. Literárně činný byl od roku 1913. Je možné jej přiřadit k „širšímu Pražskému kruhu“. Spolupracoval s listem Prager Tagblatt. Kromě svých nejznámějších beletristických děl je autorem též historických studií o historii českých, především pražských židů. Od roku 1933 působil v Paříži, poté pobýval v emigraci v USA a v Mexiku. Zajímavé je, že byl nahlížen pozitivně i v padesátých letech, o čemž svědčí častá vydávání jeho knih. Zemřel takřka jíc „včas“; je totiž možné předpokládat, že by se stal obětí stalinských čistek podobně jako řada jeho židovských levicových přátel-intelektuálů (např. popravený A. Simon či L. Reinerová a Oskar Kosta, jež byli vězněni). Tomeš, Josef a kol. Český biografický slovník XX. století. Praha 1999, s. 59 – 60. O Kischovi viz např. VŽNO, XVI, č. 4, 1. dubna 1954, s. 26. Dále zamyšlení k pětiletému výročí Kischova úmrtí z pera Pavla Eisnera VŽNO, XV, č. 4, 1. dubna 1953, s. 31 a řada dalších.

²⁷⁷ VŽNO X, č. 26, 25. června 1948, s. 311. Arnošt Polák se narodil v roce 1891 v Praze, před válkou pracoval jako bankovní úředník. Za války byl činný v československém odboji v Anglii, založil „Československé ústředí“ v Cardiffu, jehož se stal předsedou. V roce 1948 vykonával funkci náměstka vrchního ředitele Československého reeskomptního a lombardovacího ústavu. Má zásluhy na vybudování starobince

Podřízení Rady stranické linii, k němuž došlo v březnu, dokumentuje skutečnost, že již o dva měsíce později, 10. května 1948, RŽNO proklamativně poděkovala vládě Československa za ústavu z 9. května a to především za par. 37, odst. 2 ústavní listiny o zákazu šíření fašismu a nacismu, rasové nesnášenlivosti a nacionálního šovinismu.²⁷⁸ Louis Fürnberg se ve své stati ve VŽNO vyjádřil o plánované ústavě následovně: „Ústava vpravdě demokratická (...) zaručuje nám (...) ochranu a volnost, jako jsme neměli nikdy předtím.“²⁷⁹ (sic!) O významu a „měnící se“ Radě informoval dr. Ungar již v únoru téhož roku na schůzi rozšířeného výboru Rady: „Proti předúnorovým poměrům stala se politická linie Rady, které slouží propagačně 'Věstník' a materiálně celý sociální, kulturní a správní aparát, zcela jasnou. Židovské obyvatelstvo (...) nemůže nevidět, že tato linie směřuje k tomu, aby židé plně porozuměli smyslu vývoje probíhajícího kolem nich, aby pochopili vnitřně politické události a změny, správně hodnotili události zahraniční politiky a zejména, aby žid. otázku neviděli izolovaně, nýbrž v souvislosti se všemi ostatními současnými společenskými změnami.“²⁸⁰

Věstník dne 21. května 1948 přinesl svolání RŽNO k židovským občanům k 30. květnu 1948, kdy se konaly parlamentní volby, ve kterém vyzval k podpoře jednotné kandidátky Národní fronty a k volbě vlády Klementa Gottwalda. Podobně na stránkách Věstníku vyzýval i Svaz Čechů židů. Volby měly být využity též jako příležitost k „zúčtování se skupinou židovských rozvratníků.“ Tito byli nahlíženi jako „mizivá menšina, která se nesmířila s novými poměry“, která byla „vychována v kapitalistickém duchu“ a „tvořila součást dřívější vládnoucí kapitalistické třídy.“²⁸¹ RŽNO ve své argumentaci v rámci předvolební agitace odkazovala dokonce na K. Čapka, když přesvědčovala občany, že pokud vhodí bílý lístek, připraví Bílou nemoc.²⁸² Objevila se též hesla, že bílé lístky znamenají hrozbu žlutých hvězd.²⁸³

Z výše uvedeného je zřejmé, že se RŽNO, ústřední orgán židovské náboženské společnosti, po roce 1948 profileovala jako úzce politický orgán, jednající plně v souladu

na Stalinově třídě, v jehož kuratoriu zasedal. VŽNO, X, č. 27, 2. července 1948, s. 319.

²⁷⁸ VŽNO, X, č. 20, 14. května 1948, s. 229.

²⁷⁹ Fürnberg, L.: „K letošnímu prvnímu květnu.“ In: VŽNO, X, č. 18, 30. dubna 1948, s. 205.

²⁸⁰ VŽNO, XI, č. 11, 18. března 1949, s. 122.

²⁸¹ Reimann, Pavel: „Věrně za republikou pro jednotnou kandidátku!“. In: VŽNO, X, č. 21, 21. května 1948, s. 242.

²⁸² Tamtéž, s. 243.

²⁸³ Tamtéž, s. 254.

se stranickou linií. Jinak tomu ovšem být ani nemohlo: tato organizace by při zaujetí rezervovaného postoje nemohla existovat.

Židovské náboženské obce v letech 1949–1956

Po únoru již židovské náboženské obce nedostaly prostor ke své běžné činnosti, k vykonávání „kultu“ jako takového (tento prostor byl postupně zužován) a došlo k jejich zglajchšaltování. Obce měly nadále – kromě náboženské a osvětové činnosti – věnovat zvláštní úsilí, aby „zbavily souvěrce zbytků zastaralé ideologie.“²⁸⁴

K personálním změnám v reprezentaci ŽNOP bylo přistoupeno na schůzi reprezentace, jež se konala 15. července 1951. Novým předsedou reprezentace byl zvolen Artur Busch²⁸⁵, předseda organizace Chevra kadiša (pohřební bratrstvo) v Praze a člen kultové komise pražské obce.

Při sčítání lidu v roce 1950 se k židovskému náboženství hlásilo 15 514 občanů, z toho v českých zemích 8 038, na Slovensku 7 476.²⁸⁶ Židovské náboženské obce ovšem registrovaly celkem asi 20 tisíc členů. Projevila se tak výrazná disproporce mezi počtem osob židovského náboženství tak, jak jej vykazoval statistický úřad a skutečným počtem členů jednotlivých obcí (rozdíl až třetinový). Dle funkcionářů Rady čísla, udávaná statistickým úřadem, prý nesouhlasila se skutečností: v obcích bylo více občanů židovského vyznání, avšak tito se u obce nehlásili (Emil Davidovič, pomocný rabín pro Prahu, na schůzi výboru Rady ŽNO připomněl, že i členové, kteří byli registrovaní, se při sčítání lidu hlásili jako bez vyznání. Tvrdil, že dokonce tak učinili i někteří úředníci obce).²⁸⁷

O této skutečnosti bylo diskutováno ve spojitosti s novým organizačním členěním

²⁸⁴ VŽNO, XII, č. 49, 8. prosince 1950, s. 569.

²⁸⁵ Artur Busch se narodil v roce 1880 v Praze ve staropražské rodině. Působil jako funkcionář různých podpůrných spolků. Po své deportaci do Terezína se stal zakladatelem pohřebního bratrstva v ghettu. Po návratu do vlasti se angažoval především v práci s repatrianty, působil též jako tajemník Svazu osvobozených politických vězňů. Od začátku roku 1946 se věnoval obnovenému pohřebnímu bratrstvu, měl na starosti především organizační záležitosti. Z jeho popudu byl zřízen památník umučeným a padlým na židovském hřbitově v Praze-Strašnicích. K datu svého zvolení předsedou reprezentace zastával funkci instruktora okresní hospodářské komise KSČ v Praze 2. VŽNO, XIII, č. 30, 25. července 1951, s. 359.

²⁸⁶ Došlo k úbytku od roku 1949, kdy byl počet věřících, hlášených v jednotlivých obcích v českých zemích, celkem 10 489. NA, Církev 47 VIII A 1957 – 1967, k. 56.

židovské náboženské společnosti v českých zemích, k němuž došlo v roce 1952. Dne 29. června 1952 se konal v Praze třetí sjezd delegátů ŽNO v zemích české a moravskoslezské, v jehož rámci byly projednávány výrazné organizační změny na celorepublikové úrovni. Delegáti zvolili komisi pro vypracování návrhu ústavy RŽNO a reorganizace RŽNO, jmenovali dále nové představenstvo Rady a schválili novou organizační strukturu. Functionáři Rady byli přesvědčeni, že reorganizace měla odpovídat především „náboženským potřebám našich souvěrců.“ Postoj Rady v této věci je možné charakterizovat jako snahu o jistý modus vivendi s požadavky SÚC, avšak při zachování plné loajality. („Nejsme nějací opozičníci v tomto státě. Stát nám říká slušným způsobem, abychom svůj správní aparát zmenšili (...) Hospodářské věci jsou detail, nám musí být hlavní udržet náboženský život (...) není myslitelné, abychom se natrvalo odlišovali od ostatních“). Je možné konstatovat, že mezi zástupci výboru Rady a krajským církevním tajemníkem i okresními církevními tajemníky panovala vždy shoda a Rada neviděla příčiny, proč by se obce měly vzpírat požadavkům, vysloveným krajským církevním tajemníkem. Domnívala se, že by takový postoj mohl zkalit jejich dobré vztahy.²⁸⁷

Dosavadní předseda RŽNO dr. Emil Ungar se na sjezdu vzdal funkce, vzhledem ke svému špatnému zdravotnímu stavu; prozatímním výkonem byl pověřen místopředseda Emil Neumann (řádně zvolen byl poté na 4. sjezdu delegátů ŽNO 22. listopadu 1953).²⁸⁸ Bylo usneseno redukovat množství ŽNO na 9 židovských náboženských obcí; veškeré ostatní obce byly změněny v synagogální sbory. Neshody se objevily ve věci přejmenování původních náboženských obcí na synagogální sbory; navrhován byl též termín kazatelská stanice či filiální obec. Označení synagogální sbor vzešlo z návrhu dr. Federa.²⁸⁹ ŽNO tak byly ustanoveny v Praze, Brně, Karlových Varech, Liberci, Plzni, Olomouci, Ostravě, Ústí nad Labem a Kyjově (k podobné reorganizaci došlo o dva roky později na Slovensku, kde bylo zřízeno čtyřicet tři ŽNO – bez synagogálních sborů – sdružených ve Sváz židovských náboženských obcí se sídlem v Bratislavě.) Nová ústava byla schválena 22. listopadu 1953. Sjezd měl též výrazně politický charakter: v jeho rámci

²⁸⁷ Výpis ze zápisu o schůzi výboru RŽNO ze dne 6. dubna 1952. AŽMP, f. Opava, k. 2 (1945–1952).

²⁸⁸ Zápis o schůzi Rady ŽNO z 3. února 1952. Tamtéž.

²⁸⁹ Emil Neumann se narodil 23. května 1896, byl předsedou synagogálního sboru Poděbrady, odstoupil z úřadu v roce 1959; ve svém funkčním období věnoval velkou péči židovským starobincům (má zásluhu na vybudování domova seniorů v Poděbradech). Zemřel v roce 1976, krátce po svých 80. narozeninách. VŽNO, XIII, č. 21, 23. května 1951, s. 251.

bylo protestováno proti válce v Koreji a užívání bakteriologické zbraně.²⁹¹

Na tomto místě je třeba připomenout, že synagogální sbor²⁹² (kehila) jakožto nejnižší náboženská jednotka, byl vždy zřizován místně příslušnou ŽNO, která též spravovala jeho záležitosti správní, finanční a hospodářské. Synagogální sbor byl ustanoven v místě, kde počet souvěrců činil alespoň deset. Hlavním úkolem synagogálního sboru, jenž byl zodpovědný oblastnímu rabínovi a příslušné ŽNO, byla po roce 1952 jednak péče o bohoslužby a modlitebny, jednak starost o záležitosti rituální (především košerování, rituální stravování a rituální lázeň a v neposlední řadě pohřbívání).²⁹³ Mnoho synagogálních sborů zaniklo především v druhé polovině 50. let. Příčinu zániku jednotlivých sborů je možné spatřovat zejména v citelném úbytku jejich členů. Členové jednotlivých ŽNO byli většinou v důchodovém věku.

K roku 1952 bylo v celém státě registrováno pouze šest rabínů a dvacet pomocných duchovních – kantorů, šochetů (tj. osob, pověřených rituálním dohledem – rituálních řezníků)). Všichni duchovní a „kultovní“ zaměstnanci podléhali doзору rabinátu, případně kolegiu duchovních.²⁹⁴ Hlavním náboženským představitelem pro české země zůstal až do své smrti v roce 1960 vrchní rabín dr. Gustav Sicher²⁹⁵, jenž pro věřící představoval silnou náboženskou autoritu. Výraznou, charismatickou osobností a člověkem velké mravní integrity byl dr. Richard Feder²⁹⁶, jenž zastával do roku 1960 funkci rabína

²⁹⁰ AŽMP, f. Opava, k. 2 (1945 – 1952).

²⁹¹ VŽNO, XIV, č. 9, 1. srpna 1952, s. 71. „Účastníci sjezdu si plně uvědomovali, že prapříčinou nezbytné reorganizace židovské náboženské pospolitosti v našich zemích jsou zběsilé síly fašismu, které ze zjištěných důvodů rozpoutaly druhou světovou válku, umožnily řádění nacistů, a které vyvraždily až na nepatrný zbytek, československé občany židovského vyznání.“

²⁹² Orgány synagogálního sboru tvořilo shromáždění členstva (členské schůze) a výbor synagogálního sboru. Na jeho činnost dohlíželo představenstvo příslušné ŽNO. Sadek, Vladimír – Junga, Josef, Židovské náboženské obce v ČSR. Praha 1983, s. 58.

²⁹³ Statut synagogálních sborů, 21. listopadu 1954. AŽMP, f. Opava, k. 7 (1945 – 1954).

²⁹⁴ Sadek, V. – Junga, J., Židovské náboženské obce v ČSR, s. 59.

²⁹⁵ Gustav Sicher se narodil v roce 1880 v Klatovech. Studoval na Israelském teologickém ústavu ve Vídni (společně s dr. Federem). Ve veřejné duchovní správě byl ustanoven již v roce 1906 v Náchodě, poté byl povolán do Prahy. Na konci roku 1939 se mu podařilo odejít do Palestiny. V roce 1947 vyhověl přání pražské ŽNO a navrátil se zpátky do vlasti, kde byl v červenci 1947 jmenován vrchním rabínem. Pravidelně přispíval do různých periodik (viz např. pravidelné statě s tematikou náboženských či kulturních dějin ve VŽNO). Zemřel několik měsíců po svých osmdesátých narozeninách v roce 1960. Z jeho díla jmenujme především publikaci 'Volte život' (1975). V hodnocení jeho osoby Úřadem pro věci církevní je uvedeno následující: „K politickému vývoji u nás byl od počátku zdrženlivý. Netajil se liberálními názory a vzpomínkami na masarykovskou republiku. Ve věcech náboženských se začal uchýlovat k ortodoxnímu směru. Jeho vlivu podléhali i laičtí funkcionáři ŽNO.“ NA, f. MŠK 47 VIII B1, k. 2155; f. Církev VIII A (1957 – 1967), k. 56.

²⁹⁶ Richard Feder, jedna z nejvýznamnějších postav poválečné židovské historie, se narodil v roce 1875 ve Václavicích u Benešova. Rabín, kazatel, autor řady učebnic a náboženských pojednání pocházel z chudé venkovské rodiny. Absolvoval německou židovskou školu v Benešově a maturitu posléze složil

v Kolíně a Brně a posléze se stal nástupcem dr. Sichera ve funkci vrchního rabína židovské náboženské společnosti v zemích české a moravskoslezské. Tuto funkci zastával až do své smrti v roce 1970. Tehdy také přestalo být místo rabína obsazováno. Je nutné zdůraznit, že obě výše uvedené osoby – i přesto, že měly podíl na některých rozhodnutích vedení židovské náboženské společnosti a sice jako členové prezidia Rady ŽNO – stály v zásadě mimo oficiální struktury Rady či ŽNO.

Jako pomocný rabín v Praze působil od konce války do roku 1964 Emil Davidovič.²⁹⁷ Oblastním rabínem pro severočeský a středočeský kraj byl pak Bernard Farkaš.²⁹⁸ Vojtěch

na akademickém piaristickém gymnáziu v Praze. Následovala vysokoškolská studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, která završil získáním doktorátu. Svá „učednická léta“ tím ovšem ještě zdaleka nezakončil: na podzim 1898 přesídlil do Vídně, kde se v brzké době stal úspěšným absolventem známého rabínského semináře. Zde došlo k prvnímu setkání dvou významných postav židovské historie 20. století: Richard Feder studoval ve vídeňském semináři společně se svým o pět let mladším kolegou, pozdějším vrchním rabínem pro Čechy a Moravu, dr. Gustavem Sicherem. Záhy je již jméno dr. Federa spojeno se židovskou náboženskou obcí v Kojetíně na Moravě, kde získal v září 1903 své první rabínské místo. Současně byl však členem profesorského sboru obchodní akademie v Kolíně, kde působil více než dvacet let jako aprobovaný profesor němčiny a německé obchodní korespondence, oblíbený jak kolegy, tak žáky. Na tomto místě je třeba upozornit též na jeho obětavou práci ve Spolku pro nemajetné žactvo obchodního školství. Patřil k velkým zastáncům českožidovského hnutí; pravidelně přispíval do Českožidovského kalendáře a dalších periodik. Ve své pedagogické praxi se dr. Feder zabýval zejména reformou výuky hebrejštiny s důrazem na porozumění čtenému textu. Výsledkem je učebnice „Haleluja“, jež byla přeložena též do německého jazyka. Je rovněž autorem učebnice ivrit „Hasafa ha ivrit“. Kromě toho vydal knihu o biblických dějinách „Sinai“. Výsledkem Federova mnohaletého pedagogického působení je několik svazků tzv. židovských besídek. Z nich tři svazky byly publikovány již před válkou a další poté v době poválečné pod názvem Nové židovské besídky. Zážitky své a svých souvěrců v Terezíně působivě vylíčil v knize „Židovská tragédie, dějství poslední“, „Život a odkaz“, vydaná v roce 1973, je poslední knihou a zároveň určitým testamentem z pera dr. Federa. Více než třicet let byl jeho osud spojen se židovskou náboženskou obcí v Kolíně, kam se navrátil po skončení války a osvobození republiky v roce 1945. Zde se mj. velkou měrou podílel na znovuvybudování kolínské židovské náboženské obce. Dal též podnět ke stavbě pomníku obětem nacismu z Kolína a okolí. Mnoho let byl místopředsedou a posléze předsedou místního Okresního osvětového sboru a referentem ve Svazu osvobozených politických vězňů. Od roku 1953 zastával funkci vrchního zemského rabína v Brně. Zemřel ve věku devadesáti pěti let v roce 1970 v Brně. VŽNO, XV, č. 9, 1953, s. 69. Wörster, Peter, Die Juden in den böhmischen Ländern nach 1945. Materialien zu ihrer Geschichte. Dokumentation Ostmitteleuropa, Jg. 8/32, Heft 5/6. Marburg an der Lahn 1982, s. 293 – 294.

²⁹⁷ Emil Davidovič se narodil v roce 1912 v Chustu (Podkarp. Rus). Navštěvoval několik rabínských škol (např. v Košicích a Seredu nad Vahom) a později vysokou školu rabínskou v Bratislavě, zv. „Ješiva Harama“. Studoval dále filosofii, sociologii a germanistiku. Jeho další studium na známém rabínském semináři ve Vídni bylo přerušeno Hitlerovým vpádem do Rakouska a E. Davidovič se vrátil zpátky do ČSR. Záhy začal se studiem na vysoké škole pro vědy židovské v Berlíně. Od roku 1939 do května 1944 byl posluchačem rabínského semináře v Budapešti. Poté byl s manželkou a oběma dětmi deportován do Osvětimi. Za války prošel dále Buchenwaldem a Zwieberge u Halberstadtu. Do vlasti se vrátil v červenci 1945 a shledal se pouze s manželkou; obě děti zahynuly. Na výzvu přípravného výboru RŽNO organizoval nově se tvořící Židovskou náboženskou obec ve Vamsdorfu. V létě 1949 byl povolán do Prahy jako vedoucí kultového oddělení Rady a zástupce rabína v Praze a zároveň jako vedoucí oblastního rabinátu pro kraje Plzeň, České Budějovice a Prahu-venkov. Tuto funkci zastával až do jmenování oblastním rabínem výše uvedených krajů, ke kterým po přesídlení dr. Federa do Brna přistoupil i pardubický kraj. VŽNO, XV, č. 4, 1. dubna 1953, s. 29.

²⁹⁸ Bernard Farkaš se narodil v roce 1902 v Jasině (Podkarp. Rus). Pocházel z velmi chudé rodiny a proto měl stíženou možnost studií. Studoval poté na vysoké škole pro židovské vědy v Berlíně a taktéž na berlínské univerzitě. Jako mladý rabín působil před válkou v Podmoklech. Po osvobození ČSR se vrátil do svého

Gottschall zastával rabínský post v Lounech a Ignác Oehlbaum vykonával funkci náměstka rabína v Českém Těšíně (pro úplnost je třeba uvést, že krátký čas, mezi lety 1945 – 1948, byl rabínem v Teplicích a Ústí nad Labem Bernard Pachtinger). Co se týče Slovenska, mezi lety 1945 – 1946 byl hlavním rabínem dr. Armin Frieder, jenž byl zároveň zakládajícím členem Ústředního svazu židovských náboženských obcí na Slovensku; od roku 1951 po dalších 17 let zastával úřad hlavního rabína Eliáš Katz; Šalamín Steiner byl od téhož roku do roku 1964 oblastním rabínem pro Východoslovenský kraj a počínaje rokem 1955 byl dalších dvanáct let oblastním rabínem pro Středoslovenský kraj Gustav Wald.²⁹⁹ Jak je uvedeno v předchozí kapitole, ŽNO v českých zemích a na Moravě a slovenské ŽNO zamýšlely vytvořit jedinou náboženskou platformu, společnou oběma, avšak od tohoto záměru bylo záhy odstoupeno. Oficiální prameny uvádějí, že rozdělení „odpovídá rozdílnému charakteru náboženského kultu v obou židovských organizacích“, nicméně, domnívám se, že příčinu je třeba hledat v součinnosti více faktorů.³⁰⁰

Působnost ŽNO byla v periodě 1948/9 – 1956 ve všech směrech výrazně limitována. Omezila se prakticky na správní a organizační činnost. Náboženský život byl málo intenzivní a účast na bohoslužbách mizivá. Více návštěvníků bylo možné zaznamenat pouze o Vysokých svátcích. Smutná je skutečnost, že náboženské fungování obcí bylo utřato již ve svém počátku: v prvních poválečných letech se obce zabývaly opětovným návratem k běžnému životu, tzn. zajištěním základní zdravotní a sociální péče (nejen) svým členům, vracejícím se z koncentračních táborů, všeobecnou konsolidací poměrů a zejména majetkoprávní problematikou. Je zřejmé, že náboženský život a s ním spojené užívání synagog a modliteben mohlo být započato až po zajištění výše uvedených „nezbytností“. To však již došlo ke změně poměru k církvím obecně a tudíž veškeré snahy o obnovu náboženského života začaly být nahlíženy přinejmenším jako nepatřičné. Avšak odklon od náboženství v širším měřítku způsobila především válka samotná a tragické

působistiště v Děčíně, kde se snažil znovuvybudovat obec, jež přišla za války o 90% svých věřících. Jako oblastní rabín spravoval ze svého sídla v Děčíně obce v Ústí n./L., v Liberci a v Karlových Varech. Byl vynikajícím vědcem, znalcem hebrajského jazyka a rabínské literatury. Těšil se velké účte u věřících, pro něž byl duchovním vedoucím. VŽNO, XIV, č. 11, 1. října 1952, s. 86.

²⁹⁹ Sadek, V. – Junga, J., Židovské náboženské obce v ČSR, s. 77 – 82.

³⁰⁰ Přestože stanovy obou svazů byly v jádru víceméně shodné a vedoucí představitelé obou ústředních institucí se snažili svou činnost koordinovat, nedařilo se to nikdy zcela tak, jak by si představovali. Duplicita měla za následek odlišnou hospodářskou strukturu a nejednotnost v postupu jednání se státní správou. Určitou roli mohl také sehrát občasný negativní postoj některých ŽNO ke svému ústředí, nerespektování funkcí, vzájemná nevěřivost členů apod. NA, f. Církev 47 VIII A (195 – 1967), k. 56.

události s ní spojené: katastrofální nedostatek rabínů a určitý indiferentní postoj k náboženství obecně způsobil v prvních poválečných letech určité náboženské vakuum, které se však již nepodařilo zaplnit.³⁰¹ Od konce války byl všemi ŽNO citlivě pocítován především všeobecný nedostatek duchovních. O zajištění přípravy „duchovenského dorostu“ obce usilovaly po celá padesátá léta, ale naděje svítila až v roce 1958, kdy MŠK přistoupilo k umožnění externí přípravy několika mladým adeptům.³⁰²

Bohoslužby se v první polovině 50. let konaly konaly (mimo Prahu) v Brně a Karlových Varech každý den; v Plzni, Ústí nad Labem, Chomutově, Liberci, Olomouci, Ostravě, Poděbradech a Žatci každý pátek a v sobotu.³⁰³ Co se týče výuky náboženství, je možné ji zaznamenat u obcí s vyšším počtem členů, avšak po roce 1950 spíše výjimečně.

Pravidelnou událostí v životě obcí se v době poválečné staly tzv. terezínské tryzny, u jejichž zrodu stál dr. Feder. Tryzny se staly každoroční důstojnou připomínkou všech československých obětí holocaustu.³⁰⁴ Konaly se pravidelně v měsíci březnu takřka ve všech obcích a synagogálních sborech za osobní účasti oblastních rabínů dr. Federa, dr. Farkaše a E. Davidoviče. Shromáždění s přítomností většího počtu věřících se též konala u příležitosti odhalování památníků umučeným za 2. světové války.

Obce měly v 50. letech nemalé problémy s adaptací synagog a modliteben. Tyto, pokud nebyly po válce kompletně zničené, byly poškozené částečně a na jejich rekonstrukci a výbavu nutným mobiliářem scházely finance. O stavbě synagogy nové mohly uvažovat jen ŽNO s větším počtem členů a s odpovídajícím finančním zázemím. Na příkladu ŽNO Ostrava je patrné, jak citelně byl pocítována absence důstojné

³⁰¹ K činnosti ŽNO v 50. letech viz Davidovič, Emil, *The Life of our religious Communities (Essays in honour of the very reverend dr. Gustav Sicher chief Rabbi of Prague)*. In: *Jewish studies*. Prague 1955, p. 43 – 47 (český překlad tohoto článku publ. ve VŽNO, XVI, č. 9, 1. září 1954, s. 68 – 69).

³⁰² Rada přišla s následujícím návrhem: rozhodla, že se nebude zakládat ješiva (škola pro výchovu duchovních), nýbrž že bude zřízen a provozován internát u některé z bratislavských jedenáctiletých, popř. dvanáctiletých středních škol, kde byl tehdy organizován kroužek žid. náboženství. Během školení v tomto zájmovém kroužku by se mělo prokázat, které z dětí projevuje zvláštní nadání pro ten který obor duchovní správy. Zastávat funkci šocheta (osoby, jež provádí kašrut porážky), mašgiacha (rituálního dozorce) a sofera (písaře svitků Tóry) by měli absolventi ihned po ukončení; kandidáty pro kantorství by bylo nutno ještě školit na některém veřejném hudebním učilišti. Co se týče další přípravy pro rabínský úřad, rozhodla by se obě ústředí v budoucnu, jak budou dále postupovat, tj. zda vyšlou kandidáta na seminář do Budapešti, či zda kandidáta „vychovají“ zdejší rabíni. Ministerstvo školství a kultury se k požadavkům postavilo kladně a v zásadě souhlasilo s předneseným návrhem. Z rozhovorů na MŠK, konaných dne 22. října 1958. NA, f. Církev 47 VIII A (1957 – 1967), k. 56.

³⁰³ VŽNO, XV, 12, 7. prosince 1953, s. 100.

³⁰⁴ Tryzny se konaly jako vzpomínka na tragickou smrt více než pěti tisíc československých židů v osvětimských plynových komorách, deportovaných do Osvětimi z Terezína v září 1943.

modlitebny a jak obtížná se ukázala být realizace plánu na její zřízení: Ostravská židovská náboženská obec se po válce za příslib finanční subvence na stavbu nové synagogy vzdala některých svých restitučních nároků. Plánovanému započetí stavby synagogy, kde bylo zamýšleno kromě modlitebny zřídit též sál pro kulturní účely, tělocvičnu, jesle, kanceláře a byty, však zabránila vnitropolitická situace po roce 1948 a následná emigrace velkého počtu ostravských židů. Modlitebna pak byla umístěna postupně v několika různých domech (ŽNO využívala především modlitebny při svých kancelářích). Problém nastával každoročně o Vysokých svátcích, kdy se bohoslužeb účastnilo více osob a tak byli členové ŽNO nuceni se z kapacitních důvodů scházet po hostincích či tanečních sálech. V 50. letech svítla naděje na samostatnou modlitebnu: výměnou bylo možné získat dílnu v samostatném domku. Krajský národní výbor (KNV) Ostrava však svůj původní výměr, jenž vycházel vstříc ostravské obci, pod tlakem veřejného mínění na jaře 1951 zrušil; stalo se tak na žádost většího počtu matek s dětmi, které zde požadovaly zřídit jesle. Žádost byla poté podpořena ideologickými argumenty o zapojování žen do pracovního procesu v době plnění pětiletky. Obec pak již neměla jiného východiska než adaptovat stávající modlitebnu; tato adaptace ji přišla na 24 tisíc Kčs.³⁰⁵ Tento případ není ojedinělý a je důkazem toho, jaké „objektivní“ důvody se stavěly do cesty zajišťování chodu a běžných potřeb některých ŽNO.

Obtížná byla v padesátých letech zvláště ekonomická situace ŽNO. Účelové fondy, jež byly obnoveny z dotace tzv. terezínské podstaty, se v polovině 50. let již vyčerpaly a nebyly nahrazeny novými. Otázka financování obcí je otázkou poměrně obtížnou: přesto, že se stát zřízením Státního úřadu pro věci církevní, vysokého ministerského úřadu pro finanční zabezpečení církví, zavázal k finanční podpoře těchto církví (viz dále), v případě ŽNO pouze kontroloval hospodaření obcí, aniž by do jejich rozpočtu jakkoliv přispíval.³⁰⁶ Nemovitosti ve vlastnictví obcí tak byly v padesátých letech převážně ve špatném stavu, jejich výnosy totiž mnohdy nestačily ani na běžnou údržbu.

Státní finanční dotace byly přiznány pouze sociálním ústavům, jež se nacházely v Brně, Mariánských Lázních a Poděbradech. Nebyly tudíž poskytovány ani samotné Radě židovských náboženských obcí. Ve sféře tzv. uzavřené sociální pomoci, tj. v oblasti dotací jednotlivým ústavům, byla rozpočtová částka ve většině případů úřady povolena a ústavy

³⁰⁵ ZAO, f. Sm KNV Ostrava, k. 10, i. č. 35. Převzato z Vjačková, G., c. d., s. 57 – 58.

tak byly finančně ze státních prostředků zajištěny. Co se však týkalo tzv. otevřené sociální péče, jež se tradičně zaměřovala na všechny potřebné, kteří se na obec obrátili, došlo s novým církevním zákonem k výrazným změnám oproti původní praxi: činnost charitativní péče přešla plně do rukou státu, tedy do sféry působnosti místních národních výborů. V praxi to znamenalo především to, že jednotliví členové obce museli žádat o podporu na ONV a nové zájemce o podporu již nebylo možné přijímat.³⁰⁷ Sociálně slabí dostávali taktéž potravinové balíčky, tj. zásilky potravin z ciziny. Tato praxe (distribuce potravin sociálně nejslabším) však byla, počínaje 1. únorem 1950 skončena. Rada již od konce roku 1948 žádné podobné zásilky neobdržela.³⁰⁸

Židovská náboženská obec Opava 1945 – 1952

Osud opavské židovské náboženské obce³⁰⁹ je v mnohém symptomatický – tato náboženská obec byla jednou ze zbylé hrstky obcí, jež se sice po roce 1945 podařilo obnovit, avšak jejichž činnost neměla dlouhého trvání: jako řada dalších byla i opavská židovská obec v rámci reorganizace židovské náboženské společnosti v roce 1952 především pro nedostatečný počet členů přičleněna k obvodu jiné ŽNO (resp. přeměněna na synagogální sbor) a její majetek byl převeden na tuto nástupnickou obec.

Dříve, než přistoupím k líčení situace a činnosti opavské židovské náboženské obce po roce 1945, poukázala bych na odlišný předválečný vývoj Opavska (především ve srovnání s vnitrozemím). Podobně jako Hlučínsko patřila Opava již před okupací ke specifickým okresům i v rámci pohraničí samotného, nepředstavovala tedy typickou oblast českého pohraničí (z hlediska ekonomického, národnostního i sociálního): na venkově zde převažovalo české obyvatelstvo, obyvatelstvo německé se soustřeďovalo přímo v Opavě,

³⁰⁶ Vjačková, G., c. d., s. 74.

³⁰⁷ AŽMP, f. Opava, k. 3 (1945 – 1951).

³⁰⁸ Dopis RŽNO ŽNO Opava z 22. listopadu 1949. AŽMP, f. Opava, k. 2 (1945 – 1952).

³⁰⁹ ŽNO Opava vznikla v roce 1868 a stala se nejvýznamnější ŽNO v regionu, jak početně, tak společensky a ekonomicky. Prvním rabínem byl v roce 1879 zvolen dr. Abraham Blah. Obec byla velmi aktivní, o čemž svědčí mj. bohatý spolkový život, jenž vykazovala. Bylo možné zaznamenat celkem 16 spolků. Šrámek, Pavel, Židovské spolky a korporace na území opavského Slezska. In: Židé ve Slezsku. Český Těšín 2001, s. 86 – 87. K roku 1921 zaznamenáváme v ŽNO Opava 1127 osob židovského vyznání (3%obyvatel). Fiedler, Jiří, Židovské památky v Čechách a na Moravě. Praha 1992, s. 116. Válka zanechala obec v troskách, s nesmírnými lidskými i materiálními ztrátami.

kde Němci tvořili 61% obyvatelstva.³¹⁰

Opavsko a Hlučínsko, jakožto bývalé sudetské oblasti, byly v roce 1938 obsazeny Němci. Vládní obvod Opava, sídlo vládního prezidenta, byl označován jako „východní Sudety“ („Ostsudetenland“) a představoval jeden z nejhudších regionů celé sudetské župy. Co se týče židovského obyvatelstva, ze statistických údajů vyplývá, že většina židů odešla do vnitrozemí již před zábořem pohraničí.³¹¹ Je třeba též upozornit na poněkud odlišný charakter zde provedené arizace (ve srovnání s protektorátem): tato záležitost spadala do kompetence tzv. likvidačního a prolongačního komisaře (Stillhaltekommissar – „Stiko“), jenž ukončil svou činnost na konci roku 1939. K tomuto datu byly již veškeré majetkové hodnoty shromážděny a následně likvidovány.

Opava a její okolí byla po válce jednou z nejvíce postižených oblastí, což mělo nemalý vliv na poválečné zásobování města. Byly silně poškozeny nejen veřejné instituce, ale také soukromé domy. Ušetřeny nezůstaly ani nemovitosti patřící ŽNO: kromě památek, zdevastovaných již v roce 1938 nacisty (synagoga v ulici Na rybníčku a dva židovské hřbitovy), byla druhá synagoga v Panské ulici, pocházející z roku 1855, v roce 1945 zničena bombardováním.³¹²

První poválečné měsíce byly především ve znamení odsunu německého obyvatelstva, včetně realizace tzv. divokého odsunu v červenci 1945.³¹³ Po vysídlení podstatné části německých rodin se přistěhovaly osoby převážně z okolních obcí; víceméně tak nedošlo k přílivu osob různého teritoriálního a sociálního původu, jako tomu bylo v jiných sudetských oblastech.

Do této situace se z koncentračních táborů či emigrace navracelo též židovské obyvatelstvo regionu. Oproti osobám, jež byly v roce 1938 sice ze svých domovů nuceny odejít, byli ve dvojnásob obtížné situaci: hrozilo reálné nebezpečí, že se dostanou do sféry platnosti retribučních dekretů, či budou zařazeni do transportů směřujících do Německa

³¹⁰ Pavelčíková, Nina, K vývoji Opavska a Hlučínska v poválečném období. In: Jech, Karel (ed.), Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 183.

³¹¹ V samotné Opavě klesl počet židů z 1200 v roce 1930 na 36 v roce 1939 (s tzv. „míšenci“ 247). Bartoš, Josef, Základní charakteristika východních Sudet (vládního obvodu Opava) 1938 – 1945. In: Radvanovský, Zdeněk (ed.), Historie okupovaného pohraničí 1938 – 1945, I. Ústí nad Labem 1998, s. 15.

³¹² Klenovský, Jaroslav, Židovské památky Moravy a Slezska. Brno 2001, s. 143.

³¹³ Mnoho osob bylo internováno v budově Masarykových, kde panovaly otřesné poměry: řada lidí zemřela v důsledku „špatného zacházení“. Dne 13. července 1945 bylo kolem 2500 – 2700 Němců vyvezeno železničním transportem na Děčín. Staněk, T., Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování. Praha 2005, s. 295.

a Rakouska a to především z důvodu obcovací řeči, deklarované při sčítání lidu v roce 1930 (viz dále). Jaká byla očekávání židovských občanů Opavy? Bývalí členové obce se vraceli domů s podlomeným zdravím, způsobeným dlouholetým strádáním v koncentračních táborech, podvyživení, bez jakýchkoliv finančních či jiných prostředků. Jejich jediným vlastnictvím bylo to, co měli momentálně na sobě. Očekávali především solidaritu a pochopení situace, v níž se nacházeli. Avšak jaké bylo jejich překvapení, když byli a priori považováni za „Němce“ a „nedůvěryhodné osoby“. Kamenem úrazu zde byl německý jazyk – velké procento židů v Opavě se při sčítání lidu přihlásilo k německé národnosti a hovořilo německy. Za Němce byli pokládáni především tzv. „B-židé“.³¹⁴ Rasové pronásledování, věznění v koncentračních táborech aj. nebyly průkazným důkazem jejich smýšlení a jako takové nebyly tyto okolnosti brány v potaz. Někteří repatrianté nebyli přijímáni Svazem osvobozených politických vězňů. Svaz po jednotlivcích žádal jmenování dvou svědků, avšak často je jakožto „Němce“ odmítal. Banky odmítaly vyplácet poukazy, zasílané AJDC jednotlivým členům. Těm, jež si chtěli podporu vybrat, banka nevyhověla s poukázáním na to, že neovládají dostatečně český jazyk. Proti této smutné praxi se ohradilo představenstvo opavské ŽNO, avšak marně.³¹⁵

Židovská náboženská obec se záhy pokusila navázat na svou předválečnou činnost: pro opětovné zahájení činnosti bylo nutné informovat Radu ŽNO, jelikož ta podávala vyjádření Ministerstvu školství a osvěty a Zemskému národnímu výboru v této věci. Obec měla na starosti sestavení kompletního seznamu členů přípravného výboru, ve kterém musely být u každého člena uvedeny následující údaje: zda-li je československým státním příslušníkem, zda-li byl v koncentračním táboře a v jakém, nebo zda byl účastníkem zahraničního odboje, dále jméno úřadu, jenž vystavil příslušnému členovi přípravného výboru doklad o národní spolehlivosti s udáním data a čísla tohoto dokladu, popř. zaslání originálu či úředně ověřeného opisu tohoto dokladu.³¹⁶

Úprava obvodů ŽNO byla schválena Ministerstvem školství a osvěty a výnosem ze dne 29. září 1946 bylo odňato státní uznání těm obcím, jež nemohly splnit zákonné předpoklady svého trvání, jelikož ztratily velkou většinu svých členů a pozbyly též veškeré

³¹⁴ Za tzv. „B-židy“ se považovaly osoby, které nebyly před válkou členy příslušné ŽNO. Ostatní židé byli označováni jako „A-židé“ či jako tzv. „plnožidé“. Viz též pozn. 40, s. 23.

³¹⁵ Dopis ŽNO Opava Radě z 23. října 1945. AŽMP, f. Opava, k. č. 8 (1945 – 1951).

³¹⁶ Dopis Rady ŽNO židovské obci Opava ze dne 16. listopadu 1945. AŽMP, f. Opava, k. 1 (1945 – 1951).

své jmění. Jejich obvody ministerstvo přiřčilo k obvodům obnovených ŽNO. ŽNO Opava bylo státní uznání uděleno. Svou činnost obec po válce obnovila ve starém obvodu, tj. v obvodu, jak byl vymezen před 28. zářím 1938. Pod obec spadaly soudní okresy Hlučín, Horní Benešov, Odry, Opava město, Opava bez města a Vítkov. Zemský národní výbor v Praze, Brně, společně s expositurou v Ostravě, počal vydávat výměry jednotlivým, po válce obnoveným ŽNO, ve kterých zemské národní výbory ukládaly okresním národním výborům, aby pořídily seznamy majetku zrušených ŽNO svého obvodu.

Dne 10. srpna 1945 byl zvolen pětičlenný přípravný výbor ŽNO Opava následujícího složení: předsedou se stal kpt. Karel Wiener, místopředsedou pak Lev Frisch, jenž pobýval za války v Dánsku a Švédsku. Místo referenta sociální péče od tohoto data zastával Emil Lichtenstem, který se navrátil z Terezína. Finančním referentem byl zvolen Karel Reich, rovněž bývalý terezínský vězeň. Funkci zástupce obou posledně zmíněných referentů přijal bývalý rotný 11. tankové zahraniční brigády m.č.s. Jakub Senzer.³¹⁷ Činnost obce byla opětovně zahájena 16. srpna 1945. Kpt. K. Wiener své místo zastával pouze půl roku – v červnu 1946, kdy byl zvolen nový výbor ŽNO³¹⁸, se své funkce vzdal. Řádné volby dle jednotného vzoru, ve kterých byla podána jediná kandidátní listina, byly vyhlášeny předsedou přípravného výboru vyhláškou ze dne 13. července 1947. RŽNO volbu výboru potvrdila na své schůzi ze dne 31. července téhož roku. Zvoleni byli: Eman Goba (hostinský), jenž se stal druhým předsedou (funkci zastával do července 1949), dále JUDr. Jindřich Gorlitz (advokát), Ervín Herrmann (obchodník), Ludvík Kopolovič (úředník) a Karel Reich (obchodník).³¹⁹

První bohoslužby se konaly v lednu 1946 v prozatímní modlitebně (bývalé zasedací síni) ŽNO v Čapkově ulici č. 7.³²⁰ Budova, ve které se modlitebna nacházela, byla ve velmi

³¹⁷ Z dopisu ŽNO Opava Okresnímu národnímu výboru v Opavě ze dne 10. srpna 1945, AŽMP, f. Opava, k. 1 (1945 – 1951).

³¹⁸ Po volbách v roce 1946 členy výboru prověřovala oblastní úřadovna StB v Opavě a shledala, že většina z nich smýšlí německy a k češtví, se kterým se neidentifikovali, se hlásí až nyní. Členům bylo dále vytýkáno používání němčiny v běžném styku. Česky prý hovoří pouze na veřejnosti a při vyřizování obchodů. Zemský národní výbor – expositura Ostrava, f. Severomoravský KNV Ostrava, k. 10, inv. č. 35. Zpráva oblastní úřadovny StB v Opavě ze dne 3. září 1946. Převzato z Vjačková, G., c. d., s. 43.

³¹⁹ Za náhradníky výboru ŽNO v Opavě byli zvoleni: Alfred Kornfeld (obchodník), pozdější třetí předseda, dále Otto Deutsch (úředník), Jakub Senzer (úředník), Bedřich Goba (hostinský) a Ignác Moškovič (úředník). Dopis o oznámení výsledku volby výboru ŽNO v Opavě ONV Opava ze dne 18. srpna 1947. AŽMP, f. Opava, k. 7 (1945 – 1954).

³²⁰ Dvě místnosti v této modlitebně byly pronajaty Československé jednotě adventistů sedmého dne. Židovská obec nepožadovala nájemné, neboť adventisté provedli na svůj náklad některé nutné úpravy v domě jako např. malování, zavedení elektrického proudu apod. AŽMP, f. Opava, k. 8 (1945 – 1951).

špatném stavu (stavba pocházela z roku 1903). Od postavení budovy nebyla opravována fasáda a citelnou ránu jí zasadila též okupace.³²¹ Běžné údržby – opravy elektrického zařízení, vodovodů apod., byly dosud hrazeny z běžného účtu, ale jelikož počínaje 1. lednem 1949 byla obec odkázána pouze na náboženskou daň členů, nešlo provést opravu z běžného účtu. ŽNO tak požádala Radu o uhrazení potřebného obnosu z rezervního fondu.³²²

O citelném nedostatku církevních pracovníků svědčí obtíže, s nimiž se obec setkala v souvislosti se snahou o získání předříkávače: obrátila se nejprve na ŽNO Kmov a později na ŽNO Český Těšín, avšak ani jedna z těchto obcí nebyla sto předříkávače pro Vysoké svátky doporučit, jelikož tyto obce se samy potýkaly s podobným problémem. ŽNO Opava získala na konci roku 1949 kontakt na tři osoby, přicházející v úvahu pro pozici předříkávače, a sice v ŽNO Piešťany. Předříkávačem se ale nakonec stal jeden z členů obce – Ludvík Kopolovič. Duchovního se obci získat nepodařilo (předválečný vrchní kantor a učitel náboženství Ing. Ignác Moškovič³²³ odjel v prosinci 1948 do Izraele). Od jeho odchodu (tj. od počátku prosince 1948) obec zaměstnávala jako tajemníka Leo Jurečka.³²⁴ Zaměstnán byl v obci do září 1950. K datu 15. září 1949 měla obec čtyřicet členů židovského vyznání (oproti tomu v říjnu 1945 šedesát členů, v únoru 1947 sedmdesát sedm členů – tento počet zahrnuje s největší pravděpodobností i tzv. „B židy“).³²⁵

Co se týče spolkového života, ŽNO Opava neobnovila žádný ze 16 předválečných opavských židovských spolků, jež byly především sionistického zaměření. Stalo se tak z důvodu nízkého počtu členů ŽNO, ze kterých nebylo možné jmenovat dostatečný počet funkcionářů jednotlivých spolků.³²⁶

³²¹ Pro vybavení modlitebny nutným inventářem dostala ŽNO od úřadu sociální péče jeden stůl a třicet židlí ze skladiště v rafinerii. Problémem, bránícím opětovnému započetí činnosti, se však stalo především chybějící sklo v oknech síně. S podobným problémem se potýkaly také např. opavské školy. Dopis MNV v Opavě z 29. října 1945. AŽMP, f. Opava, k. 8 (1945 – 1951).

³²² Dopis Radě z 23. června 1949. AŽMP, f. Opava, k. 2 (1945 – 1952).

³²³ Ignác Moškovič, narozen v roce 1907, byl zaměstnán ŽNO Opava jako vrchní kantor a učitel náboženství již od roku 1935; od roku 1946 zastával též funkci tajemníka. Práci v obci se věnoval i přesto, že byl těžce nemocen (trpěl deformací páteře a následky věznění v koncentračních táborech), za války přišel o svou první manželku a dvě děti. Jeho měsíční příjem činil 3 168 Kčs. Tamtéž, k. 8 (1945 – 1951).

³²⁴ Z dopisu ŽNO Opava Radě z 2. listopadu 1949. AŽMP, f. Opava, k. 8 (1945 – 1951).

³²⁵ K počtu osob židovského vyznání srv. též údaje z roku 1948: v Opavě bylo k tomuto datu vedeno 82 židů (69 židovského vyznání, 13 nemojžišského vyznání). VŽNO X, č. 32 – 33, 6. srpna 1948, s. 356.

³²⁶ Vkladní knížky jednotlivých spolků, fondů a nadací byly Němci zabaveny přímo v kanceláři ŽNO dne 8. října 1938 a v roce 1942 zrušeny Likvidačním komisařem pro sudetoněmecké oblasti

Významnou složkou poválečné činnosti obcí byla sociální podpora.³²⁷ Poskytovala se především starým, nemocným a práce neschopným lidem, kteří neměli možnost výdělků. Sociální oddělení Rady poskytovalo pravidelnou finanční podporu a potravinové balíčky potřebným. V říjnu 1945 obdržela opavská židovská obec jednorázovou částku 60 tisíc Kč jako měsíční dotaci ke krytí sociálních potřeb a nejnútnejší agendy a v roce 1948 obdržela obec od Rady 147 600 Kčs.³²⁸ V listopadu 1950 poskytl ŽNO Opava jednorázovou finanční výpomoc taktéž Svaz židovských žen.

V Opavě je možné po skončení války zaznamenat některé antisemitské případy, kromě výše zmíněné praxe Svazu osvobozených vězňů a antisemitismu jednotlivců, se týkaly především restitučních záležitostí. Zvláště záležející je causa Berla Margela, polského občana, jenž před válkou bydlel v Opavě. Do Opavy se po válce vrátil z důvodu projednání své restituční žádosti – získal povolení k pobytu od Zemského národního výboru, expozitura v Ostravě na dobu tří měsíců. Margel byl po svém příjezdu ovšem zadržen a poslán do sběrný pro polské stání příslušníky v Ostravě, odkud měl být okamžitě odeslán přes hranice do Polska. RŽNO v této věci zakročila a získala potvrzení, že Margel bude propuštěn, což se i stalo. Záhy byl však SNB Ostrava opět zatčen. Referenti se odvolávali na přímý příkaz Ministerstva vnitra, podle kterého měl být vyhoštěn z celého území republiky, avšak konkrétní číslo tohoto příkazu odmítali ŽNO Opava sdělit. Ministerstvo vnitra v této věci zaslalo SNB v Ostravě několik dálnopisů, ve které celou věc vysvětlilo a žádalo Margelovo propuštění. Na tyto dálnopisy však nebylo v Opavě dbáno.³²⁹ Vysvětlení nezákonného postupu SNB Opava a celé záležitosti je jednoduché:

(„Stillhaltekommissar für die Sudetendeutschen Gebiete“). Z dopisu ŽNO Opava Radě z 19. srpna 1947. AŽMP, f. Opava, k. 8 (1945 – 1951). Co se týče bohatého spolkového života v předválečné době, z nejvíce činných spolků jmenujme alespoň Spolek pro výstavbu templu (Tempelbauverein); Ženský dobročinný spolek (Israelitischer Frauen-Wohltätigkeitsverein); Židovský literární spolek v Opavě (Jüdisch-literarischer Verein) či akademický spolek Jordania a židovský humanitní spolek Loge Silesia „B'nai B'rith“. Šrámek, P., Židovské spolky a korporace na území opavského Slezska, s. 88.

³²⁷ Jedním z podporovaných členů ŽNO Opava byl i Wilhelm Köppler, nemocný sedmdesátiletý muž, původem z polských Katovic. V Opavě pobýval od roku 1903. Od sociálního oddělení v Praze získával měsíční podporu 1400 Kčs. W. Köppler byl před okupací známým opavským obchodníkem, avšak po skončení války mu nebylo uznáno československé státní občanství a jeho majetek byl konfiskován jako německý. Z tohoto důvodu nemohl zdědit dům po své dceři, jež zahynula v koncentračním táboře. Něměl žádné příbuzné, celou rodinu, včetně manželky, ztratil v některém z koncentračních táborů, sám strávil čtyři roky v Terezíně, odkud se navrátil s podlomeným zdravím. Dožil v bídě, odkázán na pomoc souvěrců. Viz dopis ŽNO Opava RŽNO z 1. dubna 1949 a 6. listopadu 1950. AŽMP, f. Opava, k. 8 (1945 – 1951).

³²⁸ Dopis Přípravného výboru AJDC ŽNO Opava z října 1945. Tamtéž.

³²⁹ Poté, co byl SNB Ostrava propuštěn, měl se B. Margel hlásit na SNB Opava, ale neučinil tak, jelikož referent, jenž měl celou záležitost na starosti, sdělil tajemníkovi opavské ŽNO: „...žádné povolení k pobytu

„Bylo to (tj. vyhoštění Margela, pozn. M. H.) asi v zájmu jednoho zdejšího pokrývače, který má sklad na místě dřívější fy. Margel.“³³⁰ Ohledně osoby B. Margela se ŽNO Opava vyjádřila následovně: „...pan Margel je zde známý jako pilný a pracovitý člověk. Jeho největší hřích asi bude, že je dědicem majetku svých rodičů.“³³¹

Ke zrušení ŽNO Opava došlo v roce 1952, v roce podstatné reorganizace židovské náboženské společnosti v zemích české a moravskoslezské. Tehdy bylo přistoupeno k jejímu sloučení se ŽNO Ostrava, resp. jejímu přeměnění na synagogální sbor. Synagogální sbor Opava měl i nadále spravovat synagogu a hřbitov a umožňovat konání bohoslužeb. Veškeré administrativní záležitosti přejala nástupnická (mateřská) ŽNO.

3. CÍRKEVNÍ ZÁLEŽITOSTI A KULTURNÍ PROBLEMATIKA

Církevní politika a „věci kultové“

Vztah k církvím a církevní politika byla ve státě, ve kterém byl režimem prosazován a podporován ateismus, otázkou nadmíru ožehavou. Tzv. církevní zákony (zákon č. 217 o zřízení Státního úřadu pro věci církevní a č. 218 o hospodářském zabezpečení církví) byly jednomyslně schváleny Národním shromážděním 15. října 1949, s platností od 1. listopadu 1949. Těmito zákony byla zcela změněna finanční a administrativní struktura všech organizovaných náboženských skupin a jejich institucí v Československu, což položilo základ nejen novým církevním poměrům, ale i vnitřnímu životu jednotlivých církví.³³² Výše zmíněným zákonem č. 217/1949 Sb. ze dne 14. října 1949 byl ustanoven Státní úřad pro věci církevní (SÚC). Do jeho kompetence spadala především normotvorná a dozorčí činnost, záležitosti náboženských organizací a spolků, rozpočtové záležitosti, úprava vyučování náboženství, platové věci duchovních a zejména

ZNV, expozitura v Ostravě, jmenovanému nepomůže, jelikož je vyhoštěn z celé Republiky a to nemůže zrušit jen Ministerstvo vnitra a jakmile přijde do Opavy první strážník, který ho uvidí ho odveze do basy.“ Dopis ŽNO Opava Radě ŽNO z 26. března 1947. AŽMP, f. Opava, k. 8 (1945 – 1951).

³³⁰ Dopis ŽNO Opava Radě ŽNO z 26. února 1947. Tamtéž.

³³¹ Dopis ŽNO Opava Radě ŽNO z 26. března 1947. Tamtéž.

³³² Svobodová, J., c. d., s. 29.

starost o to, aby se náboženský život vyvíjel v souladu s ústavou. Činnost SÚC skončila v roce 1956 a základní oblasti jeho působnosti byly přeneseny na nově zřízené Ministerstvo školství a kultury.

Církev začala být napříště chápána jako politická instituce a podle toho byl vymezován poměr KSČ k ní: strana zrušila její autonomii a uzákonila si právo a povinnost zasahovat do její vnitřní správy. Komunisté tak dali církevní otázce mocenskopolitický aspekt.³³³

Praktickým dopadem církevních zákonů bylo převzetí hospodářského zabezpečení církví a náboženských společností, což se mohlo navenek jevit jako víceméně ušlechtilý krok především menším (a chudším) církvím, k nimž bezpochyby židovské náboženské obce patřily. Věstník ŽNO nové církevní zákony komentoval kupříkladu následovně: „Nové církevní zákony jsou citelným ulehčením, jelikož finanční zátěž spojená s udržováním kulturních institucí a správního aparátu je obrovská.“³³⁴

Ve skutečnosti tomu však bylo poněkud jinak: stát novou církevní úpravou získal plný vhled do činnosti církví a náboženských společností, z nichž některé jejich aktivity výrazně limitoval, jiné zrušil zcela. Omezil tak kupříkladu církevní sňatky (církevní sňatky byly sice povoleny, avšak bez civilního sňatku na MNV zůstaly neplatné) a matriční agendu dokonce z církevní pravomoci vyjmul. Vedení matrik bylo převedeno na MNV a dohled vykonávalo v nejvyšší stolici přímo Ministerstvo vnitra.³³⁵ Duchovní a další církevní funkcionáři získali napříště statut státních zaměstnanců a svou činnost mohli provozovat pouze se státním souhlasem a po vykonání slibu, jehož znění bylo ustanoveno vládním nařízením. Je tedy zřejmé, že toto povolání mohly napříště vykonávat pouze naprosto prověřené a státně spolehlivé osoby.

Činnost ŽNO byla – podobně jako činnost jiných církví – sledována krajskými a okresními církevními tajemníky. Radě bylo nadto uloženo jmenovat kontrolora,

³³³ Kaplan, K., Stát a církev v Československu 1948 – 1953, s. 101, 182.

³³⁴ VŽNO, XI, č. 42, 21. října 1949, s. 474.

³³⁵ Židovské matriky, jež byly vedeny od roku 1784 (1735), byly za protektorátu soustředěny v Ústředně pro židovské vystěhovalectví a v dubnu 1945 se přistoupilo ke zničení většiny z nich. Matriky zbylé a duplikáty, prohlášené za originály, byly předány pražské ŽNO a až do prosince 1949 byla nadále narození, sňatky a úmrtí zapisována. Bližší viz Kukánová, Z. – Matušíková, L., Matriky ŽNO v Čechách a na Moravě. In: *Paginae Historiae*. Sborník SÚA 1992, s. 103 – 127; Kukánová, Z. – Matušíková, L., Matriky ŽNO jako pramen k dějinám židovské populace. In: Kol. autorů, *Akce Nisko v historii konečného řešení židovské otázky*, 1995, s. 276 – 280. Matriky ŽNO jsou od roku 1983 uloženy v NA, kam byly předány Obvodním národním výborem Praha I. Viz též pozn. 24.

jenž SÚC odpovídal za řádné vedení účetních záznamů jednotlivých ŽNO a za včasné předkládání čtvrtletních výkazů a výročních účtů. Byl též pověřen osobní evidencí, kterou prováděl dvakrát ročně.

Státní příspěvek se stal hlavním příjmem obce (hrazení církevních výdajů a potřeb státem bylo výrazem kontroly jejich činnosti: takto obce nemusely zvyšovat vlastní příjmy a SÚC měl potřebný přehled o jejich výdajích), kromě toho si mohly obce dále zajišťovat své příjmy prodejem svého majetku, prodejem publikací a brožur, jakož i dary a sbírkami. Vybírání náboženské daně povoleno nebylo, i když v některých případech tiše pokračovalo i nadále.³³⁶

Stát měl výsostný zájem na tom, aby jeho církevní politika byla v zahraničí přijímána a hodnocena pozitivně a tak se snažil v této otázce šířit přesvědčení, že požadavky církve zajišťuje dokonce v rozsáhlejší míře než tomu bylo dříve. Příslušné národní výbory sledovaly s ohledem na tuto problematiku zahraniční tisk, a zaměřovaly se zvláště na konkrétní zprávy věnované náboženské situaci v Československu. Chování vedoucích pracovníků ŽNO bylo v tomto ohledu vždy velmi loajální. Jmenujme např. rozhovor dr. Sichera pro Al Hamišmar, izraelský deník (list Mapamu), ve kterém zdůraznil, že potřeby církve jsou plně hrazeny státem, který se však nijak nevměšuje do vnitřních církevních záležitostí.³³⁷ V lednu 1953 byl pak SÚC informován dr. Iltisem, šéfredaktorem Věstníku, o návštěvě delegátů sjezdu obránců míru (zúčastnili se ho též dva členové Světové rady míru, představitelé Židovského mírového výboru v Austrálii). K setkání došlo i přesto, že schůzka původně doporučena nebyla, jelikož se prý jednalo o „zřejmé sionisty, jejichž cílem je nepochybně rozvířit pod heslem antisemitismu pomlouvačnou kampaň proti ČSR” a že současně není záruky toho, „že se představitelé ŽNO nepostaví ve svých odpovědích na sionistickou platformu.” SÚC však posléze setkání povolil, dovedl jej totiž umně využít pro propagaci klamné skutečnosti, že stát neklade žádné překážky náboženskému životu. Dr. Iltis ve svém dopise adresovaném SÚC konstatuje, že neopomněl na setkání zdůraznit, že náboženské úkony je možné v Československu vykonávat bez jakýchkoliv omezení. Zmínil hrazení schodku židovských institucí státem, plat duchovních, stálý chod rituální lázně a starost o rituální porážku. Návštěva se dále dotazovala, zda proces se Slánským „nevzbudil nějakou

³³⁶ Vjačková, G., c. d., s. 73.

antisemitskou reakci“; tato otázka byla zodpovězena záporně s ujištěním, že každý projev antisemitismu se v Československu trestá.³³⁸

Vysocí funkcionáři ŽNO v 50. letech byli nuceni s oficiálními místy spolupracovat. O každém funkcionáři pracujícím ve výboru ŽNO byla Rada informována a o členech, kteří nebyli „dostatečně známi“ byl vyžádán kádrový posudek u akčního výboru Národní fronty.³³⁹ Míru osobní zainteresovanosti jednotlivců však lze jen stěží posoudit. Není tajemstvím, že k osobnímu zviditelnění či vylepšení vlastního politického profilu využívali výše uvedené skutečnosti i někteří „řadoví“ členové obce (viz např. osobní propagační dopis tajemníka ŽNO v Olomouci, adresovaný rodině do Vídně, vyzdvihující péči státu o židy).³⁴⁰

V dubnu 1952 se jednalo o problematice administrativního slučování obcí. Rada tak absolvovala řadu rozhovorů na SÚC. Ing Fuchs hodnotil funkci SÚC následovně: „Šlo nám o to získat si program, jakým směrem se má vyvíjet život náboženských obcí. Po rozvážení situace jsme přišli k názoru, že SÚC nehodlá vykonávat svou funkci tak, že by se nám prikazovalo, co dělat máme a co nemáme, prostě, že by byly vydávány direktivy, které by nás vázaly. Každý výklad, že docházíme k nějakému rozhodnutí proto, ježto to máme nařízeno, je nesprávný. Tento úřad má tu funkci, aby sjednocoval církevní politiku celostátní, aby nám usnadňoval dodržování jednotné linie, případně nás upozornil, kdybychom z linie odbočili. Takový případ se dosud u nás nestal.“³⁴¹

Ožehavou otázkou po celá padesátá léta byla problematika židovských hřbitovů. Ty byly již od konce války v katastrofálním stavu. V celém státě jich bylo v polovině 50. let evidováno několik set. Židovské hřbitovy byly děleny do několika kategorií a podle toho s nimi bylo „nakládáno“: první kategorii představovaly hřbitovy cenné z hlediska historického a kulturně-uměleckého, jež byly chápány jako všenárodní majetek a tudíž o ně bylo příkladně pečováno. Byly předány národním výborům a na jejich úpravě se podílela Státní památková péče. Do druhé kategorie spadaly hřbitovy tzv. „živé“, tj. hřbitovy, na kterých se za posledních 15 let konaly pohřby či zde byli pohřbeni vojáci z 2. světové

³³⁷ VŽNO, XII, č. 21, 26. května 1950, s. 243.

³³⁸ K podpoře tohoto výroku dr. Sicher uvedl, že jistá paní prý byla pro výrok „Vy polský žide!“ odsouzena k třem měsícům vězení. AMZV, f. Izrael 1945 – 1959, k. 6.

³³⁹ Viz zápis o schůzi rozšířeného výboru RŽNO ze dne 10. prosince 1950. AŽMP, Opava, k. 7 (1945 – 1954).

³⁴⁰ Situační zpráva JNV v Olomouci pro krajského církevního tajemníka v Olomouci za leden 1954. Převzato z práce Vjačková, G., c. d., s. 71.

války, vězni koncentračních táborů apod., spolu se hřbitovy, jež dosud sloužily svému účelu či byly trvale navštěvované. Hřbitovy této kategorie měly nadále zůstat v majetku ŽNO, v jejichž obvodě se ten který hřbitov nacházel. Na tyto hřbitovy přispívala státní správa buď v rámci pravidelných dotací poskytovaných jednotlivým ŽNO nebo i subvencemi mimo rozpočet.³⁴² Kategorií poslední byly tzv. ostatní hřbitovy (tj. takové, jež byly již téměř kompletně zničené a bylo by obtížné je obnovit).

Jaký byl přístup především příslušných nižších státních orgánů k problematice židovských hřbitovů je možné si učinit z následujících příkladů: židovský hřbitov ve Fryštátu zůstal až do roku 1952 v nezájmu jak ŽNO samotné (scházely nutné finance na jeho údržbu), tak i místních úřadů. Situace se mění v polovině roce 1952, kdy ONV Karviná rozhodl o jeho likvidaci. Aktivně proti tomuto rozhodnutí vystoupil jeden ze členů ŽNO, jenž jako samotný začal posléze s údržbou hřbitova. Kontaktoval v této věci i dvacet izraelských občanů, kteří projevíli zájem na zachování hřbitova, vzhledem ke svým rodinným příslušníkům, zde pohřbeným. Ovšem ONV Karviná – po třech letech – k likvidaci hřbitova přesto přistoupil; záminkou se stala nutnost stavby bytů pro horníky přímo na místě hřbitova. Zničeno tak bylo 293 náhrobků (kromě 24, které byly přeneseny do obce Orlová). Nutno ovšem dodat, že k zamýšlené stavbě bytů nedošlo.

Případem, kdy se podařilo zvrátit původní rozhodnutí o likvidaci hřbitova, je kauza židovského hřbitova v Orlové. Na počátku rozhodnutí ONV Karviná o zrušení hřbitova, márnice a příslušných nemovitostí stálo zdůvodnění, že tento majetek je vlastně bývalým majetkem německého spolku Orlauer Bethausverein. Proti absurditě tohoto rozhodnutí vystoupil tajemník ŽNO Ostrava, jenž poukázal na již bezmála padesátiletou neexistenci tohoto spolku. K celé věci se vyjádřil SÚC, jenž potvrdil, že nařízení konfiskace odporuje zákonu a hřbitov tak zůstal zachován.³⁴³ Z uvedených případů je patrné, že Okresní národní výbor v Karvině postupoval velmi svévolně. Nepředstavoval však žádnou výjimku: podobný přístup zaznamenáváme i u jiných ONV, jež měly v těchto věcech výrazné pravomoci. Byly zaznamenány případy, kdy národní výbory trvaly na zrušení hřbitovů, na kterých se dosud pohřbívalo.

V roce 1955 došlo k dohodě mezi Ministerstvem školství a kultury a Ministerstvem

³⁴¹ AŽMP, f. Opava, k. 2 (1945–1952).

³⁴² Dopis RŽNO z 1. května 1961. NA, f. Církev 47 VIII A (1957–1967), k. 56.

³⁴³ Szmyczek, Josef, Osud těšínských Židů po roce 1945. In: Židé v Sudetech. Praha 2000, s. 299.

zdravotnictví, že všechna pohřebiště budou převedena do správy státu (národních výborů). Na to představitelé ŽNO nepřistoupili a nedali souhlas k převodu. Pokud však nebyla údržba hřbitovů zaručena subvencemi veřejné správy či státními dotacemi, byly ŽNO v mnoha případech nuceny nečinně přihlížet postupnému chátrání hřbitovů. V jednotlivých případech došlo k likvidaci opuštěného hřbitova za pasivního stanoviska ŽNO³⁴⁴ a další hřbitovy pustly i nadále, k čemuž přispíval zrůdný vandalismus. Často byly poškozovány zdi kolem hřbitovů, rozkrádány náhrobní desky (lidé si je kupříkladu odváželi na své chaty), na pomníky byly psány hanlivé a urážlivé nápisy a kresby. V noci z 11. na 12. listopad 1956 došlo např. v Teplicích k velkému ničení náhrobků – povaleno jich bylo celkem 126. Nutno poznamenat, že tento akt vzbudil v širokých kruzích teplického obyvatelstva velký odpor a rozhořčení.³⁴⁵

Židovské spolky a organizace

Únor 1948 měl osudový vliv též na židovské spolky, respektive na tu hrstku spolků, jež se podařilo po roce 1945 obnovit a uvést v opětovnou činnost. V roce 1949 je možné v českých zemích zaznamenat ještě dvacet devět židovských spolků, o dva roky později však již pouhých šest. V roce 1952 zbyl jeden jediný, jenž byl zrušen o rok později.³⁴⁶ Pokud srovnáme počet spolků uváděných Ústřednou pro židovské vystěhovalectví k 15. březnu 1939 s touto situací, je výsledek skutečně tristní – k 15. březnu bylo evidováno 117 židovských spolků v Praze, 229 mimo Prahu.³⁴⁷

Co se týče spolků nově vzniklých, za rok 1948 je jich registrováno pět, v roce 1949 nevznikl žádný židovský spolek a v roce 1950 rovněž pět.³⁴⁸ Tento dramatický úbytek byl dán především skutečností, že v padesátých letech – kromě provedení značných přesunů v kompetencích státních orgánů ve spolkovnictví – bylo přistoupeno k formálně právní

³⁴⁴ NA, Církev 47 VIII, 1957 – 1967, k. 56.

³⁴⁵ Tamtéž. Rada též často podávala trestní oznámení ve věci krádeží náhrobků. V této souvislosti informovala ústředí závodu „Kamen“, aby vyrozumělo všechny pobočné závody, jež by měly ihned hlásit, pokud by jim byly nabízeny k prodeji či k přepracování kameny s hebrejskými nápisy.

³⁴⁶ Viz Křesťan, J. – Blodigová, A. – Bubeník, J., Židovské spolky v českých zemích a kol., tabulková příloha, graf č. 1, s. 79.

³⁴⁷ Z návrhu projevu o židovské otázce v protektorátu vypracovaný velitelem Bezpečnostní policie (SiPo) a Bezpečnostní služby (SD) Horstem Böhmem pro Reinharda Hendricha k tiskové konferenci 2. října 1941. Převzato z Krejčová, H. – Hyndráková, A., Postoj Čechů k židům. In: Soudobé dějiny 4/1995, s. 601.

³⁴⁸ Křesťan, J. a kol., c. d., graf č. 3, s. 83.

negaci principů spolkového práva, na jehož základech vznikl a byl poté rozvíjen občanský život v druhé polovině 19. století.³⁴⁹ Na spolkovou činnost začalo být pohlíženo jako na cosi nepatřičného, relikty doby minulé, který již nemá v nové společnosti místa. Toto, řečeno dobovou terminologií, „buržoasní spolkaření“, tak počalo být brzy potíráno a to na všech jeho úrovních.

Na „nevhodnost“ určitých židovských spolků začalo být upozorňováno na stránkách Věstníku ŽNO. „Měšťácké manýry“ byly přiřčeny kupř. spolku Kruh židovských účastníků československého odboje, jehož členové pořádali každou neděli a o svátcích tzv. čaje o páté ve Femina Dancingu v Panské ulici v Praze. Spolek si prý zakládal na své exkluzivnosti a autor článku (Louis Fűrnberg), jenž sám dostal pozvánku na jejich akci, ji odmítl s poukázáním na to, že volný čas má být věnován různým brigádám a jiným ušlechtilým aktivitám, nikoliv tedy „pravidelným, šosáckým tanečním radovánkám“, jež jsou dle něho nepřipustné.³⁵⁰

Důležitým mezníkem pro všechny náboženské spolky, tedy nikoliv pouze židovské, byl vznik Státního úřadu pro věci církevní (SÚC), jehož kontrole napříště podléhaly. Výrazný zásah do samosprávy jednotlivých organizací však znamenal až zákon č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích a shromážděních, vydaný 12. července 1951, jímž se rušil zákon o společném právu³⁵¹ a zákon o shromažďovacím právu, ve znění pozdějších předpisů.³⁵² Tímto zákonem bylo stanoveno, že ke vzniku organizace je nutné schválení jejího organizačního řádu a to krajským národním výborem, či Ministerstvem vnitra (pokud činnost organizace přesahovala území kraje). Spolky, vzniklé před 1. říjnem 1951, kdy vešel výše uvedený zákon v platnost, se měly transformovat v organizace či do nich včlenit, ovšem pouze tehdy, pokud vykonávaly činnost ve shodě s lidově-demokratickým zřízením. Ostatní spolky nebyly lidově-demokratickým režimem akceptovány. K ukončení jejich činnosti stačilo usnesení představenstva.³⁵³ Okresním (v Praze obvodním) národním výborům, jež měly dozorčí funkce nad spolky, sídlícími a působícími v tom kterém okrese (obvodu), bylo ponecháno volné rozhodování ve věci rozpouštění spolků „zbytečných nebo

³⁴⁹ Křesťan, J. a kol., c. d., s. 74.

³⁵⁰ Fűrnberg, L.: „Několik poznámek k jedné pozvánce.“ In: VŽNO, X, č. 52 – 53, 24. prosince 1948, s. 582.

³⁵¹ Zákon č. 134/1867 ř. z.

³⁵² Zákon č. 135/1867 ř. z.

³⁵³ Vjačková, G., c. d., s. 39 – 40.

dokonce škodlivých pro výstavbu socialismu.”³⁵⁴ Židovské spolky tak začaly být postupně programově likvidovány.³⁵⁵ Mezi lety 1953 – 1956 nezaznamenáváme v celé republice ani jediný židovský spolek.

Věstník ŽNO

K velkým personálním změnám došlo rovněž v administraci Věstníku ŽNO, jehož proměna z nezávislého tiskového orgánu Rady ŽNO v pouhou loutku v rukách komunistické strany, je více než zřejmá. Velké procento původních redaktorů redakci opustilo, či bylo donuceno ji opustit. Změny v celkovém charakteru tohoto periodika, v tématech a dikci jednotlivých statí je možné zaznamenat od prvních čísel poúnorového Věstníku. Tak se můžeme na jedné straně dočíst, že „Nový režim chce, aby ještě větší měrou byla respektována náboženská, občanská a společenská práva židů”³⁵⁶, avšak s nařízením nové a jediné správné cesty, kterou je možné shrnout těmito slovy: žid má srůst se svým prostředím a plně se oddat socialismu.³⁵⁷

Ze zpráv, uveřejňovaných ve Věstníku, je patrný plíživý postup, jakým se realizovalo prosazování toho jediného správného názoru a náhledu na svět. Ten byl vštěpován pomalu a systematicky každému čtenáři. Tak postupně začala být přeceňována úloha Sovětského svazu za druhé světové války, při vzniku státu Izrael a především jeho „boj” proti antisemitismu. Naprosto pominuty zůstaly zásluhy vítězných mocností, úloha E. Beneše a J. Masaryka aj.

Jak je uvedeno v předchozí kapitole, velké množství prostoru v předúnorovém

³⁵⁴ Lašťovka, Marek a kol., Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě ústředních evidencí z let 1895 – 1990. Praha 1998, s. XXIII.

³⁵⁵ Jako příklad můžeme jmenovat poválečný osud humanitárního spolku, organizovaného zednářským způsobem, spolku, resp. řádu „B’nai B’rith“ (Lóže Praga I.O.B.B.), jenž obnovil svou činnost v roce 1945. Hlavním úkolem spolku, jehož vznik je datován do roku 1893, bylo sociální zabezpečení a kulturní život, kladl si především osvětové cíle. Dříve měl pobočky (lóže) v šesti českých a moravských městech, též v Bratislavě a Košicích a udržoval kontakty s lóžemi rakouskými, německými i polskými. V roce 1950 byl dán příkaz k likvidaci spolku a to s odůvodněním, že účel spolku je obstaráván státem a jeho další trvání by znamenalo „tříštění zájmů a sil potřebných k budování socialismu.“ Na odvolání proti příkazu k likvidaci byli funkcionáři spolku Ministrstvem vnitra upozorněni, že svou činnost mohou vykonávat v rámci ŽNO. V roce 1952 se spolek rozešel pro nevyvíjející činnost a majetek přešel na ŽNO. Archiv hlavního města Prahy (AMP), SK II/136, 143, 202. O činnosti spolku v době předválečné podrobně Čapková, K., Češi, Němci, Židé?, s. 72 – 82.

³⁵⁶ Z rozhovoru s V. Kopeckým. VŽNO, X, 12. března 1948, s. 117.

³⁵⁷ Ze statí Š. Engela „Dina Müllheimová” v ohni diskuze“. In: VŽNO, X, č. 52 – 53, 24. prosince 1948,

Věstníku bylo věnováno poukazování na antisemitské excesy poválečné doby (zvláště hanobení židovských hřbitovů a modliteben)³⁵⁸, příklady individuální nespravedlnosti s antisemitským podtextem, jako např. kauza lékařky M. Ungerové, případ E. Weisse aj.³⁵⁹ Pravidelně se na stránkách Věstníku objevovaly také informace o tristní praxi jednotlivých nižších úřadů při vyřizování různých žádostí majetkového charakteru.³⁶⁰ O úloze předúnorového Věstníku prohlásil dr. Frischer: „Věstník je ovšem mnohem více než hlásí jeho titul; jest jediným mluvčím židů v českých zemích, jest jejich informátorem, pojítkem mezi Radou a jimi, and last not least, jest zbraní, jíž se bráníme proti útokům.“³⁶¹ Toto své postavení však Věstník v poúnorové době ztrácí.

Statí s výše uvedenou tematikou poté postupně ubývá, až mizí docela. Do popředí nyní vystupuje – pomineme-li připomínání významných výročí socialistického tábora, včetně obširných informací o předních pohlavárech komunistické strany – snaha o důraznou změnu (nejen) politického smýšlení českých židů. Toto periodikum se tedy stává politickým nástrojem vládnoucí strany, svůj obsah postupně modifikuje a začíná být využíváno pro stále silnější „ideologickou masáž“. Ve svém projevu na mimořádné schůzi Rady 10. března 1948 prohlásila L. Šimková, předsedkyně akčního výboru RŽNO, následující: „*Bylo zařízeno* (zdůr. M. H.) přizpůsobení ‘Věstníku’ duchu obrozené Nár. Fronty.“³⁶² A jaká měla být současná funkce tohoto periodika? Odpověď na tuto otázku naprosto pregnantně formuloval ve své řeči A. Knapp, místopředseda akčního výboru: „Věstník má nyní především sloužit určité převýchově židů.“³⁶³

Na stránkách Věstníku se začínají postupně objevovat zprávy ze života židů v lidově demokratických státech, jenž je vykreslen v nebývale pozitivním světle (likvidace antisemitské literatury, bohatý kulturní život, vysoké tresty pro válečné zločince aj.), oproti státům západním, kde se ponejvíce rozmáhá antisemitismus, což se projevuje mj. v distribuci antisemitských filmů a letáků. Váleční zločinci jsou propouštěni na svobodu, židé nemají rovnoprávné postavení (jsou diskriminováni při ucházení

s. 581.

³⁵⁸ Např. VŽNO, IX, č. 21, října 1947; VŽNO, IX, č. 23, listopadu 1947; Iltis, K.: „Středověk trvá i dnes?“ In: VŽNO, X, č. 4, 23. ledna 1948, s. 37 – 38 a řada dalších.

³⁵⁹ VŽNO, IX, č. 9, 1. května 1947, s. 121 – 122; VŽNO, IX, č. 11, 11. června 1947, s. 153.

³⁶⁰ VŽNO, IX, č. 10, 15. května 1947, s. 141 – 142.

³⁶¹ Projev Ing. Frischera 26. října 1947 na shromáždění delegátů ŽNO. NA, f. MŠK, k. 2155.

³⁶² VŽNO, X, č. 12, 19. března 1948, s. 134.

³⁶³ VŽNO, X, č. 11, 12. března 1948, s. 118.

se o práci apod.). Závěry podobných studií byly většinou doprovázeny četnými průzkumy veřejného mínění, statistickými přehledy, doplněnými též procentuálními výsledky jednotlivých anket, jež měly posílit důvěryhodnost podobných průzkumů.³⁶⁴ Mnoho článků poukazovalo na jinou, lepší budoucnost, budoucnost bez antisemitismu v lidovědemokratickém státu.³⁶⁵ Postupně byl revidován náhled na sionismus³⁶⁶ (později byla dokonce započata antisionistická kampaň, v rámci níž byla ve Věstníku citována řada dopisů, které byly údajně obdrženy z Izraele a v nichž je případný adept vystěhování varován před emigrací). Ustávají kritické statě z pera Štěpána Engela, jež vždy ostře mířily proti zjevným i skrytým projevům antisemitismu v české společnosti. Čtenář se tedy mohl domnívat, že podobné projevy byly vymýceny již samotným aktem přechodu do „pokrokového tábora“, což ostatně potvrdil sám autor: „Protižidovské hlasy, které se po květnové revoluci vloudily do tisku a mnohdy dokonce i do úředních výměřů, se v historických dnech únorových nikde nevyskytly. Nezaznamenali jsme jediný protižidovský projev, jedinou zlomyslnou nárážku na židy (...) Situace zdejších občanů se vskutku vyjasnila.“³⁶⁷ Iluzornost tohoto tvrzení však musela být zřejmá nejenom řadě kriticky smýšlejících občanů, ale především Engelovi samotnému.

Bylo by však mylné pominout následující skutečnost: přestože orientace a obsahová náplň Věstníku byla jasně vymezena, podařilo se nejen zachovat studie a příspěvky ke kulturní historii židů v českých zemích a na Slovensku, ale udržet je i nadále na vysoké úrovni. Tyto pocházely převážně z pera vrchního rabína dr. Gustava

³⁶⁴ Viz např. VŽNO, X, č. 46, 12. listopadu 1948, s. 507; VŽNO, X, č. 18, 30. dubna 1948, s. 210; VŽNO, X, č. 21, 21. května 1948, s. 244 – 245; Stamberger, V: „Je v Americe antisemitismus?“ In: VŽNO, X, č. 25, 18. června 1948, s. 300 – 301.

³⁶⁵ Viz eseje z pera Arnošta Lustiga, jenž ve Věstníku reprezentoval „hlas mladé židovské generace.“ Např. esej „O lepší svět“: „Světém vane nový myšlenkový proud. Šíří se z východní Evropy a zaplaví čerstvým ovzduším celou zemi. Je to proud myšlenek, které zavrhnou starý společenský systém kapitalismu a rozhodly se pro nastolení nového, lepšího. Pro společnost socialistickou. Proud mocný, jenž se nezastaví ani před pochybovači, ani před nepřáteli (...) Otevřely se nám brány nového, lepšího a radostnějšího světa.“ VŽNO, X, č. 12, 19. března 1948, s. 135. Podobně esej „Osvobození židů“: „V této společnosti se teprve žid dokonale osvobodil.“ s. 234. VŽNO, X, č. 20, 14. května 1948, s. 234 (od tohoto čísla je možné zaznamenat výraznou grafickou změnu: napříště již není na titulní straně vyobrazována Židovská radnice spolu s emblémem praporu ŽNOP (tj. Davidova hvězda a uprostřed ní tzv. „švédský klobouk“), nýbrž pouze samotný název periodika.

³⁶⁶ Poprvé v rozhovoru suniv. prof. dr. Arnoštem Kolmanem: „Židovská mládež má v naší lidově demokratické republice nejlepší vyhlídky do života a nemá zapotřebí hledat štěstí v Palestině, kde se stane proti své vůli nástrojem v rukou dravého imperialismu a kde bude pracovat pro kořistníky, byť i v kibucech s jejich zdánlivě komunistickým zřízením.“ VŽNO, X, č. 20, 14. května 1948, s. 229.

³⁶⁷ Engel, Š.: „Nový vývoj a židovstvo“. In: VŽNO, X, č. 13, 26. března 1948, s. 143.

Sichera³⁶⁸ či dr. Richarda Federa.³⁶⁹ Statím s kulturními a náboženskými tématy byl v první polovině 50. let ponechán poměrně široký prostor (oproti tomu články na aktuální témata v této době zcela absentují). I řada dalších příspěvků si dokázala uchovat velkou informační hodnotu (viz též literárně-historické statě, jejichž autorem byl Pavel Eisner³⁷⁰). Kromě výše uvedené tematiky se počaly též objevovat studie, přibližují nedávnou tragickou periodu židovské historie. Stálou rubrikou byly – již od konce roku 1946³⁷¹ – „Zprávy z našich obcí“, jež čtenáře informovaly o významných jubileích, o jednotlivých členech obcí, činnosti představenstva, o jeho personálních změnách či jiných významných počinech. Tato rubrika pokračovala kontinuálně i v padesátých letech. Vedoucím redaktorem Věstníku zůstal v padesátých letech nadále dr. Itlis (i přesto, že byl na konci roku 1952 jmenován ústředním tajemníkem Rady).³⁷²

Z organizačního hlediska je nutné zmínit rok 1952, kdy se ke dni 6. února z Věstníku židovské náboženské obce v Praze a orgánu Rady ŽNO v zemích české a moravskoslezské stává Věstník židovských náboženských obcí v Československu.³⁷³ V této souvislosti došlo také ke změně periodicity Věstníku, jež byla změněna z dřívější týdenní na měsíční.

Židovské muzeum v Praze

Poúnorové politické změny se výrazně dotkly též Židovského muzea v Praze (ŽMP). Podobně jako v jiných židovských institucích, spolcích a organizacích, byl záhy po únorových událostech jmenován akční výbor Židovského muzea, jenž počal fakticky

³⁶⁸ Často byly uveřejňovány také tzv. mírové projevy, pronesené dr. Sicherem. Od roku 1951 byl prostor věnován také mírovým projevům hlavního rabína Slovenska Eliáše Katze.

³⁶⁹ Dr. Federovi byl dán prostor pro pravidelnou rubriku „Poznámky k sobotnímu oddílu Tóry.“

³⁷⁰ Známy literární teoretik a historik Pavel Eisner se narodil v roce 1889 v Praze. Za cíl si kladl především přiblížení německé literatury, čímž chtěl napomoci porozumění mezi Čechy a Němci. Před válkou publikoval dvojazyčně, více v němčině, po roce 1945 téměř výhradně česky. Je autorem filologických studií, esejů i veršů. Překládal do německého jazyka verše českých básníků i operní libreta. Do češtiny přeložil některá z děl Thomase Manna, básně Rilka, Whitmanna aj. a především Kafkův Zámek a Proces. Je autorem souborů esejů a glos 'Chrám i tvrz' a 'Čeština poklepem i poslechem', jež svědčí o jeho lásce k českému jazyku. Zemřel v Praze v roce 1958. Pěkný, T., Historie Židů v Čechách a na Moravě, s. 555 – 556.

³⁷¹ Poprvé ve VŽNO, VIII, č. 11, 1. října 1946, s. 98.

³⁷² VŽNO, XIV, č. 13, 1. prosince 1952, s. 103.

³⁷³ Sadek, V. – Junga, J., c. d., s. 81.

rozhodovat o všech jeho aktivitách. V čele akčního výboru stanul Louis Fürnberg³⁷⁴, jehož tehdejší linie je markantní z řady statí, pod kterými byl podepsán a jež byly uvěřňovány ve Věstníku ŽNO.

Poté, co bylo dokončeno zabezpečení a adaptace židovských objektů, jež patřily muzeu (tj. Klausové synagogy, Vysoké synagogy a budov v Jáchymově ulici č. 3 a Josefovské č. 5), jejich úprava pro muzejní účely a následné zpřístupnění veřejnosti, se muzeum počalo věnovat naplno restaurování a dokumentaci židovských venkovských památek, přípravě výstav a publikací.³⁷⁵

V průběhu roku 1949 vznikla muzeální komise při Ústředním národním výboru. V této komisi mělo své zástupce Ministerstvo školství, RŽNO a Fond národní obnovy. Fond vznášel právní nárok na část sbírek, jež pocházela z majetku osob a nebyla ve stanovené lhůtě (dle zákona č. 128/1946 Sb.) restituována.³⁷⁶

Důležitým mezníkem v činnosti židovského muzea v době poúnorové je jeho postátnění v roce 1950. Jak ve své práci uvádí Veselská, první konkrétní kroky k postátnění muzea je možné zaznamenat již v druhé polovině roku 1948.³⁷⁷ Opatření, přijatá v rámci příprav na postátnění Židovského muzea v Praze, se dotkla nejen vnitřní organizace muzea, ale i dosavadního provozu a měla vliv i na podstatu sbírek (základem sbírek do roku 1950 byly fondy, stanovené statutem muzea z doby okupace). Věnovací listinou ze dne 28. listopadu 1949 došlo k oddělení muzea od RŽNO, jejíž součástí dosud bylo. Židovské muzeum přestalo spravovat Starý židovský hřbitov v Praze a Staronovou synagogu, které byly až do tohoto roku v jeho péči. Tyto dva objekty nebyly postátněny.³⁷⁸ Ze Židovského muzea v Praze se usnesením vlády ze dne 4. dubna 1950 (na základě

³⁷⁴ Louis Fürnberg se narodil v roce 1909 v Jihlavě. Básník a skladatel, působil po roce 1948 v diplomatických službách, v letech 1949 – 1952 jako velvyslanec ve východním Berlíně. Záhy pochopil situaci v Československu a vzhledem ke svým stykům s vůdčími osobnostmi inteligence ze strany SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) se mu podařilo získat v Praze i ve východním Berlíně nezbytná povolení k přestěhování do NDR. Stal se zástupcem ředitele Národních výzkumných ústavů a památníků německé klasické literatury ve Výmaru. Zde pracoval až do své smrti v roce 1957. Kosta, Jiří, *Život mezi úzkostí a nadějí*. Praha 2002, s. 94; Pěkný, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 560.

³⁷⁵ V roce 1948 byly vydány tyto publikace: *Průvodce po Klausové synagoze* – v ediční řadě *Průvodce sbírkami*, který zpracovala Hana Volavková a který vyšel v českém a anglickém jazyce a katalog výstavy *Židovského portréty z 19. století*. V roce 1949 vyšla též publikace určená zahraničním zájemcům „The Synagogue Treasures of Bohemia and Moravia”. Tamtéž, s. 20, 22.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 50 – 51.

³⁷⁷ Veselská, M., *Židovské muzeum v Praze*, s. 49.

³⁷⁸ Frankensteinová, Hana, *Zpráva o činnosti Státního židovského musea za léta 1945 – 1950*. Praha b. r., s. 22.

návrhu vládního usnesení o postátnění židovského musea v Praze ze dne 17. března 1950³⁷⁹) stalo Státní židovské museum.

Vzhledem k tomu, že restituční lhůta pro soukromé osoby skončila v polovině roku 1949, nevěnovalo muzeum již prostor navrácení jednotlivých předmětů, patřících soukromým osobám, tak jako tomu bylo dříve.³⁸⁰ Skončila též praxe propůjčování bohoslužebných předmětů jednotlivým náboženským obcím. Došlo k odepsání dříve zapůjčených předmětů z muzejního inventáře; v této souvislosti bylo též nově k vytríděno asi 20 tisíc sbírkových předmětů a knih, jež přijala do svého vlastnictví a správy Rada (ta si ostatně nárokovala pro svou potřebu poměrně velké množství těchto předmětů a žádala taktéž náhradu finančních prostředků, jež vynaložila na chod muzea).³⁸¹ Bylo také vybráno 90 tisíc knih a 174 obrazů, jež byly předány (společně s peněžní náhradou) Fondu národní obnovy, jehož působnost se vztahovala na nerestituovatelné předměty ze soukromého majetku.

Poté, co došlo k postátnění muzea, byly tři budovy, patřící dříve Radě, bez náhrady muzeu (resp. Československému státu) věnovány. Jednalo se o Klausovou synagogu, Muzeum ghetta (tj. bývalou obřadní síň pohřebního bratrstva) a Pinkasovu synagogu. Budovy v Jáchymově ulici č. 3 (knihovna) a v Josefovské ul. č. 5 (depozitář sbírek) byly muzeu Židovskou náboženskou obcí Praha pronajaty na dobu 25 let. Vysoká synagoga, jež byla v roce 1946 převzata ŽNOP, byla v květnu 1950 muzeu opět přenechána (s přihlédnutím k počínajícím obtížím s umístěním sbírek). V dubnu 1950 bylo také určeno, že část sbírek, týkající se doby okupace, má být instalována v Terezíně.³⁸²

V prvním čtvrtletí roku 1951 počala být – na základě stavebně-historického průzkumu – přeměňována Pinkasova synagoga na Památník 77 297 obětí nacistické perzkuze z let 1939 – 1945.³⁸³ Idea zapsání jmen na tři stěny synagogy pochází s největší pravděpodobností od dr. Volavkové. Památník byl otevřen v roce 1959, po pěti letech od započetí projektu.

V roce 1955 bylo muzeum, stále pod vedením dr. Volavkové, jmenováno

³⁷⁹ Veselská, M., *Židovské muzeum...*, s. 54.

³⁸⁰ Např. restituováno bylo 5032 knih, 18 obrazů a 4 jiné předměty. Došlo též k vydání 40 tisíc svazků univerzitní knihovně v Jeruzalémě z knih uložených tehdy na zámku v Mimoně. Frankensteinová, H., *Zpráva o...*, s. 19.

³⁸¹ Frankensteinová, H., c. d., s. 22, 24.

³⁸² Tamtéž, s. 26.

vědeckým pracovištěm Akademie věd a v centru jeho pozornosti stanuly především úkoly zpracovávání židovských dějin z Čech a Moravy, původního usídlení, památek a dokumentace období holocaustu. Co se týče sbírkových fondů, byla v roce 1955 ukončena revize sbírek.³⁸⁴ Základem činnosti muzea byla – kromě výše zmíněných vědeckých úkolů – správa a zpřístupňování sbírek široké veřejnosti, pořádání výstav, vydávání katalogů, průvodců, spolupráce s jinými institucemi na tomto poli, pořádání přednášek a jiné kulturní aktivity.

Židovské muzeum bylo po celou sledovanou dobu plně v područí strany a je možné konstatovat, že jeho činnost byla spíše trpěna a ponejvíce využívána jako „výkladní skříň péče komunistického Československa o kulturní památky a tolerance náboženských menšin.“³⁸⁵ Po postátnění se stalo řídícím orgánem muzea Ministerstvo školství, věd a umění. Přestože byly sbírky zachovány jako intaktní celek a zlepšila se též finanční situace muzea (v komparaci s předválečným stavem), bylo jeho zaměření plně v souladu s vládnoucí ideologií, tj. s marxisticko-leninským učením, a veškeré výše uvedené aktivity mohly být činěny pouze v jeho intencích.³⁸⁶ Zdůrazňována tedy byla po celou dobu padesátých let především jeho činnost na poli boje za mír, proti fašismu, rasismu apod. Není nutné zdůrazňovat, že tematický záběr odborné činnosti byl podstatně limitován.

Pozdější činnost muzea byl ovlivněna „decentralizací“. V roce 1959 bylo muzeum převedeno pod odbor kultury Národního výboru hlavního města Prahy, což fakticky znamenalo změnu jeho statutu: napříště bylo vnímáno spíše jako krajské muzeum.³⁸⁷ Tato záležitost plně reflektuje nejasné postavení této instituce, jež byla – dle Livie Rothkirchenové – jakýmsi „kaleidoskopem neustále se měnícího politického ovzduší“³⁸⁸, což je pregnantní definice, jelikož v její činnosti se více než kde jinde odrážely různé

³⁸³ VŽNO, XVI, č. 4, 1. dubna 1954, s. 31.

³⁸⁴ Veselská, M., c. d., s. 72, 74.

³⁸⁵ Veselská, M., c. d. s. 97.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 71.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 75.

³⁸⁸ Rothkirchenová, L., Státní antisemitismus během komunistické éry 1948 – 1949. In: Antisemitismus v posttotalitní Evropě, s. 115. Tak např. v květnu 1955 bylo ředitelství muzea obviněno, že udržovalo kontakt stajemníkem izraelského vyslanectví a předalo mu jisté písemnosti. Celá záležitost byla řešena Ministerstvem vnitra, jež v této věci obvinilo Ministerstvo zahraničních věcí, že neučinilo v dohodě se Státním úřadem pro věci církevní potřebné opatření, které by zabránilo „přímému styku izraelského vyslanectví s určitými institucemi při pátrání po dokumentech“. MV se postavilo odmítavě k požadavku izraelského vyslanectví, pokud jde o jeho styky s náboženskými obcemi či jinými židovskými institucemi. Bylo zastaveno fotografování a vyhledávání dokumentů a kontakt byl nadále možný pouze prostřednictvím Státního úřadu pro věci církevní. AMZV, Teritoriální odbory – tajné 1955 – 1959, k. 1.

vrtochy a změny postojů vládnoucí strany. Existence a působení muzea bylo citlivým a namnoze kontroverzním tématem, jelikož zrušeno – vzhledem k mezinárodně-politickému rozměru této instituce – být nemohlo.

4. POSTUPNÁ OBNOVA VZTAHU ČESKOSLOVENSKO – IZRAEL

Politické procesy, tažení proti sionismu, otevřený antisemitismus a především uvěznění dvou izraelských občanů v rámci procesu Slánský a spol., mělo velký vliv na vztahy mezi oběma státy. Je možné konstatovat, že ty byly již od roku 1952 na bodu mrazu. Tehdy byl jmenován izraelským vyslancem dr. Arje Kubovy³⁸⁹, pracovník Světové sionistické organizace. Avšak to se již počaly stahovat mraky nejen nad izraelským vyslanectvím. O nepřátelské atmosféře, panující v Československu v době pražských politických procesů kolem izraelského vyslanectví, svědčí následující události: po zhoršení vztahů k Izraeli byl Kubovy odvolán s poukázáním na skutečnost, že „chodil intervenovat v záležitostech emigrace” a překračoval tak rámec mezinárodního práva a diplomatické praxe. Následovalo vykonstruované obvinění z vměšování se do interních záležitostí ČSR, rozsáhlých styků s židovskými náboženskými obcemi a sionistickými organizacemi v ČSR.³⁹⁰ Spolu s Kubovym bylo nepřímo z této „záškodnické” činnosti obviněno celé izraelské vyslanectví, a totiž při poukazování na „vybavenost” vyslanectví, čímž byla bezpochyby míněna skutečnost, že větší množství zaměstnanců pocházelo přímo z ČSR či tu v minulosti přechodně žilo, studovalo apod.: „Mluvili česky, či slovensky, měli tu příbuzné, přátele, známé a tyto vlastnosti je mimořádně uschopňují k tomu, aby plnili úkoly předsunuté agentury amerického imperialismu.”³⁹¹ Kubovy byl odvolán a poté,

³⁸⁹ Arje Leon Kubovy, v době meziválečné prominentní belgický právník, pobýval za války v USA, kde řídil World Jewish Congress. Do Izraele odešel v roce 1948. Po vyhoštění z Československa vyslancem v Argentině, Chile a Paraguayi; v roce 1959 byl zvolen do funkce ředitele památníku Jad Vašem. Zde působil až do své smrti v roce 1966. Encyklopaedia Judaica, vol. 10. Jerusalema 1974, p. 1284.

³⁹⁰ „Jeho chování neodpovídalo mezinárodním zvyklostem ani mezinárodní zdvořilosti. Proto musel být námi označen za 'persona non grata'.” AMZV, f. Izrael 1945 – 1959, k. 3 a dále: „ústní a písemné demarše p. Dra Kubového samotného byly formou i tónem tak neslušné, vyzývavé a vzdálené přijatým diplomatickým formám, že muselo MZV je nakonec odmítnout nótou.” Tamtéž, k. 6.

³⁹¹ AMZV 9. odbor, Izrael 1945 – 1954, k. 3. Ve zprávě MZV ze dne 5. července 1954 je uvedeno o izraelském vyslanectví následující: „Hlavním úkolem izraelského vyslanectví bylo organizovat nepřátelskou

co opustil Prahu, měl Izrael v Československu a rovněž Československo v Izraeli, pouze pověřeného zástupce. V ČSR se jím stal I. tajemník Š. Kaddar. Dřívější přátelství a pomoc novému státu bylo českou stranou definitivně odsouzeno a zatraceno. Svou úlohu též sehrály nevyřešené finanční záležitosti (nevyrovnané pohledávky z let 1948 – 1950).³⁹²

Je celkem nasnadě, že otázka znovuoobnovení československých styků s Izraelem přišla na pořad dne až po částečném znovuoobnovení diplomatických styků SSSR – Izrael. Vliv na rozhodnutí o zlepšení vztahů měla bezesporu též skutečnost, že Rumunsko a Polsko již uzavřelo s Izraelem řádnou obchodní dohodu a k podpisu mezi Bulharskem a Izraelem dojde v nejbližších dnech, tj. v září 1954.

V záznamu o návštěvě izraelského zástupce Š. Kaddara na Ministerstvu zahraničních věcí 15. prosince 1954 bylo jasně řečeno, že „je žádoucí, aby došlo k normalisaci styků s Izraelem“.³⁹³ Ministerstvo zahraničních věcí podalo návrh na úpravu vzájemných vztahů již 1. září 1954. Tento návrh počítal jednak s provedením úpravy v oblasti diplomaticko-politické, a to vysláním nového vedoucího československého vyslanectví v Tel Avivu, jenž by měl vyšší hodnotu než jeho předchůdce, jednak s povolením individuálního vystěhování do Izraele omezenému počtu osob – převážně pensistům a „neužitečným osobám“. V návrhu konkrétních osob na vystěhování, vznesených vyslanectvím, se však objevila pouze tři jména – dr. Štěpán Szobel, bývalý zaměstnanec izraelského vyslanectví, jenž byl odsouzen na 12 let za špionáž; spolu s ním měla emigrovat též manželka a dcera. Dále Jiří Leuscher, taktéž zaměstnanec izraelského vyslanectví, před válkou pobýval trvale v Palestině a vrátil se do ČSR jako rekonvalescent po malárii k doléčení. Poslední, ve zprávě uvedenou, byla Růžena Friedlaenderová, rovněž zaměstnankyně vyslanectví Izraele. Stará paní, jež se z koncentračního tábora, kde ztratila

činnost proti ČSR v nejrůznějších formách – sloužit jako podřízená rozvědká americké špionážní služby, být spojkou mezi Slánského spikleneckým centrem a titovskou klikou v Jugoslávii, organizovat a podporovat československé sionisty a používat jich pro své nepřátelské cíle, organizovat vystěhovalectví do Izraele a ilegální útěk jiných nepřátelských elementů z ČSR, organizovat ilegální vývoz mnohamiliardového majetku z ČSR ve vystěhovaleckých transportech, za spolupráce se Slánského centrem organizovat velkorysé okrádání ČSR pomocí různých obchodních plánů, jako např. akce Ůberal, dolarová ofensíva, Brycha.“ Tamtéž.

³⁹² Kaplan, Karel – Dufek, Jiří – Šlosar, Vladimír – Bulínová, Marie (editorka), Československo a Izrael v letech 1945 – 1956. Dokumenty. ÚSD AV ČR ve spolupráci s Historickým ústavem České armády a se Státním ústředním archivem. Praha 1993, s. 13 – 14.

³⁹³ Kaddar předal osobní list izraelského prezidenta prezidentovi Zápotockému, ve kterém bylo akcentováno především propuštění Orena a Orensteina, reunifikace izraelských rodin a rozšíření hospodářských a kulturních styků. Kaddar v této souvislosti zmínil také 460 případů žádostí o emigraci, z nichž kladně byly dosud vyřízeny žádosti dvou žen. AMZV, 9. odbor, f. Izrael 1945 – 1954, k. 3.

všechny své blízké, vrátila s podlomeným zdravím: viděla pouze na jedno oko a ztrácela sluch.³⁹⁴

V neposlední řadě bylo v září 1954 rozhodnuto o vhodnosti opětovného navázání obchodních a kulturních styků. Na pořad dne přišla též otázka obchodních záležitostí. Od roku 1951, konkrétně od skončení obchodní a platební dohody dne 20. března 1951, byla ČSR s Izraelem v bezesmluvním obchodním styku; obchodní kontakty byly do té doby omezeny na vývoz lehkého zboží za volné devisy a drobné kompenzační dohody.³⁹⁵ Vzájemné kulturní styky měly být nadále rozvíjeny dle prozatímního plánu Ministerstva kultury a to zvláště na úseku kinematografie³⁹⁶; počítalo se i se zájezdem československých hudebních těles do Izraele.³⁹⁷

K vylepšení vztahů s Izraelem měla být též využita Liga izraelsko – československého přátelství, jakási nástupnická organizace bývalého Svazu, který provedl v roce 1951 „kritickou revizi“ dosavadní činnosti, což prakticky znamenalo jeho podřízení Ústřednímu výboru komunistické strany Izraele (ÚV KSI).³⁹⁸ Novým generálním tajemníkem se stal Chanan Rozen, který v této funkci vystřídal Chajima Kafriho. V době pražského procesu se tak Liga otevřeně stavěla za správnost vynesených rozsudků („zvláště je nutno ocenit práci Ligy v období procesu proti spikleneckému centru v ČSR v čele se Slánským. Liga se v té době veřejným způsobem stavěla proti štvání vůči ČSR v Izraeli a pomocí plakátů agitovala za uznání spravedlivého rozsudku”).³⁹⁹ Z rozhovoru s Irmou Polakovou⁴⁰⁰, jednou ze zakladatelek Ligy, pro časopis Davar⁴⁰¹, vyplývá,

³⁹⁴ Záznam o návštěvě charge d'affaires izraelského vyslanectví dne 15. března 1955. AMZV, 9. odbor, f. Izrael 1945 – 1954, k. 3.

³⁹⁵ K dohodě o výměně zboží v hodnotě 300 tisíc dolarů došlo v posledních dnech – Izrael měl dodat citrusové plody a fosfáty; ČSR stroje a žezivo. Tamtéž.

³⁹⁶ Jednou z akcí, plánovaných na rok 1954, bylo pozvání a zajištění oficiální účasti izraelské kinematografie na VIII. Mezinárodním filmovém festivalu v Karlových Varech a uskutečnění festivalu československého filmu ve větších izraelských městech. V oblasti sportu se uvažovalo o vyslání mužstva košíkové či vystoupení českých gymnastů. Česká strana se též snažila určitým způsobem odčinit důsledky kauzy „Porat“, jež vyvolala menší diplomatický skandál: Joseph Porat, izraelský šachový mistr, byl Československou státní šachovou organizací oficiálně pozván na šachový turnaj do Československa. Odjet však nemohl, jelikož mu české úřady nevystavily včas víza. „...Je nutno dbát, aby příště se neopakoval (podobný) případ (...).“ AMZV, f. Izrael 1945 – 1959, TO, k. 10.

³⁹⁷ AMZV, 9. odbor, f. Izrael 1945 – 1954, k. 3.

³⁹⁸ Z hodnocení Ligy Ministerstvem zahraničních věcí v rámci porady konané 31. srpna 1955: „Liga (...) z reakční stolové společnosti se sionistickým a masarykovským zaměřením se stala dobrým orgánem pro propagaci lidové demokr. ČSR.“ Tamtéž.

³⁹⁹ AMZV, f. Izrael 1945 – 1959, TO, k. 8.

⁴⁰⁰ Irma Polaková byla před válkou činná v ženských sionistických organizacích, např. WIZO (Women's International Zionist Organisation). V Československu fungovala pobočka této světové organizace, jež na

že oficiální reakce Ligy na procesy se neslučovala s názorem zakládajících členů Ligy, resp. Svazu⁴⁰² (tj. Rafaela Ben Shaloma, I. Polakové a Chajima Kugela⁴⁰³). Polaková i Kugel poté činnost v Lize přerušili. Po zastavení jejich působnosti v Lize, zůstalo vedení této organizace v rukách Mapamu a KSI.⁴⁰⁴

Činnost Ligy byla vymezena následovně: působení na poli rozvoje kulturních a hospodářských vztahů a to především prostřednictvím zřizování klubů a veřejných knihoven, organizování schůzí, výstav, vydávání literatury a bulletinů o Československu, promítání filmů apod. Podpora aktivního zapojení obou států a tím výměny zkušeností na poli kultury, hospodářství, věd a sportu prostřednictvím oboustranných delegací.⁴⁰⁵ V zprávě MZV je uvedeno následující: „v současné době, kdy ČSR má z celého demokratického tábora nejhorší vztahy s Izraelem, mohou členové delegace Ligy po návratu do Izraele přispět nejen ke zlepšení práce Ligy, ale přednáškami a články v tisku ČSR i k propagaci ČSR v Izraeli.“⁴⁰⁶ Tak byla uspořádána řada shromáždění v různých městech u příležitosti významných československých výročí; v dubnu 1953 Liga otevřela v Tel Avivu a Haifě výstavu, věnovanou J. Fučíkovi apod.

Co se týče v Československu odsouzených izraelských občanů, Mordechaje Orena a Šimona Orensteina, měla být zodpovězena žádost o milost, zaslaná Ch. Weizmannem, prezidentem Izraele, avšak „*ve smyslu odkládacím*“ (zdůr. M. H.). Je tedy patrné,

přelomu 20. a 30. let podporovala především podkarpatorské židy a později německé uprchlíky. V jejím čele stály Marie Schmolková a Hanna Steinerová. Čapková, K., Češi, Němci..., s. 260 – 262. I. Polaková emigrovala do Palestiny již v roce 1939. Ve své biografii na ni vzpomíná Ruth Bondyová; viz Bondyová, R., Víc štěstí než rozumu. Praha 2003, s. 64 – 65. Viz též Polak, I., „The Zionist Women's Movement“. In: The Jews of Czechoslovakia. Studies and Surveys, sv. II., 1971, p. 137 – 147.

⁴⁰¹ Davar byl oficiálním tiskovým orgánem Histadrutu (odborníci), později prakticky deníkem strany Mapaj.

⁴⁰² „Ve dnech pražského procesu jsem soudila, že organizace, jejímž úkolem je navazovat přátelství mezi Československem a Izraelem musí nutně určit postoj k věcem, které byly řečeny v pražském procesu o Izraeli a jeho představitelích (...) dr. Kugel a já jsme odmítli uznat toto nové fórum (...) Zástupci Mapamu a KSI přednesli svůj návrh na protest proti 'štvání, které je vedeno v Izraeli' proti pořadatelům procesu z antisemitismu. Tento návrh jsme důrazně odmítli.“ Z rozhovoru pro Davar, 19. března 1953, AMZV, f. Izrael 1945 – 1959, k. 8.

⁴⁰³ Chajim Kugel, zakladatel a dlouholetý ředitel židovského gymnázia v Mukačevu, byl poslancem v československém parlamentu za I. republiky za Židovskou stranu (od roku 1935), dále byl členem Pracovního souručenství socialistických sionistů. V centru jeho zájmu stála tehdy především problematika rusínsko-židovských vztahů na Podkarpatské Rusi a podpora hebrejského školství zde. Čapková, K., Češi, Němci..., s. 245 – 246.

⁴⁰⁴ Toto vedení např. uveřejnilo plakáty o úmrtí Gottwalda „slavného a milovaného vůdce národů Československa“. K tomu se vyjádřila Polaková: „Nebyla jsem proti tomu, kdyby byly podobné plakáty v pražských ulicích, když zesnul prezident Izraele Weizmann.“ Z rozhovoru pro Davar, 19. března 1953. AMZV, f. Izrael 1945 – 1959, k. 8.

⁴⁰⁵ Vjačková, G., c. d., s. 37.

⁴⁰⁶ Zpráva MZV z dubna 1956. AMZV, f. Izrael 1945 – 1959, TO, k. 8.

že udělení milosti bylo úmyslně oddalováno. Zároveň si byla česká strana vědoma, že propuštění obou osob je bezpodmínečnou podmínkou běžného rozvíjení bilaterálních vztahů. K propuštění Š. Orensteina došlo poté na konci roku 1954. Obtížnější byla situace Orena. Přesto, že byla podána řada dalších žádostí o omilostnění, KSČ k nim přistupovala rezervovaně. Oren byl stále pokládán za špiona a jeho propuštění se nadále odkládalo. Milost mu byla udělena až v polovině roku 1956.⁴⁰⁷

Není nutné zdůrazňovat, že i poté, co došlo k určitému zlepšení vztahu Československo-Izrael (tj. především po roce 1956), nebylo již nikdy navázáno na éru 1945 – 1949, resp. československá strana k tomuto období stále přistupovala negativně a tehdejší pomoc dokonce zapírala. Vzhledem k tomu, že izraelská strana změnu ve vzájemných vztazích podmiňovala též změnou ve vztahu k sionismu obecně, stala se „plná normalizace“ vztahů záležitostí let mnohem pozdějších, neboť sionismus jako takový nebyl rehabilitován ani v první polovině 60. let, kdy se svého propuštění dočkala většina vězňů, obviněných za „sionistické zločiny“ v padesátých letech.

Diplomatické styky mezi oběma státy pokračovaly až do roku 1967, kdy je po šestidenní válce celý sovětský blok – s výjimkou Rumunska – přerušil zcela.

Konsolidace

Výsledky změn na poli mezinárodněpolitickém – určitá konsolidace a urovnání některých citlivých témat – se záhy promítly do vnitropolitických záležitostí jednotlivých států východního bloku. Tyto změny našly své vyznění mj. i v částečném uvolnění náboženského a kulturního života židovských náboženských obcí v českých zemích a na Moravě.

O této skutečnosti svědčí nejen opětovné zahájení provozu rituální košer kuchyně a jídelny v Praze v září 1954⁴⁰⁸, ale též obnovení tradice oslav židovských svátků (pořádání tzv. akademií s tancem a pořadů pro děti). Od října 1955 bylo možné na ŽNOP

⁴⁰⁷ Dufek, J. a kol., c. d., s. 106 – 107.

⁴⁰⁸ Laciné obědy – po vzoru závodních kuchyní – se v sídle ŽNOP (Maislova č. 18) podávaly denně od 12 – 14 hod., v sobotu a o svátcích též večere. U příležitosti otevření se konal slavnostní večer s modlitbami a náboženskými písněmi. Účastnili se i zástupci SÚC. VŽNO, XVI, č. 9, 1. září 1954, s. 66.

slavit Simchat tora, o měsíc později se konala také chanuková oslava.⁴⁰⁹ Podobně byly organizovány společenské večery s hudebním programem a zajištěním košer občerstvení také o svátku Purim.⁴¹⁰ Co se týče oblasti kulturně-publikační, poprvé po téměř patnácti letech, bylo přistoupeno k pravidelnému vydávání Židovské ročenky s luachem (kalendářem), v jazyce českém a slovenském. V únoru 1956 byly publikovány též Jewish studies, kam svými studiemi přispěli mimo jiné též M. Bič, E. Davidovič, P. Eisner, B. Farkaš, R. Iltis, E. Katz, G. Sicher či H. Volavková.⁴¹¹ Přistoupilo se také k vydání učebnice ivrit s názvem „Sinai“ a pojednání „Židovství a židé“ (obě díla pocházejí z pera dr. Federa). Co se týče kontaktu se zahraničními židovskými organizacemi, ten byl až do roku 1956 prakticky nemožný. Proto se důležitým mezníkem se stala návštěva delegace amerických rabinů (delegace New York Board of Rabbis), která byla po dlouhých letech vůbec první návštěvou tohoto druhu v ČSR. Delegace se měla seznámit s náboženským životem československých židů.⁴¹²

Bylo by však mylné domnívat se, že toto uvolnění bylo obecným a dlouhotrvajícím jevem, ba právě naopak: jednalo se o jev přechodný. Veškeré výše uvedené záležitosti představovaly pouhé *náznaky* změny a zlepšení vztahu k židům. Obecně totiž ke změně postoje k židovské minoritě nedošlo. Vedení KSČ stále setrvalo na svých původních pozicích. Avšak, přestože podoba komunismu v ČSR byla i další léta, následující po smrti Gottwalda, založena na tezi, že v zásadě byl postup KSSS v 1. polovině padesátých let správný a její generální linie rovněž (čímž byl chráněn Gottwaldův odkaz), nemohla být ignorována významná událost mezinárodněpolitického rozsahu, jakou se stal referát prvního tajemníka ÚV KSSS Nikity Chruščova „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“ na XX. Sjezdu KSSS, který přinesl již zcela otevřenou kritiku stalinských praktik. Své kritiky se tak dočkal člen politbyra ÚV KSČ a ministr národní obrany generál, Gottwaldův zet', Alexej Čepička a taktéž Václav Kopecký. Alexej Čepička, obecně neoblíbený, byl nucen sehrát roli obětního beránka – byl zbaven všech svých stranických funkcí, čímž

⁴⁰⁹ Chanuková oslava pro děti se konala 11. prosince 1955 v Praze. Úvodní slovo pronesl Emil Davidovič a vrchní kantor Max Lustig. Chanukové akademie pro dospělé o šest dní později se účastnil úřadující předseda ŽNOP dr. E. Schwarz, dr. Sicher a další. Byly zaplněny oba sály Židovské radnice. VŽNO, XVIII, č. 1, 1. ledna 1956, s. 5.

⁴¹⁰ Srv. Davidovič, E., The Life of our religious Communities. In: Jewish studies (Essays in honour of the very reverend dr. Gustav Sicher chief Rabbi of Prague), p. 45.

⁴¹¹ VŽNO, XVIII, č. 2, 1. února 1956, s. 7.

⁴¹² VŽNO, XVIII, č. 9, 1. září 1956, s. 9–10.

bylo učiněno zadost určitému mezinárodněpolitickému tlaku.⁴¹³

Ovšem, co se týče přehodnocení politických procesů a stranických čistek z první poloviny padesátých let, vedení KSČ neprojevovalo pražádnou vůli v této věci cokoliiv měnit. Na druhé celostátní konferenci KSČ Novotný vystoupil se stanoviskem, že neexistuje žádný důvod revidovat hodnocení procesu se Slánským, v čemž mu dali za pravdu delegáti konference. Z jeho původní politické koncepce byl pouze vypuštěn „jugoslávský titoismus“. Nemůže být divu, že možnost revize nekomunistických obětí stalinského teroru nebyla za této situace projednávána vůbec. Veškeré tyto záležitosti svědčí o důrazném lpění na stalinsko-gottwaldovské linii, což našlo svůj výraz mj. v pokračování řady menších politických procesů a zejména v neochotě propouštět politické vězně z vězení a pracovních táborů, k čemuž docházelo spíše výjimečně (na rozdíl od okolních států východního bloku). Množství 8 708 osob (tj. převážná většina politických vězňů) bylo propuštěno až v roce 1960, na základě amnestie, udělené 9. května prezidentem republiky.⁴¹⁴ Věznice tak opustilo i velké množství židů, jež byli odsouzeni jako špioni Izraele v souvislosti se „sionistickým nebezpečím“.

Naděje roku 1956, jež vyvolaly na světlo možnost demokratizace systému (u nás byly např. kritika a požadavek revize procesů explicitně vyjádřeny na Sjezdu spisovatelů), nebyly naplněny. Česká společnost, i přesto, že se např. živě zajímala o protesty v Polsku, nebyla připravena na vznik většího hnutí odporu, stejně jako tomu nepřála tehdejší geopolitická situace.

Podstatné uvolnění nejen v běžném životě židovských náboženských obcí, v rovině společensko-kulturní, ale také v každodennosti jednotlivce přinesla až 60. léta, zejména jejich druhá polovina. Tento fakt se odrazil především v oblasti kulturní: začala být vydávána díla se židovskou tematikou autorů židovských i nežidovských, byly připravovány oslavy milénia příchodu židů do českých zemí a zároveň sedmi set let trvání Staronové synagogy za účasti zahraničních hostů aj. Avšak to se již schylovalo k potlačení nastoupeného kurzu: proces demokratizace, charakterizující pražské jaro, byl násilně přerušen srpnovými událostmi roku 1968. Tyto mimo jiné způsobily obrovskou existenciální obavu a strach z dalšího pronásledování poté vyústil v druhou poválečnou vlnu

⁴¹³ Pernes, Jiří, Československý rok 1956. In: Soudobé dějiny 4, VII/ 2000, s. 596, 599 – 600.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 618.

emigrace v letech 1969 – 1970, kdy odešlo až 6 tisíc židů⁴¹⁵ (z toho asi 4 tisíce během prvního čtvrt roku). Oslavy milénia byly zakázány a kulturní a náboženský život se opět smrskl na trpěné minimum. Ve společenském životě se v pozdějších letech stává pejorativním označením termín „židovský intelektuál“. Západní země – vzhledem k velmi malému počtu židů v ČSR – označují Československo jako stát, kde existuje antisemitismus bez židů.⁴¹⁶

Jakési symbolické datum představuje rok 1970. Tehdy umírá vrchní rabín Richard Feder a po jeho smrti zůstává post rabína neobsazen celých 14 let. Tímto rokem se tak uzavírá jedna dlouhá kapitola v životě československé židovské společnosti, jež byla ve svých jednotlivých etapách charakteristická zpravidla znovuvzkřísenými nadějemi a jejich následným ...zmarem.

⁴¹⁵ Viz např. Rothkirchenová, L., Státní antisemitismus během komunistické éry 1948 – 1989. In: Antisemitismus v posttotalitní Evropě. Sborník z Mezinárodního semináře o antisemitismu v posttotalitní Evropě, konaného 22. – 24. května 1992 v Praze. Praha 1992, s. 117.

⁴¹⁶ Lendvai, Paul, Antisemitismus ohne Juden: Entwicklungen und Tendenzen in Osteuropa. Wien 1972.

III. ZKUŠENOSTI ŽIDOVSKÉ KOMUNITY (1945 – 1956)

(Orálně-historický výzkum)

1. TEORETICKÝ ODDÍL

1. Orální historie jako vědecká metoda

Pojem orální historie⁴¹⁷ je velmi obtížné definovat, badatelé se však shodují v tom, že nejde o zvláštní historickou disciplínu, ale o metodu, která své uplatnění nachází především v oblasti sociálních, právních či kulturních dějin. Pokud chápeme orální historii v užším slova smyslu, tedy jako rozhovor, konverzaci, pak se dají její postupy využít též v sociologii, etnografii, žurnalistice, psychologii či psychiatrii.

Jedinec, jakožto individuum, se svými osobními zkušenostmi a subjektivním prožíváním dějin stojí v samém centru této metody. Orální historie vede k demokratizaci dějin, jelikož se orientuje na všední, obyčejný život člověka, ale zároveň otevírá nový prostor – v této každodennosti se odráží to, co můžeme nazvat „velké dějiny“. „Cílem orální historie je především obdržet svědectví o prožité zkušenosti, ověřit či získat nová fakta, potvrdit nebo opravit konkrétní interpretaci nebo předběžné hypotézy.“⁴¹⁸

Tato metoda je nenahraditelná, pokud nemáme k dispozici dostatek pramenů, často je ale spíše doplňkem při analýze historických faktů. Sama o sobě je ale také zvláštním druhem pramene, vznikajícím za aktivní účasti jak badatele, tak narátora. Má však mnohem více subjektivní charakter. Právě v důrazu na subjektivitu spočívá kvalitativní rozdíl orální

⁴¹⁷ Obecně se užívá termín „oral history“, v německy mluvících zemích je synonymem „mündlich erfragte Geschichte“. Viz Vorländer, H. (Hrsg.), Oral history. Mündlich erfragte Geschichte. Göttingen 1990. Původně se také uvažovalo o termínu „Erfahrungsgeschichte“, tj. dějiny zkušeností. K tomu např. Geppert, A. C. T., Forschungstechnik oder historische Disziplin? Methodische Probleme der Oral history. In: Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, 45/1994, S. 303 – 323. Převzato z Otáhal Milan – Vaněk, Miroslav, Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění. Praha 1999, s. 41, pozn. 11.

⁴¹⁸ Otáhal, M. – Vaněk, M., Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu, s. 34.

historie od jiných pramenů, jež jsou produktem různých orgánů společnosti, oficiálních institucí a státu.⁴¹⁹

Oproti kvantitativnímu výzkumu, jenž se opírá o údaje statistik a využívá generalizačních postupů, je možné v souvislosti s orální historií hovořit o nalézání individuálních specifik jednotlivých výpovědí. Tyto výpovědi nás však mohou zahltit velkým množstvím jednotlivých poznatků, názorů a náhledů, čímž by se výsledný obraz mohl rozpadnout do nevýznamných fragmentů: „Mozaika individuálních lidských osudů, prožitků a postojů, viděná pouze prizmatem jednotlivců se stane nepřehledným chaosem tvarů a barev, absolutizace kvantifikujících a zobecňujících postupů rozliší v tomto chaosu určitý řád (nebo jej do chaosu vnese), avšak za cenu rezignace na individuální specifika, to je tvary a barvy historické mozaiky.“⁴²⁰ Je tedy zřejmé, že nejplastičtější obraz skutečnosti nám přináší kombinace obou přístupů.

Uvedeným náhledem je odstraněno dilema objektivita versus subjektivita. Tyto atributy přestávají být chápány jako dva odlišné póly, ba právě naopak – vnímáme je jako komplementární složky jediných lidských dějin.⁴²¹

2. Nejstarší a nejmladší historická disciplína⁴²²

Vývoj

Orální metody zachycení historických skutečností jsou užívány takřka od „nepaměti“, ještě před vznikem písma a to v podobě příběhu, narace. Vynález písma a jeho rozšíření otřásl výlučným postavením vyprávění a jeho postupné využití ve všech sférách každodenního života, zvláště ve sféře mocenské, vedlo k jeho převaze i v oblastech jiných. Došlo tak k fixaci příběhu, jež ho na jedné straně chránila před nepřesností paměti a tedy před jeho zkreslením, avšak na straně druhé mohly být v tomto již písemném

⁴¹⁹ Tamtéž.

⁴²⁰ Vaněk, Miroslav a kol., Orální historie (Metodické a „technické“ postupy). Skriptum. Olomouc 2003, s. 6.

⁴²¹ Srv. Vaněk, M. a kol., c. d., s. 8

⁴²² Převzato z Vaněk, M. a kol., c. d., s. 9.

pramenu zachyceny omyly a nepřesnosti či úmyslné lži poplatné té které době.⁴²³

K rozšíření písemných pramenů a jejich následné převaze mezi prameny jiné povahy vedl vynález knihtisku; orální historie jako metoda a pramen přestala tak být prakticky využívána.

Po konstituování dějepisectví jako vědecké disciplíny, jež začala být pěstována ve speciálních ústavech odborně školenými historiky, nedošlo k větší změně v přístupu k ústně sděleným svědectvím (v souladu s názory Leopolda Ranka, jenž vytvořil paradigma profesionálního dějepisectví, se historie přeměnila v úzce odbornou vědu, založenou téměř výhradně na historické kritice písemných pramenů). Historismus sice kladl důraz na lidskou individualitu, ale pod tímto označením rozuměl pouze velké muže historie, vojevůdce či státníky, nikoliv „obyčejné lidi“ stojící v pozadí historických událostí. Ti tak po dlouhou dobu zůstali mimo tematický záběr historiků. Avšak např. Jules Michelet v *Histoire de la Revolution française* zdůrazňuje, že doplňkem dokumentů mohou být též mluvená svědectví obyčejných lidí, která on sám deset let systematicky shromažďoval.⁴²⁴

K výrazné změně ve způsobu nahlížení na jednotlivé druhy historických pramenů došlo až ve století dvacátém. Obě světové války znamenaly velký předěl, jenž byl výrazně reflektován i v historiografii a s postupným přechodem od průmyslové k informační společnosti začaly nabývat na důležitosti sociální vědy.⁴²⁵

Důležitou roli zde sehrála škola *Annales*⁴²⁶ a její nový pohled na minulost, jenž je charakterizován orientací na širší segmenty obyvatelstva, zachycením relativity a mnohvrstevnatosti času a zdůrazněním subjektivních aspektů historického procesu. Další vývoj je poté neodmyslitelně spojen s Historickou sociální vědou v Německu⁴²⁷, která svým interdisciplinárním zaměřením obrátila pozornost na společenské, politické, hospodářské, kulturní a duchovní jevy v nejširším slova smyslu. Pozdější kritika sociálních dějin, metoda

⁴²³ Tamtéž.

⁴²⁴ Thompson, P., *The Voice of the Past*, Oxford – London. Oxford – New York 1978, s. 19 – 20, 23. Převzato z Otáhal, M. – Vaněk, M., *Sto studentských...*, s. 31.

⁴²⁵ Iggers, Georg G., *Dějepisectví ve dvacátém století*. Praha 2002, s. 69 a dále.

⁴²⁶ Úkolem školy *Annales* po 2. světové válce bylo integrovat historii a společenskovědní disciplíny v jednotnou vědu o člověku (*science de l'homme*). Z nejznámějších děl např. Braudel, F., *The Mediterranean and The Mediterranean World in the Age of Philip II.*, 2 sv. New York 1972 – 1974; Le Roy Ladurie, E., *Les Paysans de Languedoc*. Paris 1969; Ariés, P., *Centuries of Childhood*. New York 1965.

⁴²⁷ Střediskem interdisciplinárního výzkumu se měla stát univerzita v Bielefeldu, zal. 1971. Tento rok přichází H.-U. Wehler, o rok později J. Kocka. Z klasických děl např. Wehler, H.-U., *Das deutsche Kaiserreich*. Göttingen 1973; Kocka, J., *White Collar Workers in America: A Socio-Political History in International Perspective*. London 1980.

„Alltagsgeschichte“⁴²⁸ a italská mikrohistorická škola⁴²⁹ dovršily předchozí vývoj.

V souvislosti s německou sociální vědou bych na tomto místě zdůraznila pionýrský orálně-historický projekt Lutze Niethammera⁴³⁰, který vedl rozhovory s dělníky a jejich manželkami, kteří žili ve 30. letech v Porúří. V jeho přístupu je zřetelný posun v pojmání otázky dělnických hnutí a dělnictva: od dějin sociálních hnutí jako takových se bádání soustředilo na životní zkušenosti a vnímání jednotlivých dělníků. Toto pojetí je již klasicky orálně-historické.

K vývoji takového pohledu na minulost také výrazně přispěly další obory, zvl. sociologie (prostřednictvím studia výkladového světa běžného člověka hledá vysvětlení společenských jevů a problémů), kulturní antropologie či etnografie (osobní výpověď při získávání informací o lidové kultuře je vůbec základní metodou etnografického výzkumu). Zvláštní přístup pak představuje historická antropologie.⁴³¹ Jedná se o metodu propojující historické vědy s etnologickými a lingvistickými disciplínami.

Příkladem využití osobních výpovědí svědků válečných událostí je znamenitá kniha *Obyčejní muži* (101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku) z pera německého historika Christophera Roberta Browninga.⁴³² Autor vycházel ze soudních protokolů o výsledku 125 mužů sepsaných v 60. letech. Kromě výkladu historických událostí, se Browning zabývá kauzálními konstrukcemi přizpůsobení se slušných lidí bestiálnímu chování. Aktéři holocaustu byli do této doby (v souladu s pojetím

⁴²⁸ Hlavním zájmem stoupenců tohoto směru je studium a popis různých aspektů kultury a to sice na rozličných úrovních života společnosti, přičemž důraz je kladen na širší sociální konflikty a trendy, jež jsou explikovány prostřednictvím analýzy životních způsobů. Viz např. Braudel, F., *The Structures of Everyday Life*. London 1981; Le Goff, J., *Intelektuálové ve středověku*, Praha 1999; Duby, G., *Neděle u Bouvines 27. července 1214*. Praha 1997; Lüdtké, A. (Hrsg.), *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt – New York 1989.

⁴²⁹ V českém prostoru nejznámější Ginsburg, C., *Sýr a červi: Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*. Praha 2000. Z mikrohistorických prací viz dále Davis, N. Z., *Society and Culture in Early Modern France*. New York 1975. O metodě mikrohistorie pojednává hutná teoretická práce Levi, G., *On Microhistory*. In: Burke, P. (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, University Park (Pennsylvania) 1991, p. 93 – 113. Viz též Ginsburg, C., *Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiss*. In: *Historische Anthropologie I/1993*, S. 169 – 192 či Čechura, J., *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?* In: *Dějiny a současnost* 16/ 1994, č. 1, s. 2 – 5.

⁴³⁰ Niethammer, Lutz (ed.), *Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930 bis 1960*, 2. Bd., Berlin 1983. Dějinami dělnictva se zabýval též Klaus Tenfelde.

⁴³¹ Viz Dülmen, R. van, *Historická antropologie (Vývoj. Problémy. Úkoly)*. Praha 2002.

⁴³² Browning, Ch. R., *Obyčejní muži* (101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku). Praha 2002. Originální znění pod názvem *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* vyšlo v New Yorku v roce 1992.

H. Arendtové⁴³³) pojmání jako lidé bez vůle plnící příkazy svých nadřízených v atomizované společnosti totalitního státu. Browning oproti tomu poukázal na osobní odpovědnost každého aktéra této tragické kapitoly dějin 20. století. Zbořil tak spoustu mýtů, tradovaných od 60. let, kdy došlo v souvislosti se zpřístupněním závažných pramenů k dějinám nacismu o zvýšení zájmu o holocaust a otázky s ním spojené. Je až s podivem, že k velkým diskuzím v historické obci došlo až s vydáním Goldhagenovy knihy *Hitlerovi ochotní katani*.⁴³⁴ Přestože Goldhagenův přínos je nesporný, domnívám se, že tyto debaty měly být počaty již nad dílem Browningovým.⁴³⁵

Orálně-historický výzkum byl též v nemalé míře podmíněn vznikem a dostupností záznamové technologie, jež umožnila zpracovávat informace ve velkém měřítku.

Významným evropským akademickým pracovištěm je Institut für Geschichte und Biographie Fernuniversität Hagen. Institut v rámci své činnosti mimo jiné koordinuje orálně-historické projekty a spravuje archiv vzpomínek Německá paměť. Je sídlem sekretariátu Mezinárodní asociace orální historie (IOHA – International Oral History Association), vydává časopis BIOS (*Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensanalysen*). Ten vychází od roku 1988 a na jeho stránkách se může zájemce dozvědět o probíhajících výzkumech, výsledcích orálně-historických projektů či jednotlivých sbírkách.⁴³⁶

Množství teoretických zahraničních příruček a publikací s využitím metody orální historie je nesmírně široké, avšak v českém prostředí jsou tato díla obtížněji dostupná; řadu publikací nenalezneme ani ve specializovaných knihovnách. Ze základních publikací jmenujme alespoň Rosenthal, Gabriele: *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte: Gestalt und Struktur biografischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt/Main 1995; Vorländer, Herwart

⁴³³ Arendtová, H., *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. Praha 1995. *Táž*, *Původ totalitarismu*. Praha 1996.

⁴³⁴ Goldhagen, Jonah Daniel, *Hilerovi ochotní katani. Obvyční Němci a holocaust*. Praha 1997. Originální znění pod názvem *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and The Holocaust*. New York 1996. Tento počín způsobil obrovskou kontroverzi mezi historiky. O tom, jaký měla dosah, svědčí např. označování historiků holocaustu za „předgoldhagenovské“ či „pogoldhagenovské“.

⁴³⁵ Browningův přínos ve srovnání s Goldhagenem spatřuji zvláště v objektivním nakládání s prameny. Goldhagenova interpretace je redukována pouze na oblast antisemitismu, jenž byl údajně hlavní (a jedinou) motivací bestialního chování. Muži 101. praporu nejenže byli ochotnými vykonavateli, ale vykonavateli *být chtěli*. Goldhagen při výběru pramenů však postupoval víceméně tendenčně – vybíral si ty, jež měly potvrdit jeho a priori stanovenou hypotézu. Nereflektuje též výsledky sociologických či sociálně-vědních oborů.

⁴³⁶ Věstník grantu *Dějiny radikálního socialismu KSČ (1918–1989)*, č. 5–6. (www.usd.cas.usdwin/projekty/karnik/vestniky/vestnik-5-6.htm).

(Hrsg.): Oral History. Mündlich erfragte Geschichte. Acht Beiträge. Göttingen 1990; Stöckle, Frieder: Zum praktischen Umgang mit Oral History, tamtéž, s. 131 – 158 či Kvale, Steiner: Interview. An Introduction to Qualitative Research Interviewing. London – New Delhi 1996.

Současný stav bádání v ČR

Vzhledem k padesátiletému zpoždění za západní historickou vědou je současný historický výzkum v České republice pomocí metod oral history v počátcích. V zemích východního bloku byly podobné výzkumy, jejichž počátky můžeme datovat do 60. let, značně omezeny, což se projevilo zvláště v požadavcích na výběr pamětníků (předváleční komunisté, účastníci protifašistického odboje, partyzáni apod.).⁴³⁷ Velkým přínosem pro tehdejší výzkum byla teoretická práce Milana Myšky, Stanislava Zámečnicka a Věry Holé *Práce s pamětníky a vzpomínkami*.⁴³⁸

Bylo by však omylem domnívat se, že po pádu totalitních režimů došlo ihned k akceptaci a převzetí nových metod výzkumů. Nestalo se tak vzhledem k absenci teoretických i praktických příruček, avšak svou roli zde sehrála i skepse a nedůvěra k novým výzkumným metodám ze strany části historické obce.

Určitou výjimku představuje Židovské muzeum v Praze, jež shromažďuje již od roku 1990 životní příběhy osob, které přežily holocaust. Projekt (vedený Annou Hyndrákovou a Annou Lorencovou) si klade za cíl zachytit životní příběhy jednotlivců i celých rodin mezi dvěma světovými válkami a válečné zkušenosti československých židů. Tento výzkum však – kromě dílčích výsledků publikovaných v Terezínských studiích a dokumentech⁴³⁹ – není ve větší míře zpracován a výpovědi pamětníků tak teprve čekají na interpretaci.

Podobně publikace Petera Salnera *Prezili holocaust*.⁴⁴⁰ Její autor se však zaměřil

⁴³⁷ Myška, Milan – Bílková, Pavla, Tak žili a bojovali. Hlasy pamětníků o vývoji dělnického hnutí na Ostravsku. Sv. 3. Ostrava 1959.

⁴³⁸ Myška, M. – Zámečník, Stanislav – Holá, Věra, *Práce s pamětníky a vzpomínkami*. Metodická příručka. Ostrava 1967.

⁴³⁹ Lorencová, Anna – Hyndráková, Anna, Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků. In: *Terezínské studie a dokumenty* 1999, s. 97 – 118. Autorky dosud zaznamenaly více než tisíc výpovědí pamětníků holocaustu.

⁴⁴⁰ Salner, Peter, *Prezili holocaust*. Bratislava 1997.

na životní osudy slovenských židů v době holocaustu. Týmu se podařil získat 110 svědectví. Oproti předchozímu projektu byly výsledky již publikovány.

V druhé polovině 90. let dochází k určitému obratu: začíná se objevovat větší množství publikací. Jednou z prvních prací, jež ve svém výzkumu využívá metod orální historie, je v roce 1996 završený projekt Ilony Christlové a Květy Jechové⁴⁴¹, projekt zaměřený na „pátrání po stopách demokracie v české společnosti“. V centru pozornosti autorek stálo občanské hnutí Charta 77 nahlížené perspektivou jedince – signatáře Charty. Autorky zaznamenaly 36 rozhovorů s vybranými signatáři (celý projekt byl ukončen v roce 1998). Ilona Christlová provedla sociologickou interpretaci sebraného materiálu, oproti tomu Květa Jechová interpretuje životní příběhy z hlediska historického. Obě závěrečné zprávy však tvoří víceméně samostatné části, aniž by se přistoupilo k jejich bližší konfrontaci. Zprávy nebyly publikovány, avšak po sedmi letech se Květa Jechová opětovně vrátila k zachyceným vzpomínkám a výsledky svého rozboru přináší v publikaci Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu.⁴⁴² Sbírku rozhovorů „Deset pražských dnů“: 17.– 27. listopadu 1989⁴⁴³ přináší publikace Milana Otáhal a Zdeňka Sládka. Rohovory sice nebyly interpretovány, avšak jsou vůbec první publikací tohoto druhu – vyšly záhy po listopadových událostech.

V rámci výzkumného projektu Československo 1945 – 1967 vedla rozhovory s lidmi narozenými v roce 1924 Dana Musilová. Byly uveřejněny pod názvem Životní příběhy ročníku 1924: Lidský osud v dějinách 20. století.⁴⁴⁴ Cílem autorky byl však pouze sběr životních příběhů a nikoliv jejich výklad.

Oproti tomu rozsáhlá publikace Milana Otáhal a Miroslava Vaňka Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění⁴⁴⁵, nabízí kromě analýzy a interpretace stovky rozhovorů též dobrý teoretický úvod k využití metodě a přehled o vývoji orální historie. V příloze je otištěno 66 životopisných vyprávění

⁴⁴¹ Jechová, Květa, Lidé a společenství Charty 77. Souvislosti životních příběhů a občanského hnutí Charty 77 se zřetelem na jeho přínos k rozvoji občanské společnosti. Závěrečná zpráva historické části biografického výzkumu. Praha 1996 (rkp.)

⁴⁴² Jechová, K., Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu. Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Praha 2003.

⁴⁴³ Otáhal, M. – Sládek, Z., „Deset pražských dnů“: 17. – 27. listopad 1989. Praha 1990.

⁴⁴⁴ Musilová, Dana, Životní příběhy ročníku 1924: Lidský osud v dějinách 20. století. Historicko-biografický výzkum. Část 1., 2., 3. Praha 1995.

⁴⁴⁵ Otáhal, M. – Vaněk, M., Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění. Praha 1999.

v jejich původní podobě. Tato kniha představuje určitý mezník, jelikož publikované výsledky dokládají užitečnost a především nezastupitelnost metody orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Miroslav Vaněk je též editorem publikace *Ostrůvky svobody*.⁴⁴⁶

Rekonstrukci minulosti s akcentem genderového hlediska představují dvě publikace Pavly Frýdlové s názvem *Všechny naše včerejšky*.⁴⁴⁷ Kniha obsahuje rozhovory s dvanácti ženami tří generací. Publikace druhá je navíc doplněna krátkými úvahami účastnic projektu. Zajímavý je též (auto)sociologický výzkum *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*⁴⁴⁸ z pera Zdeňka Konopáska a jeho kolegů a kolegyně.

Cenným pramenným materiálem jsou svědectví zachycená historikem Karlem Bartoškem, jenž vedl mezi lety 1975 – 1982 interview s osobami – především svými přáteli – vězněnými komunistickým režimem v různých obdobích jeho trvání. Výsledkem je kniha *Český vězeň*.⁴⁴⁹

Ze studentských prací, založených na metodě oral history, jmenujme diplomovou práci Sylvie Singerové, již se podařilo zachytit zajímavé výpovědi členů židovské obce v Košicích⁴⁵⁰ a podobně tematicky zaměřenou bakalářskou práci Michaely Brychtové s názvem *Identita členů ŽNO v Karlových Varech – pamětníků holocaustu – v proudech času*.⁴⁵¹

Velkým problémem i nadále zůstává absence teoretických příruček i publikací, využívajících metod oral history ve svém výzkumu z pera zahraničních autorů. Množství základních příruček je v českém prostoru stále prakticky nedostupné. Pro potřeby práce

⁴⁴⁶ Vaněk, M., *Ostrůvky svobody: Mladá generace a cesta k občanské společnosti v Československu v 80. letech*. Praha 2002.

⁴⁴⁷ Frýdlová, Pavla, *Všechny naše včerejšky I., II. III.* Praha 1998-2000-2002. Hlavním iniciátorem a koordinátorem mezinárodního projektu *Paměť žen*, v jehož rámci byla publikována i publikace P. Frýdlové, je Centrum pro Gender Studies v Praze. Vlastním těžištěm tohoto projektu je zachycení výpovědí tří generací žen narozených mezi lety 1920 – 1960.

⁴⁴⁸ Konopásek, Zdeněk (ed.), *Otevřená minulost: Autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha 1999. Projekt předních českých sociologů výstižně nazvaný SAMISEBE je zajímavým experimentem, jehož účastníci se pokusili zachytit vlastní vzpomínky na život v komunistickém režimu a předmětem svého výzkumu učinili sebe samé.

⁴⁴⁹ Bartošek, Karel, *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Praha 2001.

⁴⁵⁰ Singerová, Sylvia, *Vývoj židovské identity v Košiciach po holocauste*. Magisterská diplomová práce. FF UK v Praze. Praha 2003.

⁴⁵¹ Brychtová, Michaela, *Identita členů ŽNO v Karlových Varech – pamětníků holocaustu – v proudech času*.

byla využita především publikace Herwarta Vorländera *Oral History*⁴⁵², obsahující řadu zajímavých příspěvků a Thompsonova *The Voice of The Past. Oral History*.⁴⁵³ Co se týče původních českých prací, je možné teoretické znalosti načerpat ze dvou publikací. První z nich je *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin* z pera Miroslav Vaňka, jejíž těžištěm je důraz na metodiku analýzy a interpretace rozhovorů. Kniha byla publikována v ediční řadě *Hlasy minulosti Ústavu Soudobých dějin AV*.⁴⁵⁴ Pod vedením téhož autora vznikla také skripta, jejichž tematický záběr je sice užší – vzhledem k cílové skupině, jíž je publikace určena – avšak přinášejí mj. cenné informace o právním rámci takto prováděného výzkumu a ochraně osobních dat.⁴⁵⁵

Důležitým počinem se stalo založení Centra Orální historie (COH)⁴⁵⁶, které vzniklo jako jedno z oddělení Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v roce 2000. Úkolem Centra je zvláště vlastní výzkum (tj. výklad určité historické události metodou orální historie). Práce však nekončí pouhým sběrem materiálu; nedílnou součástí výzkumu je jeho rozbor a výklad. Posledním výstupem Centra je v roce 2005 publikovaná práce kolektivu autorů s názvem *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, I. díl – Disent v období tzv. normalizace; II. díl – Politické elity v období tzv. normalizace.⁴⁵⁷ Jedná se o publikované rozhovory s předními reprezentanty disentu na straně jedné a komunistickými funkcionáři na straně druhé, jež mají být následně odborně analyzovány a interpretovány a to sice v připravovaném sborníku studií o charakteru a vývoji období tzv. normalizace v bývalé ČSSR.⁴⁵⁸

V lednu 2006 byly započaty dva výzkumné projekty: Společenské a politické aspekty existence a rozvoje nezávislých hudebních žánrů a trendů v České republice od 60. let do roku 1989 a Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence. Současně je žádáno o grant na projekt Společenské aspekty chalupářské subkultury při studiu každodennosti v období

Bakalářská práce. FHS UK v Praze. Praha 2004.

⁴⁵² Vorländer, Herwart (Hrsg.), *Oral History. Mündlich erfragte Geschichte. Acht Beiträge*. Göttingen 1990.

⁴⁵³ Thompson, P., *The Voice of the Past*, Oxford – London. Oxford – New York 1978.

⁴⁵⁴ Vaněk, M., *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin, Hlasy minulosti I. USD AV ČR*. Praha 2004.

⁴⁵⁵ Vaněk, M. a kol., *Orální historie (Metodické a „technické“ postupy)*. Skriptum. Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc 2003.

⁴⁵⁶ Bližší informace Vaněk, M., Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. In: *Soudobé dějiny* 2/2002. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 332 – 336 či www.coh.usd.cas.cz.

⁴⁵⁷ Vaněk, M. – Urbásek, Pavel (ed.), *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*. Praha 2005 (I.díl – Disent v období tzv. normalizace; II.díl – Politické elity v období tzv. normalizace).

tzv. normalizace.⁴⁵⁹

Centrum Orální historie usiluje o vytvoření moderního pracoviště, které by se vyrovnalo srovnatelným zahraničním institucím i po stránce technické. Disponuje odpovídající technikou umožňující záznam rozhovoru i jeho následné zpracování a uchování. Jsou zde archivovány veškeré doposud realizované nahrávky z orálně-historických výzkumů.

Dalším úkolem pracovníků je získat informace o sbírkách rozhovorů na českých univerzitách, v muzeích či soukromých archivech.

V současné době jsou v Centru uloženy mimo jiné i následující sbírky rozhovorů: Studenti v období pádu komunismu; Czech exulants and emigrés; Ekologie v období tzv. normalizace; Historie ineditních sborníků – Hledání naděje; Listopadové události v Plzni 1989; Deset pražských dnů; Opozice, moc, společnost; Kulaté stoly – jednání OF a KSČ – 26.11.–15.12.1989 či Vězeňská zařízení Vojna a Bytíz v pamětech politických vězňů.⁴⁶⁰

3. Hlavní aspekty praktického výzkumu

Příprava rozhovoru a jeho průběh

Jakým způsobem získat narátory pro svůj orálně-historický projekt? Tato otázka je první, kterou si musí položit badatel, jehož cílem je provést historický výzkum založený na metodě oral history.

Nejčastěji je praktikována tzv. technika „sněhové koule“ („snowball Technique“)⁴⁶¹, kdy se s pomocí jednoho, či více respondentů získávají narátoři další. V mém případě bylo

⁴⁵⁸ Vaněk, M. – Urbášek, P. (ed.), *Vítězové? Poražení?*, s. 11.

⁴⁵⁹ www.coh.usd.cas.cz.

⁴⁶⁰ Podrobnější informace viz www.coh.usd.cas.cz/pages-cz/sbirky.htm

⁴⁶¹ Srv. Disman, Miroslav, *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha 2005, s. 114 – 115.

využito kontaktů na pamětníky, se kterými jsem hovořila v rámci projektu „Prožitek 'Entjudung' ve středostavovském životě“.⁴⁶² Kromě těchto „kmenových“ narátorů jsem oslovila i další potencionální narátory. Respondenti noví byli tedy získáni na základě již stávajících kontaktů. Při hledání vhodných osob je dále možné využít literaturu, archivní materiály či dobový tisk apod. Avšak doporučení ze strany pamětníka, jenž již s badatelem hovořil dříve, je nenahraditelné.

V přístupu k pamětníkům je velmi důležité osobní zaujetí tazatele pro předmět výzkumu a vztah mezi badatelem a interviewovaným, ve kterém se musí – po překonání počátečních oboustranných bariér – odrážet vzájemná důvěra. Vytvoření pocitu důvěry a porozumění je vůbec základním metodickým předpokladem rozhovoru.⁴⁶³ Neméně významný je prostor, kde se interview odehrává. Pro narátora může být i zásadní determinantou, proto jsem výběr místa, kde měl rozhovor proběhnout, nechávala vždy na volbě dotyčné osoby. Většina rozhovorů se tedy logicky uskutečnila u pamětníků doma; méně pak již v oblíbené restauraci či kavárně. V domácím prostředí se narátor necítí tolik „ohrožen“ dotazy badatele, domácí prostředí mu dává nejen pocit jistoty, ale i jakési zdání převahy v rozhovoru, jelikož „rozhovor v orální historii není nezaujatá a nezávazná konverzace, nýbrž ve vztahu mezi oběma partnery představuje velmi komplikovaný, specifický případ, který sociologie charakterizuje jako asymetrický vztah.“⁴⁶⁴

V průběhu interview jsem se respondentům snažila ponechat co nejvíce prostoru pro volné vyprávění; ve většině případů jsem teprve po vyslechnutí jednotlivých životních příběhů pokládala další, doplňující otázky. Tento přístup je tedy spíše než klasickému

⁴⁶² Nezanedbatelnou roli zaujímá tzv. „gatekeeper“, jenž má pochopení pro celý projekt a zároveň je jedním z narátorů. Viz Vaněk, M. – Urbášek, P. (ed.), *Vítězové? Poražení?*, s. 19. V rámci seminární práce „Prožitek 'Entjudung' ve středostavovském životě“, jež vznikala na FF UK mezi lety 2002 – 2003, sehrál tuto roli (dnes již zesnulý) dr. Miroslav Kárný, přední historik holocaustu. Celý projekt ho velmi oslovil a stavěl se pozitivně k metodě práce. Jemu vděčím za mnohé. Pamětníci, se kterými jsem tehdy hovořila, projevíli velkou ochotu podělit se o svou paměť i v rámci výzkumu druhého. Nutno ovšem dodat, že od doby prvního projektu několik pamětníků zemřelo a některým dalším jejich zdravotní stav již nedovolil účast na projektu druhém, což jen potvrzuje smysluplnost a důležitost podobných projektů, v jejichž centru stojí rozhovory s osobami narozenými za I. republiky. Upravená a zkrácená verze výše uvedené seminární práce byla publikována v časopise *Historický obzor*. Viz s. 137, pozn. 477.

⁴⁶³ Miroslav Vaněk rozpracoval varianty vztahu tazatel – narátor a dochází k závěru, že největší šanci na věcný a vyrovnaný rozhovor mají dva muži, není-li mezi nimi výrazný věkový, sociální či vzdělanostní rozdíl. V situaci, kdy je tazatel výrazně mladší než narátor, je nebezpečí mentorského („poučovacího“) tónu ze strany narátora. Tuto tezi mohu potvrdit, avšak nikdy nebyla v této věci překročena hranice únosnosti. Srv. Vaněk, M. a kol., *Orální historie*, s. 24 – 25. M. Disman upozorňuje na skutečnost, že osoba tazatele může mít vliv na odpověď respondenta (faktor, vyvolaný osobou tazatele); respondent může volit takovou odpověď, aby udělal dojem na tazatele (tzv. „interviewer bias“), viz Disman, M., c. d., s. 133 – 134.

interview blízký životnímu příběhu (životopisnému vyprávění).⁴⁶⁵ Vytyčila jsem si určité tematické okruhy, na něž se mělo vyprávění soustředit v první řadě, avšak v rámci těchto okruhů byl ponechán narátorovi volný prostor i pro různé odbočky, mírné modifikace tématu apod. Domnívám se, že plynulá verbalizace má své přednosti: vzpomínky se vybaví lépe, narátor hovoří plynule a často zmíní i události, jež by při klasickém rozhovoru zůstaly nevyřčeny. Pokud se vyprávění odchýlilo od sledovaného aspektu příliš, pokusila jsem se pamětníky taktně vrátit k dané problematice uplatněním individuálního empatického přístupu. Je nutné si uvědomit, že dotazovaní nejsou v žádném případě předmětem výzkumu, ale jeho hlavním subjektem. Avšak nebyla jsem vždy úspěšná.

Jak upozorňuje M. Vaněk, životopisné vyprávění je vedeno buď chronologicky nebo strukturovaně.⁴⁶⁶ Chronologický postup zachycuje průběh narátorova života většinou od dětství, s přesahem k rodinnému prostředí, ve kterém vyrůstal a postupně sleduje jeho osobní, profesní a společenský život. Strukturované životopisné vyprávění odděluje jednotlivé (nikoliv chronologicky řazené) složky pamětníkovy života. Narátor tedy jakoby paralelně prožíval svůj profesní, soukromý a společenský život. Vzhledem ke skutečnosti, že někteří narátoři inklinují k potlačení některé z těchto složek svého života, je úkolem tazatele přesvědčit narátora o tom, že pro výzkumný projekt je přínosem právě celek jeho života.

Při výzkumu bylo nezbytně nutné využít služeb záznamové technologie. Potvrdila se mi zkušenost Petera Salnera – po formálním ukončení interview (tj. po vypnutí diktafonu), narátor často zmínil další podstatné věci, předtím neuvedené.

Velkým problémem orálně-historických výzkumů je často vysoký věk narátorů a tedy značný časový odstup od prožité události. Paměti věkem ubývá přesnost a tím ztrácí informace na preciznosti, evokace určitých (zvláště nepochopených či neutříděných) zážitků je obtížnější. „Svou úlohu hraje i sociokulturní faktor, individuální vzpomínky totiž ovlivňuje v nemalé míře ‘kolektivní paměť’.“⁴⁶⁷ Jedinec si ve své paměti uchová déle ty události a procesy, které jsou pro určitou skupinu, k níž patří, relevantní. Tato teze se v mém výzkumu plně potvrdila – společně sdílená zkušenost zůstává pro pamětníka stále přítomná

⁴⁶⁴ Otáhal, M. – Vaněk, M., c. d., s. 34.

⁴⁶⁵ Vaněk, M. a kol., c. d., s. 16 – 17.

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 17.

⁴⁶⁷ Otáhal, M. – Vaněk, M., c. d., s. 34.

a aktuální. Je nutné si uvědomit, že události prožité před několika desítkami let byly překryty zážitky novými, jenž mohou podstatně modifikovat narátorův náhled na prožitky staré. Narátor se často ocitne v pasti banalizace či sakralizace určitých faktů.⁴⁶⁸ Nebezpečí též představuje idealizace většiny událostí, jež se staly za pamětníkova mládí. Často jsem se setkala s výroky typu: „*Byla jsem mladá, a tak jsem to tolik nevnímala.*“ V podobných výpovědích je patrná nostalgie, stesk po „starých časech“, jenž zastřel vše ostatní.⁴⁶⁹

Na tomto místě bych chtěla upozornit na skutečnost, že při klasických orálně-historických výzkumech stojí stranou vzpomínky publikované. Jsou pojímány jako mnohem více autocenzurované a autorem korigované. Vedoucí projektů argumentují tím, že tištěné slovo postrádá nezbytné kritérium orální historie – formu hovoru vedeného z očí do očí. Souhlasím s tímto pojetím, nemyslím si však, že by písemná formulace myšlenek byla *kvalitativně* odlišnou formou vyjádření a míra autocenzury není – dle mého názoru – tolik výrazná (avšak záleží na konkrétní osobě). Vzpomínek publikovaných v knižní podobě tedy v praktické části – s ohledem na dodržení metodologických zásad orální historie – využito nebylo, avšak citátů z osobní korespondence (klasické dopisy a elektronická pošta) mezi mnou a narátory ve dvou případech ano.⁴⁷⁰ Vycházím z následující zkušenosti: narátoři, jež jsou též autory autobiografických pojednání a vzpomínek, publikovaných v knižní podobě, při rozhovoru nepřekročili rámec zde řečeného. Míra otevřenosti či uzavřenosti tak byla formulována již na úrovni písemného vyjádření (autobiografie). Souhrnně se tedy domnívám, že i autobiografická literatura z pera narátorů (memoáry, deníky i drobná písemná svědectví) by mohla vhodným způsobem dokreslit jejich výpovědi. Tím není bagatelizována skutečnost, že do výsledku písemné formulace myšlenek mohou posléze zasahovat další osoby a modifikovat tak jejich výslednou podobu a celkové vyznění. Nemyslím si však, že by výzkum orálně-historický a výzkum biografii, memoárů a vzpomínek, byly dvě naprosto striktně oddělené disciplíny.

⁴⁶⁸ Na tento „zápas interpretací“ minulosti upozornil Tzvetan Todorov. In: Ni banalisation ni sacralisation: Du bon et du mauvais usage de la mémoire. Le Monde diplomatique, duben 2001, s. 10 – 11. Převzato z Bauman, Z., Modernita a holocaust. Praha 2003, s. 22.

⁴⁶⁹ Tato problematika je rozpracována blíže na s. 151–152.

⁴⁷⁰ Této formy kontaktu bylo využito především z toho důvodu, že oba pamětníci dnes žijí mimo ČR (v Německu a Izraeli) a v dohledné době se do Čech nechystali.

Analytické postupy při interpretaci

Základním problémem orální historie je interpretace sdělení. Interpretace je v „intencionálním, úmyslném a vědomém přístupu realizovaná, explicitní, metodicky kontrolovaná snaha o pochopení textů nebo obsahů, opírající se o transparentci a intersubjektivní schopnost souhlasu.“⁴⁷¹ Důležitou roli při interpretaci rozhovoru hraje psychologický rozbor narátorova vyprávění, který vydává svědectví o něm samém. Pokud by byl text ponechán ve své původní podobě (tj. přepsaný ze záznamu diktafonu) jednalo by se o pouhý sběr výpovědí. Záznam je nutné vyhodnotit uplatněním obvyklých historiografických přístupů kritiky a interpretace pramenů.

Při vlastní analýze textu jsem využila metody komparativní interpretace nebo také produktivní či kreativně reflektující.⁴⁷² Tento způsob rozboru je sice založen na formulující interpretaci, jež má pouze reproduktivní funkci, ale výpovědi již analyzuje reflektivní komparací. Tento přístup dává sémantický obsah textu do souvislosti a tím přináší nové poznatky.⁴⁷³

Dříve než tazatel přistoupí k přepisu záznamu a následné analýze, je vhodné učinit si elaborát o provedeném rozhovoru. Tento by měl být zachycen co nejdříve od proběhnutí interview, nejlépe ještě v tentýž den. Tazatel si tak připomene jednotlivosti či maličkosti, jež jsou podstatné pro interpretaci a které by poté mohl zapomenout. Jedná se kupříkladu o zachycení výplňkových „vatových slov“, které dokreslují narátorův slovní projev. Některými slovními obraty se narátor brání zkreslením (otázkou zůstává, proč se tak děje); některá slova mohou značit bezmoc, jistotu, nejistotu, zdvořilost, snahu ukryt se za kolektiv. Některá mohou být pouhými jazykovými klišé.

Je též užitečné poznamenat si – pokud je to alespoň trochu možné – i neverbální vyjadřování pamětníka. Z psychologie je známo, že „řeč těla“ má velkou vypovídací hodnotu, často i více než samotná slova. V textu samotném však nemohou být zachyceny jednotlivá gesta, zaváhání, úsměvy, výrazy tváře apod., které by plně dokreslovaly

⁴⁷¹ Straub, Jürgen, Zeit, Erzählung, Interpretation. Zur Konstruktion und Analyse von Erzähltexten in der narrativen Bibliographieforschung. In: Röcklein, Hedwig (Hrsg.), Biographie als Geschichte. Tübingen 1993, S. 159, převzato z Otáhal, M. – Vaněk, M., Sto studentských revolucí, s. 36.

⁴⁷² Straub, J., Geschichte, Biographie und friedenspolitisches Handeln. Opladen, Leske und Budrich. Autor cituje Bohnsacka, převzato z práce Otáhal, M. – Vaněk, M., c. d., s. 36.

⁴⁷³ Otáhal, M. – Vaněk, M., c. d., s. 36.

jednotlivé příběhy.

Elaborát o prvním rozhovoru by měl sloužit také pro vedení rozhovoru druhého, či rozhovorů dalších. Tyto by měly sloužit k upřesnění a případnému vysvětlení záležitostí zjištěných během prvního rozhovoru. Další rozhovory jsem však neuskutečnila – vzhledem k omezenému množství času – se všemi pamětníky; bylo též nutné přihlídnout k časovým možnostem narátorů, event. jejich zdravotnímu stavu. Projekt by v případě několikanásobného setkávání s týmiž pamětníky přesáhl možnosti i rozsah diplomové práce.

V průběhu interview je nutné sledovat míru pozornosti narátora a pokusit se alespoň v omezené míře o analýzu po stránce psychologické a jazykové (u velkých grantových projektů je dobré zajistit si přítomnost lingvisty). Účelem analýzy – jak je již řečeno výše – by nemělo být pouze srovnání s již známými fakty, ale v centru zájmu badatele stojí sám narátor jako subjekt.

Ve výsledném textu úmyslně ponechávám velké množství přímých citací a to v původním, neredigovaném znění, tj. v té formě, jakou měla autentická výpověď, jelikož se domnívám, že je to ve studiích tohoto typu vhodné, ne-li přímo nezbytné: výpovědi pamětníků ponechané bez jakékoliv úpravy mohou výstižně charakterizovat zjištěné skutečnosti a přispějí lépe k utvoření představy o kolektivním vědomí zkoumané skupiny respondentů, o jejich sebereflexi a v neposlední řadě o náhledu na historické události, jichž byli svědky.

Jazykově a stylisticky sice text prošel nezbytnou redakcí, avšak byla pouze vypuštěna opakující se „plevelná“ slova, především dovětky: že, že jo, tedy apod. a to pouze tehdy, pokud byla skutečnou „berličkou“. Oproti tomu úmyslně v textu ponechávám hovorová slova, slangové výrazy, vč. vulgarismů i případné neologismy. Osobitý způsob vyprávění charakterizuje pamětníka a podtrhuje jeho individualitu a jeho úprava by, domnívám se, nebyla vhodná.

2. PRAKTICKÝ ODDÍL

Interpretace výpovědí narátorů

Následující oddíl prezentuje dílčí⁴⁷⁴ výsledky orálně-historického výzkumu věnovanému židovské minoritě v českých zemích po skončení 2. světové války. Byl veden snahou zachytit specifické osudy jednotlivců mezi lety 1945 – 1956. Jejich zkušenosti, vnímání, sebereflexi a učinit si tak představu o tom, jak vnímali historické děje jejich aktéři.⁴⁷⁵

Je třeba mít na paměti, že se nejedná o výzkum kvantitativní, nýbrž kvalitativní. Jeho cílem není generalizace, ba právě naopak: uvedená metoda vyzdvihuje individuální, neopakovatelné prožitky jednotlivce a utváří tak pestrobarevnou mozaiku příběhů a prožitků. Do popředí se dostávají konkrétní lidé, osobnosti, jež zpravidla zůstávají skryti za tzv. „velkými dějinami“. Tímto náhledem je umožněna rekonstrukce dějin v celé jejich komplexnosti.

-OBEČNÁ CHARAKTERISTIKA SKUPINY

Výzkumný vzorek tvoří 19 narátorů, 9 žen a 10 mužů. Data narození pokrývají časový horizont 1916 – 1933.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Sbírká rozhovorů tvoří bohatou pramennou základnu, jež může být základem pro další studium. Výpovědi zachycují mnoho jedinečných jevů, témat apod. Mým záměrem je tedy interpretační rámec nadále rozšířit.

⁴⁷⁵ Teritoriální zaměření je poněkud užší – nepodařilo se mi plošně pokrýt jednotlivé regiony. Převážná většina pamětníků žila za okupace v Protektorátu Čechy a Morava (především v hlavním městě) a tato skutečnost je relevantní pro dobu bezprostředně následující: poválečné zkušenosti pamětníků byly víceméně spojeny s Prahou. Specifické osudy a zkušenosti jednotlivých osob po návratu do oblastí bývalého pohraničí, kde je možné předpokládat větší difference v různých oblastech, zvláště pak v majetkoprávní problematice, zůstávají v mé práci nezmapovány.

⁴⁷⁶ Časový horizont je poměrně široký, pokrývá 17 let. Názory a hodnotící soudy nejstarší pamětnice, jež zažila prvorepublikové klima jako adolescent, se liší od těch, kteří dospívali v druhé polovině 30. let a I. republiku tedy znali víceméně z vyprávění rodičů a prarodičů. Z obecné charakteristiky jsou vyňati dva pamětníci, jež prožili předválečnou dobu nikoliv v českých zemích, nýbrž na Slovensku. Jejich výpovědi, týkající se doby poválečné již ve studii užity byly, jelikož bezprostředně po válce se do Čech (konkrétně do Prahy) přestěhovali. Změna bydliště byla u přeživších vůbec častým jevem, jelikož bylo nadmíru obtížné zůstat v místě, kde se v zásadě „nic nezměnilo, pouze lidé chyběli“. Praha – jakožto hlavní město – byla

Přestože se nejedná o identický vzorek osob, obecná charakteristika zůstává prakticky tatáž jako u mého prvního výzkumu Prožitek „Entjudung“ ve středostavovském životě⁴⁷⁷: z hlediska sociálního statusu je skupinu opět možné charakterizovat jako střední či vyšší vrstvu střední třídy s výraznou liberální tendencí a českou orientací. Z hlediska erudice převládají osoby se středoškolským vzděláním s maturitou, absolventi gymnázií či obchodních škol. Avšak více než 40% tvoří lidé se vzděláním vysokoškolským či dokonce s akademickou kariérou. Nepříznivé sociální poměry nebo dokonce chudobu jsem nezaznamenala u žádného z respondentů.

Před válkou většina z narátorů náležela k liberálnímu židovskému proudu, k českožidovským asimilantům, avšak výjimkou nejsou ani sionistické tendence. Jednoznačně mohu pouze konstatovat, že mezi českými židy byla ortodoxie cizorodým elementem.

Silná asimilace a akcent na české prostředí vedl k odklonu od dodržování náboženských předpisů již u generace předcházející. O návštěvách synagog a slavení svátků tudíž pamětníci hovořili především ve spojitosti s aktivitami svých prarodičů. Rodiče narátorů se již od náboženské praxe skutečně výrazně odklonili.⁴⁷⁸

Tyto skutečnosti dokládají níže uvedené citáty:

*„...občas mě babička donutila, abych šel do synagogy při nějakých svátcích (...)
Jinak se nepěstovalo žádný náboženství.“*⁴⁷⁹

Část rodiny jednoho z narátorů žila na Slovensku. Jako šestnáctiletý se tam vypravil a o překvapení, které tam na něho čekalo vypráví následovně:

*„Já jsem měl jednoho strejdu, ten se tady oženil s mojí tetou, Slovák tam z Popradu (...) a já jsem tam u nich byl a já byl jako vyvalenej. To byla normální ortodoxní rodina. Já koukal, paní, večer si sundala paruku. Bylo jich asi pět bratrů, ten jeden študoval na rabína a teďkous – tam se jedlo kóšer! Já byl vyvalenej, já to neznal, já to neznal!“*⁴⁸⁰

Další pamětnice svou výpověď reflektuje výraznou českou orientací své rodiny:

nejčastějším cílem, jednak vzhledem k určité míře anonymity, jež velkoměsto nabízí, jednak z důvodu větší možnosti dozvědět se informace o příbuzných či známých.

⁴⁷⁷ Hanková, M., Prožitek „Entjudung“ ve středostavovském životě. In: Historický obzor 3/4, 16/2005, s. 74 – 86.

⁴⁷⁸ K této problematice blíže viz Lorencová, Anna – Hyndráková, Anna, Česká společnost podle vzpomínek pamětníků. In: Tereziánské studie a dokumenty 1999, s. 99 – 118.

⁴⁷⁹ F. K., osobní sdělení, duben 2004.

⁴⁸⁰ J. R., osobní sdělení, květen 2005.

„A ještě moje babička benešovská, ty pocházeli, dědeček z Vlašimi a babička z Ostrova u Vlašimi (...) No, tak to Podblanicko, to bylo taky tak česky zaměřený (...) prababička Kateřina (...) ta zpívala 'V Čechách, tam jsem já zrozená'. To byla nějaká vlastenecká píseň. Tak to jako mi moje babička zpívala, že její maminka jí to zpívala, když byla malá. Ne, tak takhle to vypadalo, víte.“⁴⁸¹

Otázka vzdělání v oblasti jazykové je vůbec zajímavým faktorem. Většina respondentů tíhla k českému jazyku a obecně k češtví, což bylo podpořeno skutečností, že ve většině židovských škol byla vyučovacím jazykem čeština. Snaha vybavit děti jazykovým vzděláním byla v židovských rodinách mimořádně silná a projevovala se nejen výběrem škol, ale i najímáním soukromých učitelů, kteří měli doplnit jazykové znalosti dětí. Jak ve své studii zdůrazňují A. Lorencová a A. Hyndráková, vedle „všeobecné touhy po vzdělání se na tendenci naučit děti více jazykům podílela i určitá obava, nejistota v postavení židů. Snaha zabezpečit děti i pro případ možného nebezpečí nebo nutnosti emigrace. Židovský 'ahasverismus', obava před možným exodem tu patrně sehrály svou roli.“⁴⁸² Znalost cizích jazyků byla pomocí v době poválečné, kdy řada pamětníků získala konkrétní zaměstnání na základě svých četných jazykových znalostí – tlumočili, překládali, pracovali na různých pozicích v rozhlasu či jako zahraniční korespondenti apod.

Pro úplnost je nutné dodat, že tři respondenti pocházeli z česko-německých rodin, navštěvovali tedy převážně německé školy. Z toho dva narátoři pak gymnázium ve Štěpánské ulici v Praze.

Základní prvek formující myšlení a názory narátorů tedy představuje instituce rodiny. Byla prvním faktorem zmiňovaným pamětníky, což poukazuje na fakt jakou důležitost jí oni sami připisovali. Vzhledem k věku většiny narátorů, byl světonázor rodiny důležitý pro pamětníky i v době poválečné. Představoval jakousi základnu.

Následující narátor byl ovlivněn politickou orientací své matky, která zastávala radikální sionistické stanovisko. Narátor byl za první republiky členem Techelet Lavan (hebr. Modro-bílá), jež byla českou větví německé organizace Jüdischer Wanderbund „Blau-Weiss“.⁴⁸³ Sionistické a židovské vzdělávání se zde spojovalo se společenskými

⁴⁸¹ H. R., osobní sdělení, listopad 2005.

⁴⁸² Lorencová, A. – Hyndráková, A., Česká společnost podle vzpomínek pamětníků, s. 109.

⁴⁸³ O činnosti tohoto spolku blíže viz Čapková, Kateřina, Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938. Praha 2005. s. 248 – 254.

aktivitami, sportem i turistikou. V této linii poté narátor pokračoval i po válce.

*„Matka byla aktivní částí v naší výchově (...).“*⁴⁸⁴

Obdobné sionistické stanovisko zastávala též následující narátorka. Její postoj však nebyl přihlášením se k orientaci rodiny; vycházel z poněkud jiných pozic: do téhož spolku (tj. Techelet Lavan) ji přivedl její osobní pocit nezařazenosti a určitého „outsiderství“. V době svého dětství bydlela s rodiči a bratrem na vesnici, kde nepoznala nepřátelství, avšak posléze se celá rodina přestěhovala do Jihlavy.⁴⁸⁵ Zde, poté, co nebyla přijata českou většinou (nebylo jí kupříkladu dovoleno vstoupit do Sokola), ani německou menšinou, volila poslední alternativu – sionistickou. Ve skutečném odchodu do Palestiny jí však posléze zabránily zdravotní důvody.

*„Takže jsem se přimkla k tomu takovému skautskému sionistickému hnutí. Jmenovalo se to Techelet Lavan. To bylo socialistický. Kde jsme měli taky školení, učili jsme se hebrejsky taky několik slov. Já jsem měla na starosti takový menší děvčata, který jsem vedla. Ovšem do Izraele, do Palestiny, bohužel jsem se nedostala, poněvadž mám velkou závalu: já nesnáším vedro.“*⁴⁸⁶

Její sionistický postoj se však nezměnil ani po skončení války a „sionistkou“ zůstala i nadále.

Velké procento pamětníků uvádí též jako formující ideologické tlaky v Terezíně. Zde provozovalo svou činnost mnoho kroužků, od sionistů po skauty. Tento fakt pokládám za velmi významný, neboť působení různě názorově a ideologicky zabarvených skupin v pracovních a koncentračních táborech představovalo – kromě rodinné výchovy – základ politické a vůbec světonázorové orientace pamětníků po válce.

*„My jsme tam byli získaní za války v Terezíně, ty sionisti tam byli většinou vedoucí. Tu mládež vedli většinou sionisti.“*⁴⁸⁷

Sionistické skupiny se orientovaly v Terezíně – podobně jako již před válkou – převážně na získání mládeže pro ideu vystěhování.

Výrazně silné pozice měly také v Terezíně ilegální komunistické buňky, do kterých se někteří narátoři aktivně zapojili; pro jiné byly impulsem k socialistické

⁴⁸⁴ P. E., osobní sdělení, červen 2004.

⁴⁸⁵ Jihlava, kde byla početná německá enkláva, je – obdobně jako některé pohraniční oblasti – nechvalně proslulá antisemitským zaměřením. Antisemitské excesy zde měly často hrůznou podobu.

⁴⁸⁶ V. F., osobní sdělení, srpen 2005.

⁴⁸⁷ J. M., osobní sdělení, duben 2004.

orientaci po válce. Je možné konstatovat, že pokud mládež nepřišla do kontaktu s komunistickou ideologií již před válkou, stalo se tak za války (viz dále).

„My jsme (byli) samozřejmě v těch komunistických (skupinách, pozn. M. H.). Se sionismem jsme nikdy neměli co dělat. Byli jsme, teda můj muž a N. F., ti byli přímo zapojeni do těch komunistických skupin. A já jsem jen dělala tak trošku tu spojku, když bylo potřeba jako něco někam vyřídit nebo doručit.“⁴⁸⁸

„...mně už získali do komunistické strany v koncentračním táboře v Allachu, kde byla taková skupina v čele s bývalým jedním členem, slovenským členem ilegálního vedení.“⁴⁸⁹

Pro některé znamenal kontakt s levicovými kruhy zároveň i první kontakt s vlastní „židovskou“ identitou.

„No a v septimě, tedy sedmé třídě gymnázia, mě vyhodili z gymnázia (...) A protože existovalo ještě jedno židovské gymnázium, tak jsem šel do Brna, kde bylo to židovské gymnázium a tam jsem poprvé přišel se židovstvím trošku do ...styku. No a jako největší vliv měl na mne profesor H. (...) Protože oba jsme měli právě skutečně lásku k české literatuře, se dá říct, on jaksi byl velkej komunista. A tam začíná – vlastně ono už začalo doma – to by bylo ale dlouhý vyprávění, jaksi mé setkání s komunismem (...) Znalosti komunistické ideologie si později prohloubil v Terezíně: „a musím říct, i když jsem nebyl nikdy nějaký zuřivej komunista, že jsem prostě jaksi už z výchovy v Terezíně, kde nám přednášel pan profesor Z., to bylo dost velký jméno v sociologii. B. Z. A osobně jaksi nám přednášel marxistickou teorii. A jako já jsem si z toho hrozně moc odnes“ (...).“⁴⁹⁰

Podobně pokračují další narátoři:

„...já chodil první tři roky do židovské školy. Tři roky a potom mě nějak přetáhli do takové..., se vytvořil takovej levicovej mládežnickej spolek.“⁴⁹¹

„Já když jsem byl v tom koncentračním táboře, tak já jsem tam pracoval v ilegální organizaci, která byla složená z komunistů, sociálních demokratů a ještě z dalších příslušníků politických stran a tam jsem ledacos z té otázky a z těch dějin – komunistických

⁴⁸⁸ H. R., osobní sdělení, listopad 2005.

⁴⁸⁹ K. G., osobní sdělení, listopad 2004.

⁴⁹⁰ J. F., osobní sdělení, listopad 2004.

⁴⁹¹ J. R., osobní sdělení, květen 2005. O jedné z organizací mládeže, jež měla napojení na ilegální komunistickou stranu viz např. Hájková, Alena, Dva z vršovické skupiny mládeže. In: Terezínské listy 24/1996, s. 100 – 104.

dějin – pochytil, protože tam bylo spousta lidí, hlavně komunistů, dělníků (...).“⁴⁹²

Je zřejmé, že rozhodujícím faktorem, jenž měl vliv na život pamětníků po roce 1945, byla válka samotná a události s ní spojené. Dopad zážitků mezi lety 1939 – 1945 je obrovský, zvláště psychického charakteru. Pomineme-li jednu jedinou narátorku, již se podařilo emigrovat a pamětníka, jenž až do svého zatčení v únoru 1945 pracoval v ilegality, prožila většina inkriminovaná léta v Protektorátu Čechy a Morava. Po rozdílně dlouhé době, strávené v Terezíně, byl nemalý počet narátorů následně deportován do vyhlazovacích táborů na německém území či do Osvětimi. Události 1939 – 1945 se tragicky dotkly větší či menší měrou každého – výše zmíněná emigrantka přišla o jedenáct členů své rodiny (včetně rodičů a obou sester). Mizivé procento židovských rodin se po válce sešlo kompletní.

NÁVRAT DOMŮ

Návrat po skončení války představoval více či méně otřesnou zkušenost pro každého z narátorů. Hrůzným paradoxem je, že naděje⁴⁹³, jež pomáhala přežít léta v nelidských podmínkách táborů, mohla být uhašena již několik hodin po dosažení domova. Pocit jednotlivce, jenž se navrátil sám z celé rodiny, je nepopsatelný. Náhle se před člověkem rozprostřelo děsivé prázdno, jež nešlo ničím zaplnit. Svět, do kterého po válce pamětníci vstoupili, byl diametrálně odlišný od světa, jehož podobu si zachovali ve svých vzpomínkách. Současný svět byl jiný, jednoduše: nebyl „jejich“. U některých vedla tato skutečnost k naprostému ochromení, nechuti a neschopnosti pokračovat v dalším životě. Jiní se urychleně začali zabývat různými druhy činností. Je možné zaznamenat určité strategie jednání a postupu. Jak je patrné z výpovědí, v prvních poválečných letech bylo nutné vytvořit si určitý okruh zájmů, na něco se fixovat, „upnout“, formulovat si jasný cíl.⁴⁹⁴ Pro někoho byl záchytným bodem partner, pro jiného studium či práce, pro dalšího široké spektrum zájmových činností. Ovšem s bezprostřední poválečnou realitou, jež měla tolik podob a odstínů, kolik bylo navrátilců samých, se musel vyrovnat každý z narátorů sám.⁴⁹⁵

⁴⁹² P. B., osobní sdělení, listopad 2004.

⁴⁹³ Srv. Utitz, Emil, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*. Praha 1947.

⁴⁹⁴ Srv. ŽMP, oddělení holocaustu, f. Vzpomínky, spis 636 ab (L. J.), s. 21.

⁴⁹⁵ Co se týče rozdílného chápání prožitku šoa a vzpomínky na něj z pozice genderu (o čemž byly vedeny diskuze s poukázáním na skutečnost, že „ve způsobu jakým bylo kanonizováno vyprávění o holocaustu,

Po překonání prvotního šoku a zděšení zněla první otázka, kterou si museli narátoři po osvobození položit: Co teď? Jak naložit se svým životem? Velká většina přeživších šla studovat, jelikož dosud žili s pocitem, že nemají vzdělání, že nic pořádně neumí, mnozí si neosvojili dosud žádnou konkrétní profesi apod. Ti, kterým v úmyslu studovat zabránily zdravotní, sociální, rodinné či jiné záležitosti, měli nezřídka pocit – i přesto, že se posléze stali v určitém oboru uznávanými odborníky – že nejsou dostatečně vzděláni a tedy kvalifikováni pro tu kterou profesi. Byl to jakýsi pocit méněcennosti, způsobený břemenem hrůzné minulosti. Léta ztracená za války zřetelně chyběla, a nahradit, žel, nešla.

Válečné zážitky se výrazně podepsaly na fyzickém i duševním zdraví tohoto narátora, jenž přišel o třicet osm příbuzných:

„Já jsem na tom byl velmi špatně. Já jsem de facto nikdy nebyl zdravěj. U mně se to projevovalo těžkými depresemi (...) chápejte, mně přivezli z koncentráku, já měl osmadvacet kilo. A na to trpím dodneška...“⁴⁹⁶

Otřesné vzpomínky zazněly z úst narátora, jenž pocházel z devíti sourozenců. Ten byl konfrontován s děsivou poválečnou rodinnou bilancí: z početné rodiny přežil pouze jeden bratr a sestřenice...

„Tak to byl jediný ze všech... to byla velmi rozsáhlá rodina, příbuzní v celé řadě těch míst a jenom snad jedna, ano jedna sestřenice nějak se vrátila, jinak se tedy nevrátil (nikdo)...Tak to bylo tohleto, to bylo hrozně tedy...složitý, traumatizující, protože jsem nevěděl co...“ Nesmírně obtížnou životní situaci mu pomohlo později zmírnit rozhodnutí přihlásit se na filozofickou fakultu a začít se studiem: *„...byl jsem rozhodnut..nebo...když jsem to nějak překonal, nebo částečně tedy překonal, tyhleto stavy, tak že půjdu studovat do Prahy (...) Tak ono... tím, že se člověk musí na něco soustředit, na něco zaměřit, tak samozřejmě že to určité východisko bylo. A brzy jsem tam našel celou řadu tedy přátel a ...*

se jako normativní projevuje mužský hlas, mužská zkušenost a mužské vzpomínky“), v prožitku zkušeností poválečných nemohu však tezi dvojího vnímání potvrdit, jelikož mnou zachycené vzpomínky se vzpírají klasifikaci dle této kategorie, resp. domnívám se, že je nelze rozdělit na specificky „ženské“ či „mužské“. Srv. Springmannová, Veronika, „Pomalu si zvykáme na život v ghettu“. Poznámky k jednomu deníku z Terezína. In: Terezínské studie a dokumenty 2004, s. 224, 225. Jediný rozdíl jsem zaznamenala při hodnocení politických událostí roku 1948; většina žen byla v té době ve fázi zakládání rodiny či se již starala o dítě, a tudíž na změnu politického systému hleděla „rodinnou optikou“, tj. rezervovaněji, s větším odstupem a nadhledem, někdy i s nezájmem. Velká část z nich se nestala horlivými členkami strany, což je možné připsat faktu, že ženy – pokud se staly matkami – zůstávají zpravidla více „při zemi“. Tato teze však nemusí mít obecnou platnost.

⁴⁹⁶ J. R., osobní sdělení, květen 2005.

kamarádů. “⁴⁹⁷

V souvislosti s těmito otázkami je nutné poukázat na skutečnost, že někteří narátoři se pod vlivem válečných událostí či osobní poválečné situace rozhodli ke změně jimi původně (před válkou) zamýšleného vysokoškolského oboru. Dělo se tak z různých důvodů. Většina měla zájem o to, dokončit studia co nejdříve; jednak s přihlédnutím k létům, ztraceným za války, jednak s vědomím nutnosti zabezpečit rodinu. Často tak docházelo k situacím, že jeden z partnerů studoval, druhý živil rodinu, a to přesto, že by se byl býval také rád zapsal na studia. Viz následující vzpomínky:

„Já jsem měl v pětáctýřicátém roce jsem šel v červenci a srpnu do kursu na matematiku, fyziku a deskriptivní geometrii, abych v listopadu mohl vstoupit na fakultu. A já jsem studoval hrozně rychle, protože moje žena nemohla tím pádem studovat, protože jsem studoval já. No, dva jsme si to nemohli dovolit, někdo musel vydělávat peníze a to byla ona a ona šila šněrovačky a podprsenky, nejdřív u nějaký švadleny a pak samostatná. Tak já jsem spěchal se študiema, abych jí prostě pomoh‘. “⁴⁹⁸

Podobně i další narátor:

„No (...) původně ještě, když jsem studoval na gymnáziu, tak jako jsem chtěl, jsem myslel, že budu studoval jako můj nejstarší bratr medicínu. Kterou ale nestačil dostudovat. Medicínu. Ale potom, když jsem se zajímal, jak to tedy se studiem vypadá, tak jsem se potom dozvěděl, že pokud jde o medicínu, tak tady nějaké zkrácené termíny nebyly, ale pokud jde o humanitní studium, pokud šlo o filozofickou fakultu například, tak bylo možno zkrátit studium na pět semestrů. A protože jsem byl starší, tedy už na gymnáziu jsem byl o něco starší, a potom pět let, tedy šest let války, tak jsem šel tedy na filozofickou fakultu. “⁴⁹⁹

U této narátorky však rozhodla o změně oboru poněkud jiná záležitost:

„...já jsem vlastně původně chtěla dělat medicínu, ale po těch haldách mrtvol v Mauthausenu jsem to už nemohla nikdy vidět a ani bylo nemyslitelný začínat...to už mi bylo v pětáctýřicátém čtyřiaadvacet, začínat medicínu ve čtyřiaadvaceti a prostě si zařizovat teprve domácnost, zdravotně se dávat do pořádku a chtít mít děti, to bylo nemyslitelný. “⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ K. G., osobní sdělení, listopad 2004.

⁴⁹⁸ F. K., osobní sdělení, duben 2004.

⁴⁹⁹ K. G., osobní sdělení, listopad 2004.

⁵⁰⁰ H. R., osobní sdělení, listopad 2005. Na medicínu, jako na nejvíce preferovaný obor u přeživších, upozorňuje ve své studii také Christa Schikorra. Domnívá se, že touto volbou pamětníci propojili minulou zkušenost z koncentračních táborů s budoucím životem v pozici toho, kdo pomáhá a někdy i zachraňuje život.

Samostatnou kapitolu představuje otázka přijetí navrátilců ze strany majoritní společnosti. Postoj občanů v této věci byl velmi ambivalentní. Je vykřičníkem novodobé české historie, že se negativní reakce vyskytly v tak hojném počtu. Pomineme-li oba krajní přístupy ze strany majoritní společnosti, tj. banalizaci či heroizaci válečných zážitků pamětníků (jakési balancování na hraně mezi odporem a soucitem) návrat osob z koncentračních táborů v čase všeobecné obnovy, zakládání institucí, organizování a obsazování míst, se jaksi „nehodil“.⁵⁰¹ V souvislosti s tímto všeobecným názorem se postupně objevily dokonce hlasy, jak je možné, že někdo zůstal naživu a jiný nikoliv. Tyto a podobné postoje určitého procenta Čechů stály za zrodem jakéhosi zvláštního pocitu viny⁵⁰² některých přeživších, kteří se obdobně začali ptát sami sebe po tomtéž. Odpověď však nenacházeli.

Někteří lidé, ať už z pamětníkova bezprostředního okolí či z okruhu osob cizích, dlouhou dobu odmítali uvěřit, že se za války děla zvěrstva, o kterých navrátilci vyprávějí, a domnívali se, že si dotyčný vymýšlí, že má příliš „bujnou fantazii“ apod. Část židů se po takových reakcích svého okolí tzv. „stáhla do sebe“ a o svém údělu byla schopna hovořit až o několik desítek let později.

Důležitým kritériem pro diferenciaci v otázce poválečné adaptace je – podobně jako u většiny dalších záležitostí – věk a především skutečnost, zda dotyčný přežil jediný z celé rodiny, či se navrátil spolu s partnerem, rodiči nebo jinými osobami spřízněnými s ním příbuzenskými svazky. V obzvláště složité situaci se nacházeli dospívající či adolescenti, kteří museli v době okupace přerušit studia a neměli dosud své životní partnery. Jejich začleňování zpátky do společnosti bylo nadmíru obtížné, chyběla motivace začít nový život. U této skupiny je v její reflexi poválečných událostí patrná jakási hořkost a pocit, že se k nim všichni obrátili zády.

„Představte si, že nebyla vůbec žádná snaha nám nějak pomoci po válce.“⁵⁰³

Podobné pocity měla i tato narátorka:

„Já jsem tady byla sama a tzv. sirotčí důchod (mně nedali). Obec nijak... ani o mně

Viz Schikorra, Ch., Návrat do nově se ustavující společnosti. Židovské reemigrantky v Československu v letech 1945 – 1948. In: Terezínské studie a dokumenty 2004, s. 259 – 260. Srv. též ŽMP, oddělení holocaustu, f. Vzpomínky, spis č. 53 (J. O.), s. 31 a spis č. 258 (Z. H.), s. 17; č. 259, s. 16.

⁵⁰¹ Srv. Reiner, Karel, Komentář k životopisu, strojopis, nepubl. 1971.

⁵⁰² Srv. ŽMP, oddělení holocaustu, f. Vzpomínky, spis č. 478 a-d (E. B.), s. 37.

⁵⁰³ J. M., osobní sdělení, duben 2004.

nevěděla (...) No, oni (tj. židovská obec, pozn. M. H.) o mně museli vědět, vždyť měli záznamy, oni mě nevyhledali! A já mám ještě jeden takový zážitek, právě, že jsem se chtěla obrátit o pomoc (...) řekli mi: 'Jdi se zapsat do Svazu vězňů'⁵⁰⁴ – já nevím, jak se tenkrát jmenoval – 'tam patříš'. Já jsem tam šla, vešla jsem a oni mě nepřijali, protože říkali, že tam nepatřím, když jsem byla zavřená z rasových důvodů a vyhodili mě. Bylo mně osmnáct.⁵⁰⁵

V podobně obtížné situaci se nacházeli většinou narátorky narozené kolem roku 1930. V roce 1945 byli teenagery. Teenagery bez rodičů, bez vzdělání, bez zázemí. Za války vlastně ještě dětmi, které však byly nuceny otřesnými, nepopsatelnými zvěrstvy v táborech smrti rychle dospět. Po osvobození nevěděli kudy kam, nevěděli za kým jít, na jakou instituci se obrátit, o co žádat apod.⁵⁰⁶

Tatáž narátorka pokračuje:

„A pak jsem šla na Obvodní úřad dnešní, tehdejší Národní výbor na Praze 7, kde jsem dostala takovou růžovou kartičku (tj. repatriační průkaz, pozn. M. H.), jak se jmenuje, a dostala jsem – a to si pamatuju – dva, dvojce spodní kalhoty prádlový, vidím barvu, materiál, bleďmodrý to bylo, kostičkový. Já si to vybavuju a pět kapesníků (...) Samozřejmě, možná, že jsem se měla obrátit ještě jinam, ale nikdo mi neřek', člověk mi neporadil, byla jsem hloupá úplně.“⁵⁰⁷

Podobný pocit je pro část pamětníků charakteristický: setkání s nepřátelstvím a nepochopením po válce vedlo zprvu k rezignaci, defetistickému životnímu pocitu a neaktivnímu stylu života, člověk se poté již ani nesnažil svou situaci změnit. Přestože posléze došlo k adaptaci na nové podmínky, prvotní negativní zkušenosti v člověku zanechaly nerasmazatelnou stopu.

Častým problémem byla absence přátel stejné věkové skupiny. Tak vzpomíná následující narátorka na fakt, že těžko sháněla kamarádku téhož věku jako byla ona sama,

⁵⁰⁴ Takovýto postoj Svazu osvobozených politických vězňů nebyl ojedinělý. Svaz po válce navrhoval osnovu o klasifikaci politických vězňů na základě důvodu jejich věznění. Oběti rasové perzekuce měly být zařazeny podle této osnovy do 3. skupiny, tedy skupiny s menšími právy. Tato klasifikace – kromě etické neúnosnosti – odporovala výnosu Ministerstva vnitra z 10. prosince 1945, kterým bylo výslovně stanoveno, že rasová perzekuce je perzekuce politická. Rada ŽNO vystoupila ostře proti osnově zákona. Viz VŽNO, VIII, č. 9, 5. září 1946, s. 81.

⁵⁰⁵ A. M., osobní sdělení, duben 2004. Srv. ŽMP, oddělení holocaustu, f. Vzpomínky, spis č. 435 a-c (M. Z.), s. 44 – 45.

⁵⁰⁶ K tomu srv. vzpomínky zaznamenané v Hyndráková, Anna, Očima vzpomínek. Konec války v Terezíně ve vzpomínkách a výpovědích terezínských vězňů. In: Terezínské listy 25/1997, s. 105.

jelikož z jejích bývalých přítelkyň se nevrátila ani jediná a se staršími, kterých se vrátilo větší procento, si zprvu nerozuměla.

*„...nevím, jak jini v tomhle věku, pokud vůbec, když nás takhle mladých přežilo velmi málo. (...) Všecky byly o dva, tři roky starší a to je v tom věku obrovské rozdíly. Zvláště když přežily i s rodiči, takže žily normálně dál, chodily do školy a tak. Zatímco já jsem byla takový bezprizorní dítě, opravdu.“*⁵⁰⁸

Tatáž narátorka vzpomíná na určitou kombinaci pocitů studu, smutku a hořkosti, které zažívala při návštěvách v rodinách, které se po válce sešly víceméně kompletní:

*„...že právě mezi mými kamarádkami (...) tak z nich většina přežila i s rodiči. A žili v těch normálních společných domácnostech a to byla věc, která... já jsem jim to samozřejmě nezáviděla, ale bolelo mě to. Pozvali mě na oběd, já jsem přišla k rodinnému obědu, a bylo mi strašně líto té polívky, která měla stejnou chuť a vůni jako u nás doma. To byly takové drobnosti, který... no nevím...“*⁵⁰⁹

K prohloubení výše uvedených pocitů a postojů mohlo poté dojít ve spojitosti s majetkoprávními záležitostmi, snahou o návrat movitého i nemovitého majetku. V souvislosti s restitucemi bylo zvláště jednotlivými úřady napácháno mnoho nespravedlností.

MAJETKOVÉ ZÁLEŽITOSTI

První zkušenosti s návratem majetku získávali nárátoři u svých známých, přátel, sousedů apod., u nichž si oni sami (nebo jejich rodiče) ukryli část svého movitého majetku, někdy pouze předměty, ke kterým je poutala citová vazba – fotografická alba, šperky po prarodičích, porcelán aj.

V této souvislosti je nutné vrátit se do období protižidovských zákonů v roce 1939, jimiž se počala expropriace a které měly vést k vyřazení již exaktně vymezené skupiny z hospodářství protektorátu. Arizace měla dvě dimenze – na jedné straně spatřujeme obrovské materiální ztráty, jež zasáhly sociální status rodiny či jednotlivce (pozbytí továrny, obchodu, lékařské praxe apod.), na straně druhé byli lidé oloupeni o obyčejné věci –

⁵⁰⁷ A. M., osobní sdělení, duben 2004.

⁵⁰⁸ K. P., osobní sdělení, srpen 2005.

⁵⁰⁹ Tatáž.

nábytek, oblečení, šperky. Předměty, které člověk nashromáždil v průběhu svého života. Z výpovědí pamětníků vyplývá, že právě posledně jmenované „maličkosti“, ke kterým je člověk vázán citovou vazbou, tvoří nedílnou součást identity jedné konkrétní osoby a je možné tvrdit, že jejich ztráta má často mnohem hlubší psychologický dopad.⁵¹⁰

První kroky narátorů tedy logicky vedly tam, kde jim mohla být v podobě osobních věcí navracena „část vzpomínek“ na dobu předválečnou.

Zkušenosti pamětníků se různí. Od vřelého přijetí, přes jakýsi dvojznačný „úžas“: „Jé, vy jste se vrátili?(...)“⁵¹¹ s následným „vynuceným“ předáním věcí, po naprosto chladné odmítnutí. Často se stalo, že dotyčné osoby navrátily pouze část předmětů, většinou fotografická alba a osobní dokumenty, přičemž koberce nechali ležet na podlaze svých pokojů a obrazy viset na stěnách tamtéž. Ovšem – jak je řečeno výše – osobní věci v podobě fotografií či rodinných písemností, představovaly pro pamětníky po válce „malé poklady“ a o navracení cenností ve většině případů dále neusilovali.⁵¹²

Následující narátorka má zkušenost s oběma krajními přístupy.

„Jedna sousedka z toho domu, to vím, že maminka měla ještě z Bulharska ty měděný nádoby si koupila, že se jí to strašně líbilo, všelijaký ty krásně tepaný měděný nádoby, vycínovaný. Že to bylo u té sousedky, ta mě ani nepustila do bytu, pootevřela dveře a řekla: 'Nic tady takovýho nemám' (...) a zase na druhý straně jsem dostala takový věci, o kterých jsem ani neměla tušení, že to existuje. Jako po babičce (...) tak to bylo zase v jedné rodině našich přátel (...) a ta maminka tohleto mně vzkázala, že to má a tohleto mně vrátila, ačkoliv jsem o tom vůbec nevěděla. (...) Takže to byly všelijaký případy a tady jsem na ulici, když už jsme bydleli v těch Vršovcích (...) tak jednoho dne mě zastavila jedna pani, co bydlela za rohem, takhle mně vzala za ruku a do té ruky mi dala prostě hrst věcí. To byly dámský zlatý hodinky s dlouhým řetězem, nějaký náušnice dvoje, nějaká brožka, nějaké krajónek, taky zlatej a to bylo po manželový mamince, že ta jí to takhle na ulici dala a kdyby jako se nevrátila, ať to dá snaše, čili mně. No, představte si, to jsem vůbec neměla tušení o tom. Že něco takovýho existuje, takže takhle. Cizí lidi.“⁵¹³

Tento narátor dostal matčiny šperky až po „náležité intervenci“ svého přítele:

⁵¹⁰ Hanková, M., Prožitek „Entjudung“ ..., s. 84.

⁵¹¹ A. M., osobní sdělení, duben 2004.

⁵¹² Srv. ŽMP, oddělení holocaustu, f. Vzpomínky, spis č. 683 ab (V. D.), s. 24.

⁵¹³ H. R., osobní sdělení, listopad 2005.

„...já jsem dělal u nějaký firmy Eckert, ještě než jsem šel do koncentráku, tak ten pán mi pomohl zabalit, protože maminka už nebyla, já byl sám. Tady jsem bydlel v Karlový ulici. Já jsem mu tam dal gramofon a mamičiny brilianty. On mi pak ty brilianty nechtěl vrátit, všechno ostatní mi vrátil a řek' mi, že po válce jsem mu otláčil gauč a takový ty kecy. Tak jsem potkal toho R., toho kamaráda, co jsem měl s nim jet do Kanady a prostě on tam šel a zřejmě udělal kravál. Přivez zpátky ty brilianty a dal mi je.“⁵¹⁴

Podobně další: „...milovala jsem Prahu a všechno, ale zase..ten můj návrat, mně zase tady nevítili tak s otevřenou náručí, jak bych si to snad představovala, snad zasloužila, to já nevím. Ale prostě jsem dost narážela, jo. Já jsem chtěla zpátky obchod, teda podnik svého otce. Tam seděl cizí pán, který dělal národního správce a dělalo se všechno na úřadech a von to měl teda vobšlápnutý, já byla se svými dvačtyřiceti kily samozřejmě nebyla schopná oblíkat, stát ve frontách a tak dále. Můj muž taky byl dost španě na tom zdravotně a prostě, když jsem chtěla ten obchod zpátky, tak řekli, že nemám živnostenskej list a když jsem si teda chtěla zažádat o ten živnostenský list, tak zase řekli, že nemám živnost, no (...) No prostě mi stavěli takový překážky, že jsem řekla, vem to čert, já to nechci. Můžu žít bez rodičů, můžu žít bez toho podniku. Ne, že bych žila v nějakých ohromných poměrech. Peníze na hotovosti nebyly, které bych byla zdědila. Já dostala zpátky vod naší bývalý kuchařky celou svoji výbavu a všechno, co tam bylo schovaný. Tyto lidi se chovali fantasticky. Ale úřad, jo, a oficiální místa, velmi špatně.“⁵¹⁵

Jednou z prvních záležitostí, se kterou byli pamětníci bezprostředně po svém návratu konfrontováni, byla bytová situace. Mnoho bytů, uvolněných za války (po vystěhování nájemníků do společných bytů, či jejich zařazení do transportu) bylo obsazeno německými rodinami či nacionálně socialistickými funkcionáři, kteří je v květnu 1945 sice urychleně opouštěli, avšak jejich návrat původním majitelům již tak jednoduchý nebyl. Základní kritérium zde představoval faktor doby návratu, lakonicky řečeno, kdo přišel dříve, měl reálnou možnost, že byt dostane, kdo se vrátil později, měl ponejvíce smůlu.

Někteří narátoři vzpomínali na různé, někdy úsměvné (ovlivněné první poválečnou euforií z návratu do rodného města), jindy poněkud méně veselé peripatie s přenocováním v prvních několika dnech po svém návratu.

Pamětníci, kteří neměli jinou alternativu, pobývali první dny většinou v různých

⁵¹⁴ F. K., osobní sdělení, duben 2005.

hotelech či pensionech, kam byli posláni repatriačním úřadem⁵¹⁶:

„...a spal jsem v hotelu Stella. To byl tak zvaný bordel, lidově řečeno. Tam nás tenkrát ubytovali, když jsme se v pětačtyřicátým vrátili, tam jsem bydlel s tím mým kamarádem O. F. a tam jsme byli asi dva nebo tři dny a tam jsem se rozhodl, že budu hledat, kde jsme dřív bydleli, jestli tam ještě je k mání ten byt, tak nakonec jsem ho dostal. My jsme bydleli v Karlíně (...).“⁵¹⁷ Podobně i následující:

„Já jsem byl desátého, jedenáctého května už v Praze (...) a poslali nás do toho hotelu Praha a odtamtud jsem šel do toho bytu a tak dále.“⁵¹⁸

O štěstí může hovořit následující narátorka, která při návratu z koncentračního tábora zažila ještě před dosažením Hlavního nádraží v Praze nadto milé setkání, které označuje za jeden z vůbec nejhumornějších zážitků svého života a ráda na něj vzpomíná:

„...já jsem asi nejšťastnější člověk vůbec, protože, stáli jsme na Vršovickém nádraží, než nás pustili na Hlavní nádraží a tam byl perón plnej lidí a já tak koukám z chodbičky z toho okýnka, musíte vědět, že jsme vypadali jak maškary, v Osvětimi nás voholili do hola, všechno, já měla nějakou režnou košili z toho Mauthausenu, kde jsme si z toho podolku udělali límeček, aby to vypadalo jako blůzička a z deky jsme si udělali sukni, protože v tom Mauthausenu neměli nic, tam nám dali ty režný košile mužský a spodky dlouhý bílý s tkaničkama dole [smích] to byl mužskej tábor... tak abysme nejeli domu v těch spodkách, tak jsme si z těch dek tam ušili sukni. No a jak tak koukám ven z toho okýnka, tak tam stála nějaká ženská, koukaly jsme tak na sebe a ona najednou spráskla ruce – já říkám, to je nejkomičtější moment mého života – když ona řekla: 'Jste to Vy, milostpaní? Přijďte k nám bydlet, zrovna odvezli ty Němce z Vašeho bytu!' Tam totiž bydleli manželovi rodiče (...) a ona byla správcová v tom domě. Tak vona mě poznala i v tom, jak jsem vypadala. Já jsem říkala, odkad' jí znám, odkad' jí znám, a to její oslovení – já jsem se tak nikdy nenechala oslovovat – ale ještě v tom, té situaci, v tom jak jsem vypadala [smích] na to vzpomínám jako na nejkomičtější moment (...) ..jsem říkala: 'Jestli se můj muž vrátí, tak přídeme k Vám bydlet.' To vona brala jako samozřejmý (...), že ten byt jako má patřit nám.“

⁵¹⁵ L. M., osobní sdělení, květen 2004.

⁵¹⁶ Na repatriačním úřadu také navrátilci mohli získat jídlo a ošacení (často byli dosud ve vězeňském oblečení) a finanční obnos, který většinou činil 500 Kčs.

⁵¹⁷ P. B., osobní sdělení, listopad 2004.

⁵¹⁸ P. E., osobní sdělení, červen 2004.

A dodává: „*To byl opravdu dar z nebes.*“⁵¹⁹

Řada dalších pamětníků se však setkala s postojem diametrálně odlišným. Kupříkladu rodina tohoto narátora musela být odkoupit:

„*No a byt, kterej jsme měli, jsme měli po tom esesákovi, kterej národní výbor potom asi za rok nám prodal za nějakou lacinou cenu, ale museli jsme ho koupit (...).*“⁵²⁰

Čistě povlečená postel a základní hygienické zázemí představovaly pro pamětníky splněný sen. Po letech strávených v nelidských podmínkách táborů se existence podobného „luxusu“ zdála být něčím bezmála neuvěřitelným. Tato narátorka se – poté, co první noc strávila v jedné z čekáren Hlavního nádraží na kavalci společně s kamarádkou – vydala do budovy Českého rozhlasu, kde zamýšlela nechat vyhlásit pátrání po svém manželovi:

„...*tak jsme se opravdu sebraly a běžely jsme na tu Vinohradskou, no tam byli ti kluci z té národní gardy v těch khaki uniformách, ty byli úplně nadšený, když nás viděli jako první koncentračnice. No tak se o nás všelijak starali (...)* No a pak nás taky nám tam dali nějaký jídlo tam v té kantýně a pak nás dovedli do jedný kanceláře, kde byly takový ty gaučový matrace na zemi, na zemi jako dvě lůžka, bílé povlečený, umyvadlo s toaletním mýdlem a teplou vodou. No tak to jsme si připadaly jak v ráji, tak jsme se tam nádherně vyspaly, poděkovaly a tam jsme se rozešly (...).“⁵²¹ Příští noc již spala u svých příbuzných.

Přijetí příbuznými a možnost bydlení v jejich rodině se stalo paradoxně víceméně traumatizujícím zážitkem pro tuto narátorku:

„...*na té hlavní ulici jsem potkala jednu mamčinu známou (...)* takovou místní milostpaní, velmi hodnou, která okamžitě pochopila situaci, poznala mě, i když jsem měla jen dva centimetry vlasů na hlavě a odvedla si mě k nim domů. A to jsem po roce, po víc jak roce, se mohla vykoupat ve vaně a spát v bílé posteli! Jenomže pak přišel ten zážitek, že jsem se ráno probudila a po tom polštáři se špacírovala veš, z mé hlavy. I když jsem měla tak krátký vlasy. Takže jsem se hrozně vyděsila, protože to byla úplně normální měšťanská domácnost, kde se vlastně nic nezměnilo (...) mně právě ta veš tak vyděsila, a abych jim nezavšívila tu krásnou domácnost, takže jsem se sebrala a vypadla jak cukrář (...).“⁵²²

Takovéto trpké zážitky jsou spojeny s pocity vlastní „divnosti“, nenáležení

⁵¹⁹ H. R., osobní sdělení, listopad 2005.

⁵²⁰ F. K., osobní sdělení, duben 2004.

⁵²¹ H. R., osobní sdělení, listopad 2005.

⁵²² K. P., osobní sdělení, srpen 2005.

do běžného „normálního“ života; u některých vedly k velkým pocitům méněcennosti (viz dále).

Jakou důležitost představoval faktor získání vlastního bytu dokumentuje další výpověď:

*„V Žitné třicet, to byla novostavba, tehdy krásnej barák (...) Já jsem přišel s otevřenou pusou. Tam bylo všechno: kuchyňské zařízení tam bylo, koupelna, kde spát..Zkrátka úplně zařízený byt a bylo to senzační. A telefon, telefon! Tak od toho okamžiku jsem měl (pro) co žít. Protože od toho okamžiku jsem měl kam pozvat přátele. A tak dále a tak dále.“*⁵²³

Je celkem nasnadě, že v souvislosti s přidělováním bytů muselo nutně docházet také k různým nespravedlnostem, podplácením, korupčnímu chování apod. Na tuto skutečnost upozorňuje další výpověď:

*„Bylo právo na ty uvolněný byty po Němcích. Spousta Němců, který zabrali židovský byty a teďka zase ty židi to měli zase dostat zpátky a zase byla korupce a někdo měl třeba tři byty si zabral, když se vrátil.“*⁵²⁴

OBNOVA ŽIVOTA

V životě pamětníků zřetelně vystupují dvě období: období „před“ a období „po“. Oním historickým mezníkem jsou nepochybně válečné události. Někteří v této souvislosti hovoří dokonce o „dvojím životě“. Meziválečná doba, prožitá v demokratickém státě, v masarykovské republice, je však někdy – viděno optikou pozdějších hrůz – idealizována. Míra idealizace je poměrně vysoká. V některých výpovědích je též patrná určitá nostalgie, stesk po ztraceném dětství či mládí. I přesto, že život za první republiky zdaleka nebyl tak idylický, jak si jej mnozí nyní vykrešlují, je něčím nedostižným, některými chápán bezmála až jako cosi mytického.⁵²⁵ Poválečné časy jsou tak určitým počtem pamětníků nahlíženy prizmatem zážitku doby meziválečné, což může vést k jistým posunům v hodnotících

⁵²³ P. E., osobní sdělení, červen 2004.

⁵²⁴ J. M., osobní sdělení, duben 2004.

⁵²⁵ K problematice tzv. „kolektivního mýtu“ srv. Vaněk, M., Orální historie ve výzkumu soudobých dějin, s. 152 – 156. Na mytický stav, jakýsi „ztracený ráj“, prostý diferenciací, sociální stigmatizace a vylučování upozorňuje též Nóra Hamar. Viz Hamar, N., O nalézání a vynalézání sebe v příběhu: o narativní konstrukci židovských identit. In: Biograf, 27/2002, s. 39.

soudech.

Jak tedy došlo po skončení druhé světové války u osob, navrátilivších se z koncentračních táborů, k obnově každodenního života, k obnově schopnosti umět se radovat z maličkostí, schopnosti překonávat malé i větší problémy, jednoduše žít...? Všelíjak. První poválečnou euforii brzy vystřídala poválečná realita. Svoboda, do které jedinec vstoupil se nyní zdála být nadmíru iluzorní: zpřetrhané rodinné vazby, samota, nedůvěra. Bylo nutné opět nalézt pevnou půdu pod nohama a začít znovu, většinou od úplného začátku a zcela jinak. Po překonání prvotních traumatizujících stavů⁵²⁶ (ať už s pomocí odborníka, či nikoliv), po alespoň částečném smíření se s daným stavem věcí a navázání nových (přátelských, partnerských, profesních) kontaktů došlo k určité konsolidaci. Časový horizont vyrovnání se s danou momentální situací, je však záležitostí velmi individuální. Některým to trvalo měsíce, léta, desítky let...Nicméně úplné vypořádání se s tíživou minulostí je pro mnohé záležitostí celoživotní.

Atmosféru osvobozené Prahy, onu výše zmíněnou poválečnou euforii a ještě zdánlivě bezstarostný životní pocit evokuje následující výpověď:

*„Takže, řekl bych (...) bych to charakterizoval jako určitý druh Prahy. Tehdy Praha žila v nějakém (...) nevím, jak bych to řekl, v nějakém prostředí bláznince. Víte, to všechno... nic nebylo normální. A to tak, že na jedné straně se vyhazovali Němci, na druhé přicházeli lidé z koncentračních a pracovních táborů a bylo to úplně... (...) Tak to byl takovej Papinův hrnec, to všechno vařilo, to bylo k neuvěření. Jezdily autobusy do všech těch táborů, vozily ty lidi zpátky. Hledali, byly všude soupisy, jestli někdo známý ... a tak dále a tak dále. Zkrátka dobře, to byla atmosféra taková skutečně... Papinův hrnec, takový... všechno to jenom hořelo.“*⁵²⁷

⁵²⁶ Jiří Diamant v této souvislosti upozorňuje na mnohé psychosomatické či somatické problémy přeživších, viz kupř. PTSS (Post Traumatic Stress Syndrome) či KZ syndrom (syndrom koncentračního tábora). Vychází především z osobní zkušenosti: on sám, jakožto bývalý vězeň v Osvětimi-Birkenau, se v roce 1994 účastnil jubilejního setkání přeživších, tzv. „Birkenauských hochů“, a všiml si skutečnosti, již popisuje následovně: „Zjistil jsem, že mnozí z naší skupiny trpí nadměrnými strachy, úzkostí a depresí, předčasnou únavou, přecitlivělostí a podrážděností (...) U některých se objevily také trvalé změny osobnosti, jako je ztráta důvěry k lidem, snížené sebevědomí, anebo zvýšená paranoidita.“ Viz Diamant, J., Svět po holocaustu. In: Tereziánské listy 24/1996, s. 73 – 74. V této souvislosti se často hovoří také o tzv. Lazarově syndromu, jak bývá označován psychofyzický stav lidí, „přeživších vlastní smrt.“ Tuček, M., Svědectví o genocidě jako součást kolektivní paměti. Magisterská práce. FSV UK 2003, s. 58. K problematice posttraumatické poruchy srv. Fogelmanová, Eva, Svědomí a odvaha. Zachránci Židů za holocaustu. Praha 1999, s. 215 – 216. Autorka ve své práci upozorňuje na PTSS též u osob, jež za války poskytl židům úkryt či jiným způsobem přispěly k jejich záchraně.

⁵²⁷ P. E., osobní sdělení, červen 2004.

Na léta konsolidace po válce vzpomínala jedna z narátorek, již v koncentračních táborech zahynuli oba rodiče. Většina příbuzných se však navrátila. Každá z těchto rodin jí nabízela náhradní domov. Nicméně, tyto nabídky narátorka nepřijala. Co ji k tomu vedlo vysvětluje následovně:

„...že za ten rok, já už jsem byla předtím takový dost svéhlavý dítě, který... vzhledem k tomu, že jsem neprováděla žádný alotria, takže mě v tom ani moc nebránili. Já jsem byla dost samostatná v těch třinácti, čtrnácti, takže to, že mě po tý válce nikdo nedisigoval, že mě nikdo nenutil chodit do školy, ty příbuzný, to bylo zvláštní. Všichni samozřejmě, každý zvlášť, a za sebe chtěli, abych byla u nich, já jsem za prvé nechtěla do těch zapadákovů, kde jsem tušila, že nakonec budu dělat něco jako děvče pro všechno a vůbec, být v nějaký prdeli světa (...) a tak dále. A hlavně jsem nechtěla, aby mě někdo dirigoval, takže já jsem svým způsobem byla ráda, že si můžu dělat, co chci.“⁵²⁸

Mnoho osob se snažilo dohonit to, co dříve nestihly, či nemohly stihnout, ať už se jednalo o kulturní vyžití, milostné avantýry či skutečnou lásku. O bohatém kulturním životě a „jistých problémech“ při jeho uskutečňování vypráví tento narátor:

„...zase.. ten můj život v Praze tehdy, to bylo najednou vidět, co jsem roky dlouho neviděl, všechny ty filmy, všechny ty divadla, všechno, co tady bylo (...) Měl jsem problém, že se mi udělal na zadnici nějaký takovej ten vřed, s tím jsem musel do Bulovky, tam mi to rozřízli..každopádně, nějakou dobu jsem nemoh' sedět. Tak ne, že jsem nešel, já jsem šel (na kulturní akce, pozn. M. H.) a vždycky jsem si svlékl kabát a ten jsem si omotal kolem toho mého zadku, že jsem neseděl na tom, co bylo operovaný a tak jsem viděl ta představení, protože to bylo tak zajímavý, že jsem si schoval veškeré ty.. prostě.. ty z těch divadel a taky jsem měl zápisy z filmů, které jsem viděl. Ale to bylo hlavně divadlo, hlavně premiéry, tehdy začal Voskovec a Werich, a všechny ty věci, tak to všechno, Divotvorný hrnec a všechno, co tehdy bylo.“ A dále dodává: „...a taky samozřejmě a tehdy proběhlo dost hodně milostných afér. V té době, pokud jsem už měl fyzickou kondici pro to. A zkrátka, bylo to docela veselý.“⁵²⁹

Důvody svého brzkého sňatku vysvětluje další narátor:

„Už jsem to potřeboval a mimo to, žena taky dělala, takže to bylo potom podstatně jednodušší to studium i to všechno a teprve až jsem potom začal dělat v té fabrice, tak se

⁵²⁸ K. P., osobní sdělení, srpen 2005.

postupně ta finanční situace zlepšila a taky tím, že se nám (...) narodila dcera, takže rodina byla jaksi bohatší o jednoho přírůstek (...) Takže to byly takový ty zážitky z toho mého života, ty nejkrásnější byly samozřejmě, když byla rodina (...).“⁵²⁹

Mnoho pamětníků tak opět pocítilo, co to znamená mít domov, rodinné zázemí. Byli velmi vděční za přijetí do partnerovy rodiny.

„V roce čtyřicet šest jsem potkal svou ženu a my jsme, jak se říká, velmi brzy do toho praštili a já jsem prostě v té její rodině našel opravdu novou rodinu (...) Tak to byly takový dva přelomy, že jsem jednak potkal tedy tu svou nynější ženu, že jsme se vzali a že ta rodina mě přijala absolutně s otevřenou náručí (...).“⁵³¹

O důležitosti opětovného nalezení domova hovoří další narátor:

*„...potom už jsem se jako adaptoval. No, adaptoval, jistě roli tady hrála i známost. Jsem se seznámil s jednou kolegyní, která byla nejenom hezká, ale taky tedy velice chytrá, velice jako příjemná a nějak jsme si hned rozuměli (...) No, takže jsem spolu chodili a tak a bylo to tak, že to hrálo tedy značnou roli, že mě pozvala (do rodiny). Tak a voni mě...a ta maminka (...) ale hned mě přijali jako do rodiny. Ona měla též dva bratry, ale ti taky mě tedy jako velice dobře přijali. Takže jsem se začal cítit jako .. tak trochu jako zase mít nějaký tedy domov, nějaké to přístřeší.“*⁵³²

Co se týče problematiky poválečných sňatků, tj. zda docházelo spíše k „asimilačním sňatkům“ či k sňatkům s preferencí židovského partnera, je generalizace obtížná. Domnívám se, že stěžejní roli v této otázce hrálo sociální prostředí, ve kterém se narátor pohyboval, okruh přátel a často pouhá náhoda. Při „asimilačních sňatcích“ se jako významné jeví opětovné „nalezení“ vlastní rodiny, ztracené za holocaustu, v rodině manžela/manželky. Při preferenci židovského partnera byly stěžejní především společné osudy, jež jedince sblížily.⁵³³

Obtížnou finanční situaci, ve které se řada pamětníků po válce nacházela, reflektuje tato výpověď:

„Nastávaly takový groteskní situace, někdy v červenci nebo srpnu pětáctýřicet, že jsme měli v kapse jednu korunu a teď jsme uvažovali na Tylově náměstí, tam byl ještě trh

⁵²⁹ P. E., osobní sdělení, červen 2004.

⁵³⁰ P. B., osobní sdělení, listopad 2004.

⁵³¹ J. F., osobní sdělení, listopad 2004.

⁵³² K. G., osobní sdělení, listopad 2004.

⁵³³ Problematika společného osudu rozpracována v oddílu Identita na s. 160–163.

*tehdy a prodávali tam ty nový okurky v láku. Ted' jsme uvažovali, jestli si dohromady koupíme jednu okurku za korunu nebo jestli pojedeme ty tři kilometry elektrickou, protože ta stála padesát halířů tenkrát, to akorát byla ta koruna. Nakonec jsme od tý paní, co to prodávala, ta nám dala zadarmo ten lák z těch okurek a šli jsme pěšky, abysme tu korunu ušetřili. Co jsme měli? Nic.*⁵³⁴

Další pamětník, jemuž bylo po skončení války patnáct let, vzpomíná na svou špatnou finanční situaci, což se nutně odrazilo v běžném životě mladého člověka, který srovnáním zjistil, že ja na tom poněkud hůře než ostatní:

*„Ti (spolužáci, pozn. M. H.) byli všichni jako bohatší než já. Ted' se jelo na lyže, já jsem jako nemoh' si koupit lyže. Oni všichni byli vybavený, já jedinej ze třídy jsem nemoh' ject na hory. To trvalo, dokavad' jsem si nezačal vydělávat. Na gymnáziu jsem chodil na brigády.*⁵³⁵

Společné osudy, jež měly svůj počátek ve válce, pokračovaly často i po jejím skončení:

„Já jsem se vdala v těch šestnácti za medika, který na tom byl podobně, i on se vrátil bez rodičů. S ním jsme celou cestu do Auschwitzu spolu prokecali.“ I přes skutečnost, že toto manželství dlouhá léta nepřetrvalo, přátelství pokračovalo po určitých peripetiích i nadále a nakonec přišel i nový partnerský vztah: *„...ten můj první muž zmizel, ale způsobem, že to vůbec nebylo žádný drámo. Nakonec jsme se kamarádili i s ním a s tou mojí novou láskou. To byl židovskej kluk (...) kamarád z dětství jedný mojí kamarádky (...) novinář, který v té době v Praze studoval, a to byla taková láska, že velmi, a ovšem jenom z mojí strany, on byl spíš vlažnej a taky to zůstalo platonický, což bylo blbý..“* Ovšem, přestože nebyly zcela naplněny jisté narátorčiny představy, zažila s ním spoustu zábavy, především na poli kulturním: *„No a já jsem prostě vlastně za ním do té Prahy šla, aniž by mě zval a bylo to...on to bral jako že fajn a chodili jsme spolu po divadlech a po všem možném, prima bylo, že on byl zaměřený na kulturu a chtěl dělat kulturního reportéra, redaktora, takže jsme furt chodili po divadlech a kinech a koncertech a tak (...).“*⁵³⁶

⁵³⁴ F. K., osobní sdělení, duben 2004.

⁵³⁵ J. M., osobní sdělení, duben 2004.

⁵³⁶ K. P., osobní sdělení, srpen 2005.

Židovskou menšinu v Čechách a na Moravě po skončení války je možné rozdělit do dvou základních skupin, přičemž uvnitř obou dvou je mnoho dalších „podmnožin“, jemných variací a odstínů. Jedná se o sionisty a asimilanty.⁵³⁷

První kategorii, kategorii sionistů, je možné klasifikovat jako tzv. „pětačtyřicátníky“ a „osmačtyřicátníky“. Již z názvu je patrné, že hlavní kritérium diferenciaci zde představuje faktor emigrace. Emigrační vlna po roce 1945 byla vedena převážně z důvodů ideologických⁵³⁸ či existenčních (tyto převládaly).

Oproti tomu „osmačtyřicátníci“ představovali v převažující míře emigraci politickou, u níž je aspekt ideologický spíše druhotný. V obou předchozích případech (tj. v případě emigrace po roce 1945), není ani tak důležitý skutečný rok odchodu – vzhledem ke skutečnosti, že Palestina byla v této době pod britským mandátem a legální cestou prakticky nedostupná – ale rok (či roky) rozhodnutí se pro ni. V mém vzorku pamětníků spadají do skupiny emigrantů tři osoby (z nichž jeden pamětník se po určité době opět navrátil do Čech).

V následující výpovědi narátorka, která je typickou představitelkou emigrace z důvodů ideologických, vzpomíná na své rozhodnutí opustit Čechy:

„Všichni se chovali ke mně velmi pěkně, ale přesto jsem se cítila vždy jako nepatřící, outsider. Kamarádila jsem se s jednou dívkou v úřadu a jednou se mi svěřila, že její maminka je Židovka, ale že to nikdo neví a musela jsem jí přísahat, že to nikomu nepovím. To mě zlobilo, což se musím stydět za to, že jsem Židovka? Začala jsem uvažovat o Palestině(...).“⁵³⁹

Jak je patrné z výše uvedeného citátu, emigrace ideologická, jejímž cílem byla Palestina, měla své kořeny mj. v hlubokém osobním pocitu „jinakosti“, jakési nepatřičnosti existence ve státě, ve kterém je člověk nucen se za svou identitu stydět.⁵⁴⁰ Logickým vyústěním tohoto pocitu byl poté odchod do Palestiny (Izraele). V pojetí pamětníků tato

⁵³⁷ Srv. Brod, P., *Židé v poválečném Československu...*, s. 153 – 154.

⁵³⁸ Pod pojmem „ideologická emigrace“ rozumím ty osoby, jejichž zájmem bylo účastnit se budování „národní židovské domoviny“ v Palestině.

⁵³⁹ M. K., dopis z 26. května 2004.

⁵⁴⁰ Srv. Kohn, Pavel (ed.), *Kolik naděje má smrt. Židovské děti z poválečné akce „zámky“ vzpomínají*. Brno 2000, s. 116.

země jako jediná mohla nově přichozím nabídnout východisko z jejich tíživé psychické situace. Myšlenka, že se člověk bude cítit lépe v zemi „svých“, byla častá. Tato skutečnost též způsobila, že si emigranti zřídka uvědomili, že usídlení v Izraeli nebude jednoduché, ať už z ekonomických či jiných důvodů.

Oproti tomu v případě emigrace z existenčních příčin, nebyla destinace, kam emigrant odcházel, tolik důležitá. Šlo o osoby, jež byly bez prostředků, za války ztratily své příbuzné, známé, často přežily samotné z celé rodiny a chtěly proto začít s budováním nové existence v jiném státě. Odcházely většinou tam, kde jim byla nabídnuta pomoc ze strany zde již usazených příbuzných či známých nebo dle momentální situace. Jak známo, některé státy postupně snižovaly kvóty pro uprchlíky (např. USA). Emigranti se poté museli rozhodnout pro jinou zemi, jež by byla ochotna je přijmout. Do této kategorie nelze zařadit žádného ze zkoumané skupiny pamětníků.

Klasifikaci se svým způsobem vymyká výpověď narátora, jenž odešel do (tehdy ještě) Palestiny pod vlivem přítele a spíše z „dobrodružných důvodů“. Destinace tedy nepředstavovala důležitý faktor. Po účasti v bojích s arabskými vojsky se navrátil zpátky do ČSR.

„...já jsem podléhal prostě druhejm, ten kamarád R., kterej potom emigroval do Kanady, a ten byl se mnou v Osvětimi, a byl se mnou v Terezíně, mě ovlivnil, že řek', že oni se stěhujou odtud, tak já jsem řek': 'Já se postěhuju za vámi.' Oni šli do Izraele, tak já jsem se přihlásil taky do Izraele a během měsíce jsme byli odsud pryč. Legálně, normálně na nějaký falešný jméno přes celnici Aš. Vlastně jsme přišli do Izraele ještě měsíc před vyhlášením státu. Vypukla válka, asi rok jsem tam různýma frontama prošel, bojoval. Nakonec se mi tam nelíbilo, protože mi to bylo cizí, ta hebrejščina (...) Já byl hochštapler vždycky, a kdyby mi ten kamarád tenkrát neřek': 'Pojed', tak já bych nejel do tý Izraele. Mně se tady vedlo dobře.“⁵⁴¹

Pro úplnost je však nutno dodat, že pro tohoto pamětníka mělo jeho počínání nedozírné tragické následky: brzy po svém návratu do komunistického Československa byl zatčen a obviněn jako „agent Hagany“ ze sionismu, z podvracení republiky a špionáže. Po původním rozsudku, jenž činil dvacet dva let, strávil v komunistickém vězení osm let. Pobýval mj. v pracovním táboře Jáchymov. Rehabilitován byl v roce 1964.

⁵⁴¹ F. K., osobní sdělení, duben 2005.

První emigrační vlna trvala až do roku 1950. Následně se podařilo odejít již jen jednotlivcům a hranice se poté s konečnou platností uzavřely.

Druhou kategorií, jež je kvantitativně výraznější, tvoří asimilanté. Tito se rozhodli ve své vlasti z rozličných důvodů setrvat. Jak je uvedeno v předchozím oddílu, někteří z nich si po válce dokončili vzdělání, vystudovali školy, které nemohli absolvovat dříve, jiní začali s budováním kariéry. Společným jmenovatelem byla touha po splynutí s většinovou společností, snaha nevracet se k prožitkům nedávno minulým a žít běžným životem jako kdokoli jiný.

„V tom pětadvacátém jsme byli jediný dva z našich rodin, kdo se vrátil, jsme byli šťastný, že začneme žít a chtěli jsme žít tady. Nikdo o nějakých komunistech nebo tak... to bylo až mnohem později (...) Teď manžel už dostal nějakou práci jako právník a zdálo se... teď se nám narodilo dítě a byli jsme jako naprosto šťastný a řekli jsme si, teď konečně budeme normálně žít!“

Přestože po uchopení moci komunisty již o emigraci s manželem diskutovali, Izrael byl však jako možná cílová země předem vyloučen: *„Do Izraele to bylo těžký, protože tam se to nikdy úplně nestabilizovalo, to je pořád ta nejistota a kolem ty Arabi, to se nám jako nezdálo ideální.“*⁵⁴²

Následující narátorka měla možnost zůstat ve Francii, kde již pobýval její bratr, ale rozhodla se jinak. Vysvětluje, co ji vedlo k rozhodnutí zůstat v Československu:

*„No, mně to nenapadlo z toho důvodu, že můj takovej jako výsostnej zájem se váže s češtinou, s jazykem (...) já jsem si neuměla představit, že bych mohla žít bez češtiny jako takový. Ne, že bych to měla přesně tak srovnaný.. A bez Prahy. Já jsem byla taky na tohle město, ve kterém jsem se narodila, už od malička vázaná, a hlavně na tu Letnou (...) Já jsem vlastně ani nevěděla, co mám dělat (...) Já jsem tady neměla vůbec vazbu osobní, to ne vůbec, že bych tady někoho měla.“*⁵⁴³

Tato narátorka odejít chtěla, ale manžel nesouhlasil:

„Můj muž, ne. Ten se vrátil na techniku, on byl inženýr a tam měl spousta kamarádů, a ti tam pracovali jako asistenti. (Říkali): ‘A ty taky budeš tady, budeš u profesora J.’, a to všechno.. von zapad’. A já ne. A já chtěla pryč. Kromě toho, můj muž tu měl nějakou rodinu, nějaký někdo se vrátil (...) prostě on nechtěl pryč, on tu byl doma a já chtěla pryč.“

⁵⁴² E. R., osobní sdělení, květen 2004.

No, tak jsem uznala, že emigrovat jenom, když to chtěj' oba.“⁵⁴⁴

Domnívám se, že za postoj obou skupin se jaksi podvědomě skrývá i obava z recidivy antisemitismu a s tím spojený strach z dalšího pronásledování. Tyto nepříjemné pocity bylo třeba vytěsnit určitým druhem chování.

Poté, co došlo k opětovnému navázání zpřetrhaných vazeb, utvoření nové sociální sítě a tím i k nabytí určitých životních jistot, byla již emigrace – jež je vždy nutně spojena s krokem do neznáma a víceméně nejistou budoucností – obtížně představitelná.

„...já jsem neměl důvod, proč bych měl odejít, protože, já jsem byl spokojený s touto zemí, tady jsem chtěl zůstat a emigrace mi jako odjakživa byla proti mysli. I v době války, kdy by to bývalo bylo moudrý. A to jsem se nedostal ven, protože to jsem se měl vystěhovat do Ameriky. Američani mi slíbili vízum a že přijdu na řadu v roce pětáctýřicet. Tak v pětáctýřicátém jsem už nepotřeboval (...) A já jsem chtěl do učení, já chtěl jsem doštudovat, já jsem prostě...já nikdy nebyl emigrační typ (...) Ale já bych bejval taky asi neemigroval, i kdybych to takhle viděl. Protože já prostě nejsem ten typ. Tady já chci vidět ty Hradčany.“⁵⁴⁵

Podobně následující výpověď, ve které pamětník reflektuje svou tehdejší situaci, která se mu nezdála pro vystěhování vhodná a to i přesto, že zůstal zcela sám a byla mu nabídnuta pomoc příbuzných v cizině:

„...já měl totiž, jedna sestra mýho otce žila už před válkou v Americe, v Los Angeles a nějak mě nejdřív našla a navrhla mi, že mi pošle affidavit⁵⁴⁶ a že bych jel do Ameriky, já jsem tady byl úplně sám a neměl jsem žádný závazky, tak jsme si řek', vystudovanej jsem nebyl, ta moje angličtina stačila tak na to koupit si housku, začínat znova – mně bylo pětadvacet let nebo čtyřicet – a být tam na obtíž rodině, který nebyli žádný milionáři, taková středostavovská rodina.“⁵⁴⁷

Pro následující narátorku bylo obtížné pochopit, jak někteří z jejích přátel mohli odejít do poválečného Německa. Podobně učinil její bratr, který však v BRD pouze dokončil vysokoškolské vzdělání a následně emigroval do USA:

⁵⁴³ A. M., osobní sdělení, duben 2004.

⁵⁴⁴ L. M., osobní sdělení, květen 2004.

⁵⁴⁵ F. K., osobní sdělení, duben 2004.

⁵⁴⁶ Affidavit – jednalo se o doklad, kterým se osoba, žijící v zemi, do níž chtěl emigrant odejít, zaručovala, že se o přistěhovalce postará.

⁵⁴⁷ J. R., osobní sdělení, květen 2005.

„Ta emigrace je těžká a když člověk není na to vybaven, tak je to ještě horší, a když už není úplně mladej, tak je to skutečně těžký. Ale bylo hodně lidí, co odešlo do Německa. Já to nechápu, jak mohli v té komunitě německý žít, poněvadž já bych nemohla tam žít (...).“⁵⁴⁸

Poté, co bylo ukončeno vysídlení Němců a odešla podstatná část židů, Československo definitivně přestalo být zemí „trojí duše“.

IDENTITA

S problematikou emigrace a jejím odmítnutím či naopak rozhodnutím se pro ni, bezprostředně souvisí otázka identity. V souvislosti s touto otázkou je nutno poznamenat, že někteří pamětníci považují obtížné vyjádřit se k podobné problematice, jak lakonicky poznamenal tento narátor: *„Identita – co to je?“*⁵⁴⁹

V této souvislosti je tedy nejprve nutné definovat termín identita. Identita jednotlivce představuje komplex, tvořený mnoha komponentami. Kategorii identity konkrétní osoby obecně chápeme jako součinnost mnoha faktorů, ať se již jedná o faktor biologicko-genetický, etnický, náboženský, kulturní či jiný. Identita židů jakožto minority, bude vždy tzv. menšinovou identitou, tedy identitou „mocenskopoliticky a psychicky handicapované skupiny, nucené reagovat na postoje a chování většinového obyvatelstva.“⁵⁵⁰ Je rozdíl mezi tzv. tradovanou (tedy zprostředkovanou) identitou a aktivním „sebeukotvováním“ či „sebezařazením“. Tematizaci identity v době postholocaustové nejlépe odpovídá pojem „vrstevnatá identita“, jež je spojena s problematikou silnějšího zdůrazňování sociálních a kulturních rolí a prostředí, ve kterých jsou tyto role hrány.

Tak následující pamětník nabyl za války zkušenosti, že do pocitu své identity je „vpraven“ ostatními, tzn. že jeho („židovská“) identita byla vytvořena náhledem ostatních na něho, aniž by on sám mohl na této skutečnosti něco změnit⁵⁵¹.

⁵⁴⁸ V. F., osobní sdělení, srpen 2005.

⁵⁴⁹ J. M., osobní sdělení, duben 2004.

⁵⁵⁰ Soukupová, Blanka, Identita židovské minority po tzv. Sametové revoluci (1989 – 1992) na základě veřejných menšinových projevů. In: Šrajerová, Oľga, Národnostní menšiny na přelomu tisíciletí. Opava – Praha 2002, s. 152.

⁵⁵¹ Teze o definici žida jakožto někoho, kdo je za žida považován ostatními, byla formulována již J.-P. Sartrem. Nóra Hamar tuto skutečnost definuje jako tzv. fakticitu: „Danost, která existuje v formě kulturních interpretací, je pak daností toho, že je člověk někým za něco či někoho považovaný a že s ním také v souladu

„Samozřejmě v době války se prohloubil ten můj židovskej pocit, protože jsem poznal, že já můžu nežidovsky cítit, ale to vůbec nehraje roli, protože ty druhý mě budou nějak posuzovat. Ty druhý mě vždycky budou posuzovat jako žida, protože z té rodiny jsem a i když jsem Čech, tak mám tyhle ty kořeny (...) to je to, co jsem za války zjistil: že můžu stokrát se necítit židem, ale ty ostatní lidi mě vtlačej do tohoto pocitu.“⁵⁵²

Uvedená výpověď potvrzuje výše uvedenou tezi, rozpracovanou po druhé světové válce Erikem H. Eriksonem⁵⁵³, mimo jiné právě v souvislosti s „postholocaustovou“ tematizací rozdílu mezi „vnucenou identitou“ a „sebeukotvením“.

Po válce obnovilo členství v židovské náboženské obci pouze několik respondentů. Tento fakt koresponduje s výše uvedenými skutečnostmi: pamětníci se snažili žít běžným životem, nevybočovat. Někteří svůj původ zatajovali (tzv. „utajená“ identita). Poválečná léta jsou tedy charakterizována novou fází asimilace.

„My jsme s manželem už nějak po válce brzo vystoupili z židovský obce, ale manžel měl stále kontakt na to Židovský muzeum (...) Protože jsme prostě nechtěli mít se žádným náboženstvím nic společnýho. Protože každá církev, já nevím, všechno je to... vždycky se tam odehrávají nějaký mocenský záležitosti.“⁵⁵⁴

Náboženství ztratilo svou dřívější váhu. Mnohé osoby, přeživší nacistická zvěrstva, posadily Boha na lavici obžalovaných: on nesl zodpovědnost za prožitou tragédii vlastní či jejich blízkých. Ve světle této skutečnosti je nutné posuzovat masový odklon od náboženství jako takového.

Tato narátorka, jako jedna z mála, své členství v židovské obci po válce obnovila; zastávala, řečeno jejími slovy, „postoj kosmopolitní“:

„Židovství spojuji s náboženstvím, proto bych do Izraele nikdy neodešla.“⁵⁵⁵

Následující narátorka se spolu se svým manželem stala také členkou jedné z obnovených ŽNO:

„Každý rok jsme platili členské příspěvek, dobrovolný. Poslali jsme sto korun a tím

s touto interpretací druzí jednají. Danost tohoto druhu nazýváme fakticitou.“ Hamar, N., Nalézání a vynalézání sebe v příběhu: O narativní konstrukci židovských identit. In: Biograf 3, 27/2002, s. 30.

⁵⁵² F. K., osobní sdělení, duben 2004. K tomu srv. Např. Améry, Jean, Bez viny a bez trestu. Praha 1999, s. 120–121.

⁵⁵³ E. Erikson (1902 – 1994), jeden ze stoupenců vídeňské psychoanalytické školy, bývá označován za postfreudiána. Ve třicátých letech emigroval do USA. Z jeho díla např. Identity and the Life Cycle (1959).

⁵⁵⁴ H. R., osobní sdělení, listopad 2005.

⁵⁵⁵ L. M., osobní sdělení, květen 2004.

*jsme udělali jako zadost, jako jsme si řekli, někam patříme, ale nějak aktivně jsme se nikdy neúčastnili.*⁵⁵⁶

Tento pamětník-nekomunista se od obce distancoval, vzhledem k vysoké míře spolupráce ŽNO s komunistickým režimem:

*„My jsme se vo tu obec nestarali hlavně proto, že jsme věděli, že všichni, co tam chodili, do synagogy, tak byli agenti (...).“*⁵⁵⁷

Z výpovědí je patrné, že „židovská“ identita nebyla ve většině případů vymezena ani konfesionálně, ani národnostně, jak tomu bývalo u mnohých před válkou. Holocaust přerušil kontinuální podobu „židovské“ identity, vnímané dříve především (jako svého druhu dědictví) v souvislosti s tisíciletými židovskými dějinami. Holocaust rozvolnil hranice komunity, vytvořil novou, mnohovýznamovou tradici.⁵⁵⁸ Co tedy bylo styčným bodem židovské mentality po 2. světové válce?

Z výpovědí vyplývá, že jím byla jakási sounáležitost těch, jež za války prošli obdobnými zkušenostmi. Záležitost společného (válečného) prožitku, prožitku šoa – „společensví osudu“⁵⁵⁹. Tento postoj se však utvářel postupně a dominoval spíše v letech pozdějších. Viz dále.

*„...a to je tím taky, že jsme sdíleli společný osudy. A to je taky, co mě váže s touto skupinou lidí.“*⁵⁶⁰

Mnoho narátorů, přestože oni sami by do Izraele neodešli („*nechtěl jsem bojovat nikde, natož v Izraeli*“⁵⁶¹), vnímalo výjimečnou roli Židovského státu, který přeživším nabídl možnost vybudovat novou existenci v nové vlasti. Je možné zaznamenat jakési vědomí solidarity se všemi židy, jež se prohlubuje zvláště v souvislosti s ohrožením.

Podobně názor následující:

*„Nehledě na můj odmítavý postoj k sionismu, cítil jsem se spojen s Izraelci a jejich státem.“*⁵⁶² Přesto, že židovské náboženství nebylo a není pro tohoto pamětníka blízké, vztah k Izraeli je patrný i z tohoto citátu:

⁵⁵⁶ E. R., osobní sdělení, květen 2004.

⁵⁵⁷ J. M., osobní sdělení, duben 2004.

⁵⁵⁸ Tuček, M., Svědectví o genocidě jako součást..., s. 76.

⁵⁵⁹ Termín „Schicksalsgemeinschaft“ používá Jiří Kosta, viz Kosta, J., Nie aufgegeben. Ein Leben zwischen Bangen und Hoffen. Berlin 2004. Srv. Též Brod, P., c. d., s. 148.

⁵⁶⁰ F. K., osobní sdělení, duben 2004.

⁵⁶¹ J. M., osobní sdělení, duben 2004.

⁵⁶² J. K., e-mail z června 2004.

„Ona (narátorova manželka, pozn. M. H.) mě vyštvala, že jsem šel do synagogy. Říkala: 'Jdi se tam jenom ukázat.' Tak jsem šel do Jeruzalémský, mně to nic neříká. Mně to tam připadá, jak tam běhají okolo těch Tór, jak to čtou, je to cizí, já tomu nerozumím. To samý jsem měl v tý Izraeli. Považuji to dodneska za dobře, že jsem tam byl, pomoh 'ten stát svým způsobem taky zachránit (...).“⁵⁶³

Následující dvě výpovědi zachycují vědomí určitého dějinného „metafyzického“ pojítka mezi osobami, majícími stejnou či obdobnou historickou zkušenost:

„Je to takový pouto (...).“⁵⁶⁴

„...my jsme se pořád stýkali s těma vostatníma, hlavně s lidma, kteří prožili stejný ty válečný léta, tak to je veliký pouto, protože někdo, kdo to neprožil, nás nikdy nemůže pochopit, co jsme prožili.“⁵⁶⁵

Podobně dále:

„My jsme se od pětáctýřicátého roku skutečně – no nechci říct úplně pravidelně – ale scházeli jsme se (...) Já vím dokonce, když jsme se poprvé setkali, tak manželka toho jednoho nám uvařila to příšerný jídlo, kterým nás tam (v koncentračním táboře, pozn. M. H.) živili. Taková ta polívka z nějaký sušený zeleniny hrozný a měli jsme z toho tak trochu legraci a vzpomínali jsme na to, vzpomínali jsme na ty kamarády, který se nevrátili (...).“⁵⁶⁶

Tato pojetí jsou charakteristická a ilustrují výše zmíněnou tezi o „společensví osudu“.

Z výpovědí též vyplývá, že nedílnou součástí identity řady osob, přeživších šoa, je zodpovědnost za poučení z holocaustu.

POLITICKÁ ORIENTACE

Obraz židovské identity po válce by nebyl úplný bez přihlédnutí k politické orientaci narátorů; co ji formovalo? V této souvislosti je nutné brát v potaz všeobecné klima, panující

⁵⁶³ F. K., osobní sdělení, duben 2005.

⁵⁶⁴ F. K., osobní sdělení, duben 2005.

⁵⁶⁵ H. R., osobní sdělení, listopad 2005. Závěry postulované v tomto oddílu odpovídají skutečnostem, formulovaným Jeanem Amérem v jeho – dnes již klasické – knize *Bez viny a bez trestu* (Praha 1999).

⁵⁶⁶ P. O., osobní sdělení, říjen 2004.

v ČSR po osvobození: události nedávno minulé utvrdily člověka v přesvědčení, že jedinou možnou alternativou je alternativa socialistická. Po válce došlo k transformaci dřívějších politických měřítek a dominantní levicový názor byl v této době společný širokým vrstvám obyvatelstva. V kontextu židovského osudu je však jedno výrazné specifikum: deklarované ideály sociální rovnosti byly mnohými vnímány pozitivně, jelikož implikovaly přesvědčení, že komunismus, porazivší Hitlera, je jediným řešením, které zabrání novým nacionalistickým výkyvům a návratu antisemitismu.

Viz následující citáty:

*„Já taky, já taky jsem viděl, tedy po válce, jsem viděl tu komunistickou stranu jako internacionální stranu, kde ten antisemitismus neměl místo a také v tom hlásání to takhle bylo.“*⁵⁶⁷

*„...potom jaksi ta strana pro mne byla do toho osmačtyřicátýho skutečně takovým taky, jak bych to řek' (...), no jako, ta strana zvítězí a my tady, konečně tady bude slušnej pořádek.“*⁵⁶⁸

*„No a já jsem si říkal, proti tomu příšernému nacismu musí být nějaký režim, který tomu odolá, obě ty demokracie zklamaly, Anglie, Francie, že (...) Ale pak jsme si řekli, ten Sovětský Svaz nakonec, osvobodil značnou část té republiky, ty ruský vojáci tady opravdu padli a takže jako to všechno ve mně vzbudilo potom takovej závěr, že jsem někdy v dubnu čtyřicet šest jsem vstoupil do komunistický strany.“*⁵⁶⁹

Následující narátorka – ještě před svým vstupem do KSČ – chodila na různé brigády a přesto, že měla malé dítě, pravidelně se těchto akcí zúčastňovala. Její pozdější rozhodnutí vstoupit do KSČ bylo podpořeno skutečností, že její bratr, jenž měl na ni před válkou velký vliv, byl jako komunista popraven:

„Protože já jsem k tomu měla vztah, že jo. A protože můj bratr byl vlastně zatčenej jako komunista, a on mě vlastně vychovával, když se to tak veme. Jemu vděčím za mnohé, protože moje maminka ze mne chtěla mít dámu, že jo. Já jsem jezdila s bráchou, on mě bral na ty vysokoškolský tábory ještě jako gymnazistku, no a tak jako to byla moje parta, moji přátelé a v tomhle ovzduší, ovšem nikdy se nemluvílo vo krvavé revoluci, šlo jenom o to, změnit sociální poměry. A to nás právě taky ten pan profesor P. v tomhle školil a dával nám

⁵⁶⁷ F. K., osobní sdělení, duben 2004.

⁵⁶⁸ J. F., osobní sdělení, listopad 2004.

⁵⁶⁹ P. O., osobní sdělení, říjen 2004.

číst třeba i Masaryka, 'Stát a revoluce' a takovýhle věci, kterým jsem já tenkrát vůbec ještě nerozuměla, ale nějak mě to uklidnilo.“ Po válce tak logicky vstupuje do strany. Tento akt nyní reflektuje jako nepřilíš moudrý: „...jednou se stalo pak, když jsem byla teda v tý komunistický partaji, to jsem opravdu teda po tom vosumačtyřicátym tam nějak vstoupila, že jsem si myslela, že je potřeba posílit tenhle trend, jo. Protože si pamatuju při těch prvních volbách, při kterých komunisti – to bylo v sedmačtyřicátym⁵⁷⁰ – kdy komunisti zvítězili, že jo, že například národní socialisti měli velkou bóji na Vltavě a tam bylo heslo: 'S námi nezabloudíte'. Komunisti měli heslo: 'Republice více práce'. Tak se mi zdálo, že to je teda užitečnější heslo, než to 'S námi nezabloudíte'. A to bylo takový, v takovym nějakym momentě..byla to blbost vode mně, já jsem vůbec nemusela do žádný partaje vstupovat, ale to snad bylo eště jako kvůli bratrovi jako na památku bratrovu, že von jako komunista zahynul. Já nevím, co to všechno v člověku je. Víte, jak jsem Vám to teď řekla už od toho dětství, tak se to nějak hromadí.“⁵⁷¹

Vstup do KSČ mohla též determinovat touha někam patřit, snaha po splynutí, po úkrytu, jenž byl nyní obtížně realizovatelný v rámci komunity a tak našel své obrysy ve vstupu do strany.⁵⁷² Komunistická ideologie též deklarovala internacionalismus, což většina přeživších uvítala, jelikož představoval protipól k nacionalismu, s jehož hrůznými důsledky byli za války konfrontováni. Svou roli též sehrála skutečnost, že komunisté v koncentračních táborech byli organizováni více než ostatní skupiny a v pojetí pamětníků tak „obstáli lépe“ než ostatní vězňové. Je nepochybné, že do komunistické strany vstoupilo velké množství osob, smýšlejících plně demokraticky, jejichž cílem bylo nastolení modelu sociálně spravedlivé společnosti. Velký vliv měla především na mladší pamětníky politická orientace nejbližších přátel:

„Já jsem naopak od samého začátku a vlastně pod vlivem toho P. H. se naopak orientovala do tý partaje. A to, že mě přijali do strany, jsem považovala za nejdůležitější den svého života.“ Měla zájem o to, aby „...nebyla válka, nebyl antisemitismus, byla jako sociální spravedlnost, protože to jsou ty věci, který se těžko vypravujou mladým jako jste Vy.

⁵⁷⁰ Zde se pamětnice mylí: parlamentní volby, jež má na mysli, se konaly 26. května 1946, tedy nikoliv v roce 1947.

⁵⁷¹ H. R., osobní sdělení, listopad 2005.

⁵⁷² Srv. Hrubý, Karel, František Graus v proměnách doby. In: Beneš, Zdeněk a kol. (ed.), František Graus – člověk a historik. Práce z dějin vědy, sv. 8. Praha 2004, s. 141 – 147.

*Že já jsem v těch Košicích skutečně zažila ty bosý děti s tím noseem přitisknutým k výkladům, kde byly dorty a já nevím co, který to v životě neměly (...) Ono je to jinak složitý, ale tohleto jsou fakta, který tomu člověku, kterej to zažil, nevymizí z paměti. Já vím, že jsem, protože moji rodiče – marná sláva – to byla buržoazní rodina, poměrně bohatá, zámožná a podle toho žila, s veškerým služebnictvem a tak dále. A mně už to tehdy bylo divný. Protože jsem měla jednu takovou aféru s maminkou, asi šestiletá. Že jsem jako vyžadovala, aby naše služebná jedla s námi u stolu. Což bylo..ona to uvařila a přinesla na stůl. Mně se to nelíbilo.*⁵⁷³

Byli však i tací, kteří se obávali nového totalitního systému, jelikož byli (většina již před válkou) výrazně politicky uvědomělí a měli jasné vědomí toho, jaké povahy je totalitní režim (také vzhledem ke svým válečným zkušenostem). Jednalo se většinou o osoby starší, aktivně působící již před válkou v politickém či společenském životě. Svou roli také sehrála míra informovanosti – a s tím spojená vyšší míra kritičnosti – a okruh přátel, se kterými byl pamětník v úzkém kontaktu. Tyto osoby tedy logicky do strany nevstoupily.

V této souvislosti je třeba poukázat na výrazné difference u pamětníků, jejichž válečná zkušenost je jiná (emigrace, služba v armádě) než zkušenost většiny (prožitek koncentračního tábora). Osoby, jež se vrátily do ČSR z exilu či příslušníci československé armády měli poněkud jiný náhled na řadu poválečných událostí; tyto jednotlivce je možné charakterizovat vyšším sebevědomím, akceschopností a větší rezervovaností k politickému vývoji v Československu. Židovští příslušníci armády velmi těžce nesli především fakt, že po válce byla zpochybňována účast židovských vojáků na obou frontách a to i přesto, že židé tvořili 75% mužstva v jednotkách na Blízkém Východě i v Sovětském svazu a tedy podstatnou část hrdinných obětí padlých při bojích u Dunkerque, Tobruku, Sokolova či Kyjeva. Toto znevažování zaznělo i z úst politických funkcionářů.⁵⁷⁴ Židé, jež odešli z ČSR ještě před zavedením protizidovských zákonů, si zachovali vědomí nepřerušeno prožitku demokracie a v určitých momentech reagovali naopak citlivěji (především

⁵⁷³ K. P., osobní sdělení, srpen 2005.

⁵⁷⁴ Komunistický poslanec Kapoun hovořil na schůzi složek II. odboje o tom, že nelze mít k vlastenectví židovských vojáků důvěru. Krejčová, H., Český a slovenský..., s. 164, srv. též s. 163. Viz také Bednařík, P., Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945 – 1948, s. 94. K tematice židovských vojáků viz též Iltis, R.: „O židovských bojovnících.“ In: VŽNO, IX, č. 10, 15. května 1947, s. 136 – 138. Vinohradský, H.: „Bojovali u Sokolova.“ In: VŽNO, X, č. 10, 5. března 1948, s. 111 – 112

na antisemitské projevy).⁵⁷⁵ Je možné se domnívat, že nezanedbatelné procento těchto osob opět odešlo po převzetí moci komunisty. Do skupiny reemigrantů však patří pouze jedna respondentka, tudíž nelze v této věci provést komparaci.

Samostatnou kategorií představují tzv. aktivisté.⁵⁷⁶ Tato kategorie byla produktem doby bezprostředně následující, tj. doby poúnorové. Není neznámo, že někteří židé sympatizovali s komunistickou stranou tak výrazně, že se nakonec dokonce podíleli na potírání všech forem tradičního židovského života. I za tímto radikálním postojem však, domnívám se, můžeme podobně jako u příznivců asimilačního hnutí či emigrantů, spatřovat strach z antisemitismu a dalšího pronásledování. Tím není bagatelizována skutečnost, že – podobně jako u řady ostatních občanů – mohlo být toto chování motivováno poválečnou konjunkturou, kariérními důvody, snahou o vlastní prospěch. Avšak žádný z narátorů, se kterými jsem hovořila, se nevydal touto radikální cestou.

V následujících letech došlo u některých osob k proměně dřívějšího postoje ke komunismu a tím k proměně místa a úlohy komunistické strany v životě jedince. Často se propojily dvě podoby, existenciální a existenční.

Vystřízlivění pro některé přišlo již krátce po roce 1948. Prohlédnutí se pro ně rovnalo ztrátě ideálu.

Pro tohoto pamětníka, přestože on sám očekával únorový převrat s nadějemi, byla cizí atmosféra puče:

„Zklamání... to jsem poprvé trošku prohlíd'. Já jsem jako furt nedoved' pochopit, protože jsem si byl jistej, že vyhraju volby, my komunisti. Proč je třeba takovejhle ten... A tak jsem... to zase vzpomínám, jak jsme byli nahnáný do průvodu a (...) J. S., to byl básník a spisovatel a ještě žije, už bude strašně starej pán. My jsme šli v průvodu, on šel za mnou a takhle do mě štouchá a říká: 'Proč nekřičíš?' A tak jsem začal křičet, poněvadž tam křičeli všichni a bylo to v tom průvodu.. křičet, protože člověka 'zgoulovali'. Jenom si vzpomínám, že mně to nešlo od srdce, že jsem odmítal křičet a že jsem byl, neřek' bych ještě nějak protikomunisticky naladěnej, ale v každém případě jsem byl zklamanej. Velice jsem byl zklamanej (...) Takže ten osmačtyřicátý rok pro mne znamenal takový zklamání,

⁵⁷⁵ Srv. Novotná, Hedvika, Soužití české společnosti a židů v letech 1945 – 1948 ve světle různých pramenů. Diplomová práce FHS UK. Praha 2003, s. 53 – 54.

⁵⁷⁶ Srv. Brod, P., c. d., s. 153 – 154.

*ale ještě ne rozhod se stranou.*⁵⁷⁷

Samotný únorový převrat nebyl některými pamětníky chápán jako přelomový bod a jako takový nebyl prakticky ani zaznamenán:

*„já jsem dělal v tý zbrojovce. To tam prošlo úplně, vůbec o ničem nevím. Jenom vím to, že se v té době, ten prokurista mi dával přihlášky nejdřív národně socialistický a pak najednou komunistický. To bylo jediný, co jsem... ale neměl jsem zájem, já jsem honil holky, ale ne nějakou politiku.*⁵⁷⁸

Tato pamětnice se v roce 1948 potýkala s velkými zdravotními problémy, tudíž politické události logicky zůstaly stranou jejího zájmu:

*„Já jsem měla... v sedmačtyřicátým se narodila moje první dcera, tak v osmačtyřicátým jí byl rok, já jsem tenkrát otěhotněla a bylo to mimoděložní těhotenství a právě v tom květnu jsem byla v nemocnici, tak jsem měla dost starostí sama se sebou a s tím děckem.*⁵⁷⁹

Rokem 1948 začíná zcela nová kapitola v historii českých židů. Některých se politické procesy, či kádrové čistky, pokračující do poloviny 50. let, dotkly bezprostředně, jiných spíše okrajově. Faktem zůstává, že čeští židé tak opět měli pocit, že jsou občany „druhé řady“.

ANTISEMITISMUS

Na antisemitské reakce v souvislosti s restitucemi a jinými ekonomickými záležitostmi bylo poukázáno již v oddíle majetkoprávní problematika. Kromě těchto reakcí mají někteří pamětníci bezprostředně po válce zkušenost též s projevy tzv. národního antisemitismu. Následující výpověď též reflektuje zvýšenou senzibilitu pamětníka:

„Když jsem přijel jednou zpátky do toho Vysokého Mýta a to bylo ještě před osmačtyřicátým, tak jsem vystoupil z vlaku a jeden kluk (...) Tak začal křičet, já jsem právě nastupoval do vlaku a už jsem nastoupil do vlaku a on křičel na mně: 'Už jsou zase tady!' Nevím, jestli řek' to 'židi' nebo ne. To byla jedna taková antisemitská... Ale bylo jich strašně

⁵⁷⁷ J. F., osobní sdělení, listopad 2004.

⁵⁷⁸ F. K., osobní sdělení, duben 2005.

⁵⁷⁹ H. R., osobní sdělení, listopad 2005.

málo, já nevím, prostě. Pak jsem potkával, když jsme bydleli ještě na Starém Městě, takovou strašnou studenou ženskou, fousatou, nehezkou, která kdykoliv mě pak minula, tak vždycky zařvala: 'Žide!' Takhle“. Další zkušenosti s antisemitismem nemá, což připisuje především prostředí, ve kterém se v té době pohyboval – působil na Filozofické fakultě UK v Praze: „...já jsem byl jedním z nich a nevnímal jsem ho (tj. antisemitismus, pozn. M. H.) ani jaksi v tamté společnosti, ve které jsem se pohyboval v té společnosti na té filozofické fakultě, která jako byla tehdy velice levá a v těchhle ohledech tam byla jaksi přímo filosemitská nálada a nerozlišovala se tehdy otázka sionismu a nesionismu mezi lidma, kteří se tím speciálně nezabývali, byli pro Izrael, byli ...zrovna tak jako jim nevadilo, když tam bylo spousta židů, kteří začali přednášet (...) byl to velkej počet židů, takže kdyby to nějaké český ten... dneska začal počítat, tak by říkal, že se židi hned začali roztahovat, ačkoliv se jich tak málo vrátilo. Ale to už jaksi zacházím...“⁵⁸⁰

Podobně hovoří další pamětník, jenž však pracoval v diametrálně odlišném prostředí – v továrně.

„Helejte, ta fabrika je něco jinýho jako je jako ouřad, ministerstvo a tak dále. V té fabrice, i když sem tam jste něco zaslechla, ale nikdy to nebylo toho rázu, že by Vám to nějak... že byste to pocítila na vlastní kůži, jo. Ti dělníci, po týchle stránce, musím říct, že to jsem tam nikdy nepocítil. Ani v té...protože, kdybych to byl pocítil, tak bych se na ty funkce zřejmě nedostal. Možná, že hrálo taky roli to, že jsem byl členem strany, to jistě taky hrálo nějakou roli. Ale kdyby to mělo být tak antisemiticky založený, tak mě tam stejně... jestli jsem byl nebo ne (ve straně, pozn. M. H.), to nehrálo roli, přece.“⁵⁸¹

První polovina padesátých let byla dobou strachu a deziluze. V denním tisku se běžně objevovaly u různých „nepohodlných“ osob dovětky „židovského původu“ apod. Antisemitismus komunistického režimu, skrytý pod rouškou antisionismu a boje proti kosmopolitismu či obecně kapitalismu, přičemž synonymem kapitalisty byl „žid“, jsou jen některé z charakteristik padesátých let.

Následující narátor byl v bezprostředním kontaktu s Hedou Margoliovou-Kovályovou, vdovou po Rudolfu Margoliovi, bývalém náměstkovi ministerstva zahraničního obchodu, jenž byl v roce 1952 odsouzen k trestu smrti v největším politickém procesu

⁵⁸⁰ J. F., osobní sdělení, listopad 2005.

poválečného období, označovaném jako Slánský a spol.:

„To bylo strašný zklamání, já jsem tehdy už pracoval v nakladatelství Svoboda a my jsme spolupracovali s Hedou Margoliovou-Kovályovou potom. No a jaksi tak jsem viděl jak vypadá člověk, kterej pak byl prohlášený za vlastizrádce. Pak jsme se dověděli jak ji pronásledovali i s dětma a tak dále. No to bylo pro nás strašný, ale co si nedovedl nikdo představit, já jsem furt ještě byl třeba zdrženlivější vůči tej kritice toho komunismu (...).“⁵⁸²

„Tak v padesátých letech to bylo dost nepříjemný. Hlavně jako manžel se zajímal hodně o historii, četl hodně ty knihy, teď ty procesy, byli jsme z toho dost vyděšený, ale zase se to spíš týkalo takovejch těch komunistickéjch špiček a my jsme nebyli komunisti, takže zase se nám to nezdálo, že by se to nás zrovna mělo týkat a on neměl žádnou pozici, kdovíjakou, to šlo proti těm vysokým straníkům a židům.“⁵⁸³ Avšak narátorčin manžel poté nemohl vykonávat své původní povolání (právník).

Pronásledování a následně věznění byli komunistickým režimem dva pamětníci. První za „podvratnou činnost a špionáž“, kterou údajně vykonával proti Československu jako agent Hagany. S tímto fantasmagorickým obviněním byl spojen z toho důvodu, že pobýval rok v Izraeli (kam odjel měsíc před vyhlášením státu) a podílel se na národním boji:

„Brzy jsem si našel místo v novinách, v Letově, hledali strážný, se sanitkou jezdit (...) No a od devětačtyřicátýho do dvaapadesátýho a najednou Slánský a tohle začalo. Oni zjistili, že jeden žid je taky v továrně, kde začali dělat místo aut letadla, MIGy ruský, a už jsem byl podezřelej. Čtvrt roku mě sledovali a nic nenašli, tak řekli, že je to rafinovanost moje a najednou mě sebrali v dvaapadesátém a já se za rok přiznal v tý Ruzyni, to se přiznal každej, a dostal jsem dvaadvacet let a šel jsem do Jáchymova. A to jsem měl štěstí, protože normálně na ten paragraf byl trest smrti. Takže já měl vždycky štěstí v neštěstí.“⁵⁸⁴

Druhá pamětnice byla svým celým životem prototypem „kádrově nevhodné“ osoby: velmi aktivní členka předválečné KSČ, účastnila se aktivit různých levicových spolků a sdružení, za války byla v emigraci v Mexiku, celá rodina jí zahynula v koncentračních

⁵⁸¹ F. K., osobní sdělení, listopad 2005.

⁵⁸² J. F., osobní sdělení, listopad 2004.

⁵⁸³ E. R., osobní sdělení, květen 2004.

⁵⁸⁴ F. K., osobní sdělení, duben 2005.

táborech. Po válce pobývala po nějaký čas v Bělehradě, načež se po roce 1948 vrátila spolu se svým jugoslávským manželem zpátky do Československa. Tyto skutečnosti samy o sobě ji zařadily do škatulky výrazně podezřelé a „kádrově nevyhovující“. Zatčena byla záhy. V Ruzyňském vězení strávila patnáct měsíců a poté byla beze slova propuštěna. Původní profesí novinářka a spisovatelka, pracovala dlouhá léta ve vzorkovně skla a porcelánu:

„U mně třeba se to odehrálo tak... tak já byla nadšená komunistka jako mladá holka. Zavřeli mě, no dobrý. Když mě zavřeli za války, to jsem považovala za normální, já jsem je neměla ráda, oni mě neměli rádi, to bylo v pořádku. Pak mě zavřeli v padesátých letech a to nebylo v pořádku.“ Jak se vyrovnávala se svým zatčením, jak se stavěla ke skutečnosti, že ona – jakožto uvědomělá komunistka – je vězněna „svými lidmi“, implikuje její následující výpověď:

„Ale zase to nebylo... vždycky mi lidi říkali: 'To muselo bejt ale hrozný zklamání!' A já když teď o tom přemýšlím, já to vůbec necítla, myslím tu vazbu, jako zklamání. To bylo něco, co odněkud přišlo, něco cizího, co se na mně valilo. Já jsem to s ničím nemohla spojit. Někde a někdo se zbláznil, tak jsem si to myslela.“⁵⁸⁵

Obtížný pro podobně odsouzené byl především fakt věznění v mírové době a ve vlastní zemi, nota bene „vlastními lidmi“⁵⁸⁶, což spolu s mnoha dalšími komponentami vytvářelo podmínky jen stěží snesitelné:

„Ne nedorozumění, šílenství. Já myslím, že jediný správný slovo je šílenství. Někde se něco... to prostě není možný. To prostě... a přitom, ještě jsem i to jako cítila... no tak já, poněvadž už jsem měla vězeňskou zkušenost z války, z Francie, tedy z buržoazního vězení. A teď jsem byla v takzvaném socialistickém a to bylo nesrovnatelně horší. To pro mne bylo zlé, musím říct. To, když jsem si řekla, já jsem si řekla, Ježíš marjá, a to bylo za války navíc, v té Francii a tady to bylo v takzvaném plném míru a bylo to nesrovnatelně horší.“⁵⁸⁷

Podobnou zkušenost má též dříve zmíněný narátor:

„Já jsem řek' u soudu, že horší to bylo za komunistů, kde Vás fyzicky... to vlastně já jsem se tam skoro zbláznil v tý Ružyni.“⁵⁸⁸

Otec dalšího pamětníka byl obviněn a následně odsouzen v souvislosti s případem

⁵⁸⁵ L. R., osobní sdělení, červenec 2004.

⁵⁸⁶ Srv. Gissingová, Věra, Perličky dětství. Praha 1992, s. 183.

⁵⁸⁷ L. R., osobní sdělení, červenec 2004.

⁵⁸⁸ F. K., osobní sdělení, duben 2005.

„Noel Field“.⁵⁸⁹ Po propuštění z vězení v roce 1951 trpěl těžkými depresemi. Matka byla taktéž zatčena a označena za „protistátní živel“; ve vězení strávila čtyři roky. Tyto záležitosti měly tragický vliv na život celé rodiny. Mnozí „známí“ se přestali s tímto pamětníkem stýkat, on sám byl donucen – ač povoláním ekonom – pracovat v různých dělnických profesích. Logickým vyústěním byl poté narátorův odchod do emigrace v roce 1968 (obával se tzv. „třetího“ pronásledování).

S následující narátorkou byl rozvázán pracovní poměr z důvodu jejího židovství:

„Mně vyhodili proto ze zaměstnání. Já jsem dostudovala, listopad čtyřicet devět, novinářskou fakultu a dostala jsem se rovnou – zázrakem – přišla na fakultu žádanka z Barrandova, já jsem měla takové zájmy a dostala jsem se do filmového studia Barrandov, do takového lektorátu, to bylo první síto, kam přicházely náměty a prosívalo se to. V roce padesát, takže jsem tam byla na začátku roku padesát, ten celý rok a padesát jedna, tuším, prostě si mě to vedení zavolalo. Předsedal tomu J. H., který vedl Tvorbu (...) Si mě zavolali, že tam nemůžu zůstat, i když (...) že to není nic osobního, ale a priori, když jsem židovka, že tento stát mně nedůvěřuje.“⁵⁹⁰

A jaké byly následky ztráty tohoto místa, vysvětluje dále:

„Rok a půl bez místa, nechtěli mě prokádovat ani v Karlíně do fabriky. A živili mě moji přátelé. Já jsem neměla nikoho. Takže já mám tu zkušenost opravdu strašnou. A pak (...) A pak do toho ještě emigroval můj bratr, tak to bylo ze dvou stran. Ale já myslím, že a priori to byl ten šílený posudek z Barrandova, kterej musel... tam muselo bejt – já ho nikdy neviděla – napsáno: Byl s ní rozvázán pracovní poměr z důvodu jejího původu židovského, to tam určitě muselo bejt.“⁵⁹¹

Skutečnost přímé konfrontace s pronásledováním u konkrétní osoby představovala důležitý faktor, jelikož jsou známy případy, že taktéž rodina odsouzeného odmítala věřit zinscenování procesů; zdálo se jednodušší – přestože s určitými rezervami – věřit oficiálnímu vysvětlení vládnoucí strany. Jak tedy vnímali procesy ti, kteří osobně nebyli

⁵⁸⁹ Noel Field – spolu se svým bratrem Hermannem – pomáhal před válkou emigrantům v jejich snaze uprchnout z Československa (především do západních zemí). Noel Field, levicově orientovaný Američan, ve 30. letech vedoucí evropské pobočky americké charitativní unitářské organizace, se po válce stal vhodnou osobou pro připravovaný mezinárodní proces: byl obviněn ze špionáže, zatčen byl v roce 1949. Po vynuceném „přiznání“ jmenoval šedesát kontaktních osob činných v Praze. Na tomto seznamu stálo i jméno narátorova otce. Podrobně viz Kaplan, K., Nekrvavá revoluce. Praha 1993, s. 348 – 351. Viz též Kosta, Jiří, Život mezi úzkostí a nadějí. Praha 2002, s. 98 – 99.

⁵⁹⁰ A. M., osobní sdělení, duben 2004.

postižení? Jaké je jejich hodnocení těchto událostí? Část byla skutečně přesvědčena o správnosti jednotlivých rozsudků, jiní – i přesto, že byli zneklidněni zdůrazňováním „židovského původu“ odsouzených – i nadále důvěřovali straně, že postupuje v souladu se zákony a ve prospěch občanů. Vykonstruovanost procesu jim tedy nepřišla na mysl. Roli zde hrálo vědomí, že by KSČ neodsoudila osoby, jí „oddané“.

„To najednou pro mně bylo překvapení, protože jaksi tehdy Rudé právo psalo ‘židovského původu’ a tak dále.“⁵⁹²

„To jsem samozřejmě velice špatně pociťoval (zdůrazňování „židovského původu“ v tisku, pozn. M. H.), ale osobně jsem neměl žádný příkoří. I když, já jsem začal být v mezinárodních organizacích (...) a to samozřejmě muselo někde projít a v kádrových spisech všechno věděli. Měl jsem to štěstí, že z toho nic nedělali. Takže, dotklo se to mnoha jiných a mně osobně ne.“ To, že o něho strana nejevila zájem vysvětluje takto: „Tak já jsem dost dobře postupoval ve vědě, když jsem si udělal kandidaturu věd, pak velkej doktorát věd, to všechno šlo. V roce padesát devět kandidaturu, doktorát v roce šedesát pět... takže já jsem šel kariérou, která nebyla zajímavá pro komunistickou stranu.“⁵⁹³

K podobnému zjištění dospěl další narátor, jenž nejprve zastával dělnické profese: *„Prostě, dokud jsem dělal manuálně, a v pekárnách a šoféra na ÚRU, tak jsem je vůbec nezajímal.“⁵⁹⁴*

Další pamětník vzpomíná na tehdejší atmosféru, resp. jak vnímal dobu, bezprostředně předcházející pražskému procesu:

„Podívejte se, my jsme ze začátku, když to propuklo ty procesy, tak tomu nikdo nevěřil. Jsme říkali: ‘To není možný’(...) No, my jsme už cejtili, že se něco děje, protože já byl zvyklej už před válkou... chápejte, já jsem šel do ilegality, když mi bylo dvacet let a když jsem někde slyšel, že někoho vyloučili ze strany, neexistovalo. Tak, když neměl na příspěvky, tak neměl. Nás to strašně bralo, nikdo tomu nevěřil, teď nás přesvědčovali. Ty dělali velký akce po fabrikách a to víte, takovej prostej pracující člověk, který se tím vším nějak hluboce nezabývá, ktorej dělá... tak ten tomu uvěřil. Teď napsali „židovského původu“...“⁵⁹⁵

Jiný narátor hovoří takto:

⁵⁹¹ Tatáž.

⁵⁹² J. F., osobní sdělení, listopad 2004.

⁵⁹³ F. K., osobní sdělení, duben 2004.

⁵⁹⁴ F. K., osobní sdělení, duben 2005.

⁵⁹⁵ J. R., osobní sdělení, květen 2005.

„Já jsem samozřejmě ty politické procesy prožíval a znal jsem, měl jsem kontakt i s některými židy, kteří v důsledku těch politických procesů se snažili emigrovat. Ale já se Vám musím přiznat, že jsem to tak strašně hluboce neprožíval, protože – ne, že bych věřil všem těm obviněním – ale byl jsem ještě v určitém zajetí toho marxisticko-leninského myšlení, asi tak do toho třiapadesátého roku, a nevěřil jsem těm obviněním nějak, zdálo se mi, možná na tom něco, jo... nebo tak... já osobně jsem neměl žádné problémy. Já jsem byl v té době v Historickém ústavu už, kde byl ředitelem ústavu, to jméno určitě znáte – jste historička – J. M., což byl můj dobrý přítel a jeho zástupcem byl F. G., což byl vlastně, můj osobní přítel, protože toho jsme znal od pětáctýřicátého (...) Takže jsme oba dva byli v tom kolektivu a nikdy jsme nepocítovali, opravdu nikdy, že by nám někdo něco v té době říkal, víte, to opravdu (...) i když, jak říkám, byli jsme všichni, i M., G. a já, že jo a celá řada těch lidí (...) v tom zajetí určitém té... toho dogmatismu. Ale že by tam byl nějaký antisemitismus vůči nám. Ale nikdy jsme se... nikdo nám nikdo, v životě, nebo nepamatuji se, že by nám někdo z těch kolegů nežidů někdo něco řekl (...) Příjemný nám to samozřejmě nebylo, když se na těch rozsudcích vždycky objevovalo 'židovského původu'. Ale jak Vám říkám, neprožíval jsme to tak nějak zvlášť osobně.⁵⁹⁶

Určité naděje vzbudila léta 1953 a 1956, avšak tyto nebyly naplněny. K revizi politických procesů se přistoupilo až kolem poloviny 60. let a léta následující, symptomatická politickým uvolněním a tedy znovuvzkříšenou nadějí, byla přerušena srpnovými událostmi roku 1968. Tyto vedly k velké emigrační vlně, jejíž podstatnou část tvořili též čeští židé. Vzhledem k jejich předchozím zkušenostem nebyli již sto čekat na další vývoj, jenž mohl přinést tolik známé – v pořadí již třetí – pronásledování.

-PROBLEMATIKA HODNOCENÍ MINULOSTI A SEBEREFLEXE PAMĚTNÍKŮ

Zpětné hodnocení a interpretace výše uvedených skutečností, především samotného života v „totalitě“, je obtížnou záležitostí, představuje složitý komplex otázek a různých náhledů; současná reflexe tehdejších událostí je jednotlivými pamětníky někdy překrývána snahou o vysvětlení jejich tehdejších postojů a tedy snahou o určitý typ „objektivity“.

⁵⁹⁶ P. O., osobní sdělení, říjen 2004.

Problematika kolektivní paměti⁵⁹⁷ v totalitních režimech je zajímavou otázkou. „Kolektivní paměť je v podstatě rekonstrukcí minulosti, která obraz pradávných faktů adaptuje tak, aby vyhovoval přesvědčením a duchovním potřebám přítomnosti.“⁵⁹⁸ Důležité kritérium představuje pohled optikou současnosti, jenž stojí za každou analýzou a interpretací historických dějů: „Minulost nemůže být zachycena ve své čisté formě, nýbrž je viděna z perspektivy současnosti.“ Jsou to „jedinci, kdo si pamatuje, v doslovném, fyzickém smyslu (...) jsou to sociální skupiny, které určují, co je pamětihodné a také jak to bude zapamatováno.“⁵⁹⁹ Lidská paměť není statická. Začala být opět oběvována s pádem totalitních režimů. Dříve byla upřednostňována jedna jediná verze minulosti, jež byla po roce 1989 nahrazena jinou, tj. takovou, jež je v souladu se změněným světem.⁶⁰⁰ Pouze malá část populace tak může pociťovat soulad mezi svými současnými a minulými „Já“. V této souvislosti se hovoří se o tzv. „přijatelné“ a nepřijatelné“ minulosti.

Pamětníci tak často spatřují jako nadmíru obtížné své tehdejší postoje a názory vysvětlovat, jelikož se a priori domnívají, že jejich tehdejší stanoviska a rozhodnutí nebudou akceptována. Je obtížné vysvětlit a zdůvodnit zážitky a postoje, jejichž smysluplnost je v jiné dobové situaci bezkontextová.

„Jaksi mé setkání s komunismem, který jako vůbec neodpovídá tomu, co se dneska říká, protože to byli spolužáci, který začali bojovat proti fašismu, proti Hitlerovi, byli popravení, velká část jich byla popravená.“ (...) No, tak to jsou věci, ta doba je daleko složitější než se dneska říká, že. I ta struktura, řekněme ta stranická a podobně, ta byla daleko složitější. A dále pokračuje:

„Všechno se to zjednodušuje a vědomě a je to velice nebezpečný, protože se furt dělá rovnítka mezi fašismem. Dneska zrovna, ne – při tom sedmnáctém listopadu, proto se manželka tak rozčílila – mezi fašismem a komunismem. Nevím, jaký je Váš názor, vy mladý možná máte na to... jste k tomuhle blízký, ale mně to jednak uráží, ale to může být osobní, ale jednak mohu přinést doklady, že to není pravda. Třeba zrovna, když manželka říkala, že jí sedmnáctej listopad 1939... tak ono to mělo souvislost, přirovnávají, že to je totéž.

⁵⁹⁷ Tento termín, „mémoire collective“, použil jako první Maurice Halbwachs, francouzský sociolog, Durkheimův žák. Viz Halbwachs, M., *The Collective Memory*. New York 1951.

⁵⁹⁸ Andrews, Molly, *Politika zapomínání. Rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu*. Autorka cituje Halbwachse. In: Konopásek, Zdeněk (ed.), *Otevřená minulost (autobiografická sociologie státního socialismu)*. Praha 1999, s. 88.

⁵⁹⁹ Andrews, M., *Politika zapomínání...*, s. 88.

*Ale jednou je pronásledovali nacisti a jednou pronásledovali komunisti. Jenže vynechaj' ten podstatnej rys, že bylo popraveno v roce třicet devět asi devět studentů a obrovské počet, já jsem se pak s nima potkal pak v Sachsenhausenu, študentů, šli do koncentračního tábora, pro nic za nic, jenom prostě... no a zavřeli vysoký školy. No nic takovýho a zaplat' pánbůh, zase nechci říkat, že to bylo v pořádku,... už ani neměli na to čas a sedmnáctýho listopadu, ktorej to byl rok, osmdesát devět. Kromě toho, že ten Zifčák hrál mrtvýho, že jo, tak skutečně nikdo nebyl zastřelenej. No tak, to jako, to mně vadí, vadilo, vadí a jako těžce se mi někdy mluví o těch minulejch dobách, protože je to pro spoustu lidí naprosto nepochopitelný, je to mimo dnešní ty, dnešní parametry, protože ty jsou velmi zjednodušený.*⁶⁰¹

Mezi lety 1938 – 1945 bylo naprosto jasné, kde stojí Dobro a kde Zlo. Avšak tato naprosto zřetelně vymezená hranice se po roce 1945, resp. 1948 postupně rozměšňuje až mizí docela; doba již není černobílá, jako bývala dříve. Je spíše plná různých odstínů šedé. Proto se často i období 50. let – pokud nebyl člověk režimem pronásledován – jeví jako období víceméně nezajímavé, kdy pamětník neví, co konkrétního by pověděl. Někteří se utíkají do bezpečí svého oboru, své profese.

Doba osoby formuje, ať se již člověk snaží stát vně hlavního proudu či se nachází přímo uvnitř. Tlak je většinou neuvěřitelně silný. Konkrétní časové údobí se promítá do celku života člověka, jeho soukromí i jeho tvorby.

Pamětníci se, na základě svých životních zážitků, stali vnímavějšími vůči nespravedlnosti jakožto „obecné kategorii“, je možné zaznamenat vyšší senzibilitu v souvislosti s projevy xenofobie a rasismu jako takového.

Narátoři se také, ve většině případů, usmířili, identifikovali se svým židovstvím, se svou duální či vícevrstevnatou identitou, proti které se dříve třeba i bouřili. Velké procento je v současné době členem ŽNO.

„Fakt je ten, ta problematika mi zůstala. Teď jedeme osmnáctýho na cestu, co jsme před šedesáti lety dělali ten pochod smrti (...) já se jako s ničím jiným nestýkám, než s těmahle lidma a z knih, který čtu, tak jenom o holocaustu. Mně to strašně zajímá. Teď jsem si zrovna koupil Heydricha, celou takovouhle obrovskou bichli. Nebo natáčím si, ten

⁶⁰⁰ Tamtéž, s. 92.

⁶⁰¹ J. F., osobní sdělení, listopad 2004.

*holocaust⁶⁰², co vyšel v televizi. Nic jinýho mě nezajímá. Ted' jsem byl samozřejmě na Hitlerovi⁶⁰³, hned první den. To je výborně natočený. Je to vynikající. Žena jako se zlobí na mně. To mě zřejmě pronásleduje. A taky knihy, co mám doma, to je většinou všechno o tom holocaustu, většinou tedy.*⁶⁰⁴

Cílem mého výzkumu bylo rekonstruovat prožívání jedné konkrétní, nadmíru specifické skupiny, jež byla stigmatizována snad v každém historickém období. Její mentalitu, sebereflexi, každodennost. Svěbytnost této skupiny je jejím důležitým atributem, avšak každý jednotlivec, každý jednotlivý osud, představuje naprosto individuální pojetí vztahu a přístupu k bytí jako takovému, ke svým zkušenostem, k historickým procesům, jejichž aktérem ta která osoba byla. Pokusila jsem se poukázat na skutečnost, jak vnímali historické procesy jejich přímí účastníci, jak vnímali sebe samé v konkrétní dějinné realitě, aniž bych usilovala dosažené výsledky generalizovat využitím běžných klasifikačních postupů. V souladu se stanoviskem Samuela Schragera, jenž vyzdvihuje interpretaci sdělení v určitém sociálním a historickém kontextu, bylo mou snahou „dosáhnout užitečného poznání pro jednu konkrétní společnost (skupinu), bez aspirace vytvářet 'zákony' všeobecné platnosti.“⁶⁰⁵

Z výzkumu vyplývá, že jednotlivé osoby nebyly pouze pasivní „součástí“ dějinného vývoje, nýbrž taktéž aktivními činiteli. Tito jedinci „svými činy a postoji participovali na konkrétním běhu dějin, který tak či onak zanechal svoji stopu na jejich současném profilování, počínání a smýšlení.“⁶⁰⁶

Souhrnně je možné konstatovat, že narátory spojoval jejich válečný prožitek, prožitek holocaustu, jenž se dotkl bez rozdílu každého z nich. Ten představuje jakýsi výchozí bod, od kterého se poté odvíjí vše ostatní. Tento mezník znamenal naprosté zpřevrácení dosavadních hodnot. Pamětníci tak vstupovali do nového, svobodného světa s tímto traumatem, jež muselo být částečně vytěsněno, aby bylo možné pokračovat v dalším

⁶⁰² Míněn je americký dokumentární cyklus Hitler a holocaust (Hitler's Holocaust), jenž vysílala ČT2 v březnu a dubnu 2005.

⁶⁰³ Pamětník má na mysli německý film Pád třetí říše (Der Untergang) z roku 2005 v režii O. Hirschbiegela.

⁶⁰⁴ F. K., osobní sdělení, duben 2005.

⁶⁰⁵ Cituji Steinera Kvale. Viz: Kvale, S., Ten Standart Objections to Qualitative Research Interview. In: Journal of Phenomenological Psychology, roč. 25, č. 2, p. 150. Převzato z Vaněk, M., Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Hlasy minulosti 1. Centrum orální historie ÚSD AV ČR. Praha 2004, s. 150, pozn. 344.

každodenním životě. Výzkum však poodhalil, že i v obtížných dnech po návratu, podobně jako posléze v průběhu 50. let, bylo možné zažívat i příhody veskrze veselé, lidské a nadějeplné. Pomocí se v otázce prvotní adaptace stalo navázání nových sociálních kontaktů, založení rodiny, orientace na profesní vzestup, studium, ovšem i obecně snaha o vybudování nové společnosti na troskách té staré, která – viděno optikou pamětníků – výrazně zklamala. Tak se mnoho osob počalo angažovat v komunistické straně, která kromě jiného slibovala vymýcení sociální a rasové nerovnosti. Je nutné zdůraznit, že i v době temných padesátých let, době vykonstruovaných politických monstrprocesů a justičních vražd, žila řada osob víceméně „běžným životem“ a přesto, že tehdejší atmosféra byla charakteristická především všeobecnými obavami, nedůvěrou a antisemitskými konotacemi (což bylo ve větší či menší míře jednotlivými pamětníky reflektováno), pokoušela se jej naplnit smysluplností a nadějí.

Je třeba též poukázat na terapeutický rozměr takovýchto rozhovorů, neboť pomocí biografie je tehdejší jednání, činy, postoje, resp. bytí jako takové, zakotvováno v určitém dějinném kontextu a tím nabývá na smysluplnosti. Život je (re)konstruován, transformuje se a opětovně „se stává“. Narátor a badatel spolu vytvářejí jakýsi sdílený svět⁶⁰⁷, jenž zpřístupňuje dosud vzdálenou historickou realitu a pomáhá také lepšímu porozumění světu dnešnímu. V neposlední řadě mohou výpovědi pamětníků – třebaže výsledky orální historie nemají primárně přispívat k získání nových poznatků o sledované době – též rozšířit a obohatit naše faktografické znalosti.

Metoda orální historie nedává jasné, lapidární odpovědi, na otázku je možné odpovědět opět otázkou. A tak zjišťujeme, že v dějinách nic není černobílé, každou událost je možné nahlížet jinou optikou, z jiných úhlu a pohledů. Postupně tak dochází k dotvoření obrazu, jenž by jinak mohl zůstat plošným a jednorozměrným dílem; nyní jej však vidíme jako plastický, živý, zachycující širokou škálu barev. V tomto pohledu každý jednotlivec představuje individuum se svým vlastním pohledem na svět, se svými názory a jedinečnými prožitky. „Historické procesy nejsou skořápkou ořechu ukrývající homogenní jádro, ale spíše slupkou granátového jablka, jehož jednotlivá zrnka se od sebe liší více, než jsme předpokládali.“⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ Vaněk, M. – Urbášek, P., c. d., s. 9.

⁶⁰⁷ Fischer-Rosenthal, Wolfram, Potíže s identitou. In: Biograf 12/1997, s. 11.

⁶⁰⁸ Otáhal, M. – Vaněk, M., c. d., s. 194.

V. ZÁVĚR

Doba, jež nastala po porážce hitlerovského Německa, je naprosto rozdílnou epochou ve srovnání s obdobím předválečným. Jednoduše řečeno: svět se proměnil a to ve všech svých aspektech. Neproměnil se však pouze okolní svět, ale proměnila se i tvářnost české společnosti samotné. Viděno perspektivou jedince, bylo nutné opětovně začít a jak známo, každý začátek je více či méně obtížnou záležitostí. Přestože válka do každodenního života řady českých občanů nemusela nikterak zasáhnout a dalších se dotkla pouze okrajově, existovala zde jedna naprosto specifická skupina, jež zřudnost nacistického režimu zažila bezprostředně a takříkajíc na vlastní kůži – čeští židé. Válka přetrnula život každého z nich bez rozdílu. Po roce 1945 se každý jednatel snažil na troskách svého předchozího bytí postavit bytí nynější. Jaký byl postoj české většinové společnosti k těmto snahám svých spoluobčanů a jak se tento postoj transformoval poté, co Československo definitivně stanulo pod diktátem KSČ v socialistickém bloku?

Souhrnně je možné konstatovat, že krátké období poválečné, období let 1945 – 1948, je charakterizováno na jedné straně snahou o zmírnění křivd rasově perzekvovaných ze strany vládnoucích orgánů ČSR, včetně vytvoření v zásadě dobré právní základny pro restituce, na straně druhé je však poznamenáno laxním, v některých případech až antisemitským přístupem ze strany úřadů. Prezidentu Benešovi, ministru zahraničních věcí Masarykovi a ministru sociálních věcí Šoltesovi se víceméně podařilo navázat na tradice předválečného Československa, které bylo prožidovsky orientované. Beneš byl vstřícný k požadavkům Rady ŽNO (jejíž zástupce dvakrát přijal) a v zásadě si uvědomoval specifické potřeby židovské komunity. V praxi však mnoho kroků k prosazení jejích požadavků podniknuto nebylo: uplatňování směrnic a nařízení bylo nadmíru obtížné a naráželo na neochotu nižších instancí (především místních národních výborů) a snahy o nápravu v těchto otázkách – pokud se vůbec nějaké objevily – nebyly příliš zřetelné.

Pro většinové obyvatelstvo nepředstavovaly problémy, se kterými se židé po válce setkávali, stěžejní starost; jejich osud mnoho občanů nikterak zvláště nezajímal, pro některé byli spíše přítěží (zejména pro ty, kteří před válkou ochotně vzali na „dobu neurčitou“ pod

svou ochranu židovský majetek). Obecná tendence „nezajímání se“ a „nestarání se“, absence empatie a vnímavosti pro potřeby druhých, „zpupnost rozumu a srdce“⁶⁰⁹, je pro poválečnou společnost příznačná. Domnívám se, že svou roli v této záležitosti sehrál též periodický tisk, jenž o problematice židovské minority buďto informoval nedostatečně či vůbec ne, což muselo nutně navodit dojem, že tento specifický problém až tak velkým problémem není či dokonce vůbec neexistuje. Vzhledem k tomu, že tisk funguje mj. jako prostředek nastolování témat⁶¹⁰, tak tímto způsobem do značné míry ovlivňoval veřejné mínění. Avšak, na druhou stranu, obsah tisku též reflektuje zájmy tehdejší společnosti a především její stav, lze o této otázce hovořit i obráceně. Jedno je však jisté: určité důležité věci se zanedbaly. Bezprostřední dějinná zkušenost židů byla jednoduše jiná než zkušenost majoritního obyvatelstva a tudíž se hrubou chybou stalo zejména to, že židé v principu nebyli nahlíženi jako specifická skupina se specifickými potřebami.

Poválečné Československo totiž bylo konstruováno – na rozdíl od I. republiky – jako stát *bez* národnostních menšin. Tento fakt se projevil v přístupu k židovské minoritě, jíž byl tento statut odepřen a předpokládalo se tedy, že u židů hlásících se k české popř. slovenské národnosti, dojde k jejich asimilaci s většinovou společností. Ti, jež se vymezovali pouze konfesně nebo ti, kteří se dříve hlásili k samostatné židovské národnosti se mohli (nebo spíše měli) vystěhovat nebo se integrovat s českým národem při zachování konfesních zvláštností. Prakticky byly však tyto záležitosti mnohem obtížnější.

Nejpalčivější otázku, jak o tom svědčí referáty ze schůzí delegátů ŽNO, tvořily v letech 1945 – 1948 majetkoprávní otázky, čímž se potvrdil můj původní předpoklad. Je třeba brát v potaz „socializační“ trendy tehdy v republice započaté, včetně vzrůstající moci KSČ a levých stran, což výrazně komplikovalo nejen řadu majetkoprávních záležitostí, ale mělo svůj vliv i v jiných oblastech. V souvislosti s problematikou restituce majetku vznikly také některé z nejznámějších antisemitských případů poválečné doby. Pro některé osoby byly zkušenosti se žádostmi o restituci důvodem k emigraci.

Co se týče jednotlivců, dominantní úlohu zde přisuzuji zvláště bezprostřednímu zážitku koncentračních táborů a následným problémům s budováním nové existence v obnoveném státu; tato skutečnost je reflektována v každodenním životě postižených, což dokládají výpovědi jednotlivých narátorů. Opětovné sebezaražení do společenského

⁶⁰⁹ Frischer, A., „Rok osvobození“. In: VŽNO, VIII, č. 4 – 5, 5. května 1946, s. 28.

i profesního života komplikovala řada okolností, včetně necitlivého a ovšem v některých případech i nepokrytě antisemitského postoje ze strany majoritní společnosti. Židé se v převážné většině snažili nevybočovat a žít běžným životem, což velké procento z nich dříve či později přivedlo k členství v komunistické straně, jež deklarovala řešení sociální a rasové nerovnosti a tím vymýcení jakýchkoliv náznaků antisemitismu. Sociální rétorika, pro většinu přitažlivá, implikovala ideu šťastné budoucnosti a především naději, že se již nebude opakovat pronásledování. Především osoby mladší, jež neměly dosud jasné vymezený obraz světa, jelikož to, co dosud věděly (o světě), válečné události převrátily vzhůru nohama a způsobily nesmírný, nepředstavitelný otřes, byly náchylné k radikálním změnám a řešením. Naděje na lepší svět se však ukázaly být velmi iluzorní.

Veškeré snahy o nápravu v některé z výše uvedených oblastí vzaly za své po převzetí moci komunisty v únoru 1948. Tento mezník zřetelně rozdělil sledované období do dvou zcela rozdílných etap. Došlo k radikální změně postoje oficiálních orgánů k židovské komunitě v Československu: diktát KSČ se projevil zvláště v politicko-ideologické rovině. Celá éra let 1948/9 – 1956 byla charakteristická svým vyhroceným antisemitismem, nesmyslnými obviněními vedenými pod rouškou kosmopolitismu a zvláště sionismu, jenž se postupně stal synonymem pro „reakční, nacionalisticky zabarvenou formu světového imperialismu.“⁶¹¹ Již bezprostředně po únorovém puči je možné sledovat první zřetelné indicie nového vývoje, jenž má svůj vrchol v politických procesech 50. let, zejména v monstrprocesu, označovaném jako Slánský a spol. V tomto nejznámějším politickém procesu poválečné doby bylo odsouzeno celkem osm židů z celkového počtu jedenácti osob. Jejich „původ“, uvedený v přiznávacích protokolech, byl jednou z přitěžujících okolností, což demonstruje skutečnost, jak bylo obecně v 50. letech na židovské občany nahlíženo.

Na každodenním životě jednotlivce spočíval stín strachu z antisemitismu, jenž se u některých objevil „pouze“ v souvislosti s „nepříjemnými pocity“ při četbě denního tisku, ve kterém se u konkrétních osob objevovaly dovětky „židovského původu“; další byli s tehdejší realitou konfrontováni o mnoho bezprostředněji: přišli o svá pracovní místa, nemohli pracovat ve své profesi, byli po celá dlouhá léta považováni za nedůvěryhodné osoby se špatným kádrovým profilem apod. Zrůdnost stalinismu však zakusila plně a přímo

⁶¹⁰ Viz Bednařík, P., Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945 – 1948, s. 245.

třetí skupina osob: ti, jež byli v 50. letech delší či kratší dobu pro svůj původ vězněni. Těžké bylo pro pamětníky především přijetí faktu, že jsou pronásledováni někým, komu do té doby plně důvěřovali a tudíž často nabyli dojmu, že došlo k nějakému osudovému pomýlení. Prozřeli však záhy.

Postoj oficiálních orgánů k židovskému společenství je reflektován ve větší či menší míře i v poměru ke kulturně-náboženskému dědictví judaismu, jaký v hmatatelné podobě představují zejména hřbitovy, synagogy, obřadní síně aj., jež byly po skončení války zpravidla v katastrofálním stavu. Pro jejich obnovu však již mnoho učiněno nebylo: ÚV KSČ prostřednictvím svého podřízeného orgánu SÚC a nižších úředních složek spíše k další devastaci přispíval. Na větší či menší míře devastace židovských památek, zejména židovských hřbitovů, se v některých případech ovšem – ať již svým pasivním postojem, či jistou mírou aktivity – podílelo i vedení některých ŽNO. V poválečné době došlo k úpadku židovské kultury jako takové, což bylo způsobeno změněným poměrem k náboženství obecně a proměnou kulturního klimatu, ovšem velký podíl je možné přičíst omezeným finančním prostředkům, jež byly obecně na kulturní památky vydávány.

Jestliže jedním z podstatných znaků židovské náboženské společnosti v Čechách a na Moravě v době předválečné byla její výrazná strukturovanost a různorodost, období pounorové můžeme charakterizovat jako období pouhého přežívání⁶¹² v zásadě homogenního společenství, jehož snahy o renesanci byly utřaty v samém počátku. Na jedné straně vystupuje ústřední orgán reprezentace židů – Rada židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské a vedení (představenstva) jednotlivých ŽNO, jejichž aktivity a činnost byly plně v souladu s komunistickou ideologií a v případě Rady přímo nástrojem politické moci; na straně druhé stáli řadoví členové ŽNO. Jejich míru přizpůsobení se vedení lze jen těžko posoudit, jednalo se o záležitost nadmíru individuální. Je zřejmé, že řada osob se snažila i za velmi obtížných podmínek navázat na prvorepublikový židovský život, resp. pokusila se zachovat kontinuitu židovského ritu a kultury za stávajících obtížných podmínek⁶¹³; jejich snahy však mohly v první polovině 50. let zřídka nabyt zřetelnějších obrysů. Vedení Rady se také poměrně často setkávalo

⁶¹¹ Svobodová, J., c. d., s. 31.

⁶¹² Srv. Soukupová, B. – Novotná, H., Profil osobnosti pracovníka menšinového hnutí na příkladu českožidovské menšiny v českých zemích v letech 1876 – 1939 a 1945 – 2000. In: Marek, Petr – Dalajka, Jiří, Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech – víceborový přístup. Brno 2005, s. 605.

⁶¹³ Srv. Pěkný, T., c. d., s. 355.

s nevraživostí jednotlivých ŽNO a vzájemná nedůvěra se projevila i navenek. Je však nutné upozornit na skutečnost, že též v době poučovací se – i přes podstatné zglajchšaltování a redukci činnosti ŽNO na minimum – objevily některé výrazné osobnosti, těšící se velké přízni různých kruhů židovské náboženské společnosti a požívající velké vážnosti i v kruzích nežidovských. Tyto osobnosti – přestože zastávaly loajální postoj k vládnoucí moci – stály v zásadě vně ústředních struktur.

Je možné konstatovat, že postoj vládnoucí strany k židovské minoritě a jeho různé modifikace byly ve sledované době vytvářeny především po vzoru SSSR, neboť Československo se vždy ukázalo jako „neobyčejně vstřícné a vnímavé ke všem podnětům a iniciativám přicházejícím ze Sovětského svazu“.⁶¹⁴ Velkou roli v této věci sehrálo podřízení sovětským velmocenským zájmům a v neposlední řadě též proarabská politika.

Zbývá ještě poukázat, jak bylo po roce 1948 postupováno v otázce dosud nevyřešených majetkoprávních záležitostí. Problematika restitucí, stěžejní oblast prvních tří poválečných let, ustala prakticky ihned po převzetí moci komunisty. Tehdy došlo k zestátnění většiny majetku v souvislosti s druhou znárodňovací fází. Majetková bezprávi, započatá nacistickým režimem a dokonaná režimem komunistickým, tak začala být řešena až po pádu totalitních systémů, tedy téměř s padesátiletým zpožděním; pro mnohé však přišlo vyrovnání příliš pozdě. Kdo však vzpomene křivdy psychického rázu, jež nejsou tolik viditelné, ale o to víc bolí... Ty nemohou být odčiněny nikdy.

Co se týče přínosu kapitoly III., tedy části orálně-historické, je nutno zdůraznit, že pro zkoumané téma a dobu je metoda vyprávění příběhu pamětníkem velmi vhodná, vzhledem ke skutečnosti, že pro sledované období 1945 – 1956 převažují spíše prameny státní a stranické provenience. Je zřejmé, že tyto prameny musí být nutně jednostranné a tak nemohou zachytit řadu klíčových událostí, jež formovaly myšlení skupiny. V této souvislosti je třeba poukázat na určitou diskrepanci, jež se vyjevuje při komparaci výpovědí jednotlivých pamětníků a činnosti židovské náboženské společnosti jako takové, rekonstruované na základě archivních pramenů v kapitole I. a II. Pamětníci, se kterými jsem hovořila, neměli napojení na poválečný život židovské komunity, tak jak byl reprezentován jejími ústředními institucemi, tj. Radou a jednotlivými ŽNO. Narátoři tvoří svébytnou

⁶¹⁴ Pernes, J., c. d., s. 594.

skupinu, jejíž jmenovatelem je specifická historická zkušenost a vícevrstevnatá identita, jež se v průběhu let mohla lehce transformovat dle momentální potřeby, avšak u většiny z nich nevedla (ve sledované době) k bližší identifikaci se širším společenstvím židovské náboženské společnosti v ČSR. Převážná většina narátorů nebyla členy ŽNO a přestože své židovství nezapírala, nepodílela se na aktivitách oficiálního židovského společenství a ani na ně neměla silnější vazbu. K této skutečnosti mohla vést jednak určitá animozita k oficiálním židovským institucím po válce, nechť k náboženství jako takovému, v padesátých letech v to zahrnuje i možnost „jistých nepříjemností“ či dokonce pronásledování, jež mohlo být spojené s členstvím v ŽNO. Pro nekomunisty byla bariérou vysoká míra loajality vedení ŽNO ke komunistickému režimu. Avšak, lze se domnívat – vzhledem k nízkému věku většiny narátorů po válce – že podstatnou roli sehrály také sociální vazby, kontakty mimo židovské společenství, jež jedinec po válce navázal a udržoval, a u některých též „asimilační“ partnerský svazek.

Uvedené „rozporné“ skutečnosti potvrzují tezi o potřebnosti orální historie, jež mnohdy problematizuje již zavedené interpretační rámce a hodnocení dějin a vede tak k opětovnému, hlubšímu promýšlení historie.

Další výzkum by se měl soustředit především na období 50. let: kromě rekonstrukce každodenního, výrazně ostrakizovaného života nedávno obnovených židovských náboženských obcí, zejména na důkladnější objasnění mechanismů vedoucích k vzednutí silné antisemitské vlny v první polovině padesátých let a jejím důsledkům pro židovskou pospolitost v ČSR. V této souvislosti je třeba upozornit na badatelsky téměř nedotčené archiválie, kterými jsou operativní svazky StB v Archivu Ministerstva vnitra ČR (především procesy proti tzv. bázi), jež pregnančně dokládají, jak byli židé, od komunistických špiček až po nemocné osoby důchodového věku, po celé dlouhé období komunistické nadvlády – koncem 40. let počínaje a rokem 1989 konče – sledováni Státní bezpečností.

Co se týče cenného pramenného materiálu, jaký představují výpovědi pamětníků, bylo by vhodné – kromě rozšíření stávajícího vzorku o pamětníky další (a tím i rozšíření tematické základny) – přistoupit k opětovnému, ještě důkladnějšímu studiu již zachycených výpovědí a soustředit se na – v prvním výzkumu – možné opomenuté záležitosti, včetně detailního rozboru specifik a nuancí jednotlivých výpovědí, a jejich eventuální srovnání s jinými pramennými materiály, v to zahrnuje i autobiografickou a memoárovou literaturu.

V. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

I. Prameny archivní povahy

Národní archiv (NA)

- fond Ministerstvo školství (MŠK)
- fond Ministerstvo zahraničních věcí (MZV) – VA (Výstřižkový archiv)
- fond Státní úřad pro věci církevní (SÚC)
- fond I Komise ÚV KSČ
- fond Noskův archiv

Archiv kanceláře prezidenta (AKPR)

- D 11484/1946, D 1859/1946, D 17612/1946, D 11818/1947

Archiv hlavního města Prahy (AMP)

- Policejní ředitelství v Praze SK II/136, 143, 202

Archiv Ministerstva vnitra (AMV)

- fond 425 – Židovské organizace

Archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV)

- fond Teritoriální odbory – tajné, TO (1955 –1959)
- fond Izrael (1945 –1959)
- fond Palestina (1945 –1959)
- fond 9. odbor – Izrael (1945 –1954)

Archiv Židovského muzea v Praze (AŽMP)

-fond Opava (1945 – 1952); nezpracováno

Židovské muzeum v Praze (ŽMP)

Oddělení holocaustu

-fond Vzpomínky, přepisy magnetofonových nahrávek č. 053 (J. O.); 099 (D. W.); 258 (Z. H.); 390 a (A. H.); 435 a-c (M. Z.); 456 a-c (M. N.); 478 a-d (E. B.); 636 ab (L. J.); 683 ab (V. D.).

II. Tištěné prameny

Sbírka zákonů a nařízení státu Československého (1945 – 1956)

Kaplan, Karel – Dufek, Jiří – Šlosar, Vladimír – Bulínová, Marie (editorka): Československo a Izrael v letech 1945 –1956. Dokumenty. ÚSD AV ČR ve spolupráci s Historickým ústavem České armády a se Státním ústředním archivem. Praha 1993.

Kaplan, Karel: Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty (1946 – 1947). Praha 1992.

III. Statistické prameny

Československá statistika s. 184, řada 6. Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 –1947. Praha 1951.

IV. Dobový periodický tisk

Dnešek (1945 –1946)

Rudé právo (1952 –1955)

Tvorba (1950 –1952)

Věstník židovské náboženské obce v Praze (1945 – 1951)

Věstník židovských náboženských obcí v Československu (1952 – 1956)

V. Rozhovory s pamětníky

Pavel Bartek, Petr Erben, V. F.⁶¹⁵, Jiří Franěk, Koloman Gajan, Růžena Havránková, Felix Kolmer, František Kraus, Lisa Miková, Alena Munková, Jan Munk, Pavel Oliva, Kateřina Pošová, Hana Reinerová, Lenka Reinerová, Jiří Richter, Eva Roubíčková

(Rozhovory s výše uvedenými pamětníky byly realizovány mezi dubnem 2004 a listopadem 2005 v Praze a Rožmberku).

VI. Osobní korespondence

Magda Katzenstein, Jiří Kosta

⁶¹⁵ Pamětnice si nepřála uvést své jméno.

VII. Literatura

Arendtová, Hannah: Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla. Praha 1995.

Arendtová, Hannah: Původ totalitarismu. Praha 1996.

Bartoš, Josef: Základní charakteristika východních Sudet (vládního obvodu Opava). In: Radvanovský, Zdeněk (ed.): Historie okupovaného pohraničí 1938 –1945, 1/1998, 7 – 24.

Bartošek, Karel (ed.): Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých. Praha 2001.

Bauman, Zygmunt: Modernita a holocaust. Praha 2003.

Bauman, Zygmunt: Sociologie po „holocaustu“. Praha 1989.

Baumel, Judith Tydor: Double Jeopardy: Gender and The Holocaust. London 1998.

Bednařík, Petr: Vztah židů a české společnosti – případ Varnsdorf na stránkách českého tisku v roce 1947. In: Končelík, Jakub – Köpplová, Barbara – Prázová, Irena (ed.): Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii (Příspěvky z konference konané ve dnech 31.10. – 2.11. 2002). Praha 2002, s. 257 – 274.

Bednařík, Petr: Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945 – 1948. Disertační práce. Fakulta sociálních věd UK. Praha 2003.

Bednář, Václav: Osudy hranických židů po II. světové válce – I. část In: Židé a Morava. Sborník z konference konané v muzeu Kroměřížska dne 12. listopadu 2003, s. 189 – 199.

Beneš, Zdeněk – Jiroušek, Bohumil – Kostlán, Antonín (ed.): František Graus – člověk

a historik. Sborník z pracovního semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy konaného 10. prosince 2002. Práce z dějin vědy, sv. 8. Praha 2004.

Blažková, Jana: Pavouk a jeho síť. In: Roš chodeš, 57, 8/1995 – 5755, s. 14 –15.

Blodig, Vojtěch: Město poznamenané tragédií. Poválečný Terezín v letech 1945 – 1946. In: Terezínské listy 24/1996, s. 7 – 18.

Bondyová, Ruth: Jakob Edelstein. Praha 2001.

Borák, Mečislav (ed.): Spravedlnost podle dekretu: Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945 – 1948). Šenov u Ostravy 1998.

Borák, Mečislav: Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu: Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945 –1948. Sborník příspěvků. Praha 2002.

Borák, Mečislav: Poválečná justice a národní podoby antisemitismu: Postih provinění vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy. Sborník příspěvků. Praha – Opava 2002.

Borák, Mečislav: Situace židovského obyvatelstva na území českého Slezska v době okupace (1938 – 1945). In: Spyra, Janusz – Wodzinski, Marcin (ed.): Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku. Český Těšín 2001, s. 142 – 152.

Brenner, Michael: Nach dem Holocaust (Die Juden in Deutschland 1945 – 1950). München 1995.

Brod, Peter: Židé v poválečném Československu. In: Židé v novodobých dějinách. Soubor přednášek. Praha 1997.

Browning, Christopher Robert: Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku. Praha 2002.

Brychtová, Michaela: Identita členů ŽNO v Karlových Varech – pamětníků holocaustu – v proudech času. Bakalářská práce. Fakulta humanitních studií UK. Praha 2004.

Büchler, Robert J.: Ilegálna emigrácia Židov z Maďarska do Izraela v roku 1949 z hľadiska československých bezpečnostných orgánov. In: Soudobé dějiny III/2 – 3, 1996, s. 264 – 270.

Čapková, Kateřina: Češi, Němci, Židé? (Národní identita Židů v Čechách za první republiky). Disertační práce. Filozofická fakulta UK. Praha 2002.

Čapková, Kateřina: Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách za první republiky 1918 – 1938. Praha 2005.

Čapková, Kateřina: Piłsudski or Masaryk? Zionist Revisionism in Czechoslovakia 1925 – 1940. In: Judaica Bohemiae XXXV/2000, p. 210 – 239.

Čechura, Jan: Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí? In: Dějiny a současnost, 1, 16/1994, s. 2 – 5.

Dacík, Tomáš: Církevně politický vývoj u nás po 2. světové válce. Brno 2000.

Davidovič, Emil: The Life of our Religious Communities. In: Jewish studies (Essays in honour of the very reverend dr. Gustav Sicher, chief Rabbi of Prague). Prague 1955, p. 43 – 47.

Diamant, Jiří: Svět po holocaustu. In: Terezínské listy 24/1996, s. 71 – 82.

Disman, Miroslav: Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha 2005.

Drápala, Milan: Zavržení liberalismu v Čechách a Helena Koželuhová: K ideologickému profilu poválečné republiky (1945 – 1948). In: Soudobé dějiny, 6, 1/1999, s. 7 – 44.

Dülmen, Richard van: Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly. Praha 2002.

Encyklopaedia judaica. Jerusalem 1972.

Feder, Richard: Život a odkaz. Praha 1973.

Fiedler, Jiří: Židovské památky v Čechách a na Moravě. Praha 1992.

Fischer-Rosenthal, Wolfram: Potíže s identitou. In: Biograf 12/1997, s.1 –17.

Fogelmanová, Eva: Svědomí a odvaha. Zachránci Židů za holocaustu. Praha 1999.

Frankensteinová-Volavková, Hana: Zpráva o činnosti Státního židovského musea 1945 – 1950, Praha b. r.

Frýdlová, Pavla: Všechny naše včerejšky I., II. , III. Paměť žen. Praha 1998-2000-2002.

Goldhagen, Jonah Daniel: Hitlerovi ochotní katani. Obyčejní Němci a holocaust. Praha 1997.

Hájková, Alena: Dva z vršovické skupiny mládeže (Jiří Kysela a Věra Aubrechtová). In: Tereziánské listy 24/1996, s. 100 – 104.

Hamar, Nóra: O nalézání a vynalézání sebe v příběhu: O narativní konstrukci židovských identit. In: Biograf 27/2002, s. 29 – 49.

Hanková, Monika: Prožitek „Entjudung” ve středostavovském životě. In: Historický obzor

3/4, 16/ 2005, s. 74 – 86.

Hartmannová, Eva: „My” a „oni”: hledání české národní identity na stránkách Dneška z roku 1946. In: Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 93 –109.

Hartmannová-Schmidt, Eva: Zastírání a zlehčování faktů: Konec židovské části obyvatelstva v českých zemích podle vybraných českých a sudetoněmeckých publikací. In: Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy 1938 – 1947. Sborník ze třetí konference česko-německé historické komise 7. – 9. října 1992 ve Štítně. Ústav mezinárodních vztahů a Nadace Konráda Adenauera. Praha 1992, s. 101 –111.

Hejl, Vilém: Zpráva o organizovaném násilí. Praha 1990.

Hladíková, Věra – Kaiser, Vladimír: Restituce majetku ústecké židovské rodiny Picků 1945 –1961. In: Ústecký sborník historický. Muzeum města Ústí nad Labem a Archiv města Ústí nad Labem. Ústí nad Labem 2000, s. 196 – 223.

Hrazdíra, Jiří – Kaiser, Vladimír: Internační tábory v Ústí nad Labem 1945 – 1947. In: Češi a Němci: Ztracené dějiny?, s. 223 – 236.

Hyndráková, Anna: O Židovských listech. In: Soudobé dějiny 1/1993, s. 102 – 108.

Hyndráková, Anna: Očima vzpomínek. Konec války v Terezíně ve vzpomínkách a výpovědích terezínských vězňů. In: Terezínské listy 25/1997.

Hyndráková, Anna – Lorencová, Anna: Systematic Collection of Memories Organized by the Jewish Museum in Prague. In: Judaica Bohemiae XXVIII/ 1992, p. 53 – 63.

Iggers, Georg G.: Dějepisectví ve dvacátém století (Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě). Praha 2002.

Itis, Rudolf: The Social Work of Jewish Religious Communities. In: Jewish studies (Essays in honour of the very reverend dr. Gustav Sicher chief Rabbi of Prague). Prague 1955, p. 48 – 49.

Jacobmayer, Wolfgang: Jüdische Überlebende als „Displaced Persons“. Untersuchungen zur Besatzungspolitik in den deutschen Westzonen und zur Zuwanderung osteuropäischen Juden 1945 – 1947. In: Geschichte und Gesellschaft 3/1983, S. 421 – 452.

Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard a kol.: Židovské zlato, ostatní drahé kovy a předměty z nich v českých zemích. Praha 2001.

Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard – Kuklík, Jan: „Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939 – 2000). Praha 2003.

Jechová, Květa: Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu. Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Praha 2003.

Kamenec, Ivan: Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945. In: Pecka, Jindřich (ed.), Acta contemporanea. Sborník k pětadesátinám Viléma Prečana. Praha 1998, s. 80 – 94.

Kárný, Miroslav: „Konečné řešení“. Genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha 1991.

Kárný, Miroslav: Lidské ztráty československých židů v letech 1938 – 1945. In: Český časopis historický, 89, 3/1991, str. 410 – 420.

Kaplan, Karel: Stát a církev v Československu 1948 – 1953. Brno 1993.

Kaplan, Karel: Nekrvavá revoluce. Praha 1993.

- Kaplan, Karel – Pacl, Vladimír:** Tajný prostor Jáchymov. Praha 1993.
- Kaplan, Karel:** Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“ Praha 1995.
- Kaplan, Karel:** Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 –1956. Brno 2005.
- Kol. autorů:** Nisko 1939/1994. Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“ (sborník referátů z mezinárodní vědecké konference konané k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů). Ostrava 1995.
- Konopásek, Zdeněk a kol.:** Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu. Praha 1999.
- Kotouč, Jiří:** Miroslav Kárný o našem čase. In: Tereziánská iniciativa 20/2001, s. 6 – 7.
- Krejčová, Helena:** Český a slovenský antisemitismus 1945 – 1948. In: Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 158 – 172.
- Krejčová, Helena:** „Jsem nevinný“: Süß, Harlan, Čáp a jiní. In: Iluminace 3,11/1993, s. 65 – 97.
- Krejčová, Helena:** Židovská očekávání a zklamání po roce 1945. In: Češi a Němci: Ztracené dějiny? Praha 1997, s. 245 – 248.
- Krejčová, Helena:** K některým problémům židovské menšiny a českého antisemitismu po roce 1945. In: Židé v české a polské občanské společnosti. Praha 1999, s. 65 – 77.
- Krejčová, Helena – Hyndráková, Anna:** Postoj Čechů k židům. In: Soudobé dějiny

4/1995, s. 578 – 605.

Krejčová, Helena: Osudy židovské komunity v letech 1938 – 1948. Stav výzkumu. In: Kocian, Jiří – Tůma, Oldřich (ed.): Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. Sjezdu českých historiků. ÚSD Praha 2001, s. 65 – 71.

Křest'an, Jiří a kol.: Židovské spolky v českých zemích v letech 1918 – 1948. Praha 2001.

Kukánová, Zlatoše – Matušíková, Lenka: Prohlášení za mrtva – úřední potvrzení i pramen ke studiu dějin. In: Terezínské studie a dokumenty 1996, s. 246 – 251.

Kukánová, Zlatoše – Matušíková, Lenka: Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945 – 1949. In: Terezínské studie a dokumenty 1997, s. 89 – 98.

Kukánová, Zlatoše – Matušíková, Lenka: Matriky ŽNO v Čechách a na Moravě. In: Paginae Historiae. Sborník SÚA 1992, s. 103 – 127.

Kusák, Alexej: Kultura a politika v Československu 1945 – 1956. Praha 1998.

Lašťovka, Marek a kol.: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895 – 1990. Praha 1998.

Lorencová, Anna – Hyndráková, Anna: Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků. In: Terezínské studie a dokumenty 1999, s. 97 – 118.

Matušíková, Lenka – Kukánová, Zlatoše: Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945 – 1949. In: Terezínské studie a dokumenty 1997, s. 89 – 98.

Mlynárik, Ján: Dějiny Židů na Slovensku. Praha 2005.

Müller, Jerry Z.: Komunismus, antisemitismus a Židé. In: Střední Evropa 8, 28/1993, s. 41 – 56.

Nepalová, Šárka: Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945 – 1948. In: Tereziánské studie a dokumenty 1999, s. 314 – 337.

Newman, Ja'akov – Sivan, Gavr'iel: Judaismus od A do Z. Slovník pojmů a termínů. Praha 2004.

Novotná, Hedvika: Soužití české společnosti a židů v letech 1945 – 1948 ve světle různých pramenů. Magisterská diplomová práce. Fakulta humanitních studií UK. Praha 2003.

Novotná, Hedvika: Dozvuky protektorátu v poválečném Československu – dekulativace společnosti (na příkladu postoje k židům). In: Macháčová, Jana – Matějček, Jiří – Soukupová, Blanka (ed.), Studie k sociálním dějinám 11/2004. Konference Vývoj obecné kultury, kultivace a dekulativace společnosti českých zemí 1800 – 2000. Praha. 15. a 16. září 2004, s. 162 – 169.

Otáhal, Milan – Vaněk, Miroslav: Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění. Praha 1999.

Pavelčíková, Nina: K vývoji Opavska a Hlučínska v poválečném období. In: Jech, Karel (ed.): Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 173 – 185.

Pavlíček, Václav: Konec akčních výborů Národní fronty. In: Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 186 – 197.

Pěkný, Tomáš: Historie Židů v Čechách a na Moravě. Praha 2001.

Polakovič, Daniel: The Jewish Museum in Prague. A Selective Bibliography. In: Judaica

Bohemiae 32/1997, p. 164 –181.

Ptáčnicková, Světlana – Vaníčková, Vladimíra: Judaika v Archivu Ministerstva vnitra. In: Sborník Archivu MV 3/2005, s. 321 – 342.

Radvanovský, Zdeněk: Integrationsprobleme bei der Wiederbesiedlung der deutschen Siedlungsgebiete in den böhmischen Ländern nach 1945. In: Heumos, Peter (Hrsg.): Heimat und Exil: Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei (Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 20. bis 22. November 1992 und 19. bis 21. November 1993). München 2001, S. 143 – 161.

Rothkirchenová, Livia – Schmidtová-Hartmannová, Eva – Dagan, Avigdor – Šimečka, Milan: Osud židů v protektorátu 1939 – 1945. Praha 1991.

Rothkirchenová, Livia: Československé Židovstvo. Vzestup a úpadek (1939 –1989). In: Bergerová, Natalia (ed.): Na křižovatce kultur. Historie československých Židů. Praha 1992, s. 161 –163.

Rothkirchenová, Livia: Státní antisemitismus během komunistické éry 1948 – 1989. In: Antisemitismus v posttotalitní Evropě. Sborník z Mezinárodního semináře o antisemitismu v posttotalitní Evropě, konaného 22. – 24. května 1992 v Praze. Praha 1992, s. 111 –121.

Sadek, Vladimír – Junga, Josef: Židovské náboženské obce v ČSR. Praha 1983.

Salner, Peter: Prezili holocaust. Bratislava 1997.

Salner, Peter: Parametre židovskej identity. In: Židovská ročenka 5756/1995 –1996, s. 112 –119.

Schallner, Dieter: Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945 – 1948 (komparativní analýza soudních spisů). 1. část: Němci. In: Jihlavská archivní ročenka IV/2002, s. 152 – 172.

Schikorra, Christa: Návrat do nově se ustavující společnosti. Židovské reemigrantky v Československu v letech 1945 – 1948. In: Terezínské studie a dokumenty 2004, s. 243 – 270.

Singerová, Sylvia: Vývoj židovskej identity v Košiciach po holocauste. Magisterská diplomová práce. Filozofická fakulta UK. Praha 2003.

Slezák, Lubomír: Osídlování pohraničí českých zemí v letech 1945 – 1959. In: Hospodářské dějiny, sv. 6. Praha 1980, s. 277 – 312.

Slezák, Lubomír: Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Brno 1989.

Soukupová, Blanka: Identita židovské minority po tzv. Sametové revoluci (1989 – 1992) na základě veřejných menšinových projevů. In: Šrajerová, Ol'ga: Národnostní menšiny na přelomu tisíciletí. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 12. a 13. listopadu 2002 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. Opava – Praha 2002, s. 152 – 161.

Soukupová, Blanka – Novotná, Hedvika: Profil osobnosti pracovníka menšinového hnutí na příkladu českožidovské menšiny v českých zemích v letech 1876 – 1939 a 1945 – 2000. In: Marek, Petr – Dalajka, Jiří: Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech – víceoborový přístup (sborník z konference konané 12. – 13. ledna 2005 v prostorách kongresového centra Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2005, s. 597 – 613.

Springmannová, Veronika: „Pomalu si zvykáme na život v ghettu“. Poznámky k jednomu deníku z Terezína. In: Terezínské studie a dokumenty 2004, s. 221 – 242.

- Staněk, Tomáš:** Odsun Němců z Československa 1945 – 1947. Praha 1991.
- Staněk, Tomáš:** Němečtí Židé v Československu 1945 – 1948. In: Dějiny a současnost 5/1991, s. 42 – 46.
- Staněk, Tomáš:** Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování. Praha 2005.
- Steiner, Hanuš:** Ideologie a psychologie antisemitismu a deformace marxismu. In: Filosofický časopis 2/1969, s.187 – 191.
- Svobodová, Jana:** Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 – 1992. In: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 19. Praha 1994.
- Svobodová, Jana:** Projevy antisemitismu v českých zemích v letech 1948 – 1992. In: Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemích a na Slovensku. Bratislava 1999, s. 191 – 205.
- Svobodová, Jana:** Problematika antisemitismu v současné historiografii. In: Soudobé dějiny 4 – 5/1994, s. 640 – 647.
- Szymeczek, Josef:** Osudy těšínských Židů po roce 1945. In: Židé v Sudetech. Praha 2000, s. 293 – 311.
- Šimůnková, Alena:** Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum. In: Český lid 82, 2/1995, s. 99 – 112.
- Škorpil, Pavel:** K problematice počtu československých obětí nacionálně socialistického Německa v letech 1938 – 1945. In: Tereziánské listy 21/1993, s. 60 – 78.

Šrámek, Pavel: Židovské spolky a korporace na území opavského Slezska. In: Spyra, J. – Wodzinski, M. (ed.): Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku, Český Těšín 2001, s. 86 – 91.

Tomaszewski, Jerzy: Cesta komunistických stran k moci ve střední Evropě (Srovnávací pohled), In: Soudobé dějiny 5/1998 č. 4, s. 208 – 237.

Tomeš, Josef a kol.: Biografický slovník XX. století. Praha 1999.

Thompson, Paul: The Voice of the Past. Oral History. Oxford 1978.

Tuček, Martin: Svědectví o genocidě jako součást kolektivní paměti. Magisterská diplomová práce. Fakulta sociálních věd UK. Praha 2003.

Utitz, Bedřich: Neuzavřená kapitola. Politické procesy padesátých let. Praha 1990.

Utitz, Emil: Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. Praha 1947.

Vaculík, Jaroslav: Remigration in die Tschechoslowakei 1945 – 1948. In: Heumos, Peter (Hrsg.): Heimat und Exil: Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei (Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 20. bis 22. November 1992 und 19. bis 21. November 1993. München 2001, S. 99 – 109).

Vaněk, Miroslav: Uplatnění metody orální historie. In: Kocian, Jiří – Tůma, Oldřich (ed.): Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků. Praha 2001, s. 137 – 143.

Vaněk, Miroslav: Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. In: Soudobé dějiny 2/2002, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 332 – 336.

Vaněk, Miroslav a kol: Orální historie (Metodické a „technické“ postupy). Skriptum. Olomouc 2003.

Vaněk, Miroslav – Urbášek, Pavel (ed.): Vítězové? Poražení? Životopisná interview (I.díl – Disent v období tzv. normalizace; II.díl – Politické elity v období tzv. normalizace). Praha 2005.

Veselská, Magda: Židovské muzeum v Praze (shrnutí současného stavu bádání na tématu). Magisterská diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Brno 1999.

Vjačková, Gabriela: Kulturní politika a židovské náboženské obce Severomoravského kraje (1945 – 1969). Magisterská diplomová práce. Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě. Opava 2003.

Volavková, Hana: Příběh židovského muzea v Praze. Praha 1966.

Vorländer, Herwart (Hrsg.): Oral History. Mündlich erfragte Geschichte. Acht Beiträge. Göttingen 1990.

Wehle, Kurt: The Jews in Bohemia and Moravia (1945 – 1948). In: The Jews of Czechoslovakia. Volume III. New York – Philadelphia 1984, p. 531 – 546.

Wlaschek, Rudolf M.: Biographia Judaica Bohemiae, Bd. 2. Dortmund 1997.

Wörster, Peter: Die Juden in den böhmischen Ländern nach 1945. Materialien zu ihrer Geschichte. Dokumentation Ostmitteleuropa, Jg. 8/32, Heft 5/6. Marburg an der Lahn 1982.

Yegar, Moshe: Československo – sionismus – Izrael. Historie vzájemných vztahů. Praha 1997.

VIII. Paměti a vzpomínky

Bondyová, Ruth: Víc štěstí než rozumu. Praha 2003.

Erben, Petr: Po vlastních stopách (Vzpomínky). Praha 2002.

Erbenová, Eva: Povídej mámo, jak to bylo. Praha 1994.

Erbenová, Eva: Sen. Praha 2001.

Frankl, Viktor, Emanuel: ...A přesto říci životu ano. Psycholog prožívá koncentrační tábor. Praha 2006.

Gissingová, Věra: Perličky dětství. Praha 1992.

Goldstücker, Eduard: Vzpomínky 1945 –1968. Praha 2005.

Greenfield, Hana: Z Kolína do Jeruzaléma. Praha 1996.

Iggers, Georg G. – Iggersová, Vilma: Dva pohledy na dějiny. Praha 2006.

Kohn, Pavel (ed.): Kolik naděje má smrt. Židovské děti z poválečné akce „zámky“ vzpomínají. Brno 2000.

Kolman, Arnošt: Zaslepená generace. Paměti starého bolševika. Brno 2005.

Kosta, Jiří: Život mezi úzkostí a nadějí. Praha 2002.

Margoliová-Kovářová, Heda : Na vlastní kůži, 3. vyd. Praha 2003.

Posseltová-Ledererová, Hana: Máma a já. Tereziánský deník. Praha 1997.

Pošová, Kateřina: Jsem, protože musím... (...napsala jsem si ve čtrnácti do lágrového deníku). Praha 2003.

Reiner, Karel: Komentář k životopisu, strojopis, nepubl. 1971.

Wiener, Jan – Wiehn, Erhard R. (Hrsg.): Immer gegen den Strom. Ein jüdisches Überlebensschicksal aus Prag 1939–1950. Hartung-Gorre 1992.

IX. Internet

[www. coh. usd. cas.cz/pages](http://www.coh.usd.cas.cz/pages) (Centrum orální historie AV ČR).

[www. fhs. cuni. cz/ csvk2003/ prispevky](http://www.fhs.cuni.cz/csvk2003/prispevky) (Novotná, Hedvika: Analýza Věstníku ŽNO v roce 1945 a srovnání s možnostmi dalších pramenných materiálů. Referát, přednesený na studentské konferenci, konané 6. května 2003 na FHS UK – formát PDF).

[www. usd. cas/usdwin/projekty/karnik/vestniky/vestnik 5-6. htm](http://www.usd.cas.usdwin/projekty/karnik/vestniky/vestnik%205-6.htm).(Věstník grantu Dějiny radikálního socialismu KSČ, 1918–1989), č. 5 – 6.

VI. VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE

Avriel, Ehud: Prague and Jerusalem: The Era of Friendship. In: The Jews of Czechoslovakia. Volume III. New York – Philadelphia 1984, p. 551 – 566.

Bitušíková, Alexandra: Židovská identita v letech 1945 – 1952. Acta Judaica Slovaca 4/1998, s. 187 – 191.

Brumlik, Micha: Jüdisches Leben in Deutschland seit 1945. Frankfurt am Main 1986.

Deák, István: Holocaust a etnické čistky. In: Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku, 96/2003, s. 10 – 23.

Doležal, Bohumil: Ideologie třetí republiky v zrcadle Peroutkova Dneška. In: Střední Evropa, 67/1997, s. 93 – 102.

Doležalová, Lenka: Diplomatické vztahy a hospodářská pomoc Československa Izraeli v letech 1945 – 1950. Praha 1999.

Engelking, Barbara: Zagłada i pamięć (Dóświadczenie Holocaustu i jego konsekwencje opisane na podstawie relacji autobiograficznych, II). Warszawa 2001.

Engelking, Barbara: Nalace popiołów. Ocaleni z Holocaustu. In: Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung 45/1996, s. 455 – 458.

Fialová, Zuzana: Orálna história – história s tvárou a menom. In: Male dějiny česko-slovenských vztahov VI. Bratislava 1996, s. 31 – 46.

Fiedler, Jiří: Co dál se hřbitovy? In: Roš chodeš 52/1990 – 5750 (červenec), s. 6 – 7; 52/1990 – 5750 (srpen), s. 6 – 7.

Fierzová, Olga: Dětské osudy v době poválečné. Praha 1992.

Findor, Andrej: Národná identita jako naratívna konštrukcia. In: Sociológia 32/1. Bratislava 2000.

Franzen, Erik K.: Hitlerova poslední oběť (II., závěrečná část). In: Střední Evropa, 18, 114/2003, s. 103 – 115.

Havlín, Lukáš: Deník jako prostor k přežití. Nad terezínským deníkem Egona Redlicha. In: Biograf 12/1997, s. 37 – 55.

Heumos, Petr: Rückkehr in Nichts. Leo Herrmans Tagebuch auf Zeichnungen über seine Reise nach Prag und die Lage der Juden in der Tschechoslowakei im Herbst 1945. In: Bohemia 27/1986, S. 269 – 304.

Hirt, Tomáš: Svět podle multikulturalismu. In: Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva. Plzeň 2005, s. 9 – 76.

Hoffmann, Roland J.: Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der amerikanischen Besatzungszone Deutschlands. In: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, vol. 27. Praha 1996.

Hrabovec, Emilia: Politisches Dogma kontra wirtschaftliches Kalkül. Einige Aspekte der wirtschfts- und sozialgeschichtlichen Entwicklung in den Sudetengebieten 1945 – 1946. In: Heumos, Peter (Hrsg.): Heimat und Exil: Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei (Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 20. bis 22. November 1992 und 19. bis 21. November 1993). München 2001, S. 163 – 185.

Janák, Dušan: Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945 – 1948. In: Časopis Slezského zemského muzea, série B: vědy historické, 43/1994, s. 245 – 283.

Janák, Dušan: Perzekuce a represe v letech 1948 – 1954. In: Deset let soudobých dějin, s. 82 – 93.

Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard: „Arizace“ a arizátoři. Praha 2005.

Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard – Kuklík, Jan ml. – Novotný, Jiří – Šouša Jiří: „Spící konta“ ve švýcarských bankách za znárodněný majetek v Československu? Československo-švýcarská jednání o tzv. náhradových otázkách (1945 – 1967). In: Harna, Josef – Prokš, Petr: Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny. Praha 2001, s. 445 – 462.

Jelínek, Yeshayahu: Carpatho-Rus' Jewry: The last Czechoslovakian Chapter, 1944 – 1949. In: Studies in Russian and East European, Jewish History and Culture. Tel Aviv University 1995, p. 265 – 295.

Jelínek, Yeshayahu: The Jews in Slovakia: 1945 – 1949. In: The Jews of Czechoslovakia. Volume III. New York – Philadelphia 1984, p. 531 – 549.

Kabele, Jiří: Přerody. Principy sociálního konstruování. Praha 1998.

Kaplan, Karel: Zpráva o zavraždění generálního tajemníka. Praha 1992.

Kazmierska, Kaja: Konstrukce vyprávění o životní zkušenosti války. In: Biograf 26/2001, s. 5 – 24.

Kočová, Kateřina – Radvanovský, Zdeněk – Suchá, Jitka: Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945 – 1948. Ústí nad Labem 2001.

Kolár, František J.: Sionismus a antisemitismus. Praha 1970.

Krupp, Michael: Sionismus a Stát Izrael. Historický nástin. Praha 1999.

Kubů, Eduard – Kuklík, Jan jun.: Ungewollte Restitution. Die Rückerstattung jüdischen Eigentums in den böhmischen Ländern nach dem Zweiten Weltkrieg. In: Göschler, Constantin – Ther, Philipp (Hrsg.): Raub und Restitution „Arisierung“ und Rückerstattung. des jüdischen Eigentums in Europa. Frankfurt am Main 2003, S. 184 – 204.

Kulka, Erich: Židé v československé Svobodově armádě. Praha 1990.

Kulka D. Otto – Weinzierl, Erika (Hrsg.): Vertreibung und Neubeginn. Israelitische Bürger österreichischer Herkunft. Wien – Köln –Weimar 1992.

Lendvai, Paul: Antisemitismus ohne Juden: Entwicklungen und Tendenzen in Osteuropa. Wien 1972.

Levi, Giovanni: On Microhistory. In: Burke, Peter: New Perspectives on historical Writing. London 1993, p. 93 –113.

Lisový, Igor: Dialogy s profesorem Pavlem Olivou. Praha 2003.

London, Artur: K pramenům doznání. Motáky z ruzyňské věznice z roku 1954. Brno 1998.

Mändlová-Roubíčková, Eva: We´are alive and lives goes on. A Theresienstadt Diary. New York 1998.

Měšťan, Pavol: Židia na Slovensku v rokoch pokusu o transformáciu spoločnosti na spoločnosť socialistickú (po roku 1948). Bratislava 1996.

Milotová, Jaroslava: Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost

do počátku roku 1940. In: Terezínské studie a dokumenty 1997, s.10 – 29.

Němec, Petr: Obzory literatury. Přehledy bádání. Nové práce k historii československých Židů ve 20. století. In: Český časopis historický 4, 90/1992, s. 588 – 593.

Nir, Akiva: Sionistické hnutí po druhé světové válce. In: Acta Judaica Slovaca 4/1998, s. 79 – 90.

Nosková, Helena: Národnosti v Československu v letech 1945 – 1954. In: Deset let soudobých dějin, s. 102 –109.

Novotná, Hedvika: Poválečná situace židovských náboženských obcí v Čechách. In: Stawarz, Andrzej (ed.): Sfera sacrum i profanum w kulturze współczesnych miast Europy Środkowej. Sborník z konference Varšava – Pultusk 16. – 18. 9. 2004, s. 137 – 142.

Pechar, Jiří: Být sám sebou. Pojem identity a jeho meze. Praha 1995.

Petrův, Helena: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). Praha 2000.

Podlešák, Jan: K otázkám genocidy českých Židů, komunistického ateismu a záchrany židovských památek. In: Rybář, Radovan – Valach, Milan (ed.): Totalitarismus ve 20. století. Československé zkušenosti. Brno 2001, s. 172 –186.

Pojar, Miloš – Soukupová, Blanka – Zahradníková, Marie (ed.): Židovská menšina v Československu ve třicátých letech. Sborník přednášek. Praha 2004.

Poloncarz, Marek: Opomenutá kapitola terezínských dějin. Internační tábor pro Němce v letech 1945 – 1948. In: Terezínské listy 25/1997, s. 21 – 50.

Rapaport, Lynn: Jews in Germany after the Holocaust: Memory, Identity and German-

Jewish Relations. Cambridge 1997.

Rataj, Jan: Český antisemitismus v proměnách let 1918 – 1945. In: Tomaszewski, Jerzy – Valenta, Jaroslav (ed.): Židé v české a polské občanské společnosti, sborník přednášek. Praha 1999, 45 – 64.

Rupnow, Dirk: Täter – Gedächtniss – Opfer. Das „Jüdische Zentralmuseum“ in Prag 1942 – 1945. Wien 2000.

Salner, Peter: „Viditeľní“ a „neviditeľní“ Židia v slovenskej spoločnosti po roku 1945. Acta Judaica Slovaca 4/1998, s. 121 – 134.

Salner, Peter: Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou. Bratislava 2000.

Salner, Peter: Reflexia holokaustu ako jedna z trecích plôch medzi židovskou minoritou a slovenskou majoritou. In: Šutaj, Š. (ed.): Národ a národnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy. Prešov 2004, s. 217 – 221.

Schoeps, Julius H.: Der Umgang mit dem Jüdissein. Zur Debatte um ein schwieriges Identitätsproblem. In: Menora 5/1994, S. 15 – 22.

Schulze, Winfried (Hrsg.): Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie. Göttingen 1994.

Schütze, Fritz: Narativní interview ve studiích interakčního pole. In: Biograf 20/1999, s. 33 – 51.

Schweid, Eliezer: The Jewish People Fifty Years After the Holocaust. In: Yad Vashem Studies 25/1996, s. 1 – 30.

Stejskal, Jan: Osudy židovské komunity v Krnově. In: Židé a Morava. Sborník

z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 12. listopadu 2003. Kroměříž 2004, s. 162 – 170.

Škorpil, Pavel: Die Lage der Deutschen in den böhmischen Ländern 1945 – 1948 im zeitgenössischen Urteil der tschechischen Intellektuellen In: Seewann, V. G. (Hrsg.): Minderheiten Fragen in Südosteuropa. Beiträge der internationaler Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900 – 1990. Inter University Center. Dubrovnik 8. – 14. April 1991, S. 317 – 333.

Todorov, Tzvetan: V mezní situaci. Praha 2000.

Volavková, Hana: Padesát let trvání Státního židovského musea v Praze. In: Židovská ročenka 4/5718 (1957–1958), s. 48 – 50.

Volavková, Hana: Poslání Státního židovského musea v Praze. In: Židovská ročenka 5/5719 (1958–1959), s. 45 – 50.

Volavková, Hana: The Jewish Museum of Prague. In: The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume III. Philadelphia – New York 1984, p. 567 – 583.

Zabradníková, Marie: Czech-Jewishness as a Problem of mixed Identity. In: Separát z Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et historica 2000 (1 Studia historica LIII). „We” and „The Others”. Modern European Societies in Search of Identity, p. 167 – 191.

Zimmerman, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938 – 1945). Praha 2001.

Poznámka: při transkripci hebrejských názvů a výrazů jsem se řídila v první řadě slovníkem pojmů a termínů Judaismus od A do Z (Praha 2004). Pro přepis hebrejských názvů židovských organizací jsem se přiklonila k variantám, uváděným K. Čapkovou v knize Češi, Němci, Židé? (Praha 2005).

Summary

Author of the presented thesis deals with a theme which has been moreless neglected by modern Czech historiography, fortunes of the Jewish community in Bohemia and Moravia after World War II. Work is defined by a time horizon of the years 1945 – 1956 and divided in following chapters.

Chapter I depicts the period following directly after the liberation of Czechoslovakia in 1945 to the year of 1948, when the communists came to power. This era is characterised by the effort for the quickest comeback of the prewar workings of Jewish religious society. Besides the primary difficulties with building of new life it mainly entails the matters of property rights.

Years between 1948 and 1956, which are the subject of chapter II, are characterized by transformation of the attitude towards Jewish community and antisemitic tendencies of the governing power, that in the end led to the famous trials of the 50's (mainly in the show-trial known under the name of Slánský and others). As a part of this chapter there is a reconstruction of the activities and working of The Council of Jewish Religious Congregations in Bohemia and Moravia and the relations between ČSR and Israel in the time observed.

Chapter III called Experiences of the Jewish community in Bohemia and Moravia in the years 1945 to 1956 presents a specific part of the whole work. Centre of it are the testimonies of 19 witnesses of this epoch. Method of oral history, based on collecting, analyzing and interpreting their testimonies points to the way the historical processes were perceived by their direct participants. In the thesis there is a main concentration on the character of their integration in the new society after the liberation, problems they encountered and what was a primary help for them. Other segments of the practical part are for example identity and political orientation. Teoretical part of chapter III, which precedes the practical, deals with the origins and development of oral history method in western countries and the Czech Republic, including mentioning of the basic methodical handbooks and publications that were written based on this method.

The aim of this work is to point out the diversity of the observed subject and the practical use of the oral history method in combination with the common archive research. This approach can, as the author believes, bring a more complex and colourful view of historical processes.

Seznam zkratek

a. j.	archivní jednotka
AJDC	American Jewish Joint Distribution Committee
AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky
AMP	Archiv hlavního města Prahy
AMV	Archiv Ministerstva vnitra
AMZV	Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR
AV ČR	Akademie věd České republiky
AŽMP	Archiv Židovského muzea v Praze
Bd.	Band
BIOS	Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensanalysen
b. r.	bez roku
c. d.	citované dílo
COH	Centrum orální historie
č.	číslo
ČR	Česká republika
ČSR	Československá republika
DP	„displaced person“
ed.	editor
f.	fond
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
FHS UK	Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy
FSV UK	Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy
Hrsg.	Herausgeber
IOHA	International Oral History Association
IRO	International Refugee Organisation
Jg.	Jahrgang
k.	karton
K	Koruna (1939 –1945)
Kčs	Koruna československá

KKL	Keren Kajemet le Israel
KNV	Krajský národní výbor
KSČ	Komunistická strana Československa
KSI	Komunistická strana Izraele
KSSS	Komunistická strana Svazu sovětských socialistických republik
MNV	Místní národní výbor
MŠK	Ministerstvo školství a kultury
MV	Ministerstvo vnitra
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí
NA	Národní archiv
Nr.	Nummer
NS	Národní správa
NSŽRS	Národní správa Židovské rady starších
NV	Národní výbor
OF	Občanské fórum
ONV	Okresní (v Praze obvodní) národní výbor
OSE	Oeuvre de Secours Aux Enfants
OSN	Organizace spojených národů
ORT	Organisation for Rehabilitation through Training
p.	page
pozn.	poznámka
rkp.	rukopis
ROH	Revoluční odborové hnutí
RŽNO	Rada židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské
ř. z.	říšský zákoník
s.	strana
S.	Seite
Sb.	Sbírka zákonů a nařízení
SD	Sicherheitsdienst
SiPo	Sicherheitspolizei
sl.	složka
SNB	Sbor národní bezpečnosti
srv.	srovnej

SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
StB	Státní bezpečnost
SÚC	Státní úřad pro věci církevní
sv.	svazek
TI	Tereziánská iniciativa
TO	Tajné odbory
ÚDV	Ústav pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu
UK	Univerzita Karlova
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration
ÚRO	Ústřední rada odborů
ÚSD	Ústav pro soudobé dějiny
ÚV KSČ	Ústřední výbor komunistické strany Československa
ÚV KSI	Ústřední výbor komunistické strany Izraele
ÚV KSSS	Ústřední výbor komunistické strany Svazu sovětských socialistických republik
VA	Výstřižkový archiv
vol.	volume
VŽNO	Věstník židovské náboženské obce v Praze, od roku 1952 Věstník židovských náboženských obcí v Československu
WIZO	Women's International Zionist Organisation
www.	World Wide Web
ŽMP	Židovské muzeum v Praze
ŽNO	Židovská náboženská obec
ŽNOP	Židovská náboženská obec v Praze
ŽRS	Židovská rada starších

Dokumenty

- Organizační členění Rady židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské (1946)
 - Seznam ŽNO v Čechách (stav ke květnu 1947)
 - Žádost Karly a Hany Kellnerových o restituci (1946)
 - Fotografie z průchozích táborů pro židovské repatrianty v Náchodě (1947)
 - Revers o převzetí textilií z tzv. terezínské podstaty (1948)
 - Potvrzení Ústředního národního výboru hl. města Prahy, pasového oddělení, o přezkoušení žadatelů o emigraci (1949)
 - Hromadná soupiska osob maďarské národnosti, procházejících přes naše území do Palestiny (1948)
 - Dopis předsedy ŽNO Opava Radě ve věci antisemitismu a odpověď RŽNO (1949)
 - Dopis Václava Kopeckého Eduardu Goldstückerovi (1950)
 - Ústava židovské náboženské společnosti v krajích českých (1952)
-
- Repatrační průkaz J. R. (1945)
 - Seznam přednášek (vysokoškolský index) s první poválečnou fotografií H. R. (1945)
 - F. K. jako voják československé armády /vlevo/ (1947)
 - Manžel K. P. /vpravo/ s přítelem (po 1948)
 - K. P. s dcerou (kolem 1953)

Rada ŽNO

Členění	Odbor - oddělení	Jméno
	Nár. správa	Libor Josef
		Dr. Šťastný Miroslav
		Dr. Eckstein Vlad.
	Kancelář	Dr. Kolár Erik
		Frankensteinová Eva
		Dr. Ustyanovič Vlad.
		Neumannová Zdeňka
I.	Správní	Neumann Lotar
		Heyduková Růžena
I./1	Org. a koord. kancelář	Zucker Vilém
		Kisch Štěpán
I./2	Osobní odd.	Dr. Hromada Jiří
		Hovorka Josef
		Stein Josef
		Neumann Gustav
		Langer Karel
		Stössel Ota
		Klettnerová Alžběta
	Mzdy	Wagner Vladimír
		Altschul Hanuš
		Pick Erik

I./3	Finanční odd.	Klemperer Ota
		Gregor Ota
	Účtárna	Rubín Emil
		Brandeis Pavel
		Gärtner Pavel
	Pokladna	Glaser Robert
	Likvidatura	Bondy Jindřich
I./4	Hosp. odd.	Ehrlich Viktor
		Busch Edvard
		Dörflerová
	Kreslárna	Buldra František
	Podatelna	Löwy Karel
		Popper Bedřich
		Schmidt Jan
		Zouza František
	Vrátnice	Lederer Hugo
		Pekárek Jan
		Schiffmann Felix
	Informace	Osers František
T	Tel. ústředna	Bukolská Božena
	Sklad kanc. potř.	Stránský Bohumil
		Kučera František
	Dílny	Burda František
		Chyba Václav
	Záv. kuchyně	Vavřínek Jan
		Bondyová Erika

II.	Právní - smluvní daňový	Dr. Hromada Jiří
II./1	Právní	Dr. Kaminský Hanuš
II./2	Smluvní	Dr. Maas Josef
		Ing. Hankyovský Evžen
		Kratinová Hana
III.	Zjišťování a převody	Dr. Knapp Viktor
		Kutílek Jaroslav
		Kopečný Jaroslav
		Komůrková Jarmila
III./1	Zjišťování a převody	Burla Leon
		Engel Ledvik
		Hasenkopf Karel
		Justic Jindřich
		Kovanic Rudolf
		Kozel Stanislav
		Langová Jessie
		Moravec Ota
		Pisinger Ota
		Pollak Alfred
		Reidl Ladislav
		Roubíček Karel
		Smois Abram
		Silvan Kurt
		Vojíř Jan

III./2	Převody	Dr. Heller Kurt
		Dr. Spíra Ludvik
		Lustíčková Naděžda
IV.	Správa zab. majetku	
V.	Správa mov. a cenin	Dr. Stein Jan
		Prychodková Kateřina
V./1	Správa mov. a cenin	Hekš Arnošt
		Iltis Arnošt
		Hojtáš Karel - účt.
		Sušický Pavel - pers.
		Friedmann Arnošt - přepr.
V./2	Správa cenin	Beran Antonín
		Kohn Ota
		Reiner Pavel
		Dr. Schulhof Max
		Waldstein Josef
VI.	Likvidace Tereзіna	Pick František
		Pleschner Otakar
		Kozák Leo
		Šulc Josef
		Vogel Pavel
		Ing. Friedmann Jan
		Ing. Fuchs Jiří

VII.	Likvidace ŽRS	Engel Štěpán
		Neumannová Milada
		Klein Bohdan
		Ing. Beckmann Bedřich
		Ing. Jakirson Semen
		Dr. Winternitz Ervin
VIII.	Sociální a evidenční	Dr. Polák Ota
		Dr. Pohl Leo Václav
		Bester Arnošt
		Horáčková Jiřina
VIII./1	Sociální a evidenční	Steiner Otakar
		Neumann Viktor
		Deutsch Richard
		Sternschuss Rudolf
		Kranzfeldová Marie
	Záchr. stanice	Seger Jiří
	Rešerše	Goldschmied Arnošt
VIII./2	Evidenční	Polák Josef
		Arnstein Gustav
		Steiner Emil
		Löw Kurt

ŽNO v Čechách po roce 1945

Obec	Adresa	Předseda
Česká Lípa	Zámecká 47	Schreiber Rudolf
České Budějovice	Biskupská 3	Ofner Karel
Falknov se sídlem v Kraslicích	Nerudova 891	Dr. Neumann Vilém
Františkovy Lázně se sídlem v Aši	Kamenná 62	Brada Hugo
Hradec Králové	Pospíšilova 395	Zemánek Rudolf
Cheb	Benešovo nám.10	Dr. Lánský Eduard
Chomutov	Vodní 8	Vogel Jakub
Jablonec	Luční 2	Ing. Löwenrosen Kurt
Karlovy Vary	Stalinova32	Dr. Zimmer Karel
Kladno	Pivovarská 686	Salus Rudolf
Klatovy	Kollarova 2	Bloch Max
Kolín	Na Hradbách 4	Dr. Feder Richard
Liberec	Matoušova 6	Brandstein Abraham
Litoměřice	Rooseveltova 49	Herškovič Josef
Louny	Vrchlického 103	Dr. Klineneberger R.
Mariánské Lázně	Benešova 133	Lichtensternová G.
Mladá Boleslav	Krajířova 137	Lekner Rudolf
Most	Stalinova 33	Krulík Adolf
Náchod		Pick Egon
Pardubice	Veverkovo nám. 237	Schütz Bernhard
Písek	Žižkova 36	Saxl Karel
Plzeň	Masarykovo nám. 24	Dr. Stadler Karel

Obec	Adresa	Předseda
Poděbrady	Riegrovo nám. 34	Neumann Emil
Podmokly	Žižkova 4	Reichmann Leopold
Příbram		Gibián Rudolf
Rumburk	Stará 9	Spitzer Arnošt
Tábor	Herlošova 1626	Blann Josef
Teplice - Šanov	Lípova 25	Dr. Löwy Harry
Trutnov	Ruská 9	Nettl Pavel
Turnov	Sobotecká	Taussig Emil
Ústí nad Labem	Moskevská 26	Dr. Zipser Alex
Varnsdorf	TV - 1262	Davidovič Heřman
Žatec	Gorkého 27	Körper Karel

á z n a m .

o: < Karla a Hana K e l l n e r o v á - Praha VII.
u Smaltovny č.22/D/2 - uplatňování nároků na
vrácení Němci zabaveného židovského majetku. >

Karel Kellner byl obchodníkem v Praze, měl závod Dlouhé tř. v Praze I., a na Václavském náměstí v budově Insurance Generali. Šlo o obchod papírem a psacími potřebami. Karlu Kellnerovi, jako Židovi, byl majetek Němci zabrán, Kellner sám zahynul v koncentračním táboře stejně jako syn a zůstala po něm vdova a dcera Karla Kellnerová, které se po 5.květnu m.r.vrátily z konc.tábora. Za dobu jejich nepřítomnosti byly obchody předány Němci, a po 5.květnu m.r. zejména v obchodě na Václavském náměstí, byl ustanoven národním výborem pro Prahu-I.-VII. národním správcem vedoucím obchodu Jindřich Zimmermann, jemuž byly příslušné doklady národním výborem vystaveny. Závod vedl s ostatními sami zaměstnanci.

Když ještě obě ženy nebyly zpět z konc.tábora, přidělil týž národní výbor obchod na Václavském náměstí vydavatelstvu "Rudého práva". Zaměstnanec "Rudého práva" ing.Přibyl s dalšími zaměstnanci "Rudého práva" vynutili prý si předání zboží, zboží dobré jakosti převzali, zbytek jako t.zv. "salát" nechali svému osudu v obchodě a Zimmermana prý dottili k tomu, že vzdal se národní správy. Nyní jest stav tento, že obchod jest zavřen, vydavatelstvo "Rudého práva" nechce se vzdáti a nechce obchod vydati a místní národní výbor v Praze I. rozhodl, že zrušuje se sice národní správa hlavního závodě v Praze I., že však příkázání místností na Václ.nám. z důvodů veřejných a státních, zejm.politických a hospodářských pro reprezentaci "Rudého práva", jest uloženo uspokojiti spravedlivé nároky dědiců po Karlu Kellnerovi. Proti tomuto rozhodnutí podali obě ženy odvolání zemskému národnímu výboru, v němž zejména tvrdí, že místní národní výbor nebyl příslušný, poněvadž v té době byl již sta-

mezinárodního
tisku zůstává v
platnosti, při
čemž vydavatel-
ství

vlastnění, tak aspoň, jak zní rozhodnutí místního národního výboru, pro kteréžto vyvlastnění však není právního podkladu a které se přičítá i ústavní listině.

V podání, resp. v přiloženém opisu odvolání jest kritisován postup vydavatelstva "Rudého práva" a jeho zaměstnanců. Tvrdí se, že "Rudé právo" jest dobře zaopatřeno prodejními místnostmi, neboť redakce "Rudého práva" a strana KSČ a její podniky nebo složky, jako nakladatelství "Svoboda", insertní oddělení "Práce", jsou zastoupeny na všech nejlepších místech Prahy a mají celkem 70 krásných krámů. Z toho v okolí Václavského nám.: Na Florenci, ve Vodičkově ul., na Václ.nám. dva a na Příkopech, na Poříčí, v Železné ulici a ve Štěpánské ulici. Samo vydavatelství "Rudého práva" má v Praze dvacet krámů pro své administrace, v nichž rozděljuje denně cca 100.000 kusů výtisků "Rudého práva". Žadatelkám jest známo, že prý pan poslanec Krosnař písemně svolil, aby jejich krám na Václ.nám. byl majitelem domu pronajat obchodníku z Prahy I. panu Vaňkovi. Jde o ^{napádení} rozhodnutí místního národního výboru, v němž vytýkána jest nepříslušnost, pokud mluví se o vyvlastnění. Záležitosti tohoto druhu spadají do kompetence ministerstva vnitra. Proto jest třeba podání postoupiti ministerstvu vnitra, ačkoliv jinak, jde-li o obchod, rozhodovalo by jaksi v poslední instanci, pokud jde o národní správu, ministerstvo obchodu.

exp.I.:

Ministerstvu v n i t r a
v P r a z e .

Věc: opiš ← →

Příl.: 5.

./.

*11. 1. 1945
exp. I. 13/1
J*

KPR. zasílá na vědomí a k dalšímu opatření
připojené podání s přílohami.

exp.II.:

Paní
Karla K e l l n e r o v á ,
P r a h a VII.,

U Smaltovny č.22/D/2.

KPR. potvrzuje Vám dopis, který zaslala jste
dne 22.prosince m.r. panu presidentovi. Podání
Vaše i s přílohami bylo postoupeno ministerstvu
vnitř.

avno!

V Praze dne 1. ledna 1946.

p.I.připoj. podání
se 4 přílohami.

Došlo Závaz 18. 1. 1946

21. I. 46

23. I. Jan.
Exp. To produční a 4 příl.
Exp. II.

Spisovna.

Došlo: 24. I. Jindra
Založeno:

A. L. Zegart

R e v e r s

o převzetí textilií z t. zv. terezínské majetkové podstaty.

Já níže podepsaný(á) Blanka Hötzelová,aroz. 15.2.1895. v Kremnicích stát. příslušnost čsl.ís. obč. leg. vystavené národnosti českéjako repatriant, (politický vězeň, rasově pronásledovaný(á), pozůstalý(á) po revoluč. bojov. a partyzánech, ilegálních
pracov., raněný(á) z barikád), registrovaný(á) pod čís., bytem v Opavě, Gogolova 3...... politicky spolehlivý(á) potvrzuji tímto, že jsem obdržel(a) ze skladu t. zv. terezínské
majetkové podstaty od Repatriačního odboru MOPSP prostřednictvím Rady židovských náboženských obcí resp. příslušné
židovské náboženské obce v Opavě, tyto textilní předměty:

lež. čís.: počet: druh: odhadní cena:

1.	2	nítky	12.-
2.	2	obrousky	28.70
3.	1	hospodyňka	18.-
4.	1	šál	32.50
5.	5	živůtky	45.-
6.	1	halenka	19.90
7.	1	noční kabátek	21.10
8.	1	dám. spodky	18.90
9.	2	kombiné	46.20
10.	1	běhoun na stůl	19.20
	1	dám. palčo	40.-
	1	frakové sako	97.90

Prohlašuji, že souhlasím, aby odhadní cena uvedených předmětů v částce 399.40 Kčs a po-
měrná částka výloh distribučních a sice 10% odhadní ceny, tedy celkem 439.40 Kčs byla mi započítána
jako záloha na škody, které v důsledku války jsem utrpěl(a) a přihlásil(a) u místního národního výboru v
Opavě, pokud nebude rozhodnuto příslušnými činiteli jinak.

V Opavě, dne 18.3. 1948.

svědek

podpis

Ústřední národní výbor hl. m. Prahy
Ředitelství národní bezpečnosti
pasové oddělení

Čj 37622/49

V Praze dne 17.3.1949

P o t v r z e n í

V dílčím soupisu uvedení žadatelé / v počtu ..5.....osob/
byli přezkoušeni, veškeré doklady mimo osobních průkazek
předloženy, dávka za úřední výkon zaplavena v částce

Kčs 5.000.- t.j.slovy pět tisíc Kčs

N o n í

ARCHIV MV
Pouze pro studijní účely

Přednosta odd. IX.

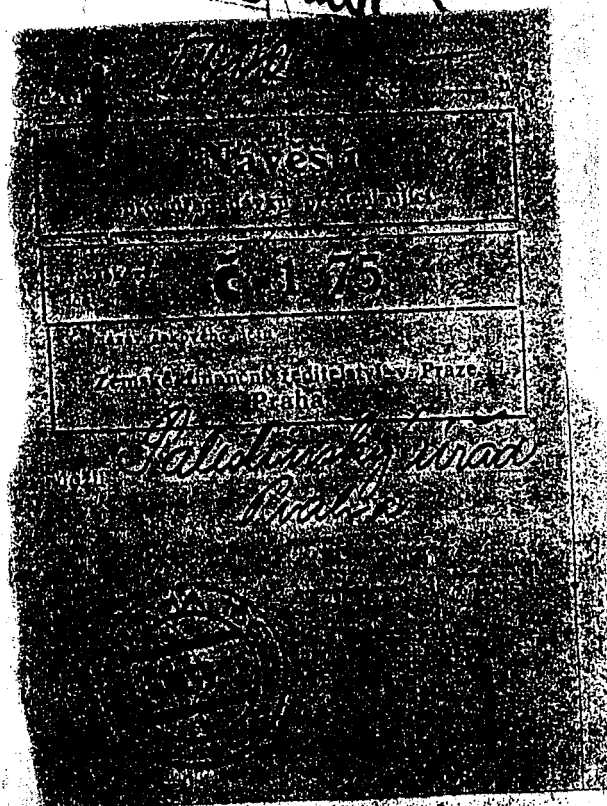
Referenti
procházka

5 a 3 děti.

Príloha : 1 seznam

Z a p l a c e n o

Seznam převzal :

154
 11.
 R A U S.
 alamon
 isvarda
 .X.1932.

E.12. 100
 L O W
 Hermaa.
 Temesvar.
 18.X.1932.

13. 161
 O W.
 oltan
 emesvar.
 6.V.1933X.

E.14. 162
 P R E R O
 David.
 Chelem.
 8.X.1933.

15. 163
 A N D E R.
 alamon.
 es.
 7.VI.1932.

E.16. 104
 S C H V I M M E R.
 Bernath.
 Patak.
 16.VII.1932.

17. 105
 T R E I T E L
 or f
 uapest.
 6.VII.1933.

E.18. 106
 T R E I T E L.
 Leopold
 Budapest.
 15.VI.1932.

19. 107
 E I S S.
 lexander.
 zentpéter.
 7.VIII.1932.

E.20. 108
 KATZ
 MAIER
 MISHOLC
 15.X.1932.

149
E.1.
A D L E R.
Leopold
Arad
13.X.1932.

150
E.2.
A M S E L.
Abraham Josef
Budapest.
21.V.1932.

151
E.3.
B E R K O V I C.
Malvin
Arad.
5.X.1932.

152
E.4.
P I S C H E R.
Alexander
Petrevasela
15.V.1933.

153
E.5.
F R E I E R.
Bela
Osaba.
19.X.1932.

154
E.6.
F U C H S.
Samuel
Budapest
7.VI.1932.

155
E.7.
H E R Z O G.
Filip
Szombathely.
16.V.1933.

156
E.8.
H E R Z O G.
Rehman
Csaba.
15.X.1932.

157
E.9.
H E R Z O G.
Lazar
Szombathely.
12.X.1932.

158
E.10.
J A K O B O V I C.
Mozes.
Mako.
17.X.1932.

94/49 J.

22.III.1949.

dikt.G.

Titl.

Rada židovských náboženských obcí
v zemích České a Moravskoslezské,
Praha V. Maislová 18.

Věc: diskriminace

Zdá se mi že mnozí členy ŽNO v Opavě se odstěhují
hlavně proto do Erezu poněvadž jsou pronásledováni od zdejších občanů
hlavně nevědomých, kteří jsou dosud ještě infiskováni fašistickými
myšlenkami a hesly.

Mám skoro každodenně možnost/obzvláště u mně v restau-
raci/pozorovat, že různí lidé se často vyjadřují nespokojeným způsobem, jak-
mile nějaké zboží neobdrží /buď v opilství nebo i když jsou střízliví/
hlavně když se jedná o zboží které jest dosud ještě obhospodařované a na-
 konec je poslední slovo : ž i d . Tyto případy se opakují velmi často a
myslím že Vám to mohu skoro všichni členy s různých ŽNO v ČSR s vlastní
jistotou potvrdit.

Jsem zde v Opavě nejstarší soudruh, u mně v domě byla
iž od r.1933 umístněn sekretariát komunistické strany, a jsem zde jako takov-
obře znám a přesto opakují se tyto případy stále. Mohl bych každý měsíc
a shora uvedených důvodů udat několik osob, což ale s obchodních důvodů
nemohu udělat.

Prosím Vás a doporučuji Vám, abyste laskavě u vlády
intervenovali aby se takové případy neopakovali. Když se nemilím máme zákon
aby se žádnému občanu nesmí jeho náboženství vytýkat což se mi ve shora uve-
dených případech stalo. Půjde to totiž tak dále museli by jsme všichni čsl.
republiku opustit a nebo si nechat i nadále vše líbit a držet usta.

Sdělte mi proto laskavě který zákon nás v tomto smyslu
obmezuje a doporučuji hlavně na to aby při intervenci byla žádáno aby tento
zákon byl všude viditelně uveřejněn a sice takovým způsobem aby každému byly
známé následky a tresty, dopusti se takového činu./doporučuji uveřejnění v
novinách, biografiích atd./

Předseda ŽNO v Opavě:

RA ŽIDOVSKÝCH NÁBOŽENSKÝCH OBCÍ V ZEMÍCH ČESKÉ A MORAVSKOSLEZSKÉ
PRAHA V., MAISLOVA 18.

laskavě v odpovědi:

Vaše značka:

PRAHA, dne 7./4.1949

DrGo/BS

94/49 J.

U 11032

123

Titl.

Židovská náboženská obec

O p a v a

Čapkova č.7 ,do rukou předsedy p.Golda.

Na Váš dopis ze dne 22.3.t.r.ve věci antisemitismu a diskriminace chtěli bychom říci toto :

Jakožto starému soudruhovi musí Vám být jasno, z jakých základů pramení ony prvky antisemitismu, se kterými se dosud mezi obyvatelstvem setkáváme. Jest to dědictví staré společnosti a nelze se domnívat, že toto i následky okupace zmizí za pár roků po osvobození. Zákony proti antisemitismu, jako ustavně prohlášený zákaz šíření rasové a národnostní nenávisti a příslušná ustanovení na ochranu lidově-demokratické republiky, / která Vám v případě potřeby vyloží každý místní právník / , jsou málo platné, nestojí-li za nimi živá, pokroková politická síla. Touto silou může být jen komunistická strana. Divíme se, že Vám jakožto předválečnému soudruhovi není jasno, že boj proti všem zjevům rasismu a šovinismu lze vést a nutno vést za pomoci strany. Jakékoliv intervence by byly zbytečné, poněvadž není pochyby, že vedoucí místa státu a strany mají nejupřímnější úmysl potíratí antisemitism všude, kde jej najdou.

O propagačních prostředcích a o případném potlačení zjevů antisemitismu za pomoci státního aparátu lze rozhodnouti jen podle místních a časových zvláštních poměrů a jest dle našeho názoru samozřejmé, že v tom směru může vedoucí úloha připadnouti jen místním složkám strany.

Jsme přesvědčeni, že s naším názorem budete souhlasiti, podíváte-li se na věc klidně , politicky. Ve skutečnosti tato cesta již v mnohých případech vedla k cíli.

S přátelským pozdravem

Rada židovských náboženských obcí
v zemích České a Moravskoslezské.

Grušon

ině č. 2677/90
Žádost o informaci.

Adresát Tel Aviv.

Referent Jy 22.4.50 17.20

Na vědomí: KPR, PV, B-1, A, B, C, D,

Kopie
z archivu MEV ČR

Goldschmuckovi.

Je Ti snad známo, že upráševatel Max Brod napsal články
o TOM do Svobodného listku listu emigrantů a židů
v Paříži, pod nímž byla je podepsán: Max Brod Tel Aviv.
Vzhledem k tomu, že jsme v poměru k Max Brodovi proje-
vovali přátelský vztah a starali se o jeho osobní zá-
ležitosti, především o vyplácení jeho penze, prosím Tě
o řádné vysvětlení této záležitosti a současně o po-
souzení, jaký má být náš další vztah k Max Brodovi.

Kopecký V.

Taufer 121.344

Vid. Li 24/11.50.
Trepn A/IV. *[Signature]*

Ústava židovské náboženské společnosti v krajích českých.

I.

Židovská náboženská společnost v českých krajích jest pospolitost všech příslušníků židovského náboženství, kteří mají své bydliště v těchto krajích.

Židovská náboženská společnost jest rovnoprávná se všemi ostatními církvemi na území československé republiky a vyvíjí svoji náboženskou činnost v souladu se zásadami lidově-demokratického zřízení a zákony republiky.

Základními náboženskými a správními jednotkami židovské náboženské společnosti v těchto krajích jsou židovské náboženské obce, dále jen ŽNO. Nejnižšími náboženskými jednotkami jsou synagogální sbory / Kehila /. Náboženské obce vedou administrativní a finanční agendu ve svých obvodech a pečují o plné uspokojení náboženských potřeb příslušníků židovské náboženské společnosti.

II.

Sídlem židovských náboženských obcí jsou města

Praha	pro kraj pražský a pardubický
Brno	pro kraj brněnský a jihlavský
Karlovy Vary	pro kraj karlovarský
Kyjov	pro kraj gottwaldovský
Liberec	pro kraj liberecký a královéhradecký
Olomouc	pro kraj olomoucký
Ostrava	pro kraj ostravský
Píseň	pro kraj píseňský a českobudějovický
Ústí nad Labem	pro kraj ústecký

Zřizovat další židovské náboženské obce lze podle potřeby.

III.

Tam, kde žije alespoň 10 osob židovského náboženství, jak vyžadují bohoslužební předpisy, může ŽNO ařdit se svolením Rady židovských náboženských obcí synagogální sbor / Kehila / jako nejnižší náboženskou jednotku. Organizaci synagogálních sborů upravuje zvláštní statut.

IV.

Každá osoba židovského vyznání, která má trvalé bydliště v obvodu ŽNO, jest jejím členem. Členové přihlášení u ŽNO, kteří dovršili 18. rok věku svého, mají za předpokladu jejich volebního práva občanského-aktivní a pasivní právo volby do orgánů ŽNO. Každý souvřec je oprávněn užívat náboženských zařízení.

V.

Všichni kultové podléhají dozoru příslušného rabína schváleného sborem rabínů. Funkci předřikávající modliteb mohou vykonávat také členové ŽNO, mají-li k tomu dostatečné schopnosti a požívají-li obecné vážnosti.

VI.

Orgány židovské náboženské obce jsou :

shromáždění členstva synagogálních sborů
výbor synagogálních sborů a
představenstvo ŽNO.

Shromáždění členstva synagogálních sborů se schází alespoň jednou za 3 roky a volí ze svého středu na dobu 3 let předsedu a potřebný počet členů výboru. Duchovní a pomocní duchovní jsou automaticky členy výboru.

VII.

Představenstvo ŽNO má lichý počet členů. Skládá se z předsedy výboru synagogálního sboru v sídle ŽNO jako předsedy a ze zástupců synagogálního sboru v sídle ŽNO, jejich počet odpovídá počtu zástupců všech ostatních této ŽNO příslušných synagogálních sborů. Členové představenstva ŽNO jsou voleni ze schůzi, na kterou vyhlášen výbor synagogálních sborů své zástupce. Příslušný rabín jest dalším členem představenstva ŽNO.

Představenstvo vyřizuje všechny záležitosti v obvodu ŽNO. Je-li některý synagogální sbor nespokojen s jeho usnesením, může se odvolat k Radě židovských náboženských obcí.

VIII.

Představenstvo se volí na dobu 3 let a jeho schůze se konají podle potřeby.

Jde-li o věc určitého synagogálního sboru, přizve představenstvo jeho zástupce, není-li v představenstvu zastoupen.

Představenstvo předepisuje náboženský příspěvek podle příspěvkového řádu a koná mezi souvěrci skutky lásky. Předseda ŽNO zastupuje ji na venek. Jméni židovské náboženské společnosti v obvodu ŽNO upravuje představenstvo.

IX.

Představenstvo ŽNO urdjuje, který z jeho členů je osobně zodpověděn za určitou funkci a pečuje o organizaci hospodářství a ostatní řádnou správu mimo věci, které přísluší rabínům.

X.

Ubuđe-li některý člen představenstva během období nebo je-li týž trvale zaneprázdněn vykonávat svou funkci, může představenstvo kooptovat některého členu náboženské obce do konce funkčního období a sice z toho synagogálního sboru, z něhož byl vyslán bývalý člen. Představenstvo může k splnění některých úkolů zřídit komisi, kterou po splnění, úkolů zruší.

II.

ŽNO podává o kultové činnosti zprávu vrchnímu rabínátu a o celé své činnosti Radě židovských náboženských obcí.

III.

Představenstvo pražské ŽNO se jmenuje reprezentace. Reprezentace volí ze svého středu místopředsedu ŽNO. Reprezentace se schází podle potřeby.

XIII.

Rada židovských náboženských obcí /dále jen RŽNO/ se sídlem v Praze je ústředím židovských náboženských obcí v Českých krajích a pečuje v této oblasti o potřeby židovské náboženské společnosti, jež přesahují rámec jednotlivých ŽNO. RŽNO dbá o to, aby se židovský náboženský život rozvíjel v souladu se zásadami lidově-demokratického zřízení.

XIV.

RŽNO zejména :

- a- zastupuje židovskou náboženskou společnost v Českých krajích jako celek ;
- b- zřizuje a udržuje společná zařízení sloužící potřebám židovské náboženské společnosti, pokud to přesahuje rámec ŽNO ; kultová a rituální zařízení jsou přístupna všem příslušníkům židovské náboženské společnosti ;
- c- pečuje o to, aby ŽNO plnily své povinnosti ;
- d- sestavuje rozpočty a závěrečné účty židovské náboženské společnosti, jakož i nutné soupisy a přijímá, spravuje a rozvrhuje úplatky

- k úhradě potřeb židovské náboženské společnosti ;
- e- pečuje o získání rabínů, pomocných duchovních, učitelů náboženství a jmenuje na návrh sboru rabínů komise pro zkoušení rabínů a jiných kultových funkcionářů ;
- f- stará se o konání skutků lásky ;
- g- vede ústřední evidenci členů ŽNO, dále zastupitelských sborů, kultových funkcionářů, zařízení a ústavů, nemovitého a kmenového jmění, příjmů a vydání, nadací, atd. ;
- h- navrhuje příspěvkový a vydává volební řád ;
- k- pečuje o vyučování náboženství ;
- i- vůbec projednává a vyřizuje společné záležitosti ŽNO.

XV.

ŽNO mohou se dožadovati pomoci RŽNO ve všech záležitostech, jež náleží do jejich působnosti a podílet se na všech výhodách spojených s členstvím v RŽNO. ŽNO mají povinnost vyřizovat řádně dotazy RŽNO a podporovat RŽNO a její orgány v jejich činnosti.

XVI.

Orgány RŽNO jsou :

- a/ orgány pro věci náboženské
- b/ sjezd delegátů
- c/ výbor RŽNO
- d/ představenstvo

XVII.

Náboženské věci židovské náboženské společnosti spravuje vrchní rabín pražský a sbor rabínů.

Vrchní rabín pražský uvedený v úřad židovskou náboženskou obcí pražskou v souhlase s Radou židovských náboženských obcí je předsedou sboru rabínů a duchovenským představitelem židovské náboženské společnosti v Českých krajích.

Zastupuje sbor rabínů uvnitř RŽNO a i na venek. V případě jeho zaneprázdnění zastupuje ho sborem rabínů navržený a jím schválený člen sboru rabínů.

Důzor sboru rabínů podléhá jí všichni duchovní, knatoři, předřikávači, odličitel, šocheti, rituální dozerci, jejich jmenování však musí být přez vrchním rabínem schváleno. Také jejich odvolání se může jen s jeho souhlasem státi. Výkon rituální porážky/ šechita/ podléhá přímo dozoru vrchního rabína.

Členy sboru rabínů jsou rabíni vykonávající duchovenskou činnost podle zákona č. 218/1949 Sb. Sbor rabínů je povolán k tomu, aby pečoval o plné zajištění náboženského života v židovských náboženských obcích.

a židovské náboženské společnosti vůbec, aby rozhodoval o zásadních věcech náboženských, aby řídil vyučování náboženství, výchova rabinů a jiných kultových funkcionářů a učitelů náboženství, spolupůsobil při zřizování oblastních rabinátů a vymezení jejich obvodů, aby určoval duchovenstvo ou kvalifikaci náboženských funkcionářů a projevovatel souhlas s návrhy na jmenování rabinů, jejich zástupců, aby určoval komise pro zkoušky rabinů a jiných kultových funkcionářů a konečně aby pečoval o kultové, bohoslužební a rituální zařízení / košerování, rituální stravování, rituální lázně / a v dohodě s pohřebním oddělením ŽNO / Chevra Kadisha / o pohřbívání souvřeců.

Vzrovní rabin vykonává dozor nad všemi náboženskými obcemi a oblastními rabinů nad náboženskými obcemi a synagogálními sbory svých obvodů.

XVIII.

- 1./ Výbor ŽNO svolává sjezd delegátů jednou za 3 roky k řádnému zasedání nejméně 3 týdny před určeným dnem shromáždění. Kromě toho svolá mimořádný sjezd delegátů v případě nutnosti nebo zažádá-li o to písemně nejméně polovina delegátů.
- 2./ ŽNO vysílají na sjezd delegátů své zástupce a to tak, že jednoho zástupce vyšle představenstvo ŽNO za sebe a jednoho až dva zástupce za synagogální sbory svého obvodu. Mimo to jsou delegáty všichni duchovní židovské náboženské společnosti. Reprezentace pražská ŽNO vyšle celkem 7 delegátů a to 5 delegátů za synagogální sbor pražský a dva za ostatní synagogální sbory.
- 3./ Sjezd delegátů řídí předseda nebo místopředseda ŽNO nebo jsou-li zaneprázdněni, nejstarší přítomný člen výboru. Shromáždění usnáší se prostou většinou hlasujících. Při rovnosti hlasů rozhoduje předseda. Hlasování se děje svednutím ruky. Neplatná jsou usnesení sjezdu, jenž nebyl řádně svolán.
- 4./ Sjezd delegátů je nejvyšší orgán ŽNO. Jemu náleží zejména :
 - a/ jednat a usnášet se o výroční zprávě, rozpočtu a účetní uzavěre ;
 - b/ usnésti se na návrhu ústavy židovské náboženské společnosti a na jejích změnách ;
 - c/ určit počet členů výboru ŽNO , voliti na dobu 3 let výbor ŽNO, ve kterém mají býti zastoupeny všechny ŽNO. Sjezd delegátů volí z členů výboru předsedu, místopředsedu a další členy představenstva ŽNO, volí náhradníky za každého člena výboru ŽNO a revisory účtů.

- 5/ Návrhy ŽNO pro sjezd delegátů mají být RŽNO předloženy nejméně jeden týden před shromážděním. Návrhy, které nebyly na denním pořádku, mohou být projednány na sjezdu delegátů, souhlasí-li s tím nadpoloviční většina přítomných.

XII.

- 1./ Výbor RŽNO je volen sjezdem delegátů na dobu 3 let. Jeho členy jsou dále vždy předseda sboru rabínů, oblastní rabíni a předseda reprezentace pražské ŽNO, jakož i vedoucí tajemník RŽNO. Předseda RŽNO svolává schůze výboru RŽNO s uvedením pořádku jednání podle potřeby aneb do 14 dnů, požádá-li o to písemně s uvedením důvodů aspoň jedna třetina výboru RŽNO. Schůze výboru RŽNO řídí předseda RŽNO a je-li zaneprázdněn, místopředseda RŽNO.
- 2./ Výbor RŽNO je schopen usnášení, je-li přítomna nadpoloviční většina členů, mezi nimi předseda nebo místopředseda RŽNO. Výbor RŽNO rozhoduje prostou většinou, při čemž předsedající má hlasovací právo.
- 3./ Náhradník nastupuje na místo člena výboru RŽNO, který své funkce pozbyl nebo ji složil, zastupuje při jednotlivých schůzích výboru RŽNO člena, za kterého byl zvolen a který je zaneprázdněn. Člen výboru RŽNO, který se na schůzi nemůže dostavit, je povinen o tom zpravit svého náhradníka. Členové/náhradníci/ výboru RŽNO jsou zvoleni jako zástupci ŽNO, jejichž jsou příslušníky.

XX.

Do oboru působnosti výboru RŽNO náleží :

- a/ připravit návrhy pro sjezd delegátů
- b/ vykonávat dozor nad ŽNO a to ve všech věcech mimo ve věcech kulturních, kde dozor vykonává předseda sboru rabínů a sbor rabínů ;
- c/ usnášet se na zřízení, zrušení nebo sloučení náboženských obcí židovských ;
- d/ přijímat a propouštět vedoucího tajemníka RŽNO ;
- e/ schvalovat zřízení nemovitého majetku ŽNO a RŽNO ;
- f/ rozhodovat o návrzích na zrušení rozhodnutí představenstva RŽNO.

XI.

- 1/ Představenstvo RŽNO se skládá z členů výboru RŽNO, zvolených sjezdem delegátů ŽNO, jakož i předsedy a místopředsedy sboru rabínů a vedoucího tajemníka.
- 2/ Představenstvo RŽNO je schopno usnášení, je-li přítomna nadpoloviční většina členů, mezi nimi předseda nebo místopředseda RŽNO. Představenstvo rozhoduje prostou většinou, při čemž předsedající má hlasovací právo.

- 3/ Do oboru působnosti představenstva RŽNO náleží zejména :
- a/ spravovat jmění RŽNO a hospodařit v rámci schváleného rozpočtu
 - b/ přijímat a propouštět zaměstnance RŽNO vyjma vedoucího tajemníka RŽNO a stanovit povinnosti a práva všech zaměstnanců RŽNO ;
 - c/ dohlížet na všechna zařízení RŽNO ;
 - d/ rozhodovat o věcech nevyhrazených výboru RŽNO nebo sjednání delegátů ŽNO ;
 - e/ podávat výboru RŽNO správu o své činnosti a činit iniciativní návrhy ;
- 4/ Předseda RŽNO svolává schůze představenstva podle potřeby.

XXII .

Předseda RŽND na spolupráce vrchního rabína a členů představenstva RŽNO určených výborem vyřizuje běžnou agendu, provádí usnesení jiných složek RŽNO, bdí nad zaměstnanci a dohlíží na správné organizační kancelářské, správní a účetní vedení RŽNO.

Ve věcech náboženských je třeba vždy souhlasu vrchního rabína. Předseda RŽNO zastupuje ve výkonu jeho funkce místopředseda RŽNO nebo ostatní členové představenstva počínaje členem nejstarším.

XXIII.

Výbor a představenstvo RŽNO mohou zřizovat pomocné poradní komise. Členství v těchto komisích není vázáno na členství ve výboru nebo v představenstvu RŽNO, je však vázáno na členství v některé ŽNO.

XXIV.

Předseda nebo místopředseda RŽNO spolu s vrchním rabínem zastupují RŽNO na venek a podpisují listiny, pokud tuto funkci nepřenesou na jiného člena představenstva nebo vedoucího tajemníka RŽNO.

XXV.

Tato ústava nabývá účinnosti dnem, kdy bude přijata sjednáním delegátů.

Poskytnuté výpomoci:

[illegible]

ZEMSKÝ NÁRODNÍ VÝBOR V PRAZE.

Průkazní lístek

vystavený na základě - dokladů*) - místopřísežné výpovědi*)

(kým?) prap. V. Zámestným, na 67. rev.

R i c h t e r J i ř ó

Pan, paní

Narozen(a) dne 4.XII.1919v Praze

Domovská obec Praha okres Praha

Bydliště Praha XI., Cimburková 26

byl(a) pro svou politickou činnost*) - ~~pro politickou činnost člena~~

sexuality: internován(a) v Terezín, Osvěčím,
Oranienburg-Schwarzheide

v době od 2.7.1942 do 10.5.1945

v Praze, dne 16. října 1945.

*) Nehodící se škrtit

razjtko ja podpis

Tento průkazní lístek opravňuje k bezplatnému lékařskému vyšetření, podle potřeby k bezplatnému léčení jakož i k vydání léků (každý recept má vedle jména doložku: Navrátilův se z koncentračního tábora) a k vystavení přídatkových potravinových lístků.

PODOBIZNA MAJITELE:

Vlastnoruční podpis majitele:

Hansa Reimerová
12. VI. 1946

Akademický slib

Studijní předpisy vydaný dne *vykonán*

SEZNAM PŘEDNÁŠEK, (INDEX LECTIONUM)

do kterých byl zapsán
jako řádný posluchač
(quas se frequentaturum rite professus est)

Hansa Reimerová roj. *Steinerová*

Rodiště (oriundus): *Benešov*

Otec (pater): *Rudolf Steiner*

Zapsán na fakultě
(Inscriptio in facultate)

filosofické

UNIVERSITY KARLOVY V PRAZE.
Universitatis Carolinae Praagensis)

Dne (die): *13. VIII. 1945*

Ind. Steiner
kvestor (quaestor)

Legitimace

Zaplacena Kč

Vydána dne

